

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

AGRICULTURA ROMÂNIEI ÎNTR-O NOUĂ ETAPĂ DE DEZVOLTARE

PARTIDUL SOCIAL-DEMOCRAT ÎN PERIOADA LUPTEI PENTRU
INSTAURAREA PUTERII DEMOCRAT-POPULARE (AUGUST 1944—
MARTIE 1945)

GHEORGHE TUȚUI

100 DE ANI DE LA MOARTEA LUI JULES MICHELET

JULES MICHELET ÎN CONȘTIINȚA ROMÂNEASCĂ

NICOLAE LIU

PRELIMINARIILE DECLARĂRII NEUTRALITĂȚII ROMÂNIEI DUPĂ
DECLANȘAREA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

ANASTASIE IORDACHE

LIMITELE CRONOLOGICE ALE DOMINAȚIEI OTOMANE ÎN ȚĂRILE
ROMÂNE

ȘTEFAN ANDREESCU

ASPECTELE ȘI CONSECINȚELE POLITICE ALE CĂLĂTORIEI LUI
NERO ÎN GRECIA

GHEORGHE CEAUȘESCU

DOCUMENTAR

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

ÎNSEMĂRI

BULETIN BIBLIOGRAFIC

3

TOMUL 27

1974

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

VASILE MACIU (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIE; MIRON CONSTANTINESCU; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; TRAIAN LUNGU; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ARON PETRIC; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU și POMILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 240 lei

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, str. Gutenberg nr. 3 bis, sectorul VI.

La revue „REVISTA DE ISTORIE”, parait 12 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Întreprinderea ROMPRESFILATELIA, Boite postale 2001, telex, 011631, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Revista de istorie”. Apare de 12 ori pe an.

Începând din ianuarie 1974 „Studii. Revistă de istorie” apare în continuare cu titlul „Revista de istorie”.

Adresa redacției:

B-dul Aviatorilor nr. 1

București, tel. 50.72.41

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 27, 1974, NR. 3

S U M A R

Agricultura României într-o nouă etapă de dezvoltare 331

GHEORGHE ȚUȚUI, Partidul Social-Democrat din România în perioada luptei
pentru instaurarea puterii democrat-populare (august 1944—martie 1945) . . . 343

100 DE ANI DE LA MOARTEA LUI JULES MICHELET

NICOLAE LIU, Jules Michelet în conștiința românească 363

ANASTASIE IORDACHIE, Preliminariile declarării neutralității României după de-
clanșarea primului război mondial 385

ȘTEFAN ANDREESCU, Limitele cronologice ale dominației otomane în Țările
Române 399

GHEORGHE CEAUȘESCU, Aspectele și consecințele politice ale călătoriei lui Nero
în Grecia 413

DOCUMENTAR

TEODOR PAVEL, Revoluția de la 1848 din Țările Române în corespondența către
ziarul berlinez, „Vossische Zeitung” 429

NICOLAE LEONĂCHESCU, Două precizări referitoare la familia marelui ban Barbu
Craiovescu 443

OCTAVIAN ILIESCU, Asperi de Licostomo la 1383 451

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea științifică de comunicări a Muzeului de Istorie al R. S. România (*Ștefan
Olteanu*); Sesiunea de comunicări privind istoria militară a poporului român
organizată de Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară (*Fl. Con-*

- stantiniu*); Discuție în legătură cu periodizarea istoriei moderne a României (*Lucian Boia*); Sesiune științifică la Sibiu (*Ioan Florea*); Manifestări științifice româno-vest-germane (*Iancu Bidian*); Congressus internationalis IV rei diplomaticae (*Damaschin Mioc*); Colocviul Asociației europene de istorie contemporană: „Problema securității în istoria Europei între Locarno și München (1925-1938)” (*Elița Campus*); Documentare în Arhiva Centrală Germană din Potsdam (*Ion M. Oprea*) 457

RECENZII

- GHEORGHE PLATON, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, Edit. Junimea, 1973, 226 p. (*G. D. Iscreu*) 473
- CARL GÖLLNER, *Siebenbürgische Städte im Mittelalter*, București, Edit. științifică, 1972, 343 p. (*Iancu Bidian*) 479
- EVANGHELOS K. HRYSSOS, Τὸ Βυζάντιον καὶ οἱ Γότθοι. Συμβολὴ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα (Bizanțul și gotii. Contribuție la studiul politicii externe a Bizanțului în secolul al IV-lea), Salonic, 1972, 195 p. (*Gheorghe Cronf*) 483
- D. C. M. PLATT, *The Cinderella Service. British Consuls since 1825*, London, Longmans, 1971, X + 272 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 489

INSEMNĂRI

- Istoria României.** — PAUL CERNOVODEANU, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV—XVIII)*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1973, 273 p. (*Ioana Constantinescu*); PASQUALE BUONINCONTRO, *L'Unione dei Principati danubiani nei documenti diplomatici napoletani (1856—1859)*, Napoli, Edit. Intercontinentalia, 1972, 245 p., Istituto Universitario Orientale (*Constantin Șerban*); **Istoria Universală.** — * * *Archivska građa o Vuku Karagiđi (1813—1864)* (Materiale de arhivă privitoare la Vuk Karagić), Belgrad, 1970, 818 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*); JERZY TOPOLSKY, *Metodologia historii* (Metodologia istoriei), ed. a II-a, Varșovia, Edit. științifică de stat, 1973, 613 p. (*Ilie Corfus*); ALPHONS LHOTSKY, *Das Zeitalter des Hauses Österreich. Die ersten Jahre der Regierung Ferdinands I. (1520—1527)*, Viena, 1971, 232 p. (*Ștefana Simionescu*); FERDINAND GELDNER, *Die Deutschen Inkunabeldrucker. Ein Handbuch der Deutschen Buchdrucker des XV. Jahrhunderts, I, Das Deutsche Sprachgebiet; II, Die Fremden Sprachgebiete*, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1968, 312 p. + 119 il. (I); 1970, 405 p. + 157 il. (II) (*Adolf Armbruster*) 495

- BULETIN BIBLIOGRAFIC (*Gelu Apostol*) 507

REVISTA DE ISTORIE

TOME 27, 1974. N° 3

S O M M A I R E

L'agriculture de la Roumanie à une nouvelle étape de développement. 331

GIHEORGHE ȚUȚUI, Le Parti Social-Démocrate de Roumanie pendant la période de la lutte pour l'instauration de pouvoir démocratique populaire (août 1944—mars 1945) 343

100 ANS DEPUIS LA MORT DE JULES MICHELET

NICOLAE LIU, Jules Michelet dans la conscience roumaine 363

ANASTASIE IORDACHE, Les préliminaires de la déclaration de neutralité de la Roumanie après le déclenchement de la première guerre mondiale. 385

ȘTEFAN ANDREESCU, Les limites chronologiques de la domination ottomane dans les pays roumains 399

GHEORGHE CEAUȘESCU, Les aspects et les conséquences politiques du voyage de Néron en Grèce 413

DOCUMENTAIRE

TEODOR PAVEL, La révolution de 1848 des pays roumains dans la correspondance du journal berlinois „Vossische Zeitung” 429

NICOLAE LEONĂCHESCU, Deux précisions concernant la famille du grand „ban” Barbu Craiovescu 443

OCTAVIAN ILIESCU, Aspres de Licostomo en 1383. 451

LA VIE SCIENTIFIQUE

La Session scientifique de communications du Musée d'Histoire de la R. S. de Roumanie (Ștefan Olteanu); La Session de communications concernant l'histoire militaire du peuple roumain organisée par le Centre d'études et de recherches d'histoire

et de théorie militaire (*Fl. Constantiniu*); Débat sur la délimitation par périodes de l'histoire moderne de Roumanie (*Lucian Boia*); Session scientifique à Sibiu (*Ioan Florea*); Manifestations scientifiques roumaines—ouest-allemandes (*Iancu Bidian*); Congressus internationalis IV rei diplomaticae (*Damaschin Mioc*); Le Colloque de l'Association européenne d'histoire contemporaine: „Le problème de la sécurité dans l'histoire de l'Europe entre Locarno et Munich (1925—1938)” (*Eliza Campus*); Documentation dans l'Archive Centrale Allemande de Potsdam (*Ion M. Oprea*)

457

COMPTES RENDUS

- GHEORGHE PLATON, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848* (Le domaine féodal de Moldavie à la veille de la révolution de 1848), Jassy, Editions Junimea, 1973, 226 p. (*G. D. Iseru*) 473
- CARL GÖLLNER, *Siebenbürgische Städte im Mittelalter*, Bucarest, Editions scientifiques, 1972, 343 p. (*Iancu Bidian*) 479
- EVANGHELOS K. HRYSSOS, *Τὸ Βυζάντιον καὶ οἱ Γότθοι. Συμβολὴ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα* (Byzance et les Goths. Contribution à l'étude de la politique extérieure de Byzance au IVe siècle), Salonique, 1972, 195 p. (*Gheorghe Cronț*) 483
- D. C. M. PLATT, *The Cinderella Service. British Consuls since 1825*, London, Longmans, 1971, X + 272 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 489

NOTES

- Histoire de Roumanie.** — PAUL CERNOVODEANU, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV—XVIII)* (La Société féodale roumaine vue par la voyageurs étrangers (XVe—XVIIIe siècles), Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Collection „Istorie și civilizație”, 1973, 273 p. (*Ioana Constantinescu*); PASQUALE BUONINCONTRO, *L'Unione dei Principati danubiani nei documenti diplomatici napoletani (1856—1859)*, Napoli. Edit. Intercontinentalia, 1972, 245 p., Istituto Universitario Orientale (*Constantin Șerban*); **Histoire Universelle.** — * * * *Archivsea građa o Vuku Karagići (1813—1864)* (Matériaux d'archives concernant Vuk Karadžić). Belgrade, 1970, 818 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*); JERZY TOPOLSKY, *Metodologia historii* (Méthodologie de l'histoire), IIe édition, Varsovie, Editions Scientifiques d'Etat, 1973, 613 p. (*Ilie Corfus*); ALPHONS LHOTSKY, *Das Zeitalter des Hauses Österreich. Die ersten Jahre der Regierung Ferdinands I. (1520—1527)*, Vienne, 1971, 232 p. (*Ștefana Simionescu*); FERDINAND GELDNER, *Die Deutschen Inkunabeldrucker. Ein Handbuch der Deutschen Buchdrucker des XV. Jahrhunderts. I, Das Deutsche Sprachgebiet; II, Die Fremden Sprachgebiete*, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1968, 312 p. + 119 il. (I), 1970, 405 p. + 157 il. (II) (*Adolf Armbruster*) 495

BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE (*Gelu Apostol*) 507

AGRICULTURA ROMÂNIEI ÎNTR-O NOUĂ ETAPĂ DE DEZVOLTARE

În zilele de 27 februarie — 1 martie a.c., într-o atmosferă de puternic entuziasm pentru realizările remarcabile obținute pe drumul transformărilor înnoitoare care au avut și au loc în agricultura românească, s-au desfășurat, în prezența tovarășului Nicolae Ceaușescu, lucrările Conferinței pe țară a cadrelor de conducere din agricultură.

Înscriindu-se în metoda de muncă obișnuită a partidului nostru de a se consulta permanent cu oamenii muncii din diverse domenii de activitate, în spiritul lărgirii neconținute a democratismului socialist și al atragerii întregului popor la luarea măsurilor care privesc mersul înainte al țării sau îmbunătățirii unui domeniu de activitate, consfătuirea a reprezentat un adevărat sfat al lucrătorilor de pe ogoare cu conducerea de partid și de stat, marcând atât prin importanța problemelor abordate cât și prin înaltul spirit de răspundere care a caracterizat lucrările sale și conținutul documentelor adoptate, un eveniment de însemnătate excepțională în viața țărănimii.

Faptul că la lucrările conferinței au participat peste 8 000 de cadre de conducere din cooperativele agricole de producție, întreprinderi agricole de stat, stațiuni pentru mecanizarea agriculturii precum și specialiști și lucrători fruntași din aceste unități, a permis abordarea unui avantaj larg de probleme care privesc dezvoltarea agriculturii țării noastre în viitor. Profunzimea analizei asupra drumului parcurs ca și asupra stadiului actual al agriculturii noastre, caracterul multilateral și cuprinzător al măsurilor preconizate pentru noua etapă de dezvoltare, obiectivele realiste și mobilizatoare precum și claritatea cu care au fost jalonate direcțiile de acțiune în viitor, au conferit amplelor dezbateri desfășurate în plenul conferinței și în ședințele pe comisii, semnificația unui prețios îndreptar pentru ridicarea la un nivel mereu mai înalt a întregii activități desfășurate în agricultura noastră socialistă.

Sintetizând realizările obținute în cei douăzeci și cinci de ani care au trecut de la istorica plenară a Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 3—5 martie 1949, care a trasat drumul transformării socialiste a agriculturii și a arătat căile de urmat pentru realizarea acesteia, conferința marchează totodată — așa cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu în cuvântarea la încheierea lucrărilor — „...o etapă nouă în dezvoltarea agriculturii noastre socialiste — și anume trecerea la o agricultură intensivă, de înaltă productivitate și eficiență economică”.¹

¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvântare la încheierea lucrărilor conferinței pe țară a cadrelor de conducere din unitățile de stat și cooperatiste, 1 martie 1974*, București, Edit. politică, 1974, p. 114.

Atît din cuvîntul participanţilor şi manifestările calde, de ataşament şi dragoste faţă de partid cu care s-au încheiat lucrările conferinţei, cit şi din adeziunea unanimă a lucrătorilor de pe ogoare la chemarea lansată de conferinţă a reieşit hotărîrea ţărănimii noastre de a înfăptui neabătut politica partidului, sarcinile însufleţitoare trasate de Congresul al X-lea şi Conferinţa naţională din 1972 în domeniul agriculturii, măsurile şi obiectivele indicate în cuvîntările secretarului general al partidului nostru.

Chezăşia realizării importantelor obiective puse în faţa oamenilor muncii din agricultură de către conferinţa pe ţară a cadrelor de conducere din această importantă ramură a economiei naţionale, o constituie succesele realizate pînă în prezent, transformările radicale care au avut loc atît în baza materială cit şi în structura agriculturii, şi conducerea de către partid a întregului proces de perfecţionare a activităţii în toate domeniile de activitate.

După cum este cunoscut, în elaborarea Programului de transformare socialistă a agriculturii, Partidul Comunist Român a pornit de la cunoaşterea şi analiza ştiinţifică materialist-dialectică a relaţiilor social-economice ale satului românesc luînd în consideraţie planul cooperatist al lui Lenin. Pe această bază la istorica plenară a Comitetului Central din 3—5 martie 1949, partidul nostru a stabilit linia strategică generală şi principiile care au stat la baza organizării şi conducerii politice a cooperativizării agriculturii, precum şi formele, metodele şi pîrghiile ce urmau să fie folosite pentru înfăptuirea în practică a acestui amplu şi complex proces revoluţionar.

Situaţia agriculturii româneşti în momentul trecerii la noua etapă a revoluţiei agrare socialiste în ţara noastră, era dintre cele mai grele, în anii regimului burghezo-moşieresc ea caracterizîndu-se printr-o stare de extremă înapoiere şi fărâmiţare.

Astfel, potrivit recensămîntului din 1930, 12 200 de moşieri — cît existau la acea dată — reprezentînd circa 0,4 % din numărul total al gospodăriilor agricole posedau o suprafaţă de peste 5 470 mii hectare de pămînt, adică aproape tot atît cit cele 2 460 mii gospodării ţărăneşti la un loc şi a căror suprafaţă deţinută era fărâmiţată în peste 20 milioane de parcele. În afară de aceasta, gospodăriile ţărăneşti foloseau mijloace tehnice extrem de rudimentare, fiind lipsite de mijloacele necesare efectuării lucrărilor agricole. Această situaţie s-a înrăutăţit mai mult în deceniul următor şi în timpul războiului.

În ceea ce priveşte baza tehnică, în întreaga agricultură lucrau în anul 1938 circa 4 000 tractoare, toate proprietatea moşierilor şi chiaburilor, revenind pe un tractor fizic 3 700 hectare teren agricol şi 2 500 hectare teren arabil. În această perioadă nu existau în agricultura României combine şi nici alte maşini şi instalaţii moderne, majoritatea ţăranilor muncitori nedispunînd nici de animalele de muncă necesare. Despre folosirea îngrăşămintelor chimice în agricultură în această perioadă nici nu putea fi vorba, iar îngrăşămintele naturale se foloseau într-o măsură foarte scăzută. Din aceste cauze recoltele erau mici iar ţărănimea se afla tot timpul într-o situaţie economică deosebit de grea.

Avînd în vedere această situație, odată cu trecerea la organizarea socialistă a satului, partidul nostru a trasat sarcina dotării agriculturii cu mijloacele tehnice necesare, dezvoltînd puternic industria constructoare de mașini agricole, creînd stațiuni de mașini și tractoare și întreprinderi agricole de stat menite să asigure efectuarea lucrărilor agricole cu mijloace mecanizate.

Transformarea socialistă a agriculturii a necesitat o perioadă îndelungată de timp, de aproape 14 ani, perioadă în care partidul a desfășurat o intensă muncă economică, politică, organizatorică, de explicare prin fapte a marilor avantaje și a superiorității agriculturii cooperatiste, țărănimea convingîndu-se din proprie experiență că numai pe această cale se poate realiza o agricultură modernă, de înaltă productivitate, se pot crea condiții pentru creșterea veniturilor sale, pentru făurirea bunăstării generale.

Folosirea unor forme specifice de organizare socialistă, de la cele mai simple la forma superioară — cooperativa agricolă de producție — ca și ajutorul material acordat de către stat prin mașini, credite avantajoase pentru dezvoltarea intensivă a producției, aprovizionarea unităților cooperatiste cu semințe, material săditor pomiviticol și animale de rasă, a exercitat o puternică înfrînire asupra procesului de trecere a țărănimii la socialism, creîndu-i posibilitatea să se adapteze treptat formelor colective socialiste de organizare și conducere, de întrajutorare și retribuire.

Toate acestea au făcut ca procesul de cooperativizare a agriculturii să aibă drept trăsături fundamentale liberul consimțămînt în trecerea țărănimii pe calea socialismului și sporirea continuă a producției agricole pe toată durata transformării socialiste a agriculturii.

Încheierea cooperativizării în primăvara anului 1962 a marcat — așa cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu la Conferința pe țară a cadrelor de conducere din unitățile agricole de stat și cooperatiste — „victoria deplină a revoluției agrare socialiste, a organizării agriculturii românești pe baze socialiste, de stat și cooperatiste, deschizînd totodată calea trecerii într-o etapă nouă, superioară, a soluționării problemei agrare, a asigurării unui progres rapid al producției agricole și ridicării nivelului de trai al țărănimii”.² În prezent circa 91 % din întreaga suprafață agricolă a țării aparține sectorului socialist de stat și cooperatist, cele 364 întreprinderi agricole de stat deținînd 2 084 000 hectare, iar cele 4 549 cooperative agricole de producție o suprafață de 8 845 000 hectare.

Cooperativizarea socialistă a agriculturii a reprezentat desigur o etapă importantă a înlăptuirii politicii agrare a partidului. Ea a creat un sistem de organizare a producției agricole care a permis aplicarea pe scară largă a tehnicii și științei moderne, organizarea și folosirea chibzuită a brațelor de muncă, a pămîntului, a tuturor mijloacelor și rezervelor existente în agricultură și în general — așa cum arăta la Congresul al IX-lea al Partidului tovarășul Nicolae Ceaușescu — „condiții pentru avîntul continuu al acestei importante ramuri a economiei pentru sporirea

² Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 18.

producției agricole în toate regiunile țării, pentru îmbunătățirea condițiilor de viață ale țărănimii”.³ Dar, după cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu în cuvântarea la Plenara C.C. al P.C.R. din 17—19 martie 1970... „aceasta nu formează decît baza pentru creșterea continuă a producției agricole...”.⁴ Ca urmare, în întreaga sa activitate de după încheierea cooperativizării, la Conferința națională din 1967, la Congresul al IX-lea și apoi la Congresul al X-lea ale partidului, la o serie de plenare ale C.C. al P.C.R. s-a stabilit programul de modernizare a agriculturii noastre, de dezvoltare a bazei sale tehnico-materiale, de asigurare a unei producții intensive, de perfecționare a conducerii, planificării, organizării și retribuirii muncii în unitățile de stat și cooperatiste. În acest sens au fost luate un șir de măsuri importante a căror justete a fost confirmată de practică, măsuri care în prezent dau roade bune în producția agricolă.

Pornind de la principiul că : „Între industrie și agricultură există o strînsă legătură și condiționare reciprocă”, că „Orice subapreciere a unuia din aceste principale sectoare ale economiei naționale poate provoca disproporții în dezvoltarea economică generală, poate avea repercusiuni negative asupra întregii vieți sociale”,⁵ partidul nostru a acordat o deosebită atenție dezvoltării industriei constructoare de tractoare și mașini agricole în stare să asigure mecanizarea din ce în ce mai completă a proceselor de producție din agricultură. Aceasta a făcut ca în prezent pe ogoarele țării să lucreze 115 000 tractoare față de 57 500 la încheierea procesului de cooperativizare ; 44 000 combine, față de 28 400 în 1962 și circa 50 000 semănători, precum și numeroase alte mașini și utilaje de înalt randament. Suprafața agricolă ce revine la un tractor a scăzut de la 413 hectare în 1962 la 84 în 1973, iar gradul de mecanizare al lucrărilor principale (arat, semănat, prăsit, recolectat cerealele păioase) a fost în 1972 între 89,3 și 98,9 % în întreprinderile agricole de stat și între 68 și 97,6 % în cooperativele agricole de producție. A avut loc de asemenea în această perioadă o diversificare și perfecționare a gamei de mașini care au permis o creștere a gradului de mecanizare și în zootehnie, vitipomicultură și legumicultură.

Ca urmare a atenției acordate dezvoltării industriei chimice, agriculturii i s-au repartizat în această perioadă an de an cantități tot mai mari de îngrășăminte și alte substanțe chimice. Față de anul 1950 cînd agricultura a beneficiat doar de 6 mii tone substanță activă revenind sub 0,5 kg per hectar, în anul 1973 au fost aplicate 715 mii tone îngrășăminte substanța activă revenind aproape 50 kg în medie la hectar, realizîndu-se din acest punct de vedere un salt important spre agricultura țărilor avansate din punct de vedere economic.

Atenția importantă acordată de partid dezvoltării și modernizării agriculturii este reflectată și de volumul important de investiții din fondurile statului făcut în această ramură a economiei. Astfel, în cincinalul

³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 10.

⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, București, Edit. politică, 1970, p. 676.

⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 290.

1966—1970 agriculturii i-au fost alocate peste 50 miliarde lei, iar în actualul cincinal investițiile alocate vor însuma peste 100 miliarde lei adică un volum aproape egal cu cel realizat în cei 20 de ani anteriori. S-au luat totodată o serie de măsuri pentru folosirea eficientă a investițiilor și utilizarea rațională a fondurilor de care dispun unitățile de stat și cooperatiste.

Făcînd parte integrantă din planul general de dezvoltare a agriculturii românești preconizat de Congresul al X-lea al partidului, adoptarea la Plenara Comitetului Central al P.C.R. din 17—19 martie 1970 a programului național privind gospodărirea rațională a resurselor de apă, extinderea lucrărilor de irigații, îndiguiri, desecări și combatere a eroziunii solului și a programului național de dezvoltare a zootehniei, precum și a măsurilor pentru traducerea acestora în viață, se înscrie printre măsurile importante inițiate de partid pentru utilizarea rațională a fondului funciar și de modernizare a structurii agriculturii românești. „Aceste programe — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu în cuvîntarea la plenară — au o importanță excepțională pentru ridicarea producției agricole, vegetale și animale, pentru progresul întregii economii naționale”.⁶ Urmare a intensificării lucrărilor de îmbunătățiri funciare, a fondurilor alocate pentru realizarea acestora la sfîrșitul anului 1973 dispuneam de peste 1 250 000 hectare irigate.

Efecte pozitive importante asupra dezvoltării agriculturii românești au avut și măsurile luate de partid în ședința de lucru de la Comitetul Central al P.C.R. din 23 noiembrie 1970, privind îmbunătățirea organizării, planificării și conducerii agriculturii. Vizînd reorganizarea întreprinderilor de mecanizare a agriculturii și perfecționarea activității lor prin legarea mai strînsă a retribuirii mecanizatorilor și cadrelor de conducere a acestora de rezultatele obținute în producție de cooperativele deservite; organizarea consiliilor intercooperatiste și dezvoltarea cooperării între întreprinderile agricole de stat și cooperativele agricole de producție; îmbunătățirea organizării muncii și a producției în cooperativele agricole pe baza introducerii unui nou sistem de plată și asigurarea unui venit lunar minim garantat cooperativelor; îmbunătățirea planificării producției în cooperative etc., măsurile adoptate au fost introduse în practică în mod diferențiat, ținîndu-se seama de condițiile specifice locale din fiecare județ și cooperativă, adoptîndu-se formele cele mai eficiente de lucru.

Măsuri importante au fost luate în această perioadă și în ceea ce privește sporirea cointeresării materiale a cooperativelor prin reasezarea sistemului de prețuri a produselor industriale către cooperative și a produselor animale livrate fondului de stat, pe linia profilării concentrării și specializării producției, a asigurării agriculturii cu cadre — în 1973 lucrau în agricultură 30 000 ingineri și specialiști cu pregătire superioară și 25 000 cu pregătire medie — aplicării cuceririlor științei în producție etc.

Toate aceste măsuri s-au concretizat în sporirea continuă a producției vegetale și animale, în creșterea neconținută a nivelului de trai material și cultural al țărănimii. Astfel, în cei 25 de ani care s-au scurs de

⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, București, Edit. politică, 1970, p. 671.

la începutul cooperativizării agriculturii, producția globală agricolă a sporit de 3,5 ori. Față de anul 1948, în 1972 venitul național produs în agricultură a crescut de 2,7 ori, această ramură constituind o importantă sursă pentru sporirea fondului național de dezvoltare economico-socială.

În 1972 s-a realizat cea mai înaltă producție din istoria agriculturii românești, aceasta fiind la cereale de aproape două ori mai mare decât în 1938, la floarea soarelui de 17 ori, la sfecla de zahăr de peste 11 ori, iar la cartofi de aproape trei ori.

O puternică dezvoltare a cunoscut sectorul zootehnic. În perioada 1938—1973, numărul animalelor a sporit la bovine de la 3 653 mii la 5 895 mii, la porcine de la 2 761 mii la 8 985 mii, la ovine de la 10 087 mii la 14 324 mii, iar numărul păsărilor de la 27 325 mii la 66 565 mii. Ca urmare producția animală a sporit de 2,3 ori la carne, s-a dublat la lapte și la lână, a sporit de mai mult de două ori la ouă.

Această creștere a producției agricole a asigurat în permanență necesitățile interne în continuă creștere cu produse agricole și ale industriei cu materii prime, precum și sporirea disponibilităților pentru export.

Succesele realizate în dezvoltarea producției agricole vegetale și animale, întreaga politică a partidului de ridicare economico-socială a satului, s-au răsfrânt nemijlocit în condițiile de viață ale țărănimii, în ridicarea nivelului de trai material și cultural. „Drumul cooperativizării agriculturii — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — s-a dovedit a fi drumul bunăstării și belsugului, al muncii libere, al unei vieți luminoase și fericite pentru întreaga țărănire”.⁷ În anul 1973 veniturile reale ale țărănimii provenite din munca în agricultură au fost de 3,2 ori mai mari față de 1949. În perioada 1951—1973, s-au construit la sate din fondurile statului și ale organizațiilor cooperatiste, precum și din fondurile populației circa 1 450 000 locuințe. S-a dezvoltat de asemenea puternic rețeaua de școli, unități sanitare, case de cultură, la sate funcționând astăzi 9 600 unități ale învățământului preșcolar și 12 800 școli generale în care învață peste 1 850 000 elevi.

„Toate acestea — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — demonstrează consecvența cu care partidul nostru asigură realizarea programului de creștere a bunăstării întregului popor — țelul suprem al politicii sale, obiectivul fundamental al întregii opere de construcție socialistă”⁸.

Desigur, drumul parcurs nu a fost de loc ușor, Partidul nostru trebuind să învingă și o serie de obstacole și greșeli de care nu a fost scutită nici agricultura. Ceea ce trebuie subliniat însă este faptul că partidul a știut să unească eforturile maselor largi populare pentru depășirea greutăților și a obstacolelor, să acționeze pentru lichidarea lipsurilor și să asigure mersul tot mai ferm înainte, atît în agricultură cît și în toate celelalte domenii ale vieții sociale.

Cu toate realizările incontestabile obținute... „este necesar să arătăm — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — că mai avem încă multe

⁷ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la conferința pe față a cadrelor de conducere din unitățile agricole de stat și cooperatiste, 27 februarie 1974*, București, Edit. politică, 1974, p. 27.

⁸ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 29.

de făcut pentru a putea spune că am realizat o agricultură modernă multilateral dezvoltată, care să ne asigure an de an producții mai ridicate cu cheltuieli materiale și de muncă minime”.⁹ Prin dezvoltarea sa intensivă și multilaterală producția agricolă este chemată să rezolve în perspectiva anului 1990 problema alimentației optime, ca volum și structură, pentru o populație care va fi cu 20 % mai mare față de 1970, și toate acestea în condițiile reducerii populației ocupate în agricultură la 12—15 % față de totalul populației ocupate. Ea va trebui să contribuie la sporirea produsului social și a venitului național, la creșterea productivității muncii sociale și a fondului național de dezvoltare economico-socială, va participa la procesul de omogenizare socială, la ridicarea nivelului de trai al poporului, la reducerea decalajului economic ce mai desparte România de țările dezvoltate. Astfel producția agricolă va spori de circa trei ori în perspectiva anilor 1990, ritmul fiind mai accelerat în zootehnie, iar productivitatea muncii va crește mai repede decât cea din industrie și din celelalte ramuri ale economiei naționale, astfel încât decalajul la acest indicator să se reducă la 2—2,5 ori față de 4—5 ori cât este în prezent. În realizarea acestor obiective agricultura va beneficia din plin de roadele industrializării socialiste, ale progresului tehnico-științific multilateral, puternica ramură a industriei constructoare de mașini și utilaje agricole permițând pătrunderea în toate ramurile producției agricole a mecanizării complexe, iar chimizarea și electrificarea vor asigura necesitățile multiple ale unei agriculturi moderne de înalt randament. La stabilirea programului de creștere a producției agricole, a măsurilor ce trebuie luate în continuare în acest scop, partidul nostru pornește de la faptul că în România, agricultura reprezintă o ramură de bază, hotărâtoare pentru dezvoltarea întregii economii naționale. În afara eforturilor materiale importante pe care le face statul pentru modernizarea agriculturii, oamenii muncii din această ramură sint chemați să facă tot ceea ce depinde de ei pentru valorificarea la maxim a acestor eforturi, pentru ridicarea eficienței activității pe care o desfășoară. Ideea centrală care a străbătut lucrările conferinței, pînă la urmă scopul pentru care aceasta a fost convocată, a constituit-o tocmai conlucrarea strînsă a conducerii de partid și de stat cu cadrele de conducere din agricultură pentru a analiza și găsi împreună în spirit democratic cele mai bune căi și mijloace pentru valorificarea mai intensă a resurselor de care dispun unitățile de stat și cooperatiste, pentru îmbunătățirea activității în această ramură în vederea creșterii substanțiale a producției agricole vegetale și animale, a sporirii contribuției agriculturii la realizarea cincinalului înainte de termen.

În această direcție conferința a relevat numeroase rezerve de creștere a producției agricole pe baza participării mai intense la activitatea de producție a întregii mase de cooperatori și lucrători din agricultură. „Este un lucru elementar — subliniază în cuvîntarea la conferință tovarășul Nicolae Ceaușescu — pe care trebuie să-l înțeleagă oricine, că munca reprezintă factorul determinant al progresului și dezvoltării con-

⁹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 4, București, Edit. politică, 1970, p. 269.

tinue a agriculturii, a întregii economii naționale, este singura sursă de ridicare a bunăstării țărănimii și a întregului popor”.¹⁰ De asemenea, o sarcină de cea mai mare importanță și răspundere subliniată cu tărie în cuvântarea tovarășului Nicolae Ceaușescu, a cărei îndeplinire este de natură să garanteze obținerea unor recolte mari și stabile, o reprezintă conservarea și folosirea rațională a pământului — mijlocul de producție hotărâtor în agricultură. Pământul este un bun al întregii națiuni și indiferent de forma de proprietate — de stat, cooperatistă sau particulară — el trebuie astfel lucrat încât să satisfacă necesitățile poporului. Menționând necesitatea de a se lichida cu desăvârșire mentalitățile care se mai întilnesc, potrivit cărora fiecare poate să însămânțeze ce vrea și să lucreze atît cît dorește și crede de cuviință, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta că : „Lucrătorii din agricultura de stat, cooperatorii, țăranii particulari, toți cei care dețin — sub o formă sau alta — în proprietate sau în folosință o suprafață agricolă cît de mică, poartă o înaltă răspundere și au îndatorirea patriotică de a lucra pământul cu conștiinciozitate și în cele mai bune condiții, în conformitate cu directivele organelor de stat, ale organelor agricole, făcînd totul pentru obținerea unor recolte cît mai mari”.¹¹ Una din problemele de importanță deosebită pentru folosirea întregii suprafețe agricole și mărirea potențialului ei de producție, pentru conservarea solului, o constituie realizarea în ritm susținut a lucrărilor de combatere a excesului de umiditate, a inundațiilor, a eroziunii solului, de ameliorare a sărăturilor și de amendare a solurilor acide. Conferința a subliniat în mod deosebit necesitatea realizării integrale, necondiționate a programului de irigații — problemă de importanță majoră de care depinde creșterea rapidă a producției agricole, în perioada 1974—1975 trebuind să se pună în funcțiune cel puțin 700 mii hectare irigate, astfel încît să se ajungă la o suprafață totală de 2 milioane hectare.

Realizarea sarcinilor de sporire a producției agricole este de asemenea strîns legată de mecanizarea largă a lucrărilor agricole mai ales a lucrărilor la culturile cerealiere și a plantelor tehnice și de realizarea programului de chimizare a agriculturii. Menționînd că dotarea tehnică existentă în prezent permite mecanizarea lucrărilor de bază la culturile cerealiere și la plantele tehnice, conferința subliniază necesitatea folosirii mai judicioase a tractoarelor și mașinilor din dotarea întreprinderilor de stat și a stațiunilor de mecanizare, precum și a utilajelor cooperativelor și producerea mijloacelor pentru mecanizarea completă a recoltării porumbului și plantelor tehnice și dezvoltarea mecanizării în zootehnie, industria avînd sarcina... „să asimileze rapid și să fabrice noi mașini de mare putere care să ducă în următorii cîțiva ani la o schimbare radicală a caracterului muncii în agricultură și, implicit, la creșterea productivității și a producției”.¹²

Un accent deosebit, amplu dezbătut la conferință, a fost pus pe sporirea eficienței muncii care constituie un obiectiv de primă dimensiune

¹⁰ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Conferința pe țară a cadrelor de conducere din unitățile agricole de stat și cooperatiste*, 27 febr. 1974, București, Edit. politică, 1974, p. 42.

¹¹ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 44.

¹² Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 48.

în etapa actuală de dezvoltare a agriculturii, în această direcție existind importante rezerve atât în unitățile de stat cât și cooperatiste. Arătând că indicatorii de eficiență ai întreprinderilor agricole de stat se situează în ultimii ani sub prevederi ca urmare a nerealizării producțiilor medii la hectar, a efectivelor de animale și a randamentelor planificate, precum și a folosirii necorespunzătoare a bazei tehnico-materiale de care dispun, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia că : „Se impune trecerea la o normare mai rațională a dotării tehnico-materiale a unităților agricole de stat în raport cu sarcinile de producție stabilite, luarea unor măsuri riguroase pentru folosirea integrală și cu randament maxim a mijloacelor de care dispun”,¹³ astfel încît în cel mai scurt timp, atât în ce privește producția cât și eficiența, aceste unități să devină model de organizare a întregii noastre agriculturi.

Largi posibilități de sporire a eficienței economice se găsesc în stațiunile pentru mecanizare, prin buna întreținere și exploatarea rațională a tractoarelor, utilizarea la întreaga capacitate a mașinilor pentru viti-cultură, pomicultură și legumicultură. Creșterea nivelului de mecanizare în toate sectoarele, inclusiv în zootehnie și irigații, ca și perfecționarea în continuare a relațiilor dintre stațiuni și cooperativele agricole, de natură să sporească răspunderea mecanizatorilor pentru întreaga activitate de producție, „... fac din activitatea stațiunilor de mașini un factor hotărâtor pentru înfăptuirea programului de creștere a producției agricole”.¹⁴

Creșterea eficienței economice constituie în etapa actuală o problemă hotărâtoare și pentru progresul agriculturii cooperatiste, pentru ridicarea nivelului de trai al țărănimii. În vederea eliminării lipsurilor care se mai manifestă în activitatea cooperativelor în ceea ce privește gospodărirea rațională a mijloacelor materiale și financiare, a efectuării unor cheltuieli neeconomice, consfătuirea a arătat că începînd din acest an trebuie să se introducă evidența prețului de cost în toate cooperativele și a adoptat unele măsuri privind creșterea rolului adunărilor generale, întărirea activității de conducere a cooperativelor prin promovarea în consiliul de conducere și în funcția de președinți a unor cadre cu experiență, buni organizatori, oameni care au obținut rezultate deosebite în muncă și se bucură de prestigiu în rîndurile cooperativelor.

În activitatea cooperativelor agricole și consolidarea lor economico-organizatorică, în creșterea producției, Conferința a relevat necesitatea aplicării juste a principiilor de retribuție a muncii cooperativelor, a asigurării venitului garantat lunar, pentru ridicarea veniturilor cooperativelor și cadrelor de conducere la nivelul celorlalte sectoare ale economiei naționale. Subliniind confirmarea de către viață a eficienței acordului global și necesitatea perfecționării formelor lui de aplicare tovarășul Nicolae Ceaușescu menționează că : „Acordul global trebuie să fie mai strîns legat de obligația membrilor cooperativelor de a executa un anumit volum de lucrări în condițiile de calitate stabilite care să ducă

¹³ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 58—59.

¹⁴ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 60.

la creșterea producției, a productivității muncii, la reducerea prețului de cost”¹⁵.

De mare însemnătate practică pentru producția viitoare a cooperativei agricole și pentru agricultură în general a fost adoptarea de către conferință a statutelor consiliilor intercooperatiste și asociațiilor intercooperatiste care includ prevederi importante pentru coordonarea activității unităților, concentrării și specializării producției, autonomiei cooperativei și îmbunătățirea continuă a eficienței întregii activități economice din unități. Rezerve importante de sporire a producției agricole au fost reliefate de asemenea pe baza cooperării în producție între întreprinderile agricole de stat și cooperatiste. Reliefând însemnătatea unei asemenea conlucrări, ca o nouă formă de dezvoltare economică, de extindere și generalizare a experienței înaintate, de valorificare mai eficientă a resurselor și mijloacelor financiare atât din agricultura de stat cât și cea cooperatistă, secretarul general al partidului preciza că în acest fel se va ajunge la „...o mai strînsă legătură între întreprinderile de stat și cooperatiste, se vor crea noi forme de proprietate de stat și cooperatistă, asigurîndu-se o unitate tot mai puternică între aceste două forme de proprietate. Ambele sînt socialiste și trebuie să conlucreze pentru progresul general al agriculturii noastre”¹⁶. În acest cadru al folosirii și generalizării experienței înaintate, a unui mod de organizare superior în agricultură, Conferința a preconizat crearea unor unități agricole model dotate cu mijloace moderne de producție, pe baza unor norme științifice, care să determine o folosire rațională a pămîntului, a bazei tehnice și a forței de muncă, o sporire sensibilă a eficienței economice.

În înfăptuirea tuturor acestor măsuri, a programului de dezvoltare a agriculturii, cadrele de specialiști cu profil agricol poartă o răspundere deplină în fața statului, a partidului, a întregului popor, pentru respectarea strictă a prevederilor de plan, pentru stabilirea și aplicarea diferențiată în fiecare unitate a întregului complex de lucrări agrotehnice. În acest scop conferința a dezbătut cu acuitate problemele privind pregătirea cadrelor agricole de toate gradele, ridicării nivelului de cunoștințe agricole al tuturor lucrătorilor din acest sector, stabilității acestora în comunele în care își desfășoară activitatea.

Un loc de seamă în cuvîntarea Secretarului general și în dezbaterile conferinței a fost rezervat rolului și sarcinilor sporite care revin organelor de conducere și îndrumare a activității din agricultură ca și organelor și organizațiilor de partid. Arătînd că partidul nostru dispune de un detașament puternic la sate, în măsură să mobilizeze forțele țăranimii, ale tuturor oamenilor muncii pentru realizarea prevederilor în domeniul agriculturii, conferința subliniază totodată necesitatea intensificării muncii politico-educative de ridicare a nivelului politic, ideologic și cultural, a orizontului de cunoaștere și a gradului de pregătire profesională a întregii țăranimii pentru aplicarea mai fermă în viața satului a principiilor eticii și echității socialiste.

¹⁵ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 69.

¹⁶ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 67–68.

Prin conținutul bogat al dezbaterilor, înaltul spirit principial critic și autocritic în care au fost analizate succesele și lipsurile din unitățile de stat și cooperatiste, în dezvoltarea și modernizarea agriculturii românești, prin jalonarea direcțiilor fundamentale de acțiune pentru creșterea producției și a eficienței acesteia, conferința cadrelor de conducere din unitățile agricole de stat și cooperatiste se înscrie ca unul din momentele pe mare importanță în contextul activității partidului nostru pentru îndeplinirea obiectivelor trasate de Congresul de X-lea și de Conferința Națională ale partidului, de desăvârșire a construcției societății socialiste multilateral dezvoltate în patria noastră.

PARTIDUL SOCIAL-DEMOCRAT DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA LUPTEI PENTRU INSTAURAREA PUTERII DEMOCRAT-POPULARE (AUGUST 1944 – MARTIE 1945)

DE

GHEORGHE ȚUȚUI

În condițiile istorice noi, create de victoria insurecției naționale antifasciste armate, clasa muncitoare și celelalte categorii de oameni ai muncii, au pășit cu hotărâre la organizarea forțelor proprii, acțiune care a cuprins, așa cum era și firesc și Partidul Social-Democrat.

Referindu-se la contribuția acestui partid la lupta pentru instaurarea și consolidarea regimului democrat-popular, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în cuvîntarea rostită la adunarea festivă cu prilejul celei de-a 25-a aniversări a instaurării guvernului de la 6 martie 1945, a spus : „Consider necesar să subliniez contribuția adusă de activiștii Partidului Social-Democrat, ai celorlalte organizații politice democratice, care au luptat în strînsă alianță cu partidul nostru pentru instaurarea guvernului și pentru transformarea democratică, socialistă a țării”¹.

În decursul acestei colaborări, în focul luptei pentru înfăptuirea sarcinilor revoluției, P.S.D. cunoaște o evoluție ascendentă, contribuind la crearea premiselor organizatorice, politice și ideologice ale realizării partidului unic.

1. ÎNCEPUTURILE ACTIVITĂȚII LEGALE A P.S.D. CARACTERUL ȘI ORIENTAREA SA POLITICĂ.

Imediat după eliberare P.S.D., a procedat la lărgirea Comitetului Central existent², prin cooptarea în rîndurile sale a

unor cadre din fostele grupări apropiate, partidele Radical-Socialist și Socialist-Țărănesc ca și a altor activiști din capitală și din provincie.

¹ Nicolae Ceaușescu. *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, București, Edit. politică, 1970, p. 641.

² După 23 august 1944, din C.C. al P.S.D., făceau parte : Carol Barha, Iosif Bender, Ion Bizgă, Avram Brașter, Victor Brătăleanu, Ion Burcă, Ion Codreanu, Romulus Dan, Nicolae Delcanu, Adrian Dimitriu, I. Dimofache, Ilie Dumitru, Leopold Filderman, Leon Ghelerter, N. Ionescu-Lazu, Tudor Ionescu, Teodor Iordăchescu, Iosif Jumanca, Ion Pas,

A fost constituit Comitetul Executiv și Secretariatul partidului, din care făceau parte : Constantin-Titel Petrescu, ca președinte, Lotar Rădăceanu, Ștefan Voitec, ca secretari generali și Nicolae Deleanu secretar ad-interim. La 24 august 1944 și-a început apariția legală ziarul „Libertatea” organul central al partidului.

Completarea Comitetului Central și constituirea organului său executiv, ca și publicarea în ziarul „Libertatea” a primului Apel manifest, prin care se adresa o chemare „Către toți cei ce trăiesc din munca lor cinstită”, cerându-le să se alăture luptei partidului, P.S.D. a trecut la acțiunea de reorganizare a activității sale în noile condiții.

La începutul activității sale legale P.S.D. avea un statut ³ de organizare și un program ⁴, documente din care rezultă clar atât caracterul, structura sa organizatorică, obiectivele ce și le propunea cât și formele de luptă pe care preconiza să le folosească pentru atingerea scopului fixat.

Analiza acestor documente fundamentale duce la concluzia că Partidul Social-Democrat era un partid revoluționar marxist, care își baza activitatea pe socialismul științific și se conducea după principiile luptei de clasă și al internaționalismului proletar. Avînd drept obiectiv să „reprezinte și apere interesele și aspirațiile clasei muncitoare de la orașe și sate, precum și ale tuturor păturilor sociale sau naționale asuprite”, Partidul Social-Democrat își propunea să realizeze : „desființarea exploataării economice, a asupririi politice sau naționale și a înapoierii culturale sub orice formă, prin cucerirea puterii de stat, socializarea mijloacelor de producție, transport și schimb și transformarea statului de clasă burghezo-capitalist în societate democratică socialistă” ⁵.

În legătură cu normele și principiile de organizare a partidului, Statutul de organizare al P.S.D. ne furnizează informații exacte. Astfel, la capitolul *membrii partidului* ne arată că din P.S.D. „poate face parte orice persoană fără deosebire de sex, religie sau naționalitate, care acceptă programul partidului...și luptă pentru înfăptuirea lui, sprijinindu-l totdeauna în măsura forțelor morale, materiale și intelectuale de care dispune”. În baza acestui statut, partidul avea următoarea structură organizatorică : organizații politice locale, județene și regionale, organizații feminine și de tineret. Acolo unde populația are o structură națională complexă, se prevede posibilitatea de a se „forma în sînul organizațiilor partidului, organizații naționale cu autonomie deplină în ceea ce privește chestiunile cultural-naționale, propaganda și agitația prin scris și viu grai în limba respectivă” ⁶.

În același timp, ca o cerință a practicii revoluționare, P.S.D. și-a reafirmat atitudinea sa de moment față de colaborarea cu P.C.R. și a înce-

Constantin-Titel Petrescu, Dumitru Pop, Eugenia Rădăceanu, Lotar Rădăceanu, Teodor Roznovanu, Barbu Solomon, Gheorghe Stroia, Zaharia Tănase, Gheorghe Urzică, Șerban Voinea, Ștefan Voitec (Vasile G. Ionescu, *Partidul Social-Democrat și problema unității de acțiune a clasei muncitoare în anii 1944—1948*, în „Anale de istorie” nr. 3 1973, p. 103).

³ Statutul de organizare al Partidului Social-Democrat din România în Programul și Statutul Partidului Social-Democrat din România, Cluj, 1930.

⁴ Programul Partidului Social-Democrat din România, ed. II-a, 1945.

⁵ Ibidem, p. 7.

⁶ Statutul de organizare al Partidului Social-Democrat din România, art. 1 și 4.

put să definească perspectivele acestei concluzii. Astfel la 24 august 1944 în manifestul amintit, Partidul Social-Democrat arată că socialiștii români au văzut în frontul unic nu numai un vremelnic mijloc de acțiune, dar mai ales primul pas hotărâtor spre unitatea organică a clasei muncitoare⁷. Șase zile mai târziu, documentul intitulat *Directivele socialiștilor* avea să sublinieze din nou hotărârea P.S.D. de a colabora cu P.C.R. spre a asigura dezvoltarea democratică a țării, și de a acționa „pentru o înțelegere definitivă cu partidul comunist și pentru o îndrumare spre un partid unic proletar”⁸. La 7 septembrie 1944 președintele P. S. D., Const.-Titel Petrescu, într-un interviu acordat ziarului parizian „La Tribune des Nations” referindu-se la colaborarea cu P.C.R. avea să-și exprime speranța că se va ajunge la unitatea politică, „prin fuzionarea celor două mișcări”.

O definire mai corespunzătoare a caracterului Partidului Social-Democrat din România, în perioada imediat următoare eliberării, a programului și tacticii sale, ne obligă la o analiză, fie și succintă a raportului în care se află partidul, principal și practic față de problemele majore pe care cu ani în urmă se confruntaseră cu comuniștii. Așa după cum arăta președintele P.S.D., acestea erau: probleme privind organizarea partidului; raportul dintre partid și sindicate, concepția asupra revoluției sociale și a dictaturii proletariatului⁹. În decursul anilor, datorită unui șir de factori interni și externi, aceste deosebiri care se refereau la socialismul „tradițional” și la doctrina comunistă din anii 1919–1920, s-au mai atenuat. Acest lucru era remarcat și de C.-Titel Petrescu, care recunoaște că de atunci comunismul „a evoluat și ca doctrină și ca tactică”¹⁰. Cu toate acestea, deosebiri de doctrină și practică între P.C.R. și P.S.D. mai existau, și în unele domenii erau destul de importante.

Un prim element care se impune a fi luat în considerație când abordăm problema asemănarilor și deosebirilor dintre P.S.D. și P.C.R. - este acela că frontul unic încheiat în aprilie 1944 a schimbat multe din datele problemei. S-a stabilit o tactică comună în lupta contra dictaturii fasciste și a ocupanților hitleriști, o înțelegere clară asupra necesității democratizării țării și a rolului clasei muncitoare în acest proces și altele. Reorganizarea sindicatelor ca o mișcare unită, bazată pe principiile luptei de clasă și ale internaționalismului proletar, autonomă față de partidele politice, stabilirea obiectivelor și sarcinilor luptei sindicale, în consfățuirea ce a avut loc la 1 septembrie 1944, au extins și amplificat posibilitățile de colaborare¹¹.

Deosebirile de vederi privind felul în care era conceput partidul, forma și principiile lui de organizare, sistemul de alegere și promovare a

⁷ Vezi mai pe larg: V. G. Ionescu „Partidul Social-Democrat și problema unității de acțiune a clasei muncitoare”, în „Anale de istorie”, nr. 3/1973, p. 102–117.

⁸ „Libertatea” nr. 1 din 25 august 1944.

⁹ Const.-Titel Petrescu, *Socialismul în România*, Biblioteca Socialistă, 1941, p. 360–363.

¹⁰ *Ibidem*, p. 360.

¹¹ Explicind concepția socialistă față de mișcarea sindicală și raporturile dintre partid și sindicate, C. Titel Petrescu arăta: „Mișcarea muncitorească trebuie să se organizeze din punct de vedere distinct, în partid socialist, din punct de vedere economic în sindicate profesionale” (*Ibidem*, p. 365).

cadrelor și altele erau de asemenea mult atenuate. Mai existau însă deosebiri izvorâte atît din felul în care se concepea organizarea partidului și recrutarea de aderenți ca și în sarcinile ce se fixau organizațiilor de partid. Lipsa de centralizare organizatorică a P.S.D., concepția sa, după care toți care declară că acceptă să lupte pentru socialism, sînt „socialiști și se pot grupa în partid”, ca și limitarea acțiunii de partid numai la educarea și organizarea maselor, erau fără îndoială rămășițe ale așa numitului socialism tradițional. Ele nu aveau corespondent în sistemul de organizare al P.C.R. — partid riguros centralizat, cu o disciplină de fier, mobilizator, organizator și conducător al luptei maselor¹².

Un alt domeniu în care se făcuseră pași însemnați în direcția apropierii, era acela al conceptului asupra revoluției socialiste și a dictaturii proletarietului, chestiuni fundamentale pentru un partid revoluționar. Asupra conținutului revoluției sociale ambele partide aveau același punct de vedere înțelegînd-o ca o acțiune de transformare fundamentală a regimului existent. De asemenea ambele partide considerau drept obligatorie folosirea puterii de stat a celor ce muncesc pentru făurirea orînduirii socialiste.

Dar și în aceste probleme la P.S.D. se constatau un șir de inconsecvențe, rămineri în urmă, cochetări cu socialismul „tradiționalist”, sau chiar aprecieri nereale despre concepțiile comuniștilor. Astfel, pornind de la punctul de vedere după care „revoluția socialistă trebuie să se desfășureze întîi în țările cele mai înaintate din punct de vedere capitalist, acolo unde condițiile obiective — industrializarea țării, concentrarea averilor, masa mare a proletarietului — și cele subiective — cultura și conștiința proletarietului — au creat terenul favorabil pentru transformări sociale”, P.S.D. continua să exagereze calea „legală”, ca metodă de cucerire a puterii și să respingă tactica insurecției armate. În privința dictaturii proletarietului despre a cărei necesitate erau de acord, o apreciau că în practica comunistă aceasta ar însemna nu conducerea de către masele organizate și conștiente, ci „dictatura personală” a cîtorva conducători, care au centralizat în mîinile lor întreaga putere și determină „acțiunea reformatoare”¹³.

Pornind de la această situație și de la faptul că P.S.D. nu avea un program pentru perioada de după eliberare — gîndindu-se să-l adapteze pe cel din 1936 — în activitatea sa, mai ales în probleme de tactică și de organizare, se constatau un șir de neclarități și inconsecvențe.

Abordînd această problemă de mare dificultate am dori, de la început să remarcăm că declarațiile și prevederile de principiu care se materializează în decursul unei perioade mai lungi, vădesc anumite inconsecvențe și abateri în aplicarea lor¹⁴. De altfel această contradicție, după părerea noastră, provenea din felul în care P.S.D. se străduia să adopte unele formule organizatorice depășite sau neadecvate pentru un partid revolu-

¹² Gheorghe Țuțui. *Partidul Comunist Român în primul an după victoria insurecției naționale antifasciste armate din august 1944*, în „Anale de istorie” nr. 4 1973, p. 33—47.

¹³ C.-Titel Petrescu, *Op. cit.*, p. 363.

¹⁴ Vezi și Traian Udrea, *L'attitude des principaux partis et organisations politiques à l'égard du développement démocratique de la Roumanie après le 23 août 1944*, în „Revue roumaine d'histoire”, nr. 5 1972, p. 824—825.

ționar, lucru ce se constată deosebit de clar în formele de organizare și de conducere, în structura socială a partidului.

Sesizînd deja această discrepanță dintre definirea P.S.D. ca partid de clasă, al revoluției sociale și unele forme organizatorice uzitate în această perioadă, credem că este necesar a menționa că în problemele construcției de partid, Partidul Social-Democrat se deosebea evident de celălalt partid muncitoresc, P.C.R. Astfel, după 23 August 1944, P.S.D. nu a trecut printr-o fază de refacere a vechilor organizații și nici de verificare a membrilor cu care ieșise din ilegalitate, ci a procedat direct la înscrieri, de multe ori fără restricții. Această stare de lucruri, care va fi în bună parte lichidată în cursul anului 1947, a creat destule probleme și a reprezentat în anumite momente un element care a frînat evoluția P.S.D.

Documentele programatice existente, sau cele difuzate imediat după eliberare sînt reluate și dezvoltate ulterior într-un șir de articole, în cuvîntările fruntașilor partidului și cu alte prilejuri. Astfel, Leon Gheleler, unul din vechii militanți socialiști, în două articole publicate la 6 și 28 septembrie în ziarul „Libertatea”¹⁵, intitulate : *Directivele actuale socialiste* și *Noi directive socialiste*, definește concepția partidului față de socialism și tactica sa.

Reprezentînd un instrument important în acțiunea politico-ideologică desfășurată de P.S.D. în vederea definirii rolului și locului partidului în lupta revoluționară ce se desfășura, articolele amintite au și meritul de a fi precizat că socialismul pentru care luptau socialiștii români, va fi unul „însușit din solul țării”.

Declarațiile principiale enunțate în cele două articole, orientate evident împotriva tendințelor reformiste din P.S.D., nu țineau însă seama în suficientă măsură de realitățile din România și nu erau însoțite de soluții concrete care să favorizeze dezvoltarea procesului de trecere la socialism, fiind și ele tributare vechilor concepții.

Expresie a acelorasi realități politice, care impuneau tuturor partidelor definirea poziției lor față de problemele majore ale prezentului și față de perspectivele țării și sub influența programului elaborat de P.C.R. într-o serie de articole apărute în ultimele luni ale anului 1944 cum sînt : *Rolul Partidului Social-Democrat* și *Nu armonie, ci luptă*, ambele semnate de S. Emil, se ia atitudine fermă față de aceia care atribuiau P.S.D. rolul unui partid „de mijloc”, al socialismului democratic evoluționist, precizîndu-se caracterul acestuia de partid revoluționar, de clasă. Definind Partidul Social-Democrat drept un partid „al clasei muncitoare, bazat pe principiile luptei de clasă. . . nu un partid al armoniei, ci al luptei sociale, nu al evoluției nesimțite, ci al inevitabilei revoluții sociale”¹⁶, materialele amintite au avut un rol important atît în orientarea activității politice a P.S.D., cît și asupra acțiunii de reorganizare a partidului.

Pe măsură ce organizațiile P.S.D. se consolidau, scoteau ziare proprii. Astfel, alături de „Libertatea” au apărut : „Libertatea Tineretului”, „Ardealul luptător” la Alba Iulia, „Presa” la Pitești, „Erdély” la Cluj, „Oltenia muncitoare” la Craiova, „Libertatea Muscelului” la Cîmpulung,

¹⁵ „Libertatea”, nr. 6 din 1 septembrie și 35 din 1 octombrie 1944.

¹⁶ Ibidem, nr. 28 din 24 septembrie și 96 din 3 decembrie 1944.

„Lupta poporului” și „Népakarat” la Oradea, „Voința poporului” la Turda, „Dobrogea muncitoare” la Constanța, „Făclia Banatului” și „Freiheit” la Timișoara, „Libertatea Poporului” la Aiud și „Lumina” la Birlad, „Piatra Socialistă” la Piatra Neamț și altele. Tot acum și-a început activitatea și editura P.S.D. care în anii 1944—1947 a publicat 110 broșuri și cărți cu un tiraj de 1.500.000 de exemplare, adică de 10 ori mai mult decât în perioada 1907—1938.

Un moment important în activitatea politico-ideologică a P.S.D. o constituie apariția spre finele anului 1944 a lucrării lui Constantin-Titel Petrescu, *Socialismul în România (1835-6—septembrie 1940)*. Cartea, o primă încercare de sinteză a unei părți din mișcarea muncitorească și socialistă, începînd de la primul falanster creat la Scăieni în județul Prahova în anul 1835, urmărește evoluția organizațiilor muncitorești din România pînă la 6 septembrie 1940, reușind o încadrare a acestora în viața politică a țării și în mișcarea socialistă internațională. Menită să servească educării noilor membri de partid în această perioadă cînd clasa muncitoare înarmată cu ideologia socialismului științific era menită, după părerea autorului, „să-și contopească gîndirea și acțiunea... de radicală prefacere a societăților omenești”, cartea nu se ocupă decît tangențial de istoria P.C.R. Dar autorul era conștient de acest lucru și într-un post scriptum se angaja că la o nouă reeditare o va completa „cu capitole speciale referitoare la mișcarea comunistă”¹⁷.

2. ANGAJAREA P.S.D. ÎN LUPTA PENTRU TRANSFORMĂRI DEMOCRATICE. LUCRĂRILE SFATULUI PARTIDULUI.

Procesul de reorganizare a P.S.D. în condițiile de după eliberare, concepțiile sale politico-ideologice ca și activitatea

concretă, de zi cu zi, au fost puternic influențate de lupta clasei muncitoare, forța conducătoare a revoluției, de conlucrarea tot mai strînsă și pe multiple planuri realizată cu Partidul Comunist Român.

Acest lucru se constată în primul rînd pe tărîmul muncii sindicale, mai ales după 1 septembrie 1944, cînd în conducerea Comisiei de organizare a Mișcării Sindicale Unite din România, a fost ales ca președinte Victor Brătfăleanu, membru al C.C. al P.S.D.¹⁸ Cu prilejul discuțiilor purtate de delegații celor două partide, sfera înțelegerii dintre ei s-a extins asupra unui șir de aspecte și probleme ca : rolul frontului unic muncitoresc și sarcinile clasei muncitoare în noua etapă a luptei revoluționare, a principiilor de organizare și atribuțiunilor mișcării sindicale, ca și asupra altor probleme care priveau activitatea celor două partide¹⁹. Comisia de organizare a mișcării sindicale (C.O.M.S.U.R.) apreciind că lupta pentru consolidarea și lărgirea libertăților democratice, ca și acțiunea de ridicare a nivelului de trai al maselor de salariați pot fi asigurate cu succes numai în condițiile exercitării depline a rolului conducător al clasei muncitoare, a consemnat în rezoluție că în problemele dezbătute, punctul de vedere al

¹⁷ Constantin-Titel Petrescu, *Op. cit.*, Biblioteca socialistă, 1944, 487 p.

¹⁸ „România liberă” nr. 24 din 8 septembrie 1944.

¹⁹ Vezi mai pe larg : Gheorghe Țuțui, Coțofană Paraschiv, *Sindicatelor din România în anii revoluției populare*, București, Edit. politică, 1970.

delegației Partidului Social-Democrat se identifică complet cu punctul de vedere al Partidului Comunist Român ²⁰.

Reorganizarea mișcării sindicale, moment însemnat pe calea colaborării dintre comuniști, social-democrați și alți oameni ai muncii, a contribuit la creșterea forței și a capacității combative a clasei muncitoare. În focul luptei revoluționare, organizațiile de sindicat s-au dezvoltat rapid, au devenit o forță importantă în viața publică a țării ²¹, o școală a unității proletare.

Afirmarea publică a hotărîrii P.C.R. și P.S.D. de a menține și dezvolta colaborarea în frontul unic, măsurile concrete adoptate de cele două partide în această direcție, reorganizarea mișcării sindicale pe principiile unității de acțiune, au reprezentat succese de seamă ale forțelor revoluționare din țara noastră, pași însemnați pe calea afirmării clasei muncitoare ca forță conducătoare a revoluției. Dar cerințele noii etape ale revoluției impuneau realizarea unei noi înțelegeri între P.C.R. și P.S.D. pe baza unui nou program, elaborarea unor măsuri organizatorice comune care să ducă la coordonarea activității pe tărîm politic și profesional. În acest scop, la 25 septembrie 1944, C.C. al P.C.R. a propus tuturor forțelor democratice un proiect de platformă, care cuprindea în esență sarcinile fundamentale ale luptei pentru desăvîșirea transformărilor cu caracter burghezo-democratic, în folosul maselor. Acest program minimal a fost luat în dezbateri de Comitetul Executiv al P.S.D., care la 29 septembrie, în scrisoarea adresată către C.C. al P.C.R., își afirma acordul cu necesitatea consolidării regimului democratic, ca și a înfăptuirii unor reforme sociale și economice urgente.

Acceptarea platformei P.C.R. ca bază de discuție a făcut posibil ca la 2 octombrie să aibă loc ședința comună a delegațiilor comitetelor centrale ale celor două partide, care au dezbătut atît proiectul propus, cît și scrisoarea de răspuns a P.S.D. După unele adăugiri și modificări, s-a ajuns la redactarea platformei Frontului Unic Muncitoresc.

Cu același prilej delegații celor două partide au căzut de acord asupra necesității consolidării unității de acțiune și au adoptat o hotărîre ²², prin care se constituiau organe centrale și locale ale frontului unic și se stabileau criteriile de colaborare.

În realizarea acestui deziderat, o însemnătate deosebită a avut hotărîrea delegațiilor celor două comitete centrale ca Platforma propusă de P.C.R. în vederea constituirii Frontului Național Democrat să fie însușită de Frontul Unic Muncitoresc și susținută ca platformă proprie, fapt care marca un pas însemnat în apropierea dintre P.C.R. și P.S.D., în probleme importante privind lupta pentru democrație.

Cele două partide au apreciat în unanimitate însemnătatea actului de la 2 octombrie în dezvoltarea colaborării dintre P.C.R. și P.S.D., efec-

²⁰ „România liberă”, nr. 24 din 8 septembrie 1924, *Rezoluția Comisiei de organizare a mișcării sindicale unite din România*.

²¹ Trofin Hăgan — *Sindicatelor Unite din România — 1944—1947*, București, Edit. politică, 1968.

²² Din Comitetul Central F.U.M. au făcut parte: Constantin Pîrvulescu, Vasile Luca, Ana Pauker și Gheorghe Gheorghiu-Dej, ca reprezentanți ai P.C.R.; T. Iordăchescu, T. D. Ionescu, Lotar Rădăceanu, Ștefan Voitec, din partea P.S.D.

tele acestei conlucrări asupra desfășurării luptelor pentru democrație și progres social, rolul unității de acțiune în asigurarea hegemoniei proletariatului în revoluție, ca și necesitatea de a apăra și dezvolta unitatea realizată. În articolul redacțional intitulat *Actul de la 2 octombrie 1944*, ziarul „Scînteia” sublinia cu satisfacție faptul că Frontul Unic Muncitoresc avea o nouă platformă de acțiune, pe care în numele clasei muncitoare o propune tuturor forțelor democratice²³. La rîndul său, ziarul „Libertatea”, într-un articol semnat de Lotar Rădăceanu, scria : „Dacă vom ști să aplicăm acordul de la 2 octombrie socot să nu este departe vremea cînd vom putea face un nou pas înainte, lărgind platforma noastră, adîncind colaborarea”²⁴.

Evoluția unității de acțiune a mișcării muncitorești din România, după înțelegerea survenită la 2 octombrie, se caracterizează prin constituirea, pe măsura dezvoltării organizatorice a celor două partide, a noi organe ale frontului unic la nivel regional, județean și local, menite să asigure transpunerea în viață a hotărîrilor C.C. al F.U.M. și în mod deosebit, platforma politică de transformări democratice.

Consolidarea unității de acțiune a mișcării muncitorești din România, marcată prin înțelegerea intervenită între P.C.R. și P.S.D. asupra problemelor sindicale, a obiectivelor luptei pentru democratizarea țării și a formelor de colaborare dintre cele două partide și organizațiile lor de tineret, acțiunile comune pe linia organizării și conducerii luptelor populare, au influențat puternic desfășurarea întregului proces revoluționar din România. O ilustrare a acestei evoluții a constituit-o faptul că la 12 octombrie 1944 a fost constituit Consiliul Național al Frontului Național Democrat, în care au intrat nouă reprezentanți ai mișcării muncitorești: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Lucrețiu Pătrășcanu, Vasile Luca, Const.-Titel Petrescu, Lotar Rădăceanu, Tudor Ionescu, Chivu Stoica, Victor Brățfăleanu, Alexandru Sencovici. Crearea F.N.D., puternică coaliție de forțe democratice, care cuprindea muncitori, țărani, intelectuali, păturile mijlocii de la orașe, masele de femei și tineret, oameni ai muncii aparținînd naționalităților conlocuitoare, a însemnat un important succes al luptei P.C.R. de grupare în jurul și sub conducerea clasei muncitoare a unei însemnate părți ale populației interesate în dezvoltarea democratică a țării, în consolidarea independenței și suveranității ei. Rolul de catalizator politic al acestei largi concentrări de forțe democratice, cu o componentă de clasă neunitară, a fost împlinit de Frontul Unic Muncitoresc, care a asigurat acestei coaliții dinamism și combativitate.

Partidul Social-Democrat a reprezentat una din forțele principale ale F.N.D.; a luat parte activă la crearea Consiliului Național al F.N.D. și a organelor locale ale acestuia, la elaborarea regulamentului de funcționare al acestui organism politic, la îndeplinirea tuturor sarcinilor ce-i reveneau.

În aceste condiții, cînd delegați ai P.S.D. au participat la crearea comitetelor F.N.D., au luat cuvîntul la mitingurile și demonstrațiile de masă, pe măsură ce se consolida forța clasei muncitoare în viața politică a țării, a crescut și preocuparea partidului pentru problemele concrete ale

²³ „Scînteia”, nr. 16 din 7 octombrie 1944.

²⁴ *Frontul unic*, articol publicat în „Libertatea”, nr. 41 din 7 octombrie 1944.

maselor. Sub acest aspect este interesant de remarcat faptul că în perioada următoare reprezentanții P.S.D. au participat activ la toate acțiunile și manifestațiile de stradă organizate de F.N.D., au luat cuvîntul la mitinguri și adunări etc.

Un alt aspect al procesului de reorganizare a P.S.D. îl constituie preocuparea deosebită, aș spune preferențială, pentru atragerea în partid a intelectualilor, iar după ce Ștefan Voitec — unul din secretarii generali ai P.S.D. — a devenit ministru al Educației Naționale (4.XI.1944), a profesorilor și învățătorilor.

Corespondentul acestei orientări, încă de la începutul lunii septembrie, presa de partid publică, uneori cu ample comentarii, adeziunea la P.S.D. a unor cadre didactice. După ce la sfîrșitul lunii septembrie se constituie grupul de inițiativă al profesorilor socialiști, acțiunea de atragere a acestei categorii de intelectuali spre P.S.D. se extinde. La 15 octombrie, în sala bibliotecii sediului Central al P.S.D., în prezența președintelui partidului, Const.-Titel Petrescu, a secretarilor generali, Ștefan Voitec și Lotar Rădăceanu, care au rostit și scurte cuvîntări, a avut loc primirea festivă în partid a unui grup de profesori și învățători. Avînd în vedere participarea la această manifestație a lui Gheorghe Niculescu-Malu, președintele asociației învățătorilor, ca și a delegaților din județe ai acestei asociații, adunarea din 15 octombrie 1944 o apreciem ca avînd un rol important atît în definirea poziției P.S.D. față de această categorie de intelectuali, cît și în conturarea formei organizatorice prin care aceștia urmăreau să se încadreze în activitatea politică. De altfel, faptul că în zilele următoare învățătorii din unele județe, aderă la hotărîrile „luate de comitetul central social-democrat, învățătoresc”, iar de la 12 octombrie în ziarul partidului apare o pagină săptămînală intitulată *Libertatea învățătorilor*, atestă aprecierea făcută. În această ordine de idei se impune și precizarea că la prima sa apariție, foaia „Libertatea învățătorilor”, a publicat un „Apel către colegii învățători din toată țara”, pe care îi cheamă să se organizeze deoarece „învățătorimea trebuie să se găsească pe linia permanențelor naționale și sociale ale neamului și ale sufletului, și menirii de învățător, cu patrimoniul de idealuri și jertfă, închinată ridicării poporului muncitor, de pe ogoare și din fabrici”²⁵.

Ulterior, la 12 noiembrie 1944, cu prilejul primirii în P.S.D. a unui alt grup de intelectuali, printre care se aflau și profesorii universitari Constantin Motaș — prorector al universității din București, filologul Iorgu Iordan, filozoful Mircea Florian și alții, Const.-Titel Petrescu, într-o amplă cuvîntare, a prezentat poziția partidului față de știință și cultură, ca și față de slujitorii ei.

Pe aceeași linie, de atragere a intelectualilor în partid, cu scopul de a-i antrena la activitatea de propagare a socialismului au fost create două instituții centrale ale P.S.D. „Cercul de studii sociale al Partidului Social-Democrat” și „Universitatea Populară”. Constituit la începutul lunii octombrie, cu 15 secții, cu un program bine definit și cu un regulament precis de funcționare, cercul de studii, care activa sub conducerea directă a Comitetului Executiv al P.S.D., urma să aibă un rol important în studierea

²⁵ „Libertatea”, nr. 56 din 22 octombrie 1944.

pe baza marxismului a realităților românești și în elaborarea unor soluții practice.

„Scopul acestuia — se arată în articolul 2 al regulamentului — este cercetarea și aprofundarea teoretică, precum și precizarea aplicării practice a problemelor în lumina doctrinei marxiste și în vederea răspîndirii acestei doctrine atît în cercurile de specialitate, cît și în masele populare”²⁶.

O mențiune specială se cuvine atenției acordate de Comitetul Executiv al P.S.D. asigurării încadrării cercului de studii sociale cu specialiști de cea mai înaltă calificare, personalități ale vieții științifice și culturale ca și elaborării programului de activitate. Astfel, în ședința din 23 octombrie 1944 în prezența delegaților Comitetului Executiv al P.S.D. a fost ales Comitetul Cercului de studii din care făceau parte ca delegați ai Comitetului Executiv : Șerban Voinea, S. Emil și T. Iordăchescu, care era și secretar general al cercului²⁷.

O parte inseparabilă a activității desfășurate de P.S.D. în primele luni de după eliberare, a fost aceea a răspîndirii în masă a ideilor marxiste, de prezentare în fața noilor membri a istoriei de peste o jumătate de secol a mișcării muncitorești, de popularizare a eroilor clasei muncitoare și a fruntașilor socialiști, de solidaritate cu mișcarea muncitorească internațională. Începută prin manifestul adresat țării la 24 august 1944 și continuată printr-un șir de articole publicate în „Libertatea” sau cuvîntări ale fruntașilor P.S.D., această acțiune s-a accentuat spre sfîrșitul anului 1944, odată cu antrenarea partidului la marile manifestări de masă.

Pe aceste coordonate se înscrie și sărbătorirea de către partid a celei de-a 27-a aniversări a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, prilej cu care ziarul „Libertatea”, a publicat mai multe articole, iar fruntașii partidului au rostit cuvîntări apreciative la adresa revoluției ruse, a experienței statului sovietic, la contribuția armatei roșii în zdrobirea fascismului. Privite din unghiul de vedere al evoluției P.S.D., ni se par deosebit de interesante unele aprecieri cuprinse în articolul „O aniversare”, publicat în „Libertatea”, sub semnătura lui Const. Titel Petrescu în care se spune că : „Din punct de vedere al organizației de stat, Rusia Sovietică constituie un imens laborator în care s-au experimentat atîtea procedee de viață obștească, ce pot folosi statelor europene care caută forme de reconstrucție pe baze noi”²⁸. În aceeași orientare este concepută și cuvîntarea rostită de Șerban Voinea la adunarea oamenilor muncii care a avut loc în Capitală.

În același timp, P.S.D. a folosit prilejul diferitelor aniversări pentru a face ample expuneri cu caracter istoric, cît și pentru a face publice învățămintele pe care partidul le-a tras din experiența trecutului. În șirul acestor acțiuni se încadrează comemorarea evenimentelor din 13 decembrie 1918, prin organizarea unui șir de adunări în fabrici, printr-un pelearaj la mormîntul lui I.C. Frimu din cimitirul „Sfînta Vineri”, ședința din

²⁶ „Libertatea”, nr. 51 din 17 octombrie 1944.

²⁷ Ca membri ai Comitetului au fost aleși responsabili celor 15 comisii pe probleme : prof. M. Florian (învățămînt), prof. Iorgu Iordan (cultură), ing. Bergheanu (agrară), avocat Al. Saphira (economică), Em. Hillard (politică), dr. Apostolide (medicală), arhitect Burcuș (edilitară) etc.

²⁸ „Libertatea”, nr. 73 din 8 noiembrie 1944.

sala „Libertatea”, participarea la adunările organizate de F.U.M. din sala „Marna” și din Piața Teatrului etc.

Din multitudinea de probleme abordate cu acest prilej, se impun a fi menționate în primul rând considerațiile istorice și comparațiile făcute între avântul mișcării muncitorești din anii 1918—1921, și situația de după eliberare, ca și concluziile trase de P.S.D. Astfel, Lotar Rădăceanu, în cuvîntarea rostită la adunarea din sala „Marna”, arată că cine a trăit mișcarea muncitorească din anii 1918—1921, se izbește „de o mare asemănare cu mișcarea muncitorească de azi. Aceiași deșteptare la viață și luptă, același curent puternic de organizare, aceiași ridicare vijelioasă a conștiinței de clasă”^{28bis}. La rîndul său, Const.-Titel Petrescu, în ampla expunere cu caracter istoric, făcută în sala „Libertatea”, sublinia dîrzenia și eroismul mișcării muncitorești, meisul ei ascendent, în ciuda tuturor greutăților și piedicilor. „Istoria partidului nostru — arăta vorbitorul — este un lung martirolog, o luptă în care mișcarea noastră a fost lovită, uneori îngenunchiată, dar niciodată răpusă. An de an ea s-a ridicat, tot mai sus către culmile însozite ale idealului socialist”²⁹.

Remarcînd că una din cauzele principale ale insuccesului clasei muncitoare în marile bătălii de după primul război mondial a fost lipsa ei de unitate, că social-democrații și comuniștii erau pe poziții potrivnice, în loc să lupte în comun pentru aceleași țeluri, vorbitorii au subliniat atît necesitatea unității proletare cît și hotărîrea partidului de a face ca această experiență să nu se mai repete.

Momentul cel mai important în dezvoltarea Partidului Social-Democrat în anul 1944 l-a constituit lucrările Sfatului P.S.D., care s-a desfășurat în zilele de 10—11 decembrie³⁰. Convocarea Sfatului P.S.D. și problemele pe care acest for de conducere avea să le dezbată, au fost anunțate din timp în presă și popularizate în toate secțiile. Lucrările lui au avut loc în sala „Libertatea”, în prezența a peste o sută de participanți, reprezentînd membrii Comitetului Central, delegați ai celor nouă organizații regionale³¹, ai U.F.M. și U.T.S. Lucrările s-au desfășurat pe baza următoarelor rapoarte: Situația politică — Const.-Titel Petrescu, raporturile P.S.D. cu celelalte organizații muncitorești — Ștefan Voitec și Tudor Ionescu; Sindicatele muncitorești — Lotar Rădăceanu și Gheorghe Stroia, Organizarea Uniunii Femeilor Muncitoare — Eugenia Rădăceanu; Organizarea partidului — Șerban Voinea și Tudor Iordăchescu, presa partidului — Ion Pas și Dumitru Pop.

Așa cum rezultă din datele existente, pînă în decembrie 1944, P.S.D. obținuse importante rezultate pe linie organizatorică și politică, avînd constituite toate comitetele regionale și aproape 2/3 din organizațiile județene. Partidul avea însemnate poziții în conducerea sindicatelor profesionale, în aparatul de stat local, trei miniștri — Lotar Rădăceanu la Ministerul Muncii, Ștefan Voitec la Ministerul Educației Naționale,

^{28 bis} „Libertatea”, nr. 104 din 13 decembrie 1944.

²⁹ Ibidem, nr. 106 din 15 decembrie 1944.

³⁰ Ibidem, nr. 105 din 14 decembrie 1944.

³¹ Acestea erau: *Muntenia*, cu 8 județe; *Oltenia*, cu 6 județe; *Banal*, cu 5 județe; *Brașov*, cu 7 județe; *Cluj*, cu 12 județe; *Moldova de nord și Bucovina*, cu 6 județe; *Bacău*, cu 6 județe; *Dunărea de jos*, cu 6 județe și *Constanța*, cu 3 județe.

Gheorghe Nicolau la Ministerul Asigurărilor Sociale și un subsecretar de stat la Ministerul Economiei Naționale — Tudor Ionescu. Referindu-ne la această manifestare politică a P.S.D. se impune precizarea că în această perioadă conducerea restrinsă a partidului se prezenta unită, atît din punct de vedere politico-ideologic, cît și organizatoric.

Un element interesant care se degajă din lucrările Sfatului P.S.D., îl reprezintă preocuparea, ca pe baza analizei critice a trecutului să îndrepte ferm partidul pe calea luptei revoluționare. În acest cadru se impune a fi menționată rezoluția depusă de Ion Pas în ședința din 11 decembrie, în numele a circa 40 de delegați prin care propunea între altele și schimbarea titlaturii partidului.

Asupra acestei probleme, a schimbării denumirii partidului ca o expresie a hotărîrii sale de a se lepăda de toată moștenirea reformistă, s-au mai exprimat păreri și în perioada anterioară. Astfel Constantin-Titel Petrescu, în interviul acordat la începutul lunii septembrie 1944, ziaristului francez Milton G. Lohr, a spus: „Sub rezerva aprobării congresului nostru, Partidul social-democrat își va schimba peste puțină vreme titlatura în aceea de partid socialist”. Președintele partidului nu aduce nici o precizare în legătură cu sensul schimbărilor care trebuiau să aibă loc în P.S.D. în legătură cu modificarea titlaturii, dar, avînd în vedere faptul că informația a fost făcută publică cu aceeași ocazie cu care Const.-Titel Petrescu a vorbit și despie viitoarea fuziune cu Partidul Comunist Român, problemele sînt după părerea noastră, clare.

Apreciînd că transformarea revoluționară a societății „nu mai poate fi concepută cu mijloacele de altădată” și că locul partidului în viața politică a țării „nu poate fi decît la stînga” rezoluția cerea Sfatului P.S.D. să se ralieze propunerii de a schimba titlatura partidului în aceia de Partidul Socialist Român. Rezoluția a fost luată în considerare hotărîndu-se ca ea să fie discutată în organizațiile din țară și să figureze la ordinea de zi a primului congres.

În încheierea lucrărilor a fost adoptată rezoluția generală în care este fixată poziția P.S.D. în principalele probleme: epurarea aparatului de stat, democratizarea vieții publice, reprimarea speculei și sabotajului, continuarea hotărîtă a războiului antihitlerist etc. Precizînd că scopul imediat pentru care luptă P.S.D. este realizarea „unei democrații reale în România”, iar aceasta nu poate fi concepută fără unitatea clasei muncitoare, rezoluția cheamă membrii săi să lupte pentru consolidarea Frontului Unic Muncitoresc și a unității sindicale.

În legătură cu activitatea politico-organizatorică a P.S.D. Sfatul partidului a apreciat-o ca fiind corespunzătoare și a stabilit că aplicarea ei în continuare este obligatorie pentru toți membrii săi. Această precizare, privind obligativitatea respectării hotărîrilor partidului, însoțită de sublinierea caracterului de clasă al P.S.D., ca „partid al clasei muncitoare”, care trebuie să-și subordoneze întreaga activitate „în direcția apărării intereselor economice, politice și sociale ale maselor muncitorești și țărănești”, aveau o mare însemnătate pentru dezvoltarea sa ulterioară. De altfel rezoluția a și precizat că în perioada următoare P.S.D. se va strădui să alăture proletariatului, în lupta sa pentru democrație și socialism, toate elementele muncitoare de la orașe și sate. În aceeași direcție țîn-tește și sarcina pusă de Sfatul P.S.D. în fața tuturor membrilor partidului,

de a-și concentra „toate străduințele pentru întărirea și lărgirea organizațiilor Partidului Social-Democrat”, pentru întărirea și consolidarea Frontului Unic Muncitoresc, temelia tuturor forțelor democratice.

Ținut la numai câteva luni de la ieșirea partidului din ilegalitate, în condițiile când acesta desfășura o largă activitate politico-organizatorică și cu puțin timp înainte de declanșarea bătăliilor hotărâtoare pentru instaurarea puterii democrat-populare, Sfațul P.S.D. din 10—11 decembrie 1944 reprezenta un moment distinct în viața partidului. El a marcat în același timp o treaptă în procesul de maturizare a P.S.D., în transformarea acestuia în partid muncitoresc de masă, partener de nădejde al Partidului Comunist Român, în lupta de eliberare socială și națională ce se desfășura.

3. PARTICIPAREA P.S.D. LA LUPTA PENTRU INSTAURAREA REGIMULUI DEMOCRAT POPULAR.

Începutul anului 1945 caracterizat printr-o ascuțire rapidă a conflictului dintre forțele democratice și reacționare, a adus pe primul plan al vieții politice românești, problema puterii de stat. Dezvoltarea procesului de organizare a maselor, extinderea mișcărilor populare din fabrici și instituții spre acțiunea de stradă — care devine forma de luptă precumpănitoare —, intrarea în luptă a majorității țărănimii și făurirea alianței muncitorești-țăărănești, făceau posibil ca problema puterii să fie rezolvată în favoarea maselor.

Această fază a acțiunilor concrete, când înfruntarea deschisă de forțe duce la ruperea bruscă a echilibrului existent, când locul disputelor teoretice — programatice și a ciocnirilor izolate, este luat de activitatea maselor de milioane de oameni ai muncii, când problema „care pe care” este rezolvată prin forță, a pus noi și importante sarcini în fața tuturor partidelor politice, inclusiv a Partidului Social-Democrat. Din acest punct de vedere conducerea P.S.D. nu a lăsat loc la interpretări și echivocuri și, în mod operativ, și-a precizat punctul de vedere.

Sub acest aspect, articolul 1945³², semnat de Const.-Titel Petrescu, comentariile P.S.D. în legătură cu Manifestul Frontului Național Democratic adresat țării de 1 ianuarie și comunicatul C.C. al P.S.D. din 11 ianuarie 1945, sînt semnificative. Astfel după ce președintele P.S.D. aprecia că 1945 va marca începutul unei epoci noi de prosperitate, libertate și pace, comunicatul C.C. preciza că în noua fază a luptei politice P.S.D. „se află ferm pe poziția Frontului Unic Muncitoresc și al Frontului Național Democratic, pe care înțelege să se situeze și s-o susțină fără șovăire”³³.

Analizînd activitatea P.S.D. în această perioadă putem constata că ea a fost în permanență orientată pe baza principiilor enunțate și s-a conturat mai concludent în următoarele probleme: desăvîrșirea procesului de organizare a sindicatelor; elaborarea, adaptarea și popularizarea programului de guvernare al F.N.D.; participarea la acțiunea politică de masă pentru pămînt, reforme democratice și putere.

³² „Libertatea” nr. 118 din 1 ianuarie 1945.

³³ Ibidem, nr. 124 din 11 ianuarie 1945.

Principalul element al acestui început de an și în același timp prima manifestare a noii faze în lupta politică din România, l-a constituit dezvoltarea mișcării sindicale, care s-a materializat prin desfășurarea congreselor Uniunilor — 20-24 ianuarie — și a Congresului General — 26-30 ianuarie 1945. Reliefând însemnătatea acestor congrese, Comisia Generală a sindicatelor din România într-un apel dat publicității la începutul lunii ianuarie, scotea în evidență faptul că acestea vor perfecționa structura organizatorică a mișcării sindicale prin alegerea organelor de conducere pe baza Frontului Unic Muncitoresc și vor trasa linia de conduită a sindicatelor pe viitor ³⁴.

Congresele Uniunilor Sindicale au reprezentat o etapă însemnată în acțiunea de întărire a unității proletare, au evidențiat forța constructivă și spiritul de combativitate revoluționară ale clasei muncitoare.

Referindu-ne la activitatea P.S.D. în această perioadă, trebuie să arătăm că îndeosebi în problemele sindicale ea a fost deosebit de amplă și susținută, desfășurându-se atît în interiorul mișcării ca parte componentă a ei, cît și afară ca partid politic independent. Din multitudinea de acțiuni și manifestări remarcăm în primul rînd cele legate de activitatea de propagandă cum sînt: conferința rostită de Lotar Rădăceanu la 17 ianuarie 1945 în aula Academiei comerciale pe tema „Rolul sindicatelor în viața statului”, expunerea de motive pe care același fruntaș socialist ca Ministru al Muncii a prezentat-o regelui în legătură cu legea de organizare a sindicatelor; articolele lui Const.-Titel Petrescu *Un scurt istoric al mișcării sindicale din România și Organizare și acțiune*, publicate în ziarul „Liber-tatea” din 21 și 31 ianuarie 1945. Cu această ocazie cei doi fruntași ai P.S.D. și-au expus pe larg și punctele lor de vedere asupra organizării sindicatelor, asupra sarcinilor ce le revin ca și cu privire la rolul lor în procesul revoluționar.

Astfel Lotar Rădăceanu în conferința amintită și în expunerea de motive a reliefat, pe lîngă principiile care stau la temelia organizării sindicale, și sarcinile acestora, a subliniat elementele noi care au survenit în activitatea sindicală după eliberare. El a demască falsitatea teoriilor referitoare la statul deasupra claselor, arătînd că el este o realitate socială, oglindește deosebirile de interese, antagonismele sociale și că lupta clasei muncitoare privește și raporturile cu statul. De asemenea, o idee deosebit de importantă, este aceea a sindicatelor nu numai ca „o mișcare de apărare” ci ca „o mișcare ofensivă” ³⁵. Expunerea detaliată a rolului comitetelor de fabrică și a sarcinilor de moment, completa această documentată analiză. Unele probleme fundamentale privind poziția P.S.D. față de mișcarea sindicală rezultă și din expunerea de motive care a însoțit proiectul de lege privind organizarea sindicatelor, sancționat la 20 ianuarie 1945.

Rămînînd numai la nivelul aprecierilor generale și al indicațiilor programatice în legătură cu sarcinile și rolul sindicatelor, încă în această perioadă se constată în conducerea P.S.D. unele deosebiri de vedere. Astfel avem pe de o parte poziția clară, lipsită de echivoc exprimată de Lotar

³⁴ „Viața sindicală”, nr. 3 din 7 ianuarie 1945.

³⁵ „Libertatea” nr. 129 din 17 ianuarie 1945.

Rădăceanu și împărtășită de ceilalți fruntași ai P.S.D. care aveau munci de conducere în sindicate: Victor Brătfăleanu, Gheorghe Stroia, Mihai Moraru, Constantin Carcali și alții, iar pe de altă parte unele puncte de vedere exprimate de Const.-Titel Petrescu, care merg mai mult pe linia transformării sindicatelor într-o organizație de luminare a maselor. Astfel în amplul articol omagial publicat de Const.-Titel Petrescu sub titlul *Un scurt istoric al mișcării sindicale din România*³⁶ ca și cel intitulat *Organizare și acțiune*³⁷ președintele P.S.D., care face un istoric al sindicatelor și subliniază just unele din atribuțiile și sarcinile acestora, vădește în unele probleme confuzii și rămăneri în urmă. Sub acest aspect remarcăm poziția sa de criticare a „sindicalismului reformat” sau a „sindicalismului de așteptare”, ca și cerința ca sindicatele să-și extindă puterea și asupra procesului de producție și în administrarea țării, dar aceste puncte de vedere înaintate sînt urmate de sarcini care fie că le limitează rolul fie că nu corespund etapei istorice date. O asemenea idee, cum ar fi aceea a sindicatelor ca „organizație de producție și gestiune”, care alături de obșteile satești sau de cooperativele agricole ar avea misiunea de a conduce producția și administrația țării, evident neactuală și discutabilă ca perspectivă, este însoțită de fixarea unui țel limitativ. Îndeplinirea țelurilor mișcărilor sindicale, arată Const.-Titel Petrescu, cere o muncă grea, obositoare, dar „cea mai importantă muncă este aceea de organizare temeinică și de luminare a păturilor producătoare”³⁸.

Desfășurarea primului Congres General al sindicatelor — acțiune la care au participat uniți membrii celor două partide muncitorești³⁹, a prilejuit P.S.D.-ului și ocazia unor manifestări fie independente, ca partid, fie pe linia scoaterii în evidență a contribuției social-democraților la reorganizarea și activitatea sindicatelor. Astfel în ziua de 27 ianuarie 1945, ziua doua a Congresului, Const.-Titel Petrescu a rostit la posturile de radio o conferință intitulată: *40 de ani de la reînvierea mișcării socialiste*⁴⁰. Alți lideri ai P.S.D. ca Victor Brătfăleanu, Lotar Rădăceanu și Gheorghe Stroia, au luat cuvîntul în congres prezentînd sau aducînd salutul partidului. Ca o recunoaștere a contribuției P.S.D. la dezvoltarea mișcării sindicale este și faptul că în organul de conducere al C.G.M. au intrat numeroase cadre ale acestui partid⁴¹.

Lucrările congresului au constituit, totodată, o manifestare a poziției internaționaliste a mișcării muncitorești din țara noastră prin hotărîrea manifestată la Congres ca sindicatele din România să-și aducă contribuția proprie la lupta pentru înfăptuirea unității mișcării sindicale pe plan mondial. Același lucru s-a reflectat și în participarea la lucrările congresului a unor delegați ai organizațiilor sindicale din alte țări, ceea ce a prilejuit un valoros schimb de experiență în principalele probleme ale activității sindicatelor.

³⁶ „Libertatea”, nr. 133 din 21 ianuarie 1945.

³⁷ Ibidem, nr. 140 din 31 ianuarie 1945.

³⁸ Ibidem, nr. 133 din 21 ianuarie 1945.

³⁹ „Scinteia” nr. 97 din 30 decembrie 1944.

⁴⁰ „Libertatea” nr. 139 din 29 ianuarie 1945.

⁴¹ Victor Brătfăleanu, Constantin Carcali, Adolf Azriel, Gheorghe Stroia, Mișa Levin, Simion Gîrbovan, Iosif Mustețiu, Mihai Moraru, Cornel Bragadireanu, Eugenia Rădăceanu, Stefan Lăcătuș, Solo Riegler etc. („Libertatea”, nr. 141 din 1 februarie 1945).

Congresul a hotărât constituirea Confederației Generale a Muncii, a adoptat statutul acesteia, a ales Comitetul Central compus din 32 de membri și 6 supleanți, Comitetul Executiv format din 11 persoane, comisia de cenzori și supleanții acesteia. Gheorghe Apostol a devenit președinte al Confederației Generale a Muncii din România.

Reorganizarea mișcării sindicale pe baza unității de clasă și a internaționalismului proletar, dezvoltarea impetuoasă a acestei mișcări în lunile imediat următoare, a contribuit la creșterea rolului clasei muncitoare în viața social-politică a României, a ușurat activitatea desfășurată de P.C.R., de grupare într-un singur front al tuturor forțelor interesate în eliberarea țării și consolidarea independenței ei naționale, a democratizării vieții publice și dezvoltării României pe calea progresului social.

Un alt sector de activitate social-politică unde Partidul Social-Democrat a desfășurat o complexă activitate, a fost Frontul Național-Democrat. Parte constitutivă a consiliului național al F.N.D. și a consiliilor județene, P.S.D. prin reprezentanții săi atât la București cât și în țară, a contribuit la elaborarea programului de activitate și a regulamentului său de funcționare, și-a adus contribuția la elaborarea liniei politice a acestei coaliții de forțe democratice, la popularizarea ei în masă, la traducerea sa în practică. Dacă apreciem că temelia F.N.D. a fost unitatea clasei muncitoare atunci putem spune pe drept cuvânt că alături de P.C.R., P.S.D. a fost unul din pilonii săi de bază. În decursul celor cinci luni de activitate, la cele peste 20 de ședințe ale consiliului F.N.D., reprezentanții P.S.D. au luat parte la toate dezbaterile formulând în multe cazuri puncte de vedere originale care concureau la buna desfășurare a politicii de alianțe. Printre problemele cele mai importante la care reprezentanții P.S.D. și-au expus poziția, enumerăm: necesitatea și oportunitatea acțiunii de masă pentru preluarea puterii; relațiile F.N.D. cu partidele politice burgheze și monahia; organizarea și statutul F.N.D.; situația politică din țară și sarcinile forțelor democratice; activitatea comitetelor sindicale etc.

Caracterizând poziția reprezentanților P.S.D. în Consiliul Național al F.N.D., putem spune că ea, exceptând 2—3 cazuri, a fost în conformitate cu linia de conduită stabilită în Frontul Unic Muncitoresc. Excepțiile se referă în primul rând la poziția adoptată de Const.-Titel Petrescu⁴² în ședința Consiliului F.N.D. din după amiaza zilei de 12 octombrie 1944 și parțial la cea exprimată de Șerban Voinea la 12 februarie 1945. În legătură cu primul, atitudinea se referă la două probleme de mare însemnătate: dacă F.N.D. să încerce a lua puterea și cine să fie primul ministru al noului guvern? Apreciind drept o greșeală ca forțele democratice să ia puterea, deoarece și așa au destule greutăți, Const.-Titel Petrescu s-a împotrivit propunerii făcute de Lucrețiu Pătrășcanu, ca președinte la guvern să devină dr. Petru Groza și, pe motivul că este nevoie de o persoană neutră, a propus pe Barbu Știrbei. Patru luni mai târziu, la 12 februarie 1945, când conflictul dintre forțele democratice și reacțiune se ascuțea rapid, Șerban Voinea, cu alte exemple, avea să manifeste aceeași atitudine lipsită de fermitate revoluționară și de încredere în forța maselor. Astfel, în ședința F.N.D. din 12 februarie 1945 care analiza situația politică din

⁴² Stenograma ședinței Consiliului F.N.D. din 12 octombrie 1944, f. 8—9.

țară în urma ciocnirilor ce avuseseră loc cu prilejul ocupării unor prefec-turi și a discursului provocator rostit de N. Rădescu la adunarea din sala „Aro”, făcea apel la atitudine ponderată spre a nu provoca criză de guvern. Evident că argumentele aduse de Șerban Voinea în legătură cu posibilitatea ca Rădescu să demisioneze în urma sugestiei P.N.Ț. sau din proprie inițiativă, sau la pericolul instituirii „unui guvern de teh-nicieni căptușit cu câțiva istorici”, nu exprima adevăratul motiv al pozi-ției sale. Dar dezacordul exprimat în aceeași ședință față de cenzura apli-cată de muncitorii tipografi ziarelor reacționare, ca și teama manifestată în legătură cu eventualele alegeri comunale și generale, „în care F.N.D. ar fi [fost] învins”⁴³, dovedise aceeași neîncredere în mase, același spirit șovăielnic ca și Const.-Titel Petrescu⁴⁴.

Cele două exemple de mai sus, deși se referă la poziții adoptate de două personalități marcante ale partidului și în probleme de însemnă-tate majoră, nu caracterizează însă poziția P.S.D. Mai întâi este necesar să precizăm că nici Const.-Titel Petrescu nu s-a manifestat constant, pe aceeași linie șovăielnică, ci a avut în numeroase probleme atitudine constructivă. Așa că, avînd în vedere cele spuse, cît și faptul că punctele sale de vedere, chiar greșite fiind, au fost exprimate în cadrul unei discuții și nu au fost însoțite de acțiuni contrarii atunci cînd ele nu au fost însoțite de majori-tate, apreciem deocamdată apariția unor deosebiri de vederi în condu-cerea P.S.D.

Dar în afară de Const.-Titel Petrescu și Șerban Voinea, la dezbaterile ce au avut loc în consiliul F.N.D. și în ședințele pe care acest organism le ținea cu miniștrii, au participat un mare număr de cadre de conducere ale P.S.D.: Ștefan Voitec, Lotar Rădăceanu, Tudor Ionescu, Teodor Iordăchescu⁴⁵, Victor Brățfăleanu, Gheorghe Stroia și alții, care au con-tribuit la clarificarea problemelor în dezbateri, au sesizat anumite necon-cordanțe în activitatea unor organe sau organizații, cerînd luarea de măsuri. Astfel în ședința Consiliului F.N.D. din 24 decembrie 1944, Lotar Rădăceanu a criticat tendințele de a transforma Frontul Național-Democrat într-un super-partid, Victor Brățfăleanu a arătat că unele organe sindicale își depășesc atribuțiile acționînd în mod stîngist, iar Gheorghe Stroia a informat asupra faptului că în sindicate se discută tot mai mult despre necesitatea de a se acționa mai hotărît față de marele capital⁴⁶.

⁴³ Stenograma Consiliului F.N.D. din 12 februarie 1945, f. 194—195, 202.

⁴⁴ Încercînd să-l caracterizeze pe Const.-Titel Petrescu, ziarista engleză Elisabeth Barker, scria ca acesta „era mai degrabă un idealist decît un revoluționar sau un conducător ... al muncitorilor”. Mai departe îl aprecia ca fiind mai mult „un teoretician intelectual și orator, decît un om de acțiune. El nu provenea din clasa muncitoare, un avocat destul de avut. Era un om de cultură franceză și oarecum bogăția părului cărunț, a mustaței sale și a nodului său de cravată sugera Cartierul Latin de acum cincizeci de ani. El avea curaj însă era mai degrabă iritabil decît tolerant ” (Elisabeth Barker, „*Truce in the Balkans*”, London, Percival Marchal, 1948, p. 134, 141).

⁴⁵ Începînd din 23 februarie 1945 în urma demisiei lui N. Deleanu din funcția de secretar general al P.S.D. a fost ales în acest post Teodor Iordăchescu („Libertatea”, nr. 160 din 23 februarie 1945).

⁴⁶ Stenograma ședinței Consiliului F.N.D. cu miniștrii din 24 decembrie 1944, f. 50, 54, 55.

Cu același prilej Gheorghe Gheorghiu-Dej, în numele P.C.R., a adus însemnate clarificări arătând că unele din abaterile constatate de tovarășii social-democrați — cum ar fi aceea referitoare la F.N.D. — nu reprezintă un pericol real, iar altele — ca acelea manifestate de unele organe sindicale — se datoresc slăbiciunilor proprii atât ale comuniștilor cât și ale social-democraților⁴⁷.

Un moment important care definește cu claritate poziția P.S.D. față de problemele luptei pentru putere este reprezentat de ședința Consiliului F.N.D. din 26 februarie 1945 la care Lotar Rădăceanu a prezentat un amplu program de activitate privind atitudinea față de guvernul prezidat de Nicolae Rădescu, extinderea colaborării forțelor democratice cu P.N.Ț. (Anton Alexandrescu) și P.N.L. (Tătărescu), atitudinea față de rege etc. Apreciind acțiunile provocatoare ale lui Rădescu ca acte care au „tăiat punțile”, Lotar Rădăceanu arată că P.S.D. consideră că este imposibil să mai rămână în guvern alături de acest om și că trebuie dusă pînă la capăt lupta pentru un guvern de concentrare mai largă, care să acționeze pe baza programului de guvernare al F.N.D.

Apreciind expunerea lui Rădăceanu ca fiind în concordanță cu linia politică a F.U.M., Gh. Gheorghiu-Dej, după ce-i aduce unele precizări și completări, atrage atenția asupra necesității de a se continua schimbarea primarilor și prefecților, acolo unde aceasta nu s-a făcut. „Pentru ca să nu se creeze nemulțumiri în chestiunea repartizării primarilor și prefecților — arăta Gheorghiu-Dej, adresindu-se lui Teohari Georgescu — puneți și social-democrați cît mai mulți și cînd va fi de primit ciomege să încaseze și ei ... Aceasta îi va convinge de necesitatea luptei noastre”⁴⁸.

Evident că sub această formulare glumeată frunțașul comunist avea în vedere treburi foarte serioase și anume o tendință a unor cadre ale P.S.D. de a se ține departe de încleștările politice, anumite încercări ale reacțiunii de a provoca disensiuni între comuniști și social-democrați, ca și necesitatea intensificării participării cadrelor celor două partide la lupta de stradă. De aceea declarația făcută de Lotar Rădăceanu în numele P.S.D. în care se arată că „nu există putere în lume care să-l abată de la F.N.D.”, această poziție fiind apreciată „o linie de principii, nu de manevră”⁴⁹, a avut o mare însemnătate politică și practică.

La 4 martie 1945, cînd întreaga țară se află în fierbere așteptînd să se rezolve criza guvernamentală declanșată prin demisia lui Rădescu, la București, în sala „Libertatea” în prezența a peste 700 de delegați s-a deschis primul congres al delegaților învățătorilor socialiști din România. Așa cum rezultă din rapoartele prezentate pînă la data Congresului, în 41 de județe din țară erau organizați 5 104 de învățători, 32 de județe avînd secții mai puternice⁵⁰. Lucrările Congresului au fost deschise de Gh. Niculescu Malu. A urmat apoi președintele P.S.D., Const.-Titel Petrescu, care a făcut un amplu istoric al mișcării socialiste, a definit etapa istorică

⁴⁷ Stenograma ședinței Consiliului F.N.D., cu miniștrii din 24 decembrie 1945, f. 55.

⁴⁸ Stenograma ședinței Consiliului F.N.D. din 26 februarie 1945, fila 12.

⁴⁹ Loc. cit., f. 19.

⁵⁰ Argeș, Alba, Buzău, Botoșani, Brașov, Baia, Bacău, Constanța, Covurlui, Caraș, Cluj, Dimbovița, Dolj, Fălciu, Ialomița, Iași, Ilfov, Mehedinți, Muscel, Olt, Prahova, Putna, Suceava, Tîrnava Mare, Tîrnava Mică, Tecuci, Teleorman, Timiș, Turda, Vaslui, Vlașca, Romanați, Severin.

în care se desfășura congresul și tactica partidului, a chemat masele de învățători să „îngroașe rindurile P.S.D.”. De altfel în această problemă a sporirii numărului de membri, articolul *Salut învățătorimii*, semnat de Const.-Titel Petrescu, aduce unele clarificări însemnate. Apreciind prezența învățătorilor sub cutele steagului socialist drept un stimulent, președintele P.S.D. avea să spună : „Personal, niciodată nu am simțit mai mult nevoia de a avea un partid social-democrat puternic și conștient de sarcina grea ce-i incumbă de azi înainte, aceea de a da . . . o orientare nouă spiritului public din țara noastră”.

Apreciind momentul în care se desfășura congresul ca făcând parte dintr-o etapă revoluționară, când „omenirea se îndreaptă spre civilizația socialistă”, Const.-Titel Petrescu considera că la aceasta se poate ajunge fără ca masele să „recurgă nici la o retorică simplă și amenințătoare și nici la mijloace violente”⁵¹, ci folosind libertățile democratice pentru convingerea, educarea și organizarea mulțimilor. Educare, organizare și convingerea mulțimilor pentru a intra în socialism atunci când el va fi biruitor în toată Europa, iată ideile ce se degajă din cuvântarea rostită de Const.-Titel Petrescu. Publicată în același ziar în care F.N.D. chema masele la o mare întrunire pentru a determina regele și cercurile palatului să înceteze tergiversările în legătură cu numirea guvernului propus de forțele revoluționare, această poziție apare cel puțin anacronică.

Lucrările Congresului delegaților învățătorilor socialiști la care au mai luat cuvîntul Ștefan Voitec, Teodor Iordăchescu, Ion Pas, Gheorghe Stroia, Mircea Ispir ca și Gheorghe Cristescu, primul secretar general al P.C.R. ales la Congresul din 1921, desfășurate sub lozincă „învățători din toate unghiurile țării uniți-vă” s-a încadrat în peisajul de puternică efervescență revoluționară ce caracteriza viața politică a României în acest început de primăvară. El s-a încheiat la 5 martie 1945 prin alegerea Comitetului Central format din 17 membri și a Comitetului Executiv din care făceau parte: Gheorghe Niculescu-Malu (președinte), Mircea Ispir (vicepreședinte) și Petre Mironescu-Mera (secretar general). A fost adoptată o moțiune prin care congresiștii își exprimau hotărîrea lor de a continua lupta pentru instaurarea unui guvern real democratic.

A doua zi, la 6 martie 1945, ca rezultat al luptei maselor a fost instaurat primul guvern revoluționar democratic din istoria României, în care clasa muncitoare deținea rolul conducător. Expresie a dictaturii revoluționar-democratice a proletariatului și a țărănimii, noul guvern prezidat de dr. Petru Groza marca o consolidare evidentă a pozițiilor celor două partide unite în F.U.M. care dețineau 7 din cele 17 ministere și 4 subsecretariate de stat. Partidul Social-Democrat avea trei miniștri secretari de stat; Ștefan Voitec la departamentul Educației Naționale, Lotar Rădăceanu la departamentul Muncii, Tudor Ionescu la departamentul Minelor și Petrolului și doi subsecretari de stat, Ion Burcă la Ministerul Afacerilor Interne și Adrian Dumitriu la Ministerul Industriei și Comerțului.

Instaurarea primului guvern revoluționar democratic din istoria României, în care clasa muncitoare avea rolul conducător — act care

⁵¹ „Libertatea”, nr. 170 din 7 martie 1945.

după cum apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu — a reprezentat „o schimbare a însuși regimului politic din țara noastră”⁵², a încununat o etapă însemnată din activitatea și lupta Partidului Social-Democrat, a eforturilor comune desfășurate de cele două partide muncitorești unite în frontul unic.

LE PARTI SOCIAL-DÉMOCRATE PENDANT LA PÉRIODE DE LA LUTTE POUR L'INSTAURATION DU POUVOIR DÉMOCRATIQUE POPULAIRE (AOÛT 1944—MARS 1945).

RÉSUMÉ

L'article examine l'évolution et les processus enregistrés au sein du P.S.D. pendant les sept premiers mois qui ont suivi la libération du pays et présente le rôle de celui-ci dans la lutte révolutionnaire qui a conduit à l'instauration du nouveau pouvoir le 6 mars 1945.

S'appuyant sur des faits historiques certains, l'article présente les actions d'organisation du P.S.D. dans la nouvelle conjoncture qui s'était créée et utilisant les documents fondamentaux de ce parti — le programme et le statut — ainsi que les déclarations à caractère de programme, corroborés avec la pratique quotidienne, démontre qu'en dépit de certaines inconséquences et hésitations, le Parti Social-Démocrate de Roumanie était un parti ouvrier révolutionnaire, qui déployait son activité sur la base de l'idéologie marxiste.

L'étude analyse amplement le rapport entre le développement du P.S.D. — en tant que parti indépendant — et l'influence exercée sur celui-ci par différents facteurs tels que : l'existence et la consolidation du Front Unique Ouvrier, l'initiative permanente et l'action déployée par le P.C.R. ; l'essor de la lutte révolutionnaire de masse, les nouveaux rapports de forces sur la scène internationale, etc., ainsi que la contribution de ce parti à la lutte qui opposait en Roumanie les forces démocratiques et la réaction. Dans ce cadre l'on examine les activités spécifiques du P.S.D., le processus d'organisation, les disputes théoriques et politiques enregistrées dans son sein, les actions visant à son inclusion au Front National Démocrate et la contribution apportée à la constitution des alliances politiques de la classe ouvrière, actions au cours desquelles le P.S.D. faisait des pas importants vers la liquidation des conceptions et des pratiques rétrogrades, périmées.

Dans la dernière partie de l'étude on relève les aspects multiformes, aussi bien ceux spécifiques de parti, que ceux par lesquels le P.S.D. se manifeste en tant qu'élément de base du Front National Démocrate, qui ont contribué au succès des actions révolutionnaires d'envergure des premiers mois de l'année 1945 et conduit à la victoire du 6 mars.

⁵² Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare rostită la adunarea festivă organizată în Capitală cu prilejul celei de a 25-a aniversări a instaurării guvernului democrat de la 6 martie 1945, în România pe drumul construirii societății socialiste* [multilateral dezvoltate, vol. 4, București, Ed. politică, 1970, p. 623.

JULES MICHELET ÎN CONȘTIINȚA ROMÂNEASCĂ

DE

NICOLAE LIU

Împlinirea a o sută de ani de la moartea lui Jules Michelet a ocazionat rememorarea numelui unuia dintre cei mai prestigioși reprezentanți ai istoriografiei franceze din trecut.

Pentru poporul nostru însă această aniversare are concomitent și o altă semnificație, nu mai puțin importantă. Ea constituie un act de grațitudine față de memoria unuia din marii săi prieteni, generos sprijinitor și îndrumător al luptei democratice și revoluționare de la mijlocul celui de al XIX-lea veac.

De fapt ecoul vieții și operei sale în conștiința românească a cunoscut în trecerea vremii două direcții principale adesea convergente: modelarea spirituală a generației de la 1848 și în consecință influențarea vieții politice a epocii, pe de o parte, dezvoltarea gândirii istorice, a preocupărilor pentru știința societății, pe de alta. Și fiindcă mulți dintre militanții de frunte ai luptei naționale și sociale de la noi practicau arta scrisului, iar în concepția lui Michelet istoricul trebuie să fie dublat de scriitor pentru a putea influența masele și a statornici adevărul, literatura română nu-i este cu puțin îndatorată.

Ideea de popor ca adevăratul făuritor al istoriei a constituit așa cum demonstrează într-un amplu și documentat studiu monografic unul dintre cei mai activi și pătrunzători exegeți contemporani — o adevărată „cale regală” pentru activitatea lui Jules Michelet, cu toate consecințele politice, științifice sau stilistice pe care le presupune¹.

¹ Vezi Paul Viallaneix, *La voie royale. Essai sur l'idée de peuple dans l'œuvre de Michelet*. Thèse... Paris, 1959, 542 p. Tot lui Paul Viallaneix i se datorește editarea în anii din urmă a *Jurnalului* intim inedit al istoricului pe anii 1828—1860, sursă deosebită de informații privind viața și epoca acestuia. Cf. Jules Michelet, *Journal* (1828—1860), texte integral établi sur les manuscrits autographes et publié pour la première fois par Paul Viallaneix. 5-e édition. Tome I—II, Paris, 1959—1962.

„Né peuple, nous allions au peuple” — sublinia Michelet însuși într-o prefată la *Histoire de la révolution française*². El a amintit nu o singură dată cu mândrie de originea țărănească a mamei sale, sau de faptul că tânăr fiind, muncea manual în tipografia tatălui său, culegînd și asamblînd litere, înainte de a potrive idei. Adevăratul nume al omului modern, acela de *muncitor*, eu îl merit în mai mult decît un singur sens”, scria în introducere autorul lui *Le Peuple*. „Înainte de a face cărți, eu le-am *compus* materialmente. . . Ceea ce am mai bun, fără nici o îndoială, îl dătez acestor încercări; puținul pe care îl valorează omul și istoricul trebuie raportat la ele”³.

Comuniunea spirituală a românilor cu marele istoric francez avea loc tocmai în etapa cea mai fierbinte a acestei apropieri de popor, de istoria și de aspirațiile lui și ca un corolar firesc, de lupta revoluționară a tuturor popoarelor oprimate.

Cele mai vechi mărturii documentare cunoscute atestă interesul lectorului român pentru opera lui Jules Michelet încă de la începutul celui de al cincilea deceniu al secolului trecut, cu alte cuvinte puțin după numirea sa în fruntea catedrei de istorie și morală de la Collège de France (1838). Astfel Biblioteca Academiei Mihăilene pune la dispoziție în 1841 cele două volume din *Histoire romaine*, publicate în 1833, dar și primele patru volume din *Histoire de France*.⁴

Ținînd seama de practica tot mai frecventă a trimerii tinerilor din familiile înstărite pentru studii la Paris și a studiilor cu preceptori sau profesori francezi în țară nu este exclus, ba chiar probabil, ca opera sa să fi intrat și mai devreme în preocupările intelectuale din Țara Românească sau Moldova.

Au trebuit însă să se dezvolte condițiile pregătitoare ale exploziei revoluționare de la 1848, atît în Principatele Române cit și în Franța, să intervină „schimbarea la față” a profesorului francez din jurul anului 1840, „într-o atmosferă deja supraîncălzită, brăzdată de fulgere prevestitoare de furtuni”⁵, să se impună triumviratul spiritual constituit împreună cu colegii săi de profesorat Edgar Quinet și Adam Mickiewicz ca îndrumător al tineretului studios parizian, pentru ca ideile sale să germineze în conștiința românească.

Societatea secretă Frăția, înființată în 1843 de Ion Ghica, Nicolae Bălcescu și Cristian Tell, atrăgea în rîndurile ei, în anii următori, cele mai avîntate spirite din Țara Românească, asociindu-și totodată entuziasmul unor tineri la fel de înflăcărați din Moldova și Transilvania, în serviciul luptei antif feudale, pentru revendicări naționale și transformarea democratică a societății. O contribuție însemnată aduce în această acțiune, începînd din 1846, Societatea studenților români din Paris, avînd ca secretar pe C.A. Rosetti, președinte pe Ion Ghica, casier pe moldoveanul Sclarlat Virnav, membri pe M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, frații Brătianu, A. G. Golescu, A.C. Golescu, I. Bălăceanu și alți tineri

² Jules Michelet, *Histoire de la Révolution Française*. Tome I. Paris, 1952, p. 282.

³ Jules Michelet, *Le Peuple*, Paris, 1846, p. VI.

⁴ Cf. *Catalogue des livres de lecture de la Bibliothèque de l'Académie*. Supplément II, Iași, 1841, p. 65.

⁵ Gabriel Monod, *La vie et la pensée de Jules Michelet, 1798—1852*. Préface de Charles B. mont. Tome II, Paris, 1923, p. 81.

din cele două Principate, dintre care unii depășiseră cu mult vârsta studenției. Încredințind președinția poetului Lamartine, Societatea asculta nu în mai mică măsură de îndumăările lui Michelet sau Quinet ⁶.

În aceeași epocă Franța era frământată de campaniile politice împotriva regimului corupt al lui Ludovic Filip, regele burghez, conduse de republicanii radicali sau moderați, grupați în jurul ziarelor „La Reforme” și „Le National”, de îndelung acumulate nemulțumiri muncitorești, de revolte țărănești și manifestații studențești. La Paris, cartierul școlilor prezenta aspectul unei tabere în ajunul unei bătălii, notează un contemporan ⁷. Iar în sălile pline pînă la refuz de la Collège de France, unde participarea la cursuri era liberă, se înghesuiau alături de francezi, tineri din diverse țări europene, fiecare visînd eliberarea patriei sale.

Dacă în iunie 1843, cursul lui Mickiewicz era suspendat, în noiembrie anul următor Michelet își începea lecțiile, care vor furniza materia pentru *Le Peuple*, una dintre capodoperele lui. După tipărirea acestei lucrări, în 1846, ea va deveni o carte de căpătîi și pentru pașoptiștii români ca Nicolae Bălcescu, C.A. Rosetti, G. Bariț sau Dumitru Brătianu. În primăvara anului 1845, în vreme ce Edgar Quinet stîrnea entuziasmul studențimii și fulgerele înaltului cler catolic prin cursul său *Le Christianisme et la Révolution Française*, Jules Michelet vorbea despre *L'esprit de la Révolution* și publica paginile anticlericale din *Du prêtre, de la femme, de la famille*. În sfîrșit, dacă din 1846 Edgar Quinet era împiedicat să-și mai țină cursul de către autoritățile superioare, iar dintre cele trei corzi ale „marei lire”, ca să folosim o expresie a lui Michelet însuși, nu mai putea fi auzit decît glasul uneia singure, aceasta va prelua și rolul celorlalte. Nu întîmplător, din inițiativa studenților se bătea o medalie înfățișînd pe Michelet, Quinet și Mickiewicz, cu inscripția *ut omnes unum sint*. Iar în cursurile sale din anii 1846—1847, închinată ideii de naționalitate sau oamenilor revoluției, Jules Michelet invocă adesea, în sprijinul acțiunii apostolice pusă în slujba poporului, pe cele două mari spirite înrudite contemporane. Îndemnul lor comun a fost și rămîne acela de a respinge „vechiul țărîm” și de a vîsli împreună către viitor. Marii oameni, ca Voltaire sau Rousseau „dictatorul principal al revoluției” n-au putut să coboare în viață, în popor, observa el în lecția din 18 martie 1847 și argumenta pentru ce trebuie să o facă tinerii săi auditori, pentru care sensul întreg al revoluției trebuie să fie cuprins în trei cuvinte : „muncă, familie, patrie” ⁸.

Ultimul curs ținut de Jules Michelet înainte de izbucnirea revoluției de la 1848, acela început la 16 decembrie 1847, relua dezbaterea apropierei de popor, cu alte cuvinte de ceea ce numim azi masele populare, din punctul de vedere al tinerei intelectualități. Rolul tineretului studios trebuia să fie, după Jules Michelet, acela de mobilizare a maselor, de catalizator pentru alianța lor cu celelalte forțe progresiste și în același

⁶ Pentru raporturile dintre cele două societăți, reprezentînd de fapt două centre pregătitoare ale revoluției apropiate și legăturile centrului parizian cu conducătorii intelectualității democratice și progresiste franceze, vezi : Vasile Maciu, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIX-ème siècle*, Bucurest, 1971, p. 41—70.

⁷ Emile Fage, *Souvenirs d'enfance et de jeunesse*, Tulle, 1901, p. 263.

⁸ Vezi textul cursului din 1847, copiat de o mînă neidentificată, în Biblioteca Academiei, mss. fr. 269, f. 52—65.

timp de antemeigător în apropiata mare mișcare de reînnoire socială, politică și morală, în numele fraternității, dreptății și echității. Importanța pe care o acorda istoricul însuși acestui curs e demonstrată și de faptul că, contrar obiceiului său îl tipărește, lecțiile continuând să apară săptămînal în fascicule și după interzicerea lui (2 ianuarie 1848), pînă în vecinătatea imediată a evenimentelor revoluționare. În cele din urmă cele 10 lecții vor fi reunite în volum⁹, cu o introducere datată 1 aprilie 1848, în care Michelet făcea o dată mai mult apel la fraternitate, în numele revoluției care trebuia să fie „nu numai politică și socială, ci religioasă”. Tot aici reamintea drumul operei sale de la cele două „cărți de luptă” contra clericalismului, pînă la *Istoria Revoluției Franceze* și sublinia semnificațiile revoluției din 24 februarie. În apendice se adăuga evocarea redeschiderii cursurilor de la Collège de France împreună cu Edgar Quinet (6 iunie 1848), cu textul alocuțiunii rostite despre rolul școalelor în opera de fraternizare revoluționară și acela al Franței în Europa, pentru o „fedeerație a popoarelor eliberate”, precum și alte documente ilustrînd acțiunea sa politică și educativă.

Entuziasmul tinereții îi face pe cei mai mulți dintre români să vibreze împreună cu „sacral auditoriu” la „focul divin” al marelui „bărbat al nemuririi” care cheamă la viață un întreg „popol” și „face o uniune” din gintele cele mai diverse. Arta sa „uimește pe poet”, ca în oda închinată *La d.J. Michelet* de viitorul pașoptist N. Rucăreanu în iunie 1845, prin sentiment, credință, virtute și adevăr. Evocarea istoriei „fidelă amantă a verității” e pentru el aceea a lui Caton și Brutus, cu alte cuvinte a luptei pentru libertăți republicane, contra tiraniei¹⁰.

Patru decenii mai tîrziu Ion Ghica schița, în cunoscuta sa scrisoare către Vasile Alecsandri despre Nicolae Bălcescu, un tablou mai concret: „Pe la finele anului 1846 un vînt de libertate sufla peste toată Europa... Într-aceeași vreme, în Franța, agitațiunea creștea, ideile democratice și chiar republicane cîștigau din zi în zi aderenți și partizani; la cursurile lui Michelet, Quinet și Mickiewicz se îmbulzeau studenții cu miile, unii peste alții; fiecare lecție se termina cu un tunet de aplauze și cu strigătul de „Vive la République”. Oameni politici din cei mai iscusiți și oratori elocinți al Camerei luau parte la banchetele naționale și cereau împreună cu radicalii și cu republicanii reforma legii electorale”¹¹. Stilul impersonal și eroarea evidentă provocată de jocul amintirii (în 1846 nu mai țineau cursuri nici Quinet, nici Mickiewicz !) poate pune la îndoială însăși participarea lui Ion Ghica la cursurile lui Michelet. Opinia curentă azi este că audierea cursurilor celor trei profesori de la Collège de France a avut loc pînă în 1841¹², deși lipsește deocamdată orice atestare documentară.

O amplă și impresionantă evocare a lecțiilor lui Jules Michelet de la Collège de France din 1846 făcea obiectul unora dintre cele mai reușite pagini din cărțile Heimionei, fiica lui Gheorghe Asachi, devenită soția

⁹ Jules Michelet, *Cours professé au Collège de France, 1847—1848*, Paris, 1848, XL—303 p.

¹⁰ Cf. N. Rucăreanu, *Încercări poetice*, București, 1873, p. 1—2.

¹¹ Ion Ghica, *Opere*, vol. I, București, 1956, p. 315.

¹² Vezi: D. Păcurariu, *Clasicism și romantism*, București, 1973, p. 260; Ion Roman, *Viața lui Ion Ghica*, București, 1970, p. 88.

lui Edgar Quinet în exilul acestuia de după 1848.¹³ Deși și de această dată trecerea timpului își spune cuvântul. Sub data de 29 ianuarie 1846 erau prezentate de fapt atît impresii de la lecția care deschidea cursul despre naționalitate și făcea elogiul lui Quinet, cît și de la cea de a șaptea lecție din 12 martie același an, rezumată astfel în jurnalul intim al lui Michelet : „La nation dans le droit, contre le succès, le salut public. Cousin, Mignet (La Pologne). Charles [Michelet, fiul profesorului, *n.n.*] porte la collecte à *La Réforme*”¹⁴.

Încă din 1840—1841 cursurile lui Jules Michelet erau urmărite cu atenție și de Dumitru Brătianu, dacă e să credem mărturisirea acestuia dintr-o scrisoare adresată lui Michelet la 1 martie 1846, deși, cum precizează cu același prilej, niciodată n-a fost înscris oficial la Collège de France¹⁵. Alături de el sau mai târziu s-au aflat în aceeași situație Nicolae Bălcescu, Goleștii, I. C. Brătianu și alți viitori conducători ai revoluției de la 1848 din Țările Române.

Jurnalul lui C.A. Rosetti din anii 1844—1859, editat postum, deși cu mari lacune, constituie un document elocvent în același sens. Cea dintîi mențiune a cursului de istorie al lui Michelet apăsă aici sub data de 24 noiembrie 1844. Tînărul român oscila între dorința de a nu pierde lecția și tentația de a se încadra în rîndurile studenților plecați să-și manifeste solidaritatea cu profesorul lor, Edgar Quinet. Cu același prilej aflăm și despre încercarea lui Goleșcu (probabil A.G. Goleșcu) de a-l reține și despre impulsul la acțiune căruia nu-i poate rezista¹⁶. Următoarea mențiune purta data de 14/26 ianuarie 1846, cînd memorialistul reia audierea cursurilor: „Am revăzut pe Michelet după doi ani. E tot așa, tot mare, tot fericit. Eu tot mic și înmîit mai nenorocit ; dar fie, de nu voi muri, am să-l ajung. Devotament și inimă am ca și dînsul ; învățătura o voi dobîndi-o”¹⁷. Marea personalitate a istoricului francez și popularitatea sa îl preocupă și într-o ciudată notă din 19 februarie/2 martie același an : „Din virful Pantheonului de vei asvirli cu mare putere pe Michelet jos, în acea clipă ce va fi pe drum, ce se va gîndi, ce se va face ?”¹⁸.

Membru fondator al publicației studentești „Les Écoles”, Rosetti era chemat la redacție duminică, 24 februarie/8 martie 1846 pentru subscripția în favoarea insurecției polone izbucnită la Cracovia. În continuare, el relata între altele, fără indicarea datei exacte, despre subscrierea la colecta de la cursul lui Michelet prin ziarul „La Réforme”, consemnînd ca și Hermiona Asachi primele cuvinte ale profesorului : „Femeile dau astăzi, în curs, bani pentru polonezi. Garsonul amfiteatrului intră cu un prunc în brațe carele depuse obolul său. Banii se puseră pe catedra lui Michelet. Veni în sfîrșit el: *Messieurs, le droit est éternel*. . . .”¹⁹ Nota se încheia cu menținerea subscrierii personale, împreună cu Dumitru Brătianu, la

¹³ Vezi Mme Edgar Quinet, *Edgar Quinet avant l'exil*, Paris, 1887, p. 367—370 ; *ibid.*, *Cinquante ans d'amitié. Michelet-Quinet, 1825—1875*. Paris, 1889, p. 6—7.

¹⁴ Jules Michelet, *Journal*, tome I, Paris, 1959, p. 638.

¹⁵ Cf. I. Breazu, *Un éloge roumain de la France*, în „Revue de Transylvanie”, I, 1934, p. 279 și urm.

¹⁶ C. A. Rosetti, *Note intime, 1844—1859*, scrise zilnic, vol. I, București, 1902, p. 45.

¹⁷ *Ibid.*, p. 83.

¹⁸ *Ibid.*, p. 95.

colecta ziarului „Le National”, în același scop și cu procurarea de pașapoarte românești pentru emigranții poloni¹⁹.

Înțelegînd învățămîntul ca un sacerdoțiu, o oficiere civică și morală, Jules Michelet îl separă în această epocă de erudiție și de cercetarea propriu zisă. Ele se completează însă reciproc. De aceea audierea cursurilor se luminează pentru discipoli prin lectură: „Citesc un sfert de oră pe Michelet, un altul pe Mickiewicz, scriu un altul și ard de dorința activității”, notează C.A. Rosetti la 2 august în jurnalul său. Iar o serie de observații amare sau acide privind inechitatea socială contemporană și „frigul” din clasele de sus sînt provocate în cursul reîntoarcerii sale în țară de lecturile din *Histoire romaine*²⁰. Dacă Dumitru Brătianu se hotărăște să-i scrie lui Jules Michelet la reîntoarcerea sa în Franța, la începutul anului 1846, e pentru că întîia carte pe care o citește aici era *Le Peuple*. Fragmente din lunga scrisoare, o adevărată confesiune spirituală, a cărei idee centrală era aceea a dragostei și încrederii față de Franța, moștenitoarea Revoluției, vor fi citite la curs de Michelet însuși, ceea ce va provoca emoție între românii din Paris²¹. În sfîrșit, am insistat cu alt prilej²² asupra influenței pe care aceeași lucrare a lui Michelet a avut-o asupra lui Nicolae Bălcescu, care sosea în chiar anul apariției ei la Paris și o cita direct în cuvîntarea rostită la banchetul studenților români, cu prilejul anului nou 1847. Adăugăm că atît munteanul Bălcescu, în descrierea Transilvaniei din *Istoria românilor sub Mihai Voevod Viteazul*, cît și prietenul său moldovean Alecu Russo, în evocarea lirică și legendară din *Cîntarea României* a peisajului românesc de pretutindeni, au folosit creator modelul cadrului geografic oferit de Jules Michelet în vol II din *Histoire de France*, citită probabil în această epocă. De altfel prezența în biblioteca personală a lui Russo a „Istoriei franceze de Michelet” este atestată documentar.

Dar cursurile și în general operele lui Michelet erau urmărite și studiate și în țară. În primul rînd prin elevii săi reîntorși în patrie. Astfel, C.A. Rosetti nu se mulțumește cu lectura personală a lecțiilor lui Michelet „ce mi s-a trimis din Paris”, ci ține adevărate ședințe de lectură, împreună cu prietenii săi N. Crețulescu, E. Grant, pictorii I.D. Negulici și C.D. Rosenthal etc. (13/25 și 15/27 ianuarie, 8 și 10 februarie 1848²³). Era vorba desigur de cursul din 1847—1848, apărut în fascicule și interzis, cunoscut mai tîrziu sub titlul *l'Étudiant*. Celelalte lucrări publicate apar rînd pe rînd în vitrinele librăriilor și rafturilor bibliotecilor publice, ca Biblioteca Colegiului Sf. Sava sau ale cabinetelor de lectură F. Bell & Co., din Iași, C.A. Rosetti și Winterhalder, din București etc., cum atestă și cataloagele pe 1846—1848 păstrate pînă azi. La prima vedere pare ciudat că acest interes pentru opera lui Michelet nu se concretizează și în traduceri românești. Trebuie însă luat în considerație faptul că limba franceză se bucura în acea epocă de o largă răspîndire în rîndurile intelectualității. Nu același

¹⁹ *Ibid.*, p. 97 și urm.

²⁰ Vezi notele din 26 august 7 septembrie și 29 august 1846, C. A. Rosetti, *Op. cit.*, vol. II, București, 1916, p. 147 și urm.

²¹ Ion Breazu, *Michelet și românii*, studiu de literatură comparată, Cluj, 1935, p. 52.

²² Vezi Nicolae Liu, *Nicolae Bălcescu și istoriografia romantică*, în „Revista de filozofie”, XVI, 1969, nr. 9, p. 1129—1138.

²³ C. A. Rosetti, *Op. cit.*, vol. II, p. 8, 11—13.

lucru se întâmplă însă în Transilvania. De aceea, încă în 1846, George Bariț întreprindea în gazetele pe care le conduce, traducerea comentată a unor fragmente din *Le Peuple*. Conducătorii politici din Transilvania fiind preocupați în primul rând de salvarea națională a poporului român din această provincie, aflată pe atunci sub stăpânire habsburgică, și sub dubla apăsare națională și socială, Bariț s-a oprit în mod firesc mai întâi la capitolul IV din partea a treia, *La Patrie. Les nationalités vont-elles disparaître?* pe care îl traduce și comentează ca „articol pregătitoriu”. „E de mare interes a cunoaște în privința naționalităților judecata unui renumit bărbat din Paris, profesorul Michelet, a cărui scrieri au cîștigat o vază mare”, se spunea în nota introductivă nesemnată a traducătorului. Concluzia care se desprindea prin textele alese și din comentarii era aceea că sentimentul național, departe de a se șterge, capătă un hotărîtor caracter moral, națiile devin persoane morale și politice. „Naționalitatea, patria este pururea viața lumii. Cînd ar apune aceea, ar apune totul. Întrebați poporul, el simte și vă va spune vouă. Întrebați știința, istoria, care este experiența neamului omenesc”. Cînd Michelet subliniază că dispariția de o clipă a uneia dintre națiuni le îmbolnăvește pe toate celelalte și dă exemplul Poloniei și al Italiei, G. Bariț întreabă în notă: „Și alt nimic? !”, gîndindu-se fără îndoială la soarta poporului român. Iar atunci cînd istoricul francez conchide că nu pot pieri națiile „cu spiritul lor cel viu, cu istoria lor”, nota redactorului se adresează patriotic contemporanilor: „Vai de acel popor care nu-și cunoaște istoria, de trei ori vai de el”. În încheiere se arată că puținele fragmente din *Le Peuple* au fost împărțite lectorilor „cu cuget la a îndemna pe mai mulți ca să citească acea carte întreagă”²⁴.

La cartea lui Michelet erau trimiși cititorii de către Bariț și la sfîrșitul articolului *Liniamente de ale vechii aristocrații franțuzești*, apărut în cealaltă publicație a sa *Foaie pentru minte*. Articolul scotea în evidență cu îndrăznală, abuzurile și trufia acestei clase atotputernice pe atunci și în Transilvania, citind în acest sens pe Schlosser²⁵. Sub titlul *Tinerimea și patria* se reproduceau fragmente traduse din capitolul VIII *Nulle éducation sans la foi* și capitolul IX *Dieu en la patrie. La jeune patrie de l'avenir, le sacrifice*, conținînd considerații privind importanța socială a educației și rolul tineretului²⁶. Unul dintre capitolele din *Le Peuple* care a atras atenția patrioților pașoptiști din Țările Române asupra cărții lui Michelet a fost capitolul I *Servitude du paysan* al părții întâi, în care se făcea o prezentare sintetică a situației țărănimii în Franța. Capitolul demonstra cu date istorice că opera capitală a Franței e „cumpărirea pămîntului de către muncitori”, adică de către cei ce-l lucrează, fiindcă numai aceasta poate asigura libertatea în condițiile sfîșimării jugului feudal. Pentru mulți dintre pașoptiștii români, ca și pentru istoricul francez, „țăranul nu e numai partea cea mai numeroasă a națiunii, ci cea mai puternică, cea mai sănătoasă și cîntărind bine fizicul și moralul, în întregime cea mai bună”. El este păstrătorul sentimentului național, al bunului simț popular și al virtuților militare străbune. „Acești oameni atît de muncitori” dar

²⁴ Cf. *Națiile apune-vor?*, în „Gazeta de Transilvania”, IX, 1846, p. 217–218.

²⁵ Vezi „Foaie pentru minte...”, IX, 1846, nr. 36, p. 286–287.

²⁶ Ibid., nr. 37, p. 295–296.

cel mai rău hrăniți „împlinesc opera sfântă care face tăria Franței : vreau să spun, căsătoria omului cu pământul”.

Ideea unui studiu care să îmbrățișeze chestiunea țărănească în Principate, din punct de vedere monografic, îi va fi fost inspirată lui N. Bălcescu și de acest capitol din *Le Peuple* ²⁷. G. Bariț a fost atras la rîndul său de această apologie a țărănimii și a micii proprietăți agrare, de critica adusă burgheziei și moșierimii traducînd, sub titlul *Țăranul în Franța*, un amplu fragment, cu o scurtă introducere și două note. Actualitatea lui era cu atît mai evidentă, în mijlocul dezbaterilor asupra modificării legii urbariale în Transilvania ²⁸.

Relațiile personale dintre revoluționarii români de la 1848 și Jules Michelet, întreținute prin corespondență, dar mai ales prin vizite, întîlniri etc., au jucat un rol nu mai puțin important atît în formația ideologică și politică a celor dintîi, cît și în cunoașterea poporului român și a luptei sale naționale și sociale de către istoricul francez.

Cel dintîi care i-a vorbit profesorului francez cu un asemenea prilej, în favoarea cauzei românești, pare să fi fost Ion Ghica. O însemnare manuscrisă descoperită în arhiva lui Michelet, în legătură cu amestecul țarist în treburile Principatelor, poartă mențiunea : „Observation de M. Ghica, Moldave, 1 juillet 1845” ²⁹. Ion Ghica se va fi prezentat probabil ca fost profesor la Academia Mihăileană din Iași, ceea ce ar explica precizarea „Moldave”. Am mai amintit de ampla legătură, stabilită prin corespondență, un an mai tîrziu, cu Dumitru Brătianu. Entuziasmat, Michelet îl invită acasă la dînsul și vede în el un viitor scriitor. Vizitîndu-l el însuși pe Michelet, probabil în legătură cu organizarea Societății studenților români, C.A. Rosetti era sfătuit, la 31 martie/12 aprilie, același an, să-l îndemne pe prietenul său Brătianu să se dedice scrisului. Momentul era evocat în *Note intime*, cu exaltarea romantică, drept „înviere” fiindcă „pentru întîiași dată vorbii cu un Christ” ³⁰. Dar relații personale susținute, între C.A. Rosetti și Michelet, nu se vor stabili decît după revoluție.

Deși Jules Michelet nu ia parte directă la evenimentele revoluționare din februarie, ca prietenul său Egdar Quinet, și refuză să candideze la mandatul de reprezentant al națiunii în Constituantă, tinerii români aflați la Paris îi vor asocia mereu numele de al acestuia. Astfel în mesajul adresat lui E. Quinet de I.C. Brătianu și C.A. Rosetti, în numele guvernului provizoriu, după victoria revoluției în Țara Românească, mesaj publicat de „Le Courier français” din 21 iulie 1848, regăsim stilul și terminologia cursurilor de la Collège de France, precum și următorul pasaj semnificativ : „Dar după Dumnezeu, dumneavoastră sinteți, este Michelet,

²⁷ Pentru alte apropieri posibile între N. Bălcescu și Jules Michelet vezi și cap. VI *Michelet și Bălcescu* din studiul lui I. Breazu *Michelet și românii*, capitol reeditat recent împreună cu alte fragmente din aceeași lucrare. Cf. Ion Breazu, *Studii de literatură română și comparată*, vol. II, ediție îngrijită... de Mircea Curticeanu, Cluj, 1974, p. 7–77.

²⁸ Jules Michelet, *Țăranul în Franța*, în „Foae pentru minte”, IX, 1846, nr. 39, p. 305–310. Vezi în legătură cu împrejurările apariției traducerii și Vasile Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, București, 1966, p. 162 și urm.

²⁹ Cf. I. Breazu, *Op. cit.*, Cluj, 1935, p. 33.

³⁰ C. A. Rosetti, *Op. cit.*, vol. I, p. 110.

sînt oamenii cu inimă dreaptă și cu cuvînt puternic ca al vostru, care ați făcut epoca noastră așa cum este”³¹.

Nu întîmplător lozincă revoluției din Muntenia, *Dreptate-Frăție*, relua în fond cele două principii directoare propuse de istoricul francez în *Le Peuple*, pentru regenerarea societății.

Printre pașoptiștii români se vor impune în practica revoluționară și alte idei promovate de Jules Michelet în lucrările și cursurile sale, ca : superioritatea revoluției fără vărsare de sînge, importanța educației și a propagandei, a festivităților și serbărilor revoluționare în antrenarea maselor, dincolo de barierele de clasă, a transformării țaranului în proprietar și ostaș, a sufragiului universal. De o deosebită importanță pentru pregătirea revoluției în Țările Române, dar și la alte popoare din centrul și răsăritul Europei s-a dovedit ideea, pentru prima oară formulată teoretic de Jules Michelet, că antemergătorul revoluției și liantul dintre toate forțele regeneratoare îl constituie tineretul intelectual. Acesta ar reprezenta o categorie socială aparte, a cărei datorie principală este, din orice clasă s-ar recruta, să se integreze în popor, să-l lumineze și să-și însușească în același timp instinctul democratic și revoluționar, sădit în acesta de Dumnezeuul popoarelor.

Nu putem trece aici cu vederea nici caracterul utopic al creării unei mistice revoluționare propovăduind fraternizarea dincolo de barierele de clasă în numele poporului Dumnezeu sau a Dumnezeului popoarelor, poziție caracteristică romantismului revoluționar de la 1848, nici eroarea fundamentală comună radicalismului și socialismului utopic al epocii care nu cereau — cum arăta Karl Marx în 1852 — „așezăminte democratice republicane pentru a fi suprimate cele două extreme, capitalul și munca salariată, ci pentru a fi atenuat antagonismul dintre ele și prefăcut în armonie”.

Dacă titlul uneia dintre cele două gazete principale care apar în timpul revoluției din Țara Românească, la București, „Poporul suveran”, popularizează una dintre ideile scumpe revoluției franceze, resuscitată de istoric, titlul celeilalte „Pruncul român”, reflectă ideea proprie lui Michelet despre superioritatea „popoarelor încă copii”, inspirată din doctrina lui Rousseau, ele fiind mai aproape de natură, de candoarea sentimentelor și eroism. „Fericiți sinteți voi, tinerilor români, ne zicea Michelet, — își amintea Ion Ghica în introducerea „scrisorilor” sale — în țara voastră totul e de făcut, fiecare dintre voi se poate distinge și chiar ilustra prin fapte patriotice și mărețe”. Dealtfel numele „acelui profesor Michelet” era invocat chiar în paginile „Pruncului român” din primul număr. Mai mult, îl regăsim în acea epocă de frământări revoluționare, la 19 aprilie și respectiv 7 iunie 1848, în „Gazeta de Transilvania”, sub pana lui George Bariț³².

Dar poate cele mai strînse legături între Michelet și români se stabilesc după înfrîngerea revoluției. A contribuit la aceasta și compasiunea istoricului francez față de exilații din Țările Române (de altfel încă din

³¹ Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente, tom. II, București, 1890, p. 134.

³² Mai tirziu aniversarea „renașterii națiunii române din Ungaria și marele principat al Transilvaniei” va readuce sub condeiul revoluționarului pașoptist cuvintele lui Jules Michelet alături de acelea ale lui Andrei Mureșanu. Cf. În memoria zilei de 3/15 mai 1848, în „Observatorul”, II, 1879, nr. 35 din 2/14 mai.

26 octombrie/7 noiembrie 1846 C.A. Rosetti îl caracterizase drept singurul adevărat francez „cu inimă”) și împrejurările, și dorința comună de a colabora în vederea unui noi și apropiate revoluții.

La cultivarea relațiilor conducătorilor generației pașoptiste de la noi, cu Jules Michelet și Edgar Quinet au contribuit și legăturile matrimoniale înjghebate de aceștia în 1849 cu Atenais Mialaret, fostă preceptoră în familia G. Cantacuzino, prietena cea mai bună a soției lui C. A. Rosetti și cu Hermiona Asachi³³. În *Jurnalul* istoricului francez numele acesteia din urmă, al membrilor familiei Cantacuzino, dar mai ales al membrilor familiei lui C. A. Rosetti și al fraților Brătianu, la care se adaugă I. Eliade Rădulescu, I. Voinescu II, frații Golescu, figurează cu vizite, întâlniri, schimburi de scrisori și impresii, gesturi făcute pentru recomandarea sau în apărarea lor.

Cînd D. Brătianu pleacă în aprilie 1851 la Londra, investit de către revoluționarii români din Paris, ca reprezentant în Comitetul central democratic european condus de G. Mazzini, el poartă cu sine o scrisoare de recomandare a lui Jules Michelet către Lediu-Rollin, reprezentantul francez în comitet. La procesul intentat lui I. C. Brătianu în 1853 pentru presupusa participare la complotul de la Opera comică împotriva lui Napoleon III, Michelet intervine cu o scrisoare de apărare în favoarea revoluționarului român. Dar rezultatul cel mai important al contactelor directe din această epocă cu marele istoric a fost încadrarea Principatelor Române, ca un episod separat, în acea *Legendă de aur* a democrației prin care Michelet urmărea să celebreze lupta eroică a tuturor popoarelor asuprite, să atragă atenția Europei asupra lor, plan vast, realizat numai parțial.

Episodul românesc, definitivat în 1853 sub titlul *Principautés Danubiennes. Madame Rosetti, 1848*, a fost elaborat într-o primă formă în aprilie 1851, cum aflăm din *Jurnalul* istoricului francez. La reproducerea sa în volumul *Legendes démocratiques du Nord* din 1854, autorul i-a adăugat un amplu apendice istoric literar și folcloric³⁴. Au fost utilizate și citate operele unor N. Bălcescu, V. Alecsandri, I. Eliade Rădulescu, scrisori ale lui C. A. Rosetti și D. Brătianu sau documentele privind activitatea Comisiei proprietății de la 1848.

La rîndul lor, revoluționarii români exilați contribuie activ la popularizarea „legendei României” încă de la apariție, preocupîndu-se de anunțarea și recenzarea ei în presa franceză și străină, de eventualele traduceri în alte limbi. Lucrarea va ocupa de-a lungul vremii un loc deosebit în conștiința întregului popor român, atît prin circulația edițiilor franceze (între 1852—1863 ea a fost reeditată de trei ori în volum, în afară de reproducerea parțială sau integrală în periodice), cît și prin comentarii sau traduceri românești, începînd cu versiunea din 1860 a lui G. Missail, publicată de M. Kogălniceanu în gazeta sa „Steaua Dunării” și încheind cu recenta tălmăcire, în tiraj de masă, din cuprinzătoarea ediție de *Serieri alese*, apărută în colecția „Biblioteca pentru toți” (ediția Angelei Cișmaș, prefată de M. Bucur, mai include, între altele, pentru prima dată, fragmente din *Istoria Franței* și *Istoria Revoluției*).

³³ Cf. Zoe Dumitrescu Bușulenga, *Valori și echivalențe umanistice*, București, 1973, p. 35.

³⁴ În legătură cu preocupările folclorice ale istoricului francez vezi și Ion Breazu, *Jules Michelet și folclorul românesc*, în „Anuarul Arhivei de folclor”, II, 1933, p. 181—193.

„Legenda democratică” a lui Jules Michelet a jucat un rol important alături de lucrările altor francezi filo-români la pregătirea atmosferei internaționale în favoarea Unirii Principatelor. Mai mult, elaborarea și apariția ei a adâncit și multiplicat legăturile autorului cu foștii revoluționari români de la 1848. E cunoscut aportul adus de I. Voinescu II la documentarea lucrării. Doi ani după apariția acesteia, Vasile Alecsandri publica la Iași, în revista sa „România literară”, articolul *Prietenii românilor*, în care dedica rînduri elogioase lui Michelet, „unul din cei mai mari scriitori ai Franței, care în volumul său *Légendes du Nord* vorbește de biata Românie, cu toată îndurarea unei inimi simțitoare și cu tot entuziasmul unui mare poet”. Atunci cînd, la 9 ianuarie 1884, bardul de la Mircești va propune lui Grigore Ventura pentru „L'Indépendance Roumaine” un articol cu prilejul morții lui A. Baligot de Beyne, fostul secretar al domnitorului Cuza, el va aminti la loc de frunte pe Jules Michelet printre „oamenii excepționali care au consacrat activitatea și cunoștințele lor apărării drepturilor noastre în epoca luptelor de tot felul”.

Trebuie să observăm însă că alegerea Mariei Rosetti ca simbol al eroismului pașoptist, oricît de sublim ar fi fost gestul ei cu prilejul detențiunii conducătorilor revoluției pe gimie, precum și aprecierea negativă a poziției unora dintre revoluționarii de la 1848, vor atrage după sine și unele resentimente care se vor augmenta în luptele de partid de mai tâziu. Cel dintîi care își schimbă atitudinea față de Jules Michelet e I. Eliade Rădulescu, caracterizat drept „un mare poet, filolog ilustru și care sub o mie de raporturi a binemeritat de la patria sa”, dar care a făcut „foarte grava greșală de a reprezenta „partida turcă” în revoluție și de a aduce false acuze la adresa „celor mai buni patrioți ai Europei”³⁵. Eliade Rădulescu fusese unul dintre admiratorii lui Michelet. În prospectul de bibliotecă universală din 1845–1846 găsim menționată „filozofia istoriei” de Vico, probabil ediția lui Michelet după celebra *Scienza Nuova*, iar în planul colaboratorului său I. D. Negulici, la capitolul „Istorie”, *Table synchronice de istorie modernă*, prima dintre lucrările de reputație ale istoricului francez³⁶. Suspendarea cursului lui Michelet de la Collège de France, în ianuarie 1848, fusese comentată defavorabil în „Curierul Românesc”, subliniindu-se atașamentul studențimii față de fostul profesor³⁷. În biblioteca personală a lui Eliade Rădulescu se găsea și lucrarea lui Michelet *Le Peuple*, a cărei influență sub aspect mistic și vizionar asupra poemului *Sancta Cetate*, de pildă, ar merita să fie aprofundată. Nu contestăm importanța elementelor socialist utopice. Dar pînă și ideea centrală a mîntuirii poporului prin crearea pe ruinele vechii lumi a cetății ideale în care domnește justiția, frăția e realizată, virtutea e o forță reală, plină „de speranță, d-amor, de libertate”, e înrudită cu „sfînta și divină Cetate a dreptului” pe care Michelet o propunea în cartea sa ca rezultat al reînnoirii sociale viitoare. În sfîșit, la 23 iunie 1851, I. Eliade Rădulescu îl vizitează personal pe Michelet, iar la 14 iulie, gata de a părăsi Parisul, îi recomandă pe autoarea unui volum de poezie în limba italiană, *L'Arpa dell'esule*, „demnă fiică a Italiei viitoare”,

³⁵ J. Michelet, *Légendes démocratiques du Nord*, Paris, 1854, p. 359 și urm.

³⁶ „Curierul Românesc”, XVIII, 1846, nr. 36, f. tab.

³⁷ Ibid, XX, 1848, p. 30.

care a locuit șase ani în Moldova și s-a inspirat adesea din revendicările și realitățile românești. În schimb, dacă în *Echilibru între antiteze* se citează cuvintele lui Michelet pentru a se reproduce ideea lui Vico privind „mișcarea umanității” și dezvoltarea ei istorică prin „ascinderii” și „descinderii”, tot aici fostul pașoptist satiriza „dizgrațiile creaturi de mcmite răutăcioase și turbate” care au încercat să potrivească inutil și dăunător „soțialismul” lui Louis Blanc, Proudhon și Ledru Rollin, sau revoluționarismul umanitar al lui Michelet la realitățile românești³⁸. Într-un articol politic scris de pe pozițiile conservatorismului progresist, I. Eliade Rădulescu indica transparent pe C. A. Rosetti printre „preocupății României suferitoare” ieșiți din „originea evgheniei mofluze a Fanariului” și „bimbiricii recrutați din cei ce s-au dus prin Franța și n-au venit cu nici o specialitate”, decît ca „speculatorii principelor, doctinelor, stărilor de cameni în genere și al individelor în parte”. Acești „actori la modă” (aluzie la preocupările pentru teatru ale lui Rosetti) „vorbesc și declamă și parodiază cînd pe Michelet, cînd pe Malthus” (sic) speculînd, încurcînd și profanînd „principele cele mai sacre”³⁹.

Învinuirea era fără îndoială nedreaptă. Nu este însă mai puțin adevărat că atît C. A. Rosetti, cît și tovarășii săi de idei nu se mulțumeau să popularizeze opera și ideile istoricului francez, dar caută să le continue, să le adapteze la necesitățile românești. Faptul este evident atît în biografia lui Rosetti din 1850, *Apelul la toate partidele, urmat de încrederea în sine*, unde întrebuintează citate din cursul de la Collège de France din 1847—1848 sau din scrisorile primite de la Michelet, cît și din studiile apărute mai întîi în revista „Republica română” de la Bruxelles, în anii următori. Astfel, prin studiul său *Rusia*, publicat în nr. 2 din 1853, el reia, adîncește și adaptează de fapt idei din legenda democratică *Les Martyrs de la Russie* a lui Michelet. Iar I. C. Brătianu făcea același lucru, în studiul său *Naționalitatea*, cu ideile expuse în această problemă de istoricul francez.

Această acțiune continuă și se amplifică după războiul Crimeii și Conferința de la Paris, cînd prestigiul lui Jules Michelet e folosit în lupta pentru unitate națională, înnoire a societății și consolidarea noului stat național român.

Cu acest prilej C. A. Rosetti colaborează la gazeta „Steaua Dunării” a lui M. Kogălniceanu, unde publică între altele, în 1856, un elogios articol critic la adresa poeziei lui Vasile Alecsandri. El citează în traducere pasajul referitor la poetul român din lucrarea despre Principate a lui J. Michelet, „geniul cel mai mare al istoriei Franței”⁴⁰.

Convins ca și Michelet că presa trebuie să fie „mijlocul de realizare a uniunii morale” pentru „sufletul națiunii”, C. A. Rosetti, odată reîntors în țară, întemeiază, în 1857 ziarul „Românul”, căruia încearcă de la început să-i dea un caracter popular și național, considerîndu-l drept marea operă a vieții sale⁴¹. De-a lungul îndelungatei existențe a acestuia, numele

³⁸ I. Heliade Rădulescu, *Echilibru între antiteze*, București, 1916, vol. II, p. 110 și vol. I, p. 282.

³⁹ Vezi „Proprietarul român”, 1, 1861, nr. 17, p. 60.

⁴⁰ Vezi „Steaua Dunării”, I, 1856, nr. 24, p. 96.

⁴¹ Cf. Marin Bucur, *C. A. Rosetti, mesianism și donquijotism literar*, București, 1970, p. 137 și urm.

magistrului francez va reveni în coloanele sale în cele n ai variate ipostaze. Amprenta concepției social-politice a lui Michelet poate fi recunoscută chiar din articolul program. Cea dintîi recenzie datează din noiembrie 1857, prezentînd cu căldură ultima sa lucrare, a cărei expediere era anunțată lui C. A. Rosetti prin scrisoarea din 25 octombrie⁴². Iar în apelul adresat publicului de acesta, la instalarea ca director al Teatrului Național din București, recunoaștem ideile despre rolul esențial al scenei în educația poporului, pentru realizarea idealurilor de fraternitate, moralitate, dreptate și libertate expuse în lecția ultimă a cursului din 1847—1848⁴³. Dar opera cea mai apropiată sufletului lui C. A. Rosetti rămîne *Histoire de la Révolution*, grandioasa evocare a Revoluției Franceze ca epopee eroică a maseilor populare, a cărei lectură o mărturisea încă din 1851 în *Note intime*⁴⁴. Ea îl însușea pe publicistul și omul politic român în ciclul de articole *Revoluție și revoluționari*, apărut în 1858⁴⁵, e citată într-un articol despre *Opinia publică*⁴⁶ și în chemarea la unie din *Epistolele către moldoveni*⁴⁷, sau folosită într-o așa zisă scrisoare deschisă, adresată „Doamnei E”⁴⁸.

S-a amintit, nu fără motiv, de un anume „delir feminist” la Jules Michelet, comun și altor personalități ale romantismului⁴⁹. El se regăsește și la C. A. Rosetti. Sentimentele față de propria-i mamă și față de femeie în general, exprimate în *Le Peuple* sau cu altă ocazie, au aflat de timpuriu un corespondent sensibil în discipolul român. Erau celebrate în special dragostea eroică, rolul social și moral al femeii în revoluție. Ca ilustrare Michelet extrăsese în 1854 din a sa *Istorie a Revoluției Franceze* un grupaj de portrete: *Les femmes de la Révolution*, pe care C. A. Rosetti îl traducea integral, în gazeta lui 6 ani mai tîrziu⁵⁰. Tot pentru celebrarea rolului revoluționar al femeii, de data aceasta la rîd „Românul” publica în aceeași epocă „o epistolă ce i-a fost adresat pe la 1848 o femeie româncă” lui Michelet, încheiată cu apelul de a sprijini cauza României, unde va găsi „o Istorie demnă de geniul dumitale, un popor, o familie demnă de pana dumitale și un preot care te va iubi acela căci este sîtean” (aluzie transparentă la cartea *Du prêtre, de la femme, de la famille*, îndreptată împotriva clericalismului de „marele istoric al Franței”). Deși autorul amplei note introductive nesemnate, desigur C. A. Rosetti, mărturisea că textul anonim i-ar fi fost comunicat de Michelet însuși⁵¹, acesta reprezenta de fapt un fragment dintr-o scrisoare a Mariei Rosetti din ianuarie 1850.

S-a arătat pe bună dreptate că naționalitatea și libertatea au constituit idei dominante în lupta social-politică a burgheziei din preajma anului

⁴² Vezi recenzia semnată Textile Delord la lucrarea de simbolistică a naturii, *L’Insecte*, în „Românul”, I, 1857, nr. 30.

⁴³ Ibid., III, 1859, nr. 92 și 93.

⁴⁴ Vezi notele din 19—20 mai și 1 iunie, C. A. Rosetti, *Op. cit.*, vol. II, p. 73 și urm.

⁴⁵ „Românul”, II, 1858, nr. 72, 74, 77.

⁴⁶ Ibid., IV, 1860, nr. 209.

⁴⁷ Ibid., VI, 1862, nr. 116, 118, 119.

⁴⁸ Ibid., XIII, 1869 nr. din 21 octombrie.

⁴⁹ Cf. Maxime Leroy, *Histoire des idées sociales en France*, vol. III, 2-e édition, Paris, 1954, p. 163.

⁵⁰ „Românul”, IV, 1860, nr. 147—149, 155, 159.

⁵¹ Ibid., II, 1858, nr. 55, p. 219.

1848⁵². La Michelet, Quinet, ca și la discipolii lor, ele îmbracă aureola misticiei revoluționare. Franța reprezenta în aceste condiții, după expresia din scrisorile lui Dumitru Brătianu și jurnalul lui C. A. Rosetti, un „Christ al națiilor”, iar celelalte popoare care suferă pentru libertate, „popoarele martire” ce-i poartă recunoștință pentru contribuția la mîntuirea lor. Ideea era reluată într-o scrisoare omagială colectivă, transmisă în 1857 lui Michelet și Quinet, în care se exprima recunoștință celor care prin „paginile atît de frumoase, atît de arzătoare în favoarea României” au făcut ca ea să fie „regăsită, recunoscută și sfințită” în familia națiunilor. Nu erau uitate nici „marile învățăminte de la Collège de France” deși semnatarii declarau a nu le fi putut audia personal. Scrisoarea era semnată între alții de I. și C. Cimpineanu, N. Brezoianu, D. Bolintineanu, I. Alecsandri. În răspunsul lui Michelet, probabil din 7 mai, păstrat în concept, românii erau numiți „italienii orientului”⁵³.

Cultul lui Jules Michelet și Edgar Quinet îl determină pe C. A. Rosetti să propună încă din 1858 în presă un omagiu public de recunoștință din partea poporului român, iar în 1863 acordarea cetățeniei de onoare. Dar deabia în 1866 problema era rezolvată, după multe tergiversări și intervenții, la 3 iulie articolul de fond al „Românului” putînd anunța dezbaterea în Adunarea națională a „acordării naturalizării celei mari” unui număr de prieteni de peste hotare ai României⁵⁴.

Din păcate sentimentele filoromâne ale lui Michelet și Quinet fuseseră exploatate încă din 1857, pentru aducerea pe tronul țării a unui principe străin, iar apoi pentru răsturnarea lui Cuza. Dacă în scrisoarea din 25 octombrie 1857 Jules Michelet își exprima față de C. A. Rosetti nedumerirea că acei care în 1848 au luptat împotriva jugului străin fac acum apel la un suveran străin, fie el și dintr-un popor prieten, ca poporul francez, acuzele cu care omul politic român va coplesi pe domnitorul Cuza și oamenii săi, invocînd între altele interzicerea „Românului” în 1864, îl determină pe istoricul francez să i se asocieze pentru a influența opinia publică occidentală. Acest amestec involuntar în lupta partizană din țară, care favorizează moral victoria „monstruoasei coaliții” în 1866, a făcut fără îndoială un deserviciu popularității lui Quinet și Michelet printre români. Faptul e evident și în oscilațiile de poziție ale lui B. P. Hasdeu. Cel care se va considera întotdeauna „heliadist”⁵⁵ și va susține politica lui Cuza în timpul domniei acestuia împotriva atacurilor liberalilor radicali pune în „Buciumul român” din 1863 pe Michelet și C. A. Rosetti, printre „marii sofisti” ai vremii, unul pe plan istoric, celălalt în viața politică românească⁵⁶. Aceasta deși în fond istoricul român era un admirator al „ilustrului istoric francez”, cum dovedește atît în articolul din 1868 *Caracterul naționalității române ca bază a legislațiunii sale* apărut în „Românul”, în momentul conturării poziției comune a autorului și a directorului ziarelui pe platforma opoziției împotriva guvernului și a noului domn, cît și în studiul privind

⁵² Cf. Georges Weill, *L'Eveil des nationalités et le mouvement libéral (1815–1848)*. Paris, 1930, p. 549 și urm.

⁵³ Biblioteca Academiei, ms. fr. 131, f. 191–196.

⁵⁴ Vezi „Românul” din 11 martie și 3 iulie 1866.

⁵⁵ Vezi B. P. Hasdeu, *Centenarul lui Eliade*, cuvîntare aniversară. În, „Analele Academiei Române”, seria II, tom. XXIV, 1901–1902, partea administrativă și dezbaterile.

⁵⁶ B. P. Hasdeu, *Sofisme* „Românului”, în „Buciumul român”, I, 1863, nr. 132.

optimizarea punerii în valoare a proprietăților statului, publicat în propria sa gazetă trei ani mai târziu. Chiar dacă în primul caz ⁵⁷ Hasdeu, căutînd antecedente române spiritului de toleranță al românului, venea în contradicție cu tabloul social sumbru din *Histoire romaine* (același care-l făcuse pe Rosetti însuși să noteze în 1847 „Mare frig este în clasele de sus”, sau „în adevăr cela ce voesce să se desguste de viață să citească istoria”). În vreme ce partea a doua a articolului despre moșiile statului, dedicată studiului avantajelor și dezavantajelor posesiunii emfiteutice, pune în lumină superioritatea psihologică a micii proprietăți, reproducînd în versiune românească începutul capitolului I din *Le Peuple* despre dragostea de pămînt a țăranului ⁵⁸. De data aceasta Michelet era caracterizat drept „cel mai mare poet dintre publiciștii moderni”, pe care îl citează „cel mai elegant dintre economiști”, altfel spus Adam Smith.

Primul contact al istoricului român cu opera lui Michelet trebuie să fi avut loc de timpuriu, dacă ținem seama că printre cărțile bibliotecii tatălui său, Alexandru Hasdeu, pe care o oferea Bibliotecii centrale din Iași se menționează și *Précis d'histoire moderne*, 1828 ⁵⁹. Printre izvoarele concepției sale asupra istoriei se află, ca și la Michelet și Quinet, opera lui Vico sau Herder. Iar dacă Michelet scrie *Les origines du droit français*, citînd elogios cartea lui Iakob Grimm *Deutsche Rechtsalterthümer*, aceeași operă clasică era invocată de Hasdeu atunci cînd întreprinde culegerea *Obieccelor juridice ale poporului român*. Cit despre *Ion Vodă cel cumplit*, această primă monografie istorică dint-un ciclu necalizat, intitulat „Oamenii mari ai României”, la modelul invocat de autor al lui Nicolae Bălcescu trebuie adăugată influența nedeclarată a lui Michelet. Elementele anticlericale, credința manifestă în superioritatea instinctului popular asupra elaborărilor ulterioare în materie de drept și legislație, prioritatea tradițiilor, cercetarea de bibliotecă sau arhivă cu critica izvoarelor și în același „timp „colorarea” faptelor cu inima, pentru a reinvia o epocă și a da viață unui erou, concepția progresului continuu al omenirii în pofida unor reveniri temporare — le sînt comune lui Hasdeu, Bălcescu și Michelet. Resuscitarea istoriei presupune o viziune globală, ca la istoricul francez. Concepind *Istoria critică a Românilor*, B. P. Hasdeu acordă aceeași mare însemnătate condițiilor geografice, ca și acesta în *Histoire de France*. Amîndoi vorbesc de experimentul istoriei și cred într-o forță tutelară spirituală care călăuzește popoarele. Există desigur nu puține aspecte deosebitoare. Hasdeu accentua asupra informației documentare și erudiției, în spiritul vremii sale. Dar pînă și broșura antițaristă din 1901, *Papa de la Neva* își are izvorul îndepărtat în capitolele IX și X ale legendei democratice *Les Martyrs de la Russie*, intitulate *Du czar comme pape et comme Dieu*.

Un alt istoric și scriitor romantic postpașoptist, A. I. Odobescu, la rîndul său entuziast admirator al lui Nicolae Bălcescu, s-a aflat în tînetre în legături personale cu Jules Michelet. El fusese recomandat în vara anului 1850 de C. A. Rosetti lui Alfred Dumesnil, ginerele și discipolul marelui istoric francez, pentru a fi primit în gazdă pe durata studiilor ⁶⁰. Deși

⁵⁷ „Românul”, XII, 1868, nr. din 13 ianuarie.

⁵⁸ „Columna lui Traian”, II, 1871, nr. 11.

⁵⁹ Cf. Cezar Cătănescu, *Catalogul general al Bibliotecii centrale din Iași*, Iași, 1868, p. 83.

⁶⁰ Cf. Marin Bucur, *Documente inedite din arhivele franceze privitoare la români în secolul al XIX-lea*. Vol. I, București, 1969, p. 57 și urm.

numai în vîrstă de 16 ani, Odobescu se integrează repede în rindurile revoluționarilor români emigrați, iar în anul următor publică în revista „Junimea română” articolul *Muncitorul român*, vizibil influențat de *Cîntarea României* a lui Alecu Russo, pe care o va fi considerat drept o scriere anonimă descoperită de Nicolae Bălcescu, ca și Michelet însuși. Tot în epoca studiilor, A. I. Odobescu prelucrează după Jules Michelet povestirea *Ioana d'Arc, fecioara din Orléans*. Prelucrarea a fost publicată în „Calendarul popular” pe 1852 al librăriei C. A. Rosetti și Winterhalder din București. Cît de mari au fost interesul și admirația viitorului istoric român pentru opera lui Jules Michelet și cît de constante s-au menținut ele, o dovedește și faptul că în martie 1858 se găseau în biblioteca sa personală: ediția III-a din *Introduction à l'histoire universelle* și din *Histoire romaine*, ambele de la 1843, *Origine du droit français*, 1837, *Le Peuple*, 1846, *Histoire de France*, primele șase volume, pînă în sec. XVI, în ediția din 1852, vol. VII. *Renaissance* în ediția princeps din 1855, *L'Amour*, lucrare ce avea la bază cursul de morală socială de la Collège de France din 1848—1849 și apărarea chiar în 1858⁶¹.

E drept că preocupările științifice ale lui Alexandru Odobescu s-au îndreptat cu precădere spre istoria artei (în bună măsură sub îndrumarea lui Alfred Dumesnil) iar mai tîrziu spre arheologie sub influența studiilor clasice. Dar în formarea ideilor sale istorice sau social-politice el rămîne îndatorat nu numai pașoptiștilor români, ci și vederilor înaintate, exprimate într-o aleasă formă literară, ale lui Jules Michelet. Chiar dacă aceste vederi nu-și vor mai pune mai tîrziu pecetea cu atîta pregnanță asupra gîndirii sale ca în manuscrisul recent inclus în ediția de *Opere*, intitulat *Idei asupra progresului societății*, datat: Paris, iunie 1851 și căutînd imbinarea ideii permanenței naționale cu aceea de libertate și progres, pentru rezolvarea problemei românești „la minutul resurecției generale” în spiritul „celeia mai înaintate democrații”.

Întîlnirile personale ale tînărului Odobescu cu Jules Michelet, despre care știm încă prea puțin, n-au fost străine probabil nici ele de prețuirea acestuia. Au existat însă și raporturi nefertile ale lui Jules Michelet cu intelectualii români. Amintim astfel de întîlnirea sa cu Gheorghe Asachi, socrul lui Edgar Quinet, la reședința din exil a acestuia din urmă de la Veytaux (Elveția) după 1858, cînd bătrînul cărturar moldovean se comportă „foarte conservator”, după însăși aprecierea fiicei sale⁶².

În Transilvania, una dintre publicațiile cele mai active în popularizarea lui Jules Michelet și a operei sale s-a dovedit în această epocă revista „Familia” a lui Iosif Vulcan. Aici apar și două traduceri, prima, intitulată *Dincolo de mormînt*, un fragment „din opul lui Michelet *Amorul*” în versiunea lui Mihail Buneiu⁶³; a doua, un fragment din *Principatele Dunărene* intitulat *Despre români*, în traducerea lui M. Strajanu. Cu acest prilej se arată în introducere că, din nefericire, „martiriul secular al poporului nostru, nedreptățile și suferințele noastre prezente sînt încă mai necunoscute înaintea popoarelor civilizate”, fapt cu atît mai grav, cu cît „cauza

⁶¹ Vezi catalogul bibliotecii în Alexandru Odobescu, *Opere*, vol. I. Text critic și variante de G. Pienescu. Note de acad. Tudor Vianu și V. Cîndea. București, 1965, p. 453—550.

⁶² M-me Edgar Quinet, *Cinquante ans d'histoire*, Paris, 1899, p. 274 și urm.

⁶³ „Familia”, III, 1867, nr. 11, p. 325 și urm.

noastră” trebuie apărută „la tribunalul opiniei publice a Europei” (cu doi ani mai înainte fusese proclamat dualismul austro-ungar). Pentru a se aduce, în cele din urmă, un elogiu acelor „oameni nobili, neinteresați, amici ai dreptății care au sacrificat câte un moment din viața lor pentru a se ocupa de noi”, cum este celebrul Michelet, acest poetic și profund autor”⁶⁴.

În aceste condiții, moartea lui Jules Michelet la 8 februarie 1874 a îndurerat profund opinia publică românească, atât din „țara liberă” cât și din Transilvania. Într-o corespondență apărută în gazeta pariziană „La République Française” din 2 martie se sublinia că toate ziarele din România „fără distincțiune de opinie, au plătit în coloanele lor, pentru memoria marelui scriitor, tributul lor de părere de rău și de admirațiune”. Cităm astfel dintre ecourile din presa timpului articolul de fond al ziarului „Românul” datat 7/19 februarie și nesemnat, dar aparținând cu siguranță lui C. A. Rosetti, în care după ce se exprima durerea națiunii române pentru pierderea unui iubit și ilustru fiu adoptiv „de o boală de inimă ce-l izbi în 1870, în fața îngrozitorului tablou al nenorocirilor Franței”, se reamintea „paginile călduroase ce el a lăsat asupra României, spiritul și caracterul națiunii române”, pe care le-a descris „cu profunditatea acelei vederi ce nu este dată decât geniului . . . Ele vor rămâne în eternitate pentru români un titlu de nobilitate și un motiv de neștearsă recunoștință”⁶⁵. Ziarul „Telegraful” lega vestea morții marelui istoric francez de aceea la fel de dureroasă „despre pierderea eruditului și patriotului cetățean Eudoxiu Huiumzaki”. Călturarea din Bucovina a iubit România „ca o patrie mamă”, istoricul francez „ca o amantă ideală pe care n-o văzuse dar o visase.” În continuare se descriau împrejurările morții și se treceau în revistă viața și activitatea sa, apăsându-se asupra concluziei că Michelet, acest mare muncitor preocupat să dea lumină poporului, „nu este numai al Franței, el este al lumii întregi”. Iar dacă s-a aplecat asupra „faptelor trecute cele mari”, a arătat totodată că „istoria este renașterea”⁶⁶. În sfârșit poetul Al. Macedonski publica în gazeta sa „Oltul” un necrolog la fel de emoționant: „Pierzînd pe Michelet, Franța și România au pierdut pe cel mai demn fiu al lor! . . . Franța și România zicem, deoarece Michelet nu era numai francez, el era și român, atât prin scrierile sale, cât și prin votul Adunării naționale române de la 1866 . . . Vizez etern numele lui Michelet în inima tuturor cetățenilor din ambele sale patrii, Franța și România”⁶⁷. Ziarele mai publică diverse adrese de condoleanță, printre care aceea prezentată de o delegație a tinerimii române din Paris văduvei lui Michelet; testamentul lui Jules Michelet etc.

Doi ani mai târziu, reînhumarea lui Jules Michelet de la Hyères la Paris, făcută și cu contribuție românească, trezește noi ecouri în conștiința poporului român. Ample dări de seamă sînt publicate, atât de presa din țară, cât și de cea din Transilvania. Relatînd momentele principale ale tristei ceremonii din 18 mai, „Familia” arăta că aceasta s-a făcut „cu cea mai mare pompă de care s-a văzut cîndva în acel oraș. Această înmormîntare a fost ca o strîngere de mînă a trei națiuni, franceză, italiană și română”. Pe parcursul relatării festivității erau reproduse telegrama de condoleanțe

⁶⁴ Ibid., V, 1869, nr. 36, p. 427 și urm.

⁶⁵ „Românul”, XVIII, 1874, nr. din 8 februarie.

⁶⁶ „Telegraful”, IV, 1874, nr. din 5 februarie.

⁶⁷ „Oltul”, II, 1874, nr. din 10 februarie.

trimisă „ilustrei văduve” de „junimea română din București” și cuvîntarea rostită de C. Cantacuzino în numele studenților români din Paris. Din delegația română mai făceau parte, Mircea, fiul lui C. A. Rosetti, C. Arion, Gheorghe Sion și Tătăranu. Doamnele Michelet și Maria Rosetti urmau în trăsurile de doliu. Nu lipseau nici ceilalți doi fii ai lui Rosetti, Vintilă și Horia ⁶⁸. „Gazeta Transilvaniei” completa datele oferite de „Familia” arătînd că la ceremonia transformată în manifestație s-a strigat „Să trăiască România”, iar după înmormîntare „delegațiunile italiană, română și spaniolă furiă întîmpinate de studenții francezi cu cele mai călduroase mulțumiri și tractări . . . Peste 50.000 de cetățeni luau parte la această tristă solemnitate, numai studenți peste 6 000 din Paris” ⁶⁹. Ziarul „Românul” în afara relatării pe larg a festivității prilejuite de reînhumarea la Cimitirul Père Lachaise ⁷⁰, folosea momentul pentru reproducerea foiletonului *Michelet*, cald panegiric despre viața și activitatea sa, după „L’Indépendance belge” ⁷¹.

În aceste împrejurări, ieșea de sub teascurile tipografiei „Românului” prin grija lui C. A. Rosetti, cea dintîi traducere integrală după „legenda democratică” închinată de Jules Michelet poporului român, sub titlul: *Principatele Dunărene*, traducțiune de Nicolae Nenovici. Cu un Apendice despre literatura română. București, 1876.

Șase ani mai târziu, dezvelirea unui monument închinat marelui istoric va prilejui prezența lui B. P. Hasdeu în capitala Franței, în calitate de reprezentat al guvernului român, al Academiei Române și al Universității din București. S-au păstrat în legătură cu aceasta o scrisoare de recomandare din 12 iulie din partea legației României, adresată profesorului Gabriel Monod, întemeietorul cunoscutei „Revue historique”, discipolul și biograful lui Michelet, pe atunci președintele comitetului pentru ridicarea monumentului, precum și o scrisoare autografă a lui Hasdeu însuși, adresată D-nei Michelet, prin care o asigură că va ține seama de dorințele sale în alocuțiunea pe care o pregătește pentru această ocazie festivă ⁷².

Dealtfel un merit incontestabil al bunei prietene a Mariei Rosetti a fost acela de a fi sprijinit orice întreprindere menită să înalțe soclul spiritual al statuii istoricului, scriitorului, omului Michelet, căutînd să păstreze în același timp legăturile cu românii. Mai puțin inspirată s-a dovedit însă cînd, în loc să dea concursul operei de editare întreprinse de specialiști, ca în cazul Istoriei Revoluției Franceze, reapărută în 10 volume prin grija lui Monod, s-a hotărît să îngrijească personal de publicarea ineditelor. Critica științifică a scos în evidență de-a lungul timpului numeroasele falșuri și trunchieri mai mult sau mai puțin pioase intervenite cu acest prilej. Nu e totuși mai puțin adevărat că datorită ei cea mai mare parte din arhiva științifică și literară a lui Jules Michelet poate fi consultată azi. La aceasta și-a adus contribuția și legatarul său testamentar din 1899, Gabriel Monod, principalul exeget al vieții și operei maestrului său, între studenții români ai acestuia aflîndu-se și Nicolae Iorga.

⁶⁸ „Familia”, XII, 1876, nr. 22, p. 263. La p. 257 un portret cu legenda „Iuliu Michelet”.

⁶⁹ „Gazeta Transilvaniei”, 1876, nr. 39, din 1 iunie 20 mai.

⁷⁰ „Românul”, XX, 1876, nr. din 13 și 15 mai.

⁷¹ Ibid. nr. din 20 mai.

⁷² Vezi copiile la Biblioteca Academiei, ms. fr. 131, f. 203–204.

Nu s-a încercat pînă azi o apropiere documentată între cel mai mare istoric român din trecut și marele istoric francez al veacului al XIX-lea. Cu toate acestea o asemenea apropiere ar fi în nu puține privințe revelatoare.

Cînd au avut loc primele contacte ale lui Nicolae Iorga cu Jules Michelet e greu de spus. Probabil în timpul studiilor din țară. În rîndurile intelectualității ieșene, de pildă, numele istoricului francez se bucura de un prestigiu deosebit. El îl ajutase pe Titu Maiorescu să-și apropie principiile fundamentale în domeniul istoriei ⁷³. Iar A. D. Xenopol, cel mai apropiat suflătește dintre profesorii Universității din Iași, prietenul de mai tîrziu al lui N. Iorga, cita administrativ pe Michelet sau Quinet, ca model pentru rezolvarea vieții familiare, lui Iacob Negruzzi, directorul „Convorbirilor literare”, la căsătoria acestuia ⁷⁴. Dealtfel în epoca studiilor universitare ale lui N. Iorga la Iași vedeau lumina tiparului lucrarea sa *Influența franceză în România* și primele volume din monumentală *Istoria românilor din Dacia traiană* unde numele lui Michelet și Quinet era evocat în legătură cu momentul 1848 și sentimentele lor filoromâne. *Istoria românilor* s-a bucurat chiar de la apariție de recenzie a lui N. Iorga în *Revue historique*.

Sosit în 1890 în capitala Franței, viitorul savant optează ca și Michelet, după dezbateri de conștiință, pentru studiul istoriei la École Pratique des Hautes Etudes. Profesorii săi, G. Monod și Ch. Bémont păstrează sacral memoria marelui predecesor. Celui dintîi, N. Iorga îi va dedica teza de diplomă (doctorat), de celălalt va fi legat prin trainice legături de amicitie. La moartea lui G. Monod, în 1912, istoricul român va publica o evocare plină de căldură în care se spunea printre altele: „A caracterizat în frumoase pagini de proză fruntași ai cugetării franceze ca Renan și Taine. A îngrijit cu pietate de memoria lui Michelet, marele poet romantic al istoriei” ⁷⁵. Cheia alăturării celor trei nume trebuie căutată în amintirea cărții *Renan, Taine, Michelet*, reunind în 1894 trei studii ale lui Monod, pe care tînărul istoric va fi citit-o încă de la apariție. Nu întîmplător N. Iorga însuși va publica comunicările sale academice asupra lui Ernest Renan și Jules Michelet sub aceeași copertă, adăugîndu-le evocarea prietenilor și tovarășilor de luptă ai lui Michelet — Edgar Quinet și Paul Bataillard ⁷⁶.

După cum nu întîmplător, cea dintîi aluzie la concepția istorică a marelui istoric romantic o găsim tot în 1894, în lecția de deschidere a cursului lui Nicolae Iorga de la catedra de istorie universală a Universității din București. Făcînd o prezentare a gîndirii istorice de-a lungul vremii pentru a jalona tradițiile „concepției actuale”, el expunea într-o lumină favorabilă momentul împăcării dintre tradiția clasică a istoriei ca literatură și definirea modernă ca știință, cu alte cuvinte „unirea aceea a adevărului cu frumusețea formei pe care o leapădă unii învățați puritani în urmărirea adevărului, dar a cărei posibilitate a fost dovedită de operele unui

⁷³ Pompiliu Teodor, *Evoluția gîndirii istorice române*. Cluj, 1970, p. 215.

⁷⁴ Vezi scrisoarea din 29 iunie 1871. I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, Vol. II, București, 1932, p. 115.

⁷⁵ N. Iorga, *Gabriel Monod*, în „Neamul Românesc literar”, 1912, p. 241.

⁷⁶ N. Iorga, *La commémoration d'Ernest Renan. La commémoration de Jules Michelet. Un collaborateur français à l'Unité des Principautés*, Paul Bataillard, *La commémoration d'Edgar Quinet*. Extrait, Bucarest 1925, 41 p. (Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique, tome XII).

Gibbon, Michelet, Augustin Thierry și mai ales Ranke, care a sprijinit-o și realizat-o totdeauna, în ciuda tuturor Droysenilor din lume”⁷⁷. Observația nu era întâmplătoare chiar dacă deocamdată accentul e pus pe erudiție, document, critica izvoarelor și construcția sistematică, fără scopuri practice străine cercetării faptului istoric, în spiritul metodei însușite la École des Hautes Études și al „celui mai nou strict sistem german din anii 1870—1890” cum se va exprima Iorga însuși mai târziu, când se va desolidariza de disciplina lor⁷⁸. Ea va reveni peste ani ca o caracterizare a propriei concepții, când știința istoriei e definită drept „adevăr și artă” în același timp⁷⁹.

Dealtfel pe măsură ce „spiritul său nerăbdător” se desprinde de munca strictă de arhivă și cercetările de amănunt însetat de „orizonturi noi” și mari sinteze, apropierea de Jules Michelet e tot mai evidentă. Amândoi se manifestă ca temperamente vulcanice care consideră catedra un apostolat. Ca elemente de contact mai semnalăm: viziunea globală, totalitară conform căreia istoria studiază fapte de orice natură iar spiritul ei are misiunea de a uni celelalte cunoștințe și a se adresa tuturor conștiințelor, rolul deosebit acordat poporului în viața națiunii, cu luminarea lui prin lucrări de popularizare, învățămînt și spectacol popular, considerarea țărânimii ca adevărata păstrătoare a tradițiilor naționale, conceperea istoriei ca reînviere rațională și emoțională a trecutului, în care un rol important îl are puterea de evocare plastică și intuiția istoricului, cu alte cuvinte forța demiurgică de a reconstitui viața și a reda-o oamenilor din totalitatea urmelor păstrate făcînd astfel să vibreze coardele cele mai sensibile, de unde necesitatea talentului literar ca intermediar precum și a contactului direct al istoricului cu locurile evocate, permanența ideilor în evoluția istoriei, necesitatea și valoarea practică a paralelelor trecut-prezent, istoricul ca militant social și politic, spiritul vizionar, valoarea morală și educativă a istoriei concepută ca lecție de iubire, libertate, umanitate și patriotism, necesitatea marilor sinteze sau a conjugării preocupărilor de istorie națională cu cele de istorie universală.

Poate că în unele cazuri e vorba pur și simplu de similitudini sau de poziții comune și altor istorici. Mai mult, anticlericalismul sau mesianismul revoluționar, elemente fundamentale în concepția lui Michelet lipsesc aici cu totul. Față de Revoluția franceză și mentorii ei spirituali poziția lui Iorga e mai degrabă cea refractară a lui Taine, a cărei influență e vizibilă și în stabilirea unor permanențe istorice ca rasa sau mediul ambiant. Faptul însă că evocarea personalității lui Jules Michelet, a rolului său în cunoașterea vocației europene a poporului nostru și sprijinului generos acordat înfăptuirii idealului național a făcut adesea obiectul cercetării lui Nicolae Iorga, căruia îi datorăm prin comunicarea ținută în ședința din 30 mai 1924

⁷⁷ *Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei*, 1 novembre, 1894. N. Iorga, *Generaliități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a. București, 1944, p. 12. E interesant de observat că în Prefața la ultima lucrare a lui N. Iorga, *Istoriologia umană* exemplele lui Ranke și J. Michelet în favoarea „poeziei simțirii și poeziei stilului” erau de asemenea citate împreună, cel din urmă fiind în plus „un vizionar, uneori voit, dar nu odată și un ghicitor”. *Ibid.*, p. 343.

⁷⁸ *Cuvîntare la deschiderea Institutului pentru studiul istoriei universale*, 1 aprilie 1937. N. Iorga, *Op. cit.*, p. 215.

⁷⁹ *O notă despre valoarea morală a istoriei*, mai 1925. *Ibid.*, p. 144.

a Academiei Române, cel mai vibrant și autorizat omagiu românesc, ne-a încurajat să le alăturăm numele ⁸⁰.

Cu atât mai mult cu cât această alăturare poate avea pentru istoricul de azi și o rezonanță neașteptată de actuală:

„Să scriem și să predăm — spunea Nicolae Iorga la redeschiderea cursului său de la Universitatea din București după înfăptuirea Unirii din 1918 — *ceea ce trebuie*, lucrurile de care societatea are nevoie și în sensul pe care societatea îl pretinde ca să ne audă și să ne asculte. Să intrăm în lupta care se poate lipsi de noi, poate, dar departe de care noi înșine nu însemnăm nimic. Pulsul preocupărilor noastre să bată în ritmul, fie și înfrigorat al timpului. Orice subiect am trata, îndată ce trecem de domeniul, pe care să-l știm mărginit și să-l concepem modest, al constatărilor noi, cu care se îmbogățește istoria, să-l interpretăm în sensul vremii noastre, să-i stoarcem ceea ce această vreme dorește pentru folosul ei. Să pornim de la societatea contemporană și să revenim la dînsa. Vom face opera mare pe care în zilele lor o făcea un Michelet, un Guizot și pe care ajunsesem a o disprețui fiindcă n-o mai puteam înțelege” ⁸¹.

JULES MICHELET DANS LA CONSCIENCE ROUMAINE

RÉSUMÉ

Occasionné par la célébration du centenaire de la mort du grand historien français du XIXe siècle, l'étude se propose de reconstituer l'image de celui-ci au moyen des multiples échos de sa vie et de son œuvre dans la conscience politique, scientifique, sociale et artistique du peuple roumain.

Les plus anciens témoignages documentaires attestent la présence de ses ouvrages historiques dans les bibliothèques académiques des Pays Roumains peu de temps après sa nomination à la chaire d'histoire et de morale du Collège de France. Mais pour que ses idées puissent germer dans la conscience roumaine, il a fallu que les conditions préparatoires de l'explosion révolutionnaire de 1848 se développent, aussi bien en France que dans les Pays Roumains. Les cours de Jules Michelet de même que ceux d'Edgar Quinet exercèrent une influence directe sur les nombreux jeunes roumains qui parachevaient leurs études à Paris, dont les futurs dirigeants révolutionnaires de Valachie et de Moldavie. Jules Michelet se trouve sur la même position idéologique que certains d'entre eux et il fut même lié par des rapports d'amitié avec ceux-ci, rapports qui se multiplieront et consolideront pendant les années de l'exil et après l'étouffement de la révolution.

Impressionné par les souffrances multiséculaires d'un peuple latin frère et par sa lutte héroïque pour la démocratie et la liberté nationale,

⁸⁰ Menționăm dintre operele lui N. Iorga în care poate fi regăsită prezența lui Jules Michelet *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, vol. III din *Istoria literaturilor romanice* sau vol. IX. Unificatorii din *Istoria Românilor*. La îndemnul lui N. Iorga, care pune la dispoziție tipografia de la Vălenii de Munte, se realiza și răspindea în 1909 o nouă versiune după *Principautés Danubiennes*, semnată de D. Munteanu Rîmnicea (ediția a II-a, 1930).

⁸¹ *Noi direcții în istorie*, 1920, Ibid., p. 136.

Jules Michelet écrit des pages empreintes de sentiments d'affection et de compréhension historique sous le titre *Les Principautés Danubiennes. Madame Rosetti, 1848*, qui serviront aux patriotes roumains dans la lutte pour l'union des Principautés. Son nom et son œuvre sont connus et appréciés non seulement en Roumanie, mais aussi en Transylvanie soumise à la domination des Habsbourg et c'est pourquoi sa disparition sera déplorée sur tout le territoire habité par les Roumains.

L'étude examine ensuite les principaux échos de la personnalité de Jules Michelet dans l'œuvre de certaines personnalités marquantes de la culture et de l'historiographie roumaines parmi lesquelles aussi Nicolae Iorga.

PRELIMINARIILE DECLARĂRII NEUTRALITĂȚII ROMÂNIEI DUPĂ DECLANȘAREA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

DE

ANASTASIE IORDACHE

Evenimentele premergătoare declanșării primului război mondial au evidențiat acuitatea contradicțiilor dintre marile puteri imperialiste, scopurile urmărite cu asiduitate de fiecare în parte sau de gruparea de forțe la care se alăturase în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea*.

Actul de agresiune fusese premeditat și pregătit cu mult timp înaintea comiterii lui de către Austro-Ungaria, cu acordul Germaniei. Atentatul de la Sarajevo n-a constituit decât un pretext. Cercurile politice austro-ungare urmăreau cu consecvență planurile de hegemonie în Peninsula Balcanică. Anexarea Bosniei și Herzegovinei, diversele presiuni asupra Serbiei, exercitate fie direct, fie prin intermediul unor forțe politice extremiste bulgare, îndeosebi în perioada războaielor balcanice, încercarea de declanșare a războiului mondial după pacea de la București din 1913, constituie dovezi incontestabile ale unei orientări certe spre agresiune a Austro-Ungariei. Firește, nu se poate susține că imperialismul austro-ungar era mai primejdios în scopurile urmărite decât cel rus, francez sau englez sau că acestea nu erau capabile a comite acte de agresiune cu consecințe foarte grave pe plan mondial. Dar, în condițiile existente, cercurile politice conducătoare austro-ungare nu găseau altă cale de ieșire din criza generală și acută ce cuprinsese întreaga monarhie multinațională. Austro-Ungaria, spre deosebire de celelalte puteri imperialiste, pe lângă faptul că era măcinată de puternice contradicții interne generate de lupta pentru eliberare națională și socială a popoarelor subjugate, intrase și într-o criză gravă a dualismului din cauza lipsei de concordanță între politica internă și externă a celor două componente ale sale: Austria și Ungaria. Așadar, actul agresiunii a fost comis de acea putere imperialistă a cărei existență era cea mai

* Vezi și C. Nutu, *România în anii neutralității (1914—1916)*, București, 1972; Șerban Rădulescu-Zoner, *România în fața crizei internaționale din iulie 1914* în „Studii”, nr. 1, 1973, p. 81—99.

periclitată de criza sistemului politic reacționar, căruia i se opuneau prin luptă forțele politice și sociale ale popoarelor asuprite, supuse unui intens proces de deznaționalizare, în condițiile unor tendințe divergente ale cercurilor conducătoare de la Viena și Budapesta.

Conștient de posibilitatea unor consecințe nefaste pentru monarhie, primul ministru maghiar, St. Tisza, într-o scrisoare către Franz Iosif din 1 iulie 1914, st. n., atrăgea atenția că începerea războiului contra Serbiei, așa cum intenționa Berchtold, era inoportună. El considera că un asemenea act ar avea ca urmare pierderea alianței cu România, fără a fi obținut în schimb pe cea a Bulgariei. Primul ministru maghiar insista cu argumente în acest sens, susținând că trebuie făcut totul pentru a determina Bulgaria să se alăture Puterilor Centrale, orice întârziere fiind în favoarea adversarilor¹. Tisza credea că se mai pot repeta condițiile în care s-a încheiat alianța cu România din 1883 și se pronunța pentru o alianță cu Bulgaria pentru a șantaja România : „Și în cele din urmă în ceea ce privește România, eu cred că alianța noastră cu Bulgaria oferă singura șansă pe care o avem de a o readuce în tabăra noastră”².

Dar St. Tisza ori se înșela, ori căuta să înșele, pentru că urmărirea scopuri diferite în problema națională decât Franz Iosif și guvernul de la Viena, dispuși, la insistențele Berlinului, a face concesii mai largi naționalităților subjugate, în scopul înlăturării unor eventuale prejudicii politicii de ansamblu a Puterilor Centrale. Primul ministru maghiar era împotriva oricăror concesii acordate naționalităților. Dealtfel, așa-numitele concesii, în vorbe și fără vreo angajare concretă, erau privite ca exagerate de cercurile politice extremiste, deși în fapt erau doar promisiuni făcute din rațiuni de oportunitate. Astfel, referitor la tratativele româno-maghiare, consulul general român la Budapesta raporta Ministerului Afacerilor Străine din București că : „E puțin probabil ca partidul național român să accepte concesionile promise ; d’altmintealea presa opoziționistă maghiară se declară deja contra acestor exagerate avantagii”³.

St. Tisza, scrutînd perspectiva evenimentelor și consecințelor pentru orientarea sa politică, insistă din nou, într-o scrisoare către Franz Iosif din 8 iulie 1914 (st. n.), asupra inoportunității declanșării războiului, pe motiv că România ar trece inevitabil de partea Antantei. El susținea, argumentat și ferm, că deschiderea ostilităților cu Serbia, în condițiile existente, ar provoca un război mondial, întrucît Rusia ar interveni imediat, iar pe de altă parte „cu tot optimismul guvernului din Berlin, îmi pare foarte puțin probabil că în astfel de împrejurări România ar putea rămîne neutră”⁴.

Primul ministru maghiar considera că e mai bine a convinge Berlinul asupra eficienței politicii balcanice a guvernului austro-ungar, anume, adeziunea Bulgariei ca o primă etapă în acțiunea de zdruncinare a poziției Rusiei în sud-estul european. Apoi, de comun acord cu Berlinul, să se exercite o presiune asupra României : „Cu toată emoția pe care o va cauza la București aderarea Bulgariei, ajutorul pe care ni-l va da

¹ Etienne Tisza, *Lettres de guerre (1914—1916)*, Paris, 1932, p. 1—2.

² *Ibidem*, p. 3.

³ B.C.S., msse, *Fond Brătianu*, pachet IX, doc. nr. 1, 14—18 iunie 1914. Raportul nr. 1601 din Budapesta.

⁴ E. Tisza, *op. cit.*, p. 3.

Germania va exercita o foarte fericită influență asupra atitudinii viitoare a României. Situația noastră poate deci deveni mai avantajoasă, dar, chiar admitând lucrul cel mai rău, este probabil ca pe câțiva ani să fi reușit a ne asigura neutralitatea binevoitoare a Greciei. Mai mult, Bulgaria, o dată restabilită, va ține România în friu și, prin acțiunea sa în Macedonia, va paraliza o parte considerabilă a armatei sîrbe”⁵.

Într-o telegramă către ministrul de externe austro-ungar, St. Tisza relata că, după cite a aflat, e posibil ca I.I.C. Brătianu să facă o vizită la Viena, probabil în scopul de a menține pacea de la București. În această privință, primul ministru maghiar se pronunța pentru o politică fermă, adică mină liberă Austro-Ungariei în vederea unor modificări teritoriale în Macedonia și o politică de intimidare față de România printr-o strînsă alianță cu Bulgaria⁶.

Așadar, St. Tisza conta foarte mult pe politica de șantaj preconizată de el sub denumirea de echilibru balcanic. În cazul izbucnirii unui război cu Serbia, el considera că Austro-Ungaria va trebui să acționeze în același sens, adică prin politica de forță față de România: „Dacă România... nu-și va îndeplini datoriile sale de aliată, noi vom fi atunci, natural, degajați de toate obligațiile față de ea și vom putea orienta politica noastră balcanică fără nici un menajament față de interesele acestei țări”⁷. Dealtminteri, primul ministru maghiar nu menajase vreodată interesele României. Cel mult a păstrat o atitudine rezervată și aceasta nu din proprie inițiativă, ci la presiunea Berlinului care nu voia deteriorarea relațiilor cu România.

Austria și Germania, care deocamdată nu aveau motive a promova o politică de forță față de România, interveneau pe căi diplomatice, îndeosebi pe lângă regele Carol I, spre a determina guvernul român a rămîne în alianță și a păstra, în cazul că nu e posibilă o alăturare în timp de război, o strictă neutralitate. Demersurile celor două monarhii urmăreau, deci, menținerea unor raporturi normale cu România.

Adresîndu-se ministrului austro-ungar la București, ministrul de externe Berchtold își exprima speranța că regele Carol I va rămîne fidel alianței și va determina păstrarea unei stricte neutralități din partea României: „În ceea ce ne privește, pătrunși de datoriile pe care ni le impune alianța, noi nu vom lua bineînțeles, în cursul ulterior al evenimentelor, decizii care ar putea atinge interesele României fără a ne fi pus în prealabil de acord cu aliații noștri”⁸.

Ca urmare a instrucțiunilor primite, Czernin a fost în audiență la regele Carol I spre a-i sonda opinia. Suveranul român a dat garanții pentru păstrarea strictei neutralități a României într-un război austro-sîrb și a luat act cu satisfacție de declarațiile făcute de Berchtold în legătură cu poziția Austro-Ungariei față de România. Carol I a afirmat însă că nu va putea intra în acțiune alături de Puterile Centrale, dacă Rusia va

⁵ *Ibidem*, p. 4.

⁶ *Ibidem*, p. 9—10. Telegramă din 15/28 iulie 1914.

⁷ *Ibidem*, p. 10.

⁸ *Documents diplomatiques concernant les rapports entre l'Autriche-Hongrie et la Roumanie, 22 juillet 1914—27 août 1916*, Vienne, 1916, doc. 2, p. 2. Telegrama contelui Berchtold către contele Ottokar Czernin din 13/26 iulie 1914. (În continuare prescurtat : D.D.A.H.R.

fi în război cu acestea. Czernin relata în telegrama sa concluzia desprinsă din convorbirea cu Carol I: „în cazul cînd Rusia va fi contra noastră, noi nu vom putea, din nenorocire, conta prea mult pe ajutorul militar al României”⁹.

Ministrul austro-ungar la București menționa că, făcînd această declarație, Carol I „era emoționat ca niciodată” și l-a asigurat că, dacă ar fi după sentimentele sale, armata română n-ar lupta decît alături de Puterile Centrale, dar că nu va putea, întrucît „atîtea lucruri s-au schimbat de un an încoace că i-ar fi imposibil de a se ține de tratat”. L-a asigurat însă pe Czernin că va păstra o neutralitate strictă chiar și într-un conflict cu Rusia și că nimeni nu-l va putea determina să lupte contra Austro-Ungariei¹⁰.

România se afla într-o poziție mediană atît geografic, cît și politic între Rusia și Puterile Centrale în ajunul declanșării războiului mondial. Așa se explică de ce Rusia a solicitat guvernului român să întreprindă demersuri la Viena și Belgrad pentru aplanarea diferendului austro-sîrb. Într-o notă circulară asupra diferendului cu Serbia comunicată de ambasadorul austro-ungar lui S. D. Sazonov, se prezenta conținutul ultimatumului prin care se cerea ancheta pe teritoriul sîrb în scopul pedepsirii vinovaților în 48 ore. Ministrul de externe rus considera acest lucru un pericol grav pentru un stat mic și, deci, inacceptabil. Într-o convorbire cu ministrul român la Petersburg i-a făcut cunoscută poziția guvernului țarist în această problemă. C. Diamandy relata lui I.I.C. Brătianu: „Eu i-am spus domnului Sazonov ceea ce majestatea sa regele și excelența voastră m-au însărcinat a-i spune, dar de atunci lucrurile au mai evoluat și noi ne găsim într-o altă fază. Domnul Sazonov mi-a zis să comunic guvernului regal că România este încă chemată a spune un cuvînt decisiv. El m-a însărcinat de a întrebă la București dacă noi sîntem dispuși a face un demers amical nu numai la Belgrad dar de asemenea la Viena pentru a atenua unele cereri excesive ale ultimatumului, pe care el le crede inspirate într-un moment de surescitare și de confuzie explicabile, sub inspirația partidei militare și influenței contelui Forgatsch. Rusia și Franța vor da deasemenea un sfat amical de moderație atît la Viena, cît și la Belgrad”^{10 bis}. Prin urmare, guvernul rus făcea demersuri pentru moderație în diferendul austro-sîrb în vederea preîntîmpinării unui conflict armat și se adresa României, care avea relații speciale cu Puterile Centrale.

Data fiind poziția României, toate marile puteri europene sondau cu insistență opinia oamenilor politici de la București, îndeosebi a primului ministru și a regelui, cu privire la desfășurarea evenimentelor după atentatul de la Sarajevo. Scopul urmărit era, fără îndoială, de a detecta pe cît posibil orientarea în perspectivă a politicii externe românești. Astfel, însărcinatul cu afaceri german la București, Waldburg, a întrebă pe ministrul de externe, Em. Porumbaru, despre atitudinea eventuală a României în cazul unui conflict armat austro-sîrb. Acesta i-a răspuns că

⁹ *Ibidem*, p. 3.

¹⁰ *Ibidem*, vezi și: Albert Pingaud, *Le premier mois de la guerre mondiale*, în „Revue des deux mondes” din 1 august 1929, p. 540.

^{10 bis} Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare Arh. M.A.E.), *Fond 71/1914*, E₂, partea a II-a, vol. 32, f. 27–28. Telegramă din 11/24 iulie 1914.

„România consideră acest diferend ca privind exclusiv Serbia și Austro-Ungaria și a sfătuit Serbia de a ceda exigențelor austriece”¹¹.

Într-o altă telegramă, Waldburg făcea cunoscut la Berlin că ministrul de externe român i-a declarat că România va protesta împreună cu Grecia dacă se va prejudicia pacea de la București în eventualitatea unui război austro-sîrb: „Mai mult, România nu va putea admite ca Bulgaria să turbure pacea”¹².

Unii oameni politici și militari austro-germani nu întrevădeau însă alăturarea României la Tripla Alianță în caz de conflict; alții o considerau deja capabilă a intra în rindurile adversarilor. Astfel, feldmareșalul Conrad von Hoetzendorf, șeful statului major general al armatei austro-ungare, relatează, în volumul III al memoriilor sale referitoare la perioada 1 ianuarie 1913—27 iunie 1914, convorbirea cu generalul german Moltke: „Noi am tratat mai întâi situația politică și menținerea acordurilor în vigoare în cazul unui război comun. În această privință, eu am declarat că nu numai că nu trebuie să numărăm România printre aliații noștri, dar că trebuie s-o considerăm ca un adversar posibil. Generalul Moltke a replicat că România va rămâne mai întâi neutră și va vedea cum vor evolua evenimentele”¹³.

Conrad von Hoetzendorf fusese de mai multe ori în România cu diverse misiuni și cunoștea opinia oamenilor politici, precum și orientarea opiniei publice. Pentru el, nu mai exista nici un dubiu asupra viitoarei atitudini a României: „România este pierdută pentru noi”¹⁴. În motivarea acestei afirmații, ca și alți oameni politici și diplomați austro-ungari, nu recurgea la considerente de ordin obiectiv, ci subiectiv, pentru a explica îndepărtarea României de Puterile Centrale. Motivul esențial era considerat a consta în tendința de unire la vechea Românie a provinciilor locuite de români din Austro-Ungaria.

Feldmareșalul austro-ungar nu spunea însă un lucru nou prin menționarea în argumentația sa a dorinței firești a poporului român de a-și desăvîrși unitatea statală, încît aserțiunile sale, în această privință, corespundeau realității, fiind un adevăr axiomatic. Dar, în formularea raționamentului său, simplifica, trecea cu vederea consecințele negative pentru România ale politicii austro-ungare în timpul crizei balcanice, precum și politica de asuprire națională a românilor din imperiu. Subiectiv în aprecierile sale cu privire la atitudinea României ca mai toți oamenii politici austro-ungari de altminteri, Hoetzendorf nu vedea sau nu-i plăcea să vadă cauza deteriorării relațiilor cu aceasta în greșelile elementare ale politicii externe austro-ungare, promovind și el orientarea fatală spre forță și megalomanie în raporturile cu statele mai mici.

În luna iulie 1914 evenimentele evoluau precipitat spre declanșarea conflictului austro-sîrb. La 11/24 iulie Austro-Ungaria a adresat o notă

¹¹ *Documents allemands relatifs à l'origine de la guerre*, t. I, Paris, 1922, p. 247. Telegrama lui Waldburg către ministrul de externe german din 12/25 iulie 1914. Vezi și „Acțiunea”, XIII, nr. 3326 din 16 iulie 1914, p. 1.

¹² *Ibidem*, p. 319. Telegrama lui Waldburg către Ministrul de Externe german din 13/26 iulie 1914. Vezi și: „L'Indépendance roumaine”, an. 37, nr. 11858 din 15/28 iulie 1914, p. 3.

¹³ *Documents. Le plan de guerre austro-allemand. Un entretien de Conrad de Hoetzendorf avec Moltke* (mai 1914) în „Revue d'Histoire de la Guerre Mondiale”, II, nr. 3 din iulie 1924, p. 152.

¹⁴ *Ibidem*, p. 155.

Serbiei, care a fost aprobată de Germania pe considerentul că între cele două țări era un conflict local. A doua zi, 12 25 iulie, au fost rupte relațiile diplomatice, iar la 15/28 iulie Austro-Ungaria declara război Serbiei. La 18/31 iulie Germania a adresat un ultimatum Rusiei, ca în ziua următoare, 19 iulie/1 august să-i declare război, iar la 21 iulie/3 august să declare război Franței. În ziua de 22 august/4 septembrie cele trei puteri ale Antantei : Franța, Anglia și Rusia au dat o declarație prin care se angajau reciproc de a nu încheia pace separată și să nu pună condiții de pace fără acordul prealabil al fiecăruia dintre aliați ¹⁵.

După declararea războiului de către Austro-Ungaria, fără consultarea prealabilă și a României în calitate de aliată, împăratul Franz Iosif căuta să explice regelui Carol I mobilurile acțiunii întreprinse spre a-l determina a rămâne în alianță și chiar a acționa de partea sa. Într-o telegramă chiar din ziua comiterii agresiunii contra Serbiei, 15/28 iulie 1914, Franz Iosif făcea cunoscut că : „Serbia n-a împlinit cererile guvernului meu și afară de aceasta trupele sirbești au provocat o luptă fără declarare de război” ¹⁶, ceea ce era, desigur, exagerat. Împăratul austro-ungar se justifica în acest fel pentru provocarea marii conflagrații mondiale, eludind lipsa de responsabilitate în comiterea acestui act de către o mare putere contra unei țări mici. Politica de forță în relațiile cu micile state vecine domina întreaga concepție a cercurilor conducătoare austro-ungare. Din telegrama lui Franz Iosif către Carol I, acest lucru rezultă cu evidență : „Am dat deci azi ordin armatei mele să deschidă ostilitățile contra puterilor armate sirbești. M-a hotărît la acest pas convingerea că numai pe această cale pot asigura popoarelor mele o pace durabilă și propășirea lor nestingherită” ¹⁷.

Se cunoștea încă de pe atunci că nu acestea erau adevăratele mobiluri ale declanșării războiului mondial — asigurarea unei păci durabile și trainice popoarelor asuprite din imperiu, ci tocmai contrariul, adică posibilitatea menținerii integrității monarhiei în condițiile intensificării mișcării de eliberare națională a popoarelor subjugate. Așadar, pace pentru cercurile conducătoare și nu pentru popoarele imperiului.

În continuarea telegramii sale, Franz Iosif face apel la sentimentele lui Carol I spre a determina o apreciere favorabilă asupra acțiunii întreprinse, pe care, dealtfel, o judeca el însuși cu unele nuanțe de vinovăție ascunsă, cel puțin pentru lipsa de consultare a aliatului său, regele României : „Îndelungata ta prietenie, precum și relațiile pline de încredere care ne leagă sunt pentru mine o cheazășie că în această clipă serioasă vei judeca foarte sincer hotărârile luate de mine” ¹⁸.

Carol I n-a lăsat să întârzie răspunsul, în asemenea momente dramatice : „Mă grăbesc să-ți exprim mulțumirile mele cele mai călduroase pentru amicala ta atenție de a mă fi înștiințat personal despre grava hotărîre de a declara război Serbiei. Atentatul care ne-a lovit așa profund pe noi toți și care a împins la pasul hotărîtor făcut acum explică îndeajuns,

¹⁵ *Documents diplomatiques, 1914, La guerre européenne, I, Pièces diplomatiques relatives aux négociations qui ont précédé les déclarations de la guerre*, Paris, 1914.

¹⁶ Biblioteca Centrală de Stat (B.C.S.), Manuscrite, *Fond Brătianu* Pachet XVIII, dosar 83. Telegrama lui Franz Iosif către Carol I din 15/28 iulie 1914.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

pe cât înțeleg, însemnătatea acestei grave deciziuni. Relațiile noastre cordiale și calda mea afecțiune sunt o cheazășie că urmăresc cursul acestei serioase crize luînd partea cea mai sinceră”¹⁹.

Răspunsul lui Carol I se dovedea a fi doar de circumstanță. El nu putea îndeplini dezideratele exprimate de Franz Iosif, întrucît avea de întîmpinat rezistența mării majorități a oamenilor politici și a opiniei publice de care se temea, în asemenea cazuri. Într-o altă telegramă, suveranul austro-ungar insista asupra obligațiilor României ca aliată a Austro-Ungariei, bănuind producerea unei reacții față de declarația de război fără consultarea guvernului sau monarhului român. Printre altele, afirma că din rapoartele ministrului austro-ungar la București rezultă că a declarat imposibilitatea îndeplinirii obligațiilor din cauza unui atac din partea Bulgariei. Un asemenea atac nu va fi însă posibil dacă România respectă obligațiile de alianță, dînd asigurări în acest sens. Apoi conchide, făcînd apel la sentimentele de apartenență națională ale lui Carol I: „Sper și am credința că în această clipă gravă a soartei care e de o însemnătate hotărîtoare pentru amintirea ta în istorie ca ofițer și domnitor, cum și pentru viitorul țării tale, îți vei da cuvîntul și vei ordona armatei tale să lupte umăr la umăr cu noi contra Rusiei”²⁰.

Franz Iosif exagera în mod conștient pericolele viitoare pentru existența României ca stat pentru a o determina nu numai să rămînă în alianță, dar să participe la război alături de Puterile Centrale. Apelurile sale puteau găsi și au găsit ecou la Carol I, dar acesta nu-i putea îndeplini dezideratele exprimate atît de patetic, întrucît o asemenea politică era împotriva interesului întregii națiuni române. Singura soluție de moment era neutralitatea, pe care a și fost nevoit s-o admită regele, contrar sentimentelor sale de sincer și constant devotament față de Puterile Centrale.

Țarul Rusiei, bizuindu-se pe unele contacte și convorbiri mai recente cu monarhul român, îi adresa chiar în ziua declanșării războiului un apel pentru întreprinderea unor demersuri în scopul salvagardării păcii în sud-estul european: „Eu nu mă îndoiesc că prietenia noastră personală va facilita colaborarea noastră pentru salvagardarea atît de posibilă a păcii în această oră gravă”²¹.

Curcile conducătoare țariste erau conștiente de importanța poziției României între cele două grupări de forțe adverse și erau preocupate a o influența cel puțin a rămîne neutră dacă nu era posibilă, deocamdată, atragerea de partea Antantei. Într-un articol din „Petersburger Herald” din 16/29 iulie 1914, se menționa insistența Puterilor Centrale de a atrage România de partea lor, dar și stăruința Triplei Înțelegeri în același sens: „Călătoria de cîteva zile a ministrului român la Petersburg, d-l Diamandy, la București indică că s-au făcut de la Petersburg propuneri importante guvernului român. Probabil că pozițiunea României se va lămuri peste

¹⁹ *Ibidem*, Telegrama lui Carol I către Franz Iosif din 16/29 iulie 1914.

²⁰ *Ibidem*, Telegrama lui Franz Iosif către Carol I din 19 iulie/1 august 1914; Al. Marghiloman. *Note politice*, vol. I, București, 1927, p. 226–227.

²¹ *Ibidem*, Telegrama lui Nicolae II către Carol I, din 15/28 iulie 1914; Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. I, p. 226.

cîteva zile. Precum au aflat din izvor sigur deputați din Dumă pesimismul în relațiunile noastre cu România nu este actualmente de loc îndreptățit”²².

Știrile difuzate de organul de presă din capitala Rusiei se dovedeau a fi întrutotul reale. Guvernul român era în tratative cu cel țarist în vederea încheierii unei convenții sau acord. Un proiect de convenție fusese prezentat guvernului român încă de la 23 iulie/5 august 1914²³. O convenție pentru cooperare militară și politică nu era posibilă deocamdată. Regele Carol I se opunea cu energie unei alăturări a României la Antantă contra Puterilor Centrale. În timpul vieții sale se putea încheia cel mult un acord pentru neutralitate, așa cum s-a și întîmplat, dealtfel, la 18 septembrie/1 octombrie 1914.

Declanșarea războiului mondial l-a pus pe Carol I în imposibilitate de a-și concretiza dezideratul participării alături de Puterile Centrale. Fostul cancelar al Germaniei, von Bülow, în memoriile sale, recunoștea dificultatea dilemei în care se afla regele: „Carol a fost brusc pus în situația de a se uni cu noi într-un război poate mondial, făcut posibil prin ușurința diplomației austriece și slăbiciunea alei noastre. Dilema era pentru el următoarea: sau trebuia, după o domnie de aproape o jumătate de secol, să depună coroana și să întoarcă spatele patriei sale de adopțiune, sau, el, Hohenzollern și ofițer prusac, să trădeze patria sa natală”²⁴.

Al. Marghiloman consemna și el în notele sale dilema care-l punea la grea încercare pe Carol I. Regele, într-o convorbire cu el, făcea următoarele constatări: starea de spirit a opiniei publice și a armatei este antianstriacă; o trecere de partea Austro-Ungariei ar determina Rusia să răstoarne guvernul bulgar și să atragă Bulgaria de partea sa, punînd în primejdie România din două părți; o alianță cu Rusia este imposibilă din cauza existenței unui tratat cu Puterile Centrale. În privința problemei Transilvaniei, regele a afirmat că nu era timpul a se gîndi în mod serios la eliberarea ei. După părerea sa, această problemă „va fi coaptă peste 20 de ani și va veni la sigur, fiindcă Austria tot se va disloca din cauza Ungariei”²⁵. În concluzia însemnărilor sale cu privire la acea convorbire cu regele, Al. Marghiloman expunea părerea regelui: „Punctul lui actual de vedere: O victorie repede a Austriei; pacea imediată; dar înainte, Austria să facă Rusiei declarațiunea pe care ne-a făcut-o nouă, că integritatea Serbiei nu este amenințată”²⁶. O garanție formală asupra respectării integrității teritoriale a Serbiei o dăduse cu o zi mai înainte ministrul austro-ungar la București, O. Czernin, lui Al. Marghiloman, care căuta să-i demonstreze necesitatea vitală a unei acțiuni de pedepsire a țării

²² Arh. M.A.E., *Fond 71/1914, E₁*, Petrograd, vol. 50, f. 2.

²³ *Ibidem*, E₂, partea II-a, vol. 32, f. 67. Petersburg. Telegrama lui C. Diamandy către Em. Porumbaru din 23 iulie 5 august 1914.

²⁴ Bülow, *Mémoires du chancelier prince de...*, tome III, 1909–1919, Paris, 1931, p. 152–153.

²⁵ Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. I, p. 227.

²⁶ *Ibidem*, p. 228.

vecine de la sud „pentru a dovedi oamenilor că țara lor nu a intrat în lichidare”²⁷.

Încă din momentul declarării războiului se prefigura în România o tendință certă spre Antantă a opiniei publice. Astfel, în ziua de 15 iulie 1914 a fost preconizată ținerea unei întruniri la statuia lui Mihai Viteazu, care a fost însă împiedicată de poliție. Manifestanții, aclamînd : „Trăiască Serbia” ! „Trăiască pacea de la București” !, s-au îndreptat spre legatia Serbiei, dar fiind opriți să treacă s-au dus la legatia Franței, unde au aclamat „Trăiască Franța” !. În lipsa ministrului Franței, s-au înapoiat în piața Victoriei, apoi s-au împrăștiat în liniște. S-a propus constituirea unui comitet pentru organizarea de întruniri publice²⁸.

În ziua următoare, guvernul a dat publicității un comunicat prin care se făcea apel la unitate, lăsînd la o parte tot ce despărțea oamenii și grupările politice. Se exprima speranța în localizarea conflictului, apoi se spunea că datoria României era de a nu se lăsa antrenată în diverse manifestații incompatibile cu bunele relații între vecini. Manifestația din ziua de 15 iulie 1914 a fost un act regretabil, îndreptată contra unui mare stat vecin. Guvernul era dator a împiedica asemenea acțiuni lipsite de prevedere²⁹.

Scopul urmărit de manifestanți nu era străin guvernului român, dar acesta preconiza alte mijloace pentru realizarea lui, spre a nu trezi suspiciunea Puterilor Centrale, care și așa aveau motive suficiente a o face.

În acest timp, marile puteri vecine aflate în grupări politice adverse făceau propuneri insistente României spre a intra în alianță, în schimbul unor concesi. Astfel, într-o telegramă către ministrul Rusiei la București, Poklewsky-Koziel, din 16/29 iulie 1914, Sazonov îi făcea cunoscut, spre a-i transmite lui I.I.C. Brătianu, că în cazul unui conflict austro-sîrb, guvernul rus va interveni pentru a nu fi zdrobită Serbia. Totodată, Sazonov cerea ca să fie întrebat primul ministru român „într-o manieră categorică asupra poziției pe care o ocupă România”, dîndu-i a înțelege că i se vor face concesi însemnate dacă va participa alături de Rusia la războiul contra Austriei³⁰.

Fiind puțin probabilă alăturarea României, în acel moment, la Antantă, miniștrii Rusiei și Franței la București făceau demersuri pentru neutralitate. Al. Marghiloman consemna în notele sale din 17 și 18 iulie 1914 : „Poklewsky- ... îmi comunică că Rusia *nu ne cere decît neutralitate* ; mă conjură să lucrez în acest sens (2 noaptea) . . . Blondel, înmuiat, nu mai predică decît neutralitatea, nu se mai agită pentru ca să sărim în ajutorul Serbiei”³¹.

Pe de altă parte, Puterile Centrale și partizanii politicii filo-germane din România se străduiau cu asiduitate a o atrage în război de partea lor. Al. Beldiman, ministrul României la Berlin, filogerman convins,

²⁷ *Ibidem*, p. 226.

²⁸ „Universul”, XXXII, nr. 194 din 17 iulie 1914, p. 2.

²⁹ *Ibidem*, nr. 195 din 18 iulie 1914, p. 1.

³⁰ *Documents diplomatiques secrets russes* (în continuare : *D.D.S.R.*), 1914—1917. D’après les archives du Ministère des Affaires Étrangères à Petrograd. Traduit du russe par J. Polonsky, Paris, 1928, p. 167. Vezi și *Mejdunarodnie otnošenija v epohu imperIALIZMA*, Seria III-a, 1914—1917, tom. V, Moskva—Leningrad, 1934, doc. 255, p. 236 (în continuare *M.O.E.I.*).

³¹ Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 228—229.

trimitea la 18/31 iulie 1914 o scrisoare regelui în care susținea necesitatea intrării în război alături de Puterile Centrale. Relata că în Germania a fost proclamată starea de război și că în situația existentă România se afla în fața unei mari opțiuni. Calea de urmat, după părerea sa, era numai alături de Germania ³².

Al. Beldiman mai susținea că impedimentul în calea trecerii alături de Puterile Centrale, problema Transilvaniei, putea fi depășit în favoarea altor compensații teritoriale, promise de Germania. Ministrul român la Berlin insista pentru alianța în război cu Puterile Centrale, fără a vorbi de alternativa neutralității ³³.

Demersurile diplomaților germani la București erau făcute în același fel. Într-o telegramă a Secretarului de stat al Afacerilor Străine german către însărcinatul cu afaceri la București, din 18/31 iulie 1914, se dădeau instrucțiuni spre a se declara regelui Carol I că Germania va garanta acordarea compensațiilor teritoriale promise „dacă își va îndeplini obligațiile de aliat și va participa activ la război”³⁴, firește, alături de Puterile Centrale.

Același secretar de stat al Germaniei transmitea însărcinatului cu afaceri la București, la 19 iulie/1 august 1914, să dea asigurări guvernului român în privința Bulgariei: „După o declarație solemnă a guvernului bulgar, atitudinea amicală a Bulgariei față de România pare asigurată”³⁵. Firește și această asigurare era condiționată tot de cooperarea militară în război cu Puterile Centrale.

Într-o telegramă de răspuns, trimisă în aceeași zi, însărcinatul cu afaceri, Waldburg, relata la Berlin că regele Carol I i-a comunicat că Italia nu se va considera legată de tratat, întrucât era vorba de o provocare a conflictului de către Austro-Ungaria. O asemenea clauză se afla și în tratatul cu România. I-a mai declarat că va convoca un consiliu de coroană spre a se decide asupra măsurilor ce vor trebui luate. Primul ministru l-a asigurat pe rege că are intenția de a mobiliza de îndată, dar a semnalat dificultățile pe care le va întâmpina, deoarece opinia publică este hotărât ostilă Austro-Ungariei. Carol I a afirmat că va face tot ce e posibil pentru îndeplinirea obligațiilor ce decurg din tratat. Și-a exprimat dorința ca Ungaria să dea asigurări că va fi dispusă să acorde drepturi românilor din Transilvania după război. Waldburg încheia cu o constatare: „Opinia aici este ca și altădată ostilă Austriei”³⁶.

Ministrul german la București transmitea la 20 iulie/2 august 1914 lui Jagow la Berlin că, după părerea sa, I.I.C. Brătianu vrea să câștige timp, deoarece în acel moment opinia publică era net nefavorabilă Austro-Ungariei, iar aceasta nu a prevenit România spre a se crea un curent de opinie invers. După părerea sa, România n-ar ataca Bulgaria, dacă aceasta ar deschide ostilitățile contra Serbiei ³⁷.

³² Arhiva Istorică Centrală (Arh. Ist. Centr.), *Fond Casa Regală*, dos. 40 1914, f.2.

³³ *Ibidem*, f. 3, 4.

³⁴ *Documents allemands*, t. III, p. 23.

³⁵ *Ibidem*, p. 75.

³⁶ *Ibidem*, p. 91. Telegrama lui Waldburg către Ministerul de externe german din 19 iulie 1 august 1914.

³⁷ *Ibidem*, p. 186–187.

Waldhausen sesizase bine adevăratele intenții ale primului ministru al României, și nu numai el. Ministrul Franței la București, contele de Saint-Aulaire, referindu-se, după mai mulți ani, la atitudinea lui I.I.C. Brătianu în anii neutralității, spunea : „Din 1913, fiind atunci în opoziție, el a declarat regelui Carol că dacă ar fi chemat la putere, ar refuza să reînnoiască tratatul care lega România de Triplice. În același an, el a spus reprezentantului Germaniei la București că, în caz de război, România nu va putea merge alături de Ungaria. El n-a meritat reproșul de indecizie pe care i l-au adresat Aliații, ca și acuzația de duplicitate care i-a fost aruncată de inamici. El spera că România nu putea intra cu ușurință și fără să fi stipulat maximum de garanții, într-un război unde ea își juca existența”³⁸. Faptele, evenimentele desfășurate în anii neutralității au confirmat aprecierile diplomatului francez, care, privindu-l cu simpatie firească pe primul ministru român pentru orientarea politicii externe spre Puterile Antantei, nu depășea limitele obiectivității în formularea unor judecăți de valoare.

I.I.C. Brătianu nu era singular în atitudinea adoptată. Deosebirea, față de alți oameni politici, consta doar în prudența exprimării dezideratelor și voinței sale, dat fiind faptul că era primul ministru al țării. Astfel, Nicolae Iorga, aprig militant pentru cauza națională, nefiind angajat direct în dirijarea politicii oficiale, își putea permite declarații publice. Într-una din acestea se pronunța categoric împotriva alianței cu Austro-Ungaria și pentru neutralitate : „Dacă soarta rea a omenirii va da, ca o urmare a conflictului cu Austro-Ungaria, oribilul război general, naționaliștii-democrați nu pot înțelege ca forțele, cu greu adunate, ale României să fie risipite în aventuri lingă un stat a cărui politică internă a fost totdeauna dominată de tendința scăderii și slăbirii elementului românesc cuprins în el, precum e Austro-Ungaria”³⁹. În încheierea declarației sale, N. Iorga susținea că cea mai bună era politica de neutralitate : „Orice altă politică e menită să întilnească dezaprobarea opiniei publice”⁴⁰.

În același sens se pronunța și C. Mille într-un articol intitulat „Nici cu Rusia ! Nici cu Austria ! ”. El înțelegea neutralitatea sub forma unei expectative armate : „Pentru moment... guvernul țării nu poate angaja statul român în altă politică decât cea de expectativă armată, singura care nu numai ne poate salva, dar poate să ne conducă pașii spre realizarea idealurilor noastre naționale”⁴¹.

Alți oameni politici preferau, din motive diverse, a nu încredința publicității opinia lor cu privire la atitudinea României, dar aproape toți se decisese în favoarea neutralității, indiferent de orientarea în politică externă. Al. Marghiloman mărturisea că pentru neutralitate erau și fruntașii conservatori, ca dealtfel toți oamenii politici, cu excepția lui P.P. Carp și a regelui : „La Sinaia toată lumea e în contra intrării în acțiune și mai ales alături de Austria”⁴².

³⁸ Saint-Aulaire, *Un grad latin : Jean Bratiano* în „La Revue Hebdomadaire”, XXXVII, tome VIII, august 1928, p. 12.

³⁹ „Neamul românesc”, IX, nr. 28 din 20 iulie 1914, p. 1.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ „Adevărul”, XXIV, nr. 9825 din 20 iulie 1914, p. 1.

⁴² Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 229.

Așadar, pentru moment, oamenii politici români, cu excepția menționată, erau preocupați de a nu se da urmare alianței cu Puterile Centrale și a nu intra în război alături de acestea.

Pentru neutralitate, dar, firește, din cu totul alte motive decât partidele și oamenii politici burghezi, era și social-democrația română. Mișcarea socialistă internațională se pronunțase și lupta cu hotărîre, înaintea primului război mondial, împotriva războaielor, considerîndu-le, în genere, mijloace de întărire a claselor dominante și de înăsprire a exploatării maselor populare. În scopul eliberării naționale și sociale, social-democrația propunea revoluția, ca singurul mijloc eficient și cu urmări pozitive în toate domeniile vieții sociale, capabilă a schimba fundamental vechea stare de lucruri în favoarea celor asupriți și exploatați. O dată cu izbucnirea războiului, însă, partidele social-democrate din majoritatea țărilor beligerante au trecut de partea guvernelor lor, susținîndu-le operațiunile militare și scopurile politice urmărite.

Consecvență vechii orientări politice, a luptei prin toate mijloacele contra războaielor, conducerea Partidului social-democrat din România a adoptat, de la început, o poziție favorabilă menținerii definitive a neutralității României. Încă de la izbucnirea primului război mondial, au fost inițiate acțiuni antirăzboinice. Într-un manifest către întreg poporul român, publicat în „România Muncitoare” din 22 iulie 1914, se evidenția caracterul imperialist al războiului și se susținea că „noi avem și motive speciale țării noastre care ne îndeamnă să fim pentru pace”. Se considera necesară „o neutralizare completă a țării față de cele două mari puteri care erau Germania și Rusia și o apropiere de statele balcanice”. În încheiere, se afirma: „N-ar fi o nebunie mai mare decât aceea ca România să intre în război. Ea ar ieși zdrobită. Poate că însăși independența ei ar fi pierdută”.

În raportul Comitetului Executiv al Partidului social-democrat din România, prezentat la congresul extraordinar din 10 august 1914 de către Ec. Arbore, se făcea o expunere de motive asupra orientării conducerii partidului în politica externă, conchizîndu-se printr-un apel: „Noi partidul socialist, care reprezentăm poporul, care cunoaștem nevoile interne ale țărănimii și ale muncitorimii de la orașe, nu trebuie să lăsăm să fie înșelat poporul de clasa domnitoare; pînă în ultimul moment noi trebuie să cerem mereu *neutralitatea absolută și federația defensivă balcanică*”⁴³. Drept urmare, au fost organizate mai multe întruniri antirăzboinice.

Lupta social-democrației române împotriva războiului imperialist era pe deplin îndreptățită. Prin acțiunile sale și prin manifestațiile de amploare, se situa în rîndul forțelor politice cele mai avansate, militante pentru dreptate socială și națională. Pe plan intern, socialiștii români erau animați de dorința înfăptuirii unității statale. Solidaritatea existentă între muncitorii de pe ambele versante ale Carpaților în lupta contra asupririi naționale și sociale constituie dovada certă a situării clasei muncitoare din România între forțele politice și sociale militante pentru progres social și dezvoltare democratică a întregii națiuni.

În marile bătălii pentru desăvîrșirea unității statale, muncitorii au fost în primele rînduri.

⁴³ Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1910—1915, București, 1968, p. 808—809.

Neutralitatea întâmpina dificultăți întrucât șeful statului român, regele Carol I, era decis a pune în aplicare tratatul de alianță. Or, se știe, că în problemele de politică externă el își impusese pînă atunci unele puncte de vedere.

Temerile erau îndreptățite nu numai pe plan intern, dar și mai ales, pe plan extern. În ajunul deciziei asupra atitudinii României față de războiul început, diplomații Puterilor Antantei acționau cu febrilitate spre a determina neutralitatea, știind că nu se putea, în condițiile existente, obține mai mult. La 20 iulie/2 august 1914 ministrul Rusiei la București îl informa pe Sazonov că i-a transmis lui Brătianu indicațiile primite cu privire la promisiunile făcute României : „Brătianu m-a întrebat dacă neutralitatea românească va fi considerată de noi ca o demonstrație de prietenie, ceea ce mi-am permis a răspunde afirmativ, orientîndu-mă după sensul general al telegramelor excelentei voastre”. Referitor la situația internă, Brătianu i-a spus că România se afla într-o situație penibilă, atitudinea sa urmînd a fi examinată într-un apropiat Consiliu de Coroană ⁴⁴.

De la ambasadorul Rusiei la Paris, Izvolsky, Sazonov primea știri cu privire la viitoarea atitudine a României față de conflict. Acesta îi comunica la 19 iulie/1 august 1914 că, din informațiile primite de la ministrul Franței la București, rezultă că România era pe cale de a declara neutralitatea. Președintele Franței, R. Poincaré, a dat dispoziții să se acționeze la București pentru a determina abaterea României de la această decizie, în favoarea intrării în acțiune alături de Antantă, promițîndu-i adeziunea la unirea Transilvaniei cu regatul român ⁴⁵.

În răspunsul său către Izvolsky, Sazonov afirma că se îndoiește de sinceritatea guvernului român. I s-a promis prin Poklevsky, Transilvania, în schimbul participării la război contra Austro-Ungariei, dar aceasta nu părea să încline la o asemenea înțelegere. La 21 iulie 1914, Sazonov transmitea lui Poklevsky că președintele Franței a declarat lui Izvolsky că „pentru a produce asupra României efectul dorit trebuie să i se promită Transilvania” ⁴⁶.

Ministrul român la Petersburg comunica la București conținutul unei convorbiri cu ambasadorul francez, M. Paléologue. Din această convorbire rezulta că : „România nu va putea să se țină timp îndelungat fără a se decide. Operațiuni pot avea loc pe Prut. Trebuie avut în vedere că poate va fi necesar pentru Rusia de a uza de teritoriul nostru. Rusia pare decisă a cîștiga Bulgaria și posedă mijlocul de a modifica situația internă a Bulgariei” ⁴⁷.

Dar, oricît de insistente erau aceste promisiuni, nu exista posibilitatea de a determina România să acționeze alături de Antantă în acel moment, pentru că însăși adoptarea atitudinii de neutralitate a întâmpinat unele dificultăți, apoi România nu era pregătită de război. Teama față de un atac bulgar nu era decît un pretext oferit de guvernul român fie Puterilor Centrale, fie Antantei pentru lipsa de solitudine la propunerile repetate

⁴⁴ D.D.S.R., p. 168—169. Vezi și : Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 230 ; M.O.E.I., tom. V, doc. 469, p. 372.

⁴⁵ D.D.S.R., p. 168—169. Vezi și M.O.E.I., tom. V, doc. 411, p. 338.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 170. Vezi și M.O.E.I., tom. V, doc. 481, p. 378.

⁴⁷ Arh. M.A.E., *Fond 71 1914, E₂, partea II-a, vol. 32*, Petersburg, f. 55. Telegrama lui C. Diamandy către Em. Porumbaru din 20 iulie/2 august 1914.

și insistente ale acestora de a intra în acțiune. În realitate, nepregătirea nu numai militară, dar din toate punctele de vedere, determina cu precădere adoptarea unei politici de neutralitate. România, țară mică aflată la confluența de interese dintre principalele forțe politice adverse constituite în cele două mari grupări de puteri imperialiste, nu-și putea schimba prea brusc și în mod fățiș politica externă, fără a-și prejudicia propriile interese și chiar existența ca stat. Politica tradițională de prudență și rezervă față de conflictele deschise se impunea cu necesitate, așadar, în asemenea momente de mare tensiune, ceea ce s-a și întâmplat întocmai la Consiliul de Coroană din 21 iulie/ 3 august 1914, când s-a decis neutralitatea.

LES PRÉLIMINAIRES DE LA DÉCLARATION DE NEUTRALITÉ DE LA ROUMANIE APRÈS LE DÉCLENCHEMENT DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

La déclaration de neutralité de la Roumanie, le 21 juillet/3 août 1914, a été précédée d'une brève période nécessaire à préciser son attitude face au déclenchement de la conflagration mondiale. Initiée à l'issue même de la crise balkanique, par la paix de Bucarest de 1913, la réorientation de la politique extérieure roumaine évoluait progressivement vers le détachement du pays de l'alliance avec les Puissances Centrales et son ralliement à la Triple Alliance en vue de l'accomplissement de l'unité étatique.

En dépit des efforts fournis par les diplomates des Puissances Centrales de justifier la perpétration de l'acte d'agression de l'Autriche-Hongrie contre la Serbie, on n'a pas réussi à convaincre le gouvernement roumain à ce qu'il agisse contrairement à sa nouvelle orientation dans la politique extérieure. Les pourparlers menés en secret avec le gouvernement russe avaient été initiés avant le déclenchement de la première guerre mondiale, ayant pour but la conclusion d'une convention ou d'un accord, ce qui se passa, d'ailleurs, le 28 septembre/1er octobre 1914.

Aussitôt après le déclenchement de la guerre mondiale, le problème touchant l'attitude de la Roumanie s'est posé avec acuité. Chacun des grands groupements d'Etat belligérants visaient à attirer la Roumanie de son côté. Pour le moment s'est imposée l'orientation politique traditionnelle de prudence et réserve envers les conflits en cours, étant déclarée la neutralité on dépit de certaines difficultés d'ordre intérieur et extérieur.

LIMITELE CRONOLOGICE ALE DOMINAȚIEI OTOMANE ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

DE

ȘTEFAN ANDREESCU

Relația dintre istoria politică și aceea a culturii evului mediu românesc nu a preocupat încă în suficientă măsură pe specialiști. Desigur, fiecare din aceste două direcții de cercetare luată în parte beneficiază la ora actuală de extrem de bogate acumulări de rezultate și interpretări. Nu este însă mai puțin adevărat că, în ultima vreme, o serie întreagă de fapte politice sau din domeniul istoriei culturii, de mult cunoscute și comentate, au vădit sensuri noi, uneori esențiale, dacă au fost reexamineate printr-o raportare multilaterală, la toate compartimentele existenței societății românești din momentul căruia aparțineau. Însăși confruntarea dintre cele două aspecte, cel politic și cel cultural, într-o seamă de studii recente, a oferit concluzii deosebit de noi și prețioase, interesînd ansamblul cercetărilor noastre istorice¹. Această modalitate de lucru trebuie deci continuată și extinsă la probleme majore, cum este și aceea a *periodizării evului mediu românesc*.

O primă încercare pe o asemenea temă, foarte semnificativă și plină de consecințe, a fost făcută de Sorin Ulea — unul din cei mai avizați și apreciați cercetători ai culturii vechi românești — într-unul din capitolele pe care le-a redactat pentru sinteza colectivă *Istoria artelor plastice în România*². Pornind de la afirmația că „împrejurări istorice mai favorabile

¹ Cîteva exemple: Virgil Cîndea, *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii”, XVI (1963), nr. 3, p. 651—671; Pavel Chihaiu, *Deux armoiries sculptées appartenant aux voïvodes Vlad Dracul et Neagoe Basarab*, în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art”, t. I (1964), nr. 1, p. 151—167; Șerban Papacostea, *Cu privire la geneza și răspîndirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Țepeș*, în „Romanoslavica”, XIII (1966), p. 159—167; Emil Lăzărescu, *O icoană puțin cunoscută din secolul al XVI-lea și problema pronaosului bisericii mănăstirii Argeșului*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, seria *Artă plastică*, t. 14 (1967), nr. 2, p. 187—199; Răzvan Theodorescu, *Despre un însemn sculptat și pictat de la Cozia (În jurul „despotiei” lui Mircea cel Bătrîn)*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, seria *Artă plastică*, t. 16 (1969), nr. 2, p. 191—208.

² *Istoria artelor plastice în România*, redactată de un colectiv sub îngrijirea acad. prof. George Oprescu, vol. I, București, Edit. Meridiane, 1968. Ne referim la *Introducerea* scrisă de Sorin Ulea (p. 177—179) pentru capitolul din volum intitulat *Artă în Moldova din secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XV-lea*.

decît în Transilvania și Țara Românească au făcut ca tocmai în Moldova să se ajungă pentru prima oară la cristalizarea unei școli naționale” în arta medievală românească, Sorin Ulea — căutînd să explice și să fundamenteze această idee — argumentează în continuare astfel: „dacă în Transilvania, realizările modeste din veacurile XIII — XV, în domeniul arhitecturii și picturii murale sau originalele biserici țărănești de lemn ce s-au păstrat din veacurile următoare sînt doar o indicație a amplitudinii pe care ar fi putut-o căpăta arta feudală autohtonă dacă ar fi fost pusă în condiții egale de dezvoltare cu arta feudalilor maghiari și sași; dacă în Țara Românească vigurosul avînt cultural și artistic din primele decenii de la întemeierea principatului a fost puternic frînat încă de la începutul veacului al XV-lea de extinderea dominației turcești la nordul Dunării (dominație care, fără a lua forma gravă a robiei pe care au cunoscut-o popoarele sud-dunărene, a stînjinit mult dezvoltarea politică, economică și culturală a statului, întîrziind cu două secole cristalizarea școlii locale de artă), în Moldova în schimb, deși cu începuturi mai modeste decît în principatul vecin, societatea feudală s-a bucurat timp de aproape două secole de la întemeierea statului de o evoluție de sine stătătoare, în cadrul favorabil al unei formații politice independente. Așa se face că, în momentul în care, spre mijlocul veacului al XVI-lea, dominația turcească a început a se extinde și asupra statului de la răsărit de Carpați, școala moldovenească de artă, de mult formată, dăduse deja, atît în arhitectură cît și în pictură, dovada maturității sale”³.

Am considerat necesar să reproducem integral acest lung citat deoarece, în el, cîteva date principale de istorie politică sînt folosite în mod clar și sugestiv ca premise ale unei viziuni generale asupra evoluției importanțului capitol de cultură românească reprezentat de creația artistică. Dar, mai întîi, sînt oare valabile reperele politice fixate de Sorin Ulea? Și, pe de altă parte, dacă ar fi să le admitem ca atare, nu ar însemna aceasta că — într-adevăr —, din pricina condițiilor politice neprielnice, două din cele trei țări române nu au putut asigura în veacurile XV — XVI apariția unor „școli locale de artă”?⁴ Trecînd la o interpretare mai directă a acestei teorii, printr-o aplicare concretă, am fi deci îndreptățiți ca, de pildă, să apreciem că monumente precum sînt bisericile de la Dealul (1500) sau Argeș (1517) din Țara Românească, nu au o valoare estetică și ideologică egală cu aceea a bisericii de la Neamț (1497), din Moldova, întrucît nu ilustrează — asemenea celei din urmă — o „școală locală de artă”, cu alte cuvinte ceva similar așa-numitului „stil moldovenesc în arhitectură”⁵. Firește, însăși

³ *Ibidem*, p. 178.

⁴ Aceleași teze, expuse însă într-o formă ceva mai puțin explicită, le regăsim în capitolul *Arta medievală românească*, întocmit și publicat de Sorin Ulea în cadrul recentei sinteze *Istoria poporului român*, sub redacția acad. Andrei Oțetea, București, Edit. Științifică, 1970, p. 209 — 217 (un nou tiraj, în editie de masă, în colecția „Biblioteca de istorie”, București, 1972, p. 309 — 323).

⁵ Vorbînd despre monumentele de la Dealul și Argeș (*Ibidem*, p. 211 și respectiv, p. 313), Sorin Ulea arată că ceea ce le caracterizează este „luxul” lor, cît și „forma lor insolită”. Ar aparține „*lotuși*” (subl. n. St. A.), prin planul lor triconc, tradiției locale”. Rezerva aceasta este mai mult decît edificatoare, cînd citim puțin mai sus că „arta medievală a Țării Românești interesantă și variată în manifestările sale — nu a putut totuși ajunge la sinteza și originalitatea pe care a cunoscut-o arta moldovenească, artă care în momentul imixtiunii turcești în Moldova, pe la mijlocul veacului al XVI-lea, depășise perioada sa clasică”.

problema dacă „școala locală de artă”, în accepțiunea autorului menționat, constituie sau nu limita superioară a realizării pe plan artistic a societății medievale în toate cele trei țări române poate fi încă discutată ⁶. În cele de față ne mărginim însă la a relua și examina, pe cât posibil de atent, datele despre întinderea în timp a dominației otomane în țările române, care alcătuiesc în bună măsură eșafodajul teoriei citate mai sus. Credem că dezbaterea pe această temă are menirea de a contribui substanțial la definirea pe temeuri cât mai sigure a cadrului politic ce și-a pus amprenta un lung răstimp pe creația culturală românească în evul mediu.

1. Țara Românească a intrat sub dominația turcească la începutul secolului XV, pe cînd Moldova abia către mijlocul celui următor ! Astfel vede lucrurile Sorin Ulea. Nu ar fi însă lipsit de interes să trecem în revistă câteva din părerile formulate anterior cu privire la aceeași problemă.

Se știe că Țara Românească a oferit sultanului un tribut de 3 000 de galbeni drept preț al răscumpărării păcii cu turcii în anul 1415, în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418). Această înțelegere cu Mehmet I a fost reînnoită în 1417, cînd, pe lîngă asigurarea că va plăti regulat tributul, Mircea cel Bătrîn s-a angajat să trimită ostateci din familia sa la curtea sultanului și să-i ajute pe turci în războaiele lor ⁷. Cît privește Moldova, ea a fost somată la 5 octombrie 1455 de către sultanul Mehmet II să imite gestul Țării Românești, trebuind să plătească în termen de trei luni de la redactarea acestui ultimatum — tot pentru păstrarea păcii — un tribut de 2 000 de galbeni, urmînd apoi ca el să fie achitat turcilor în fiecare an. Domnul Moldovei Petru Aron (1451—1452 ; 1454—1455 ; 1455—1457), împreună cu boierii săi reușiți la Vaslui, a hotărît în primăvara anului 1456 să satisfacă cererea turcilor ⁸. Amîndouă aceste momente, așa cum se recunoaște aproape unanim în istoriografia noastră, nu au reprezentat însă decît o primă etapă a instaurării dominației otomane asupra Țării Românești și Moldovei. Atît statul de la est, cît și cel de la sud de Carpați au avut perioade în care au rupt relațiile de vasalitate față de Imperiul otoman, alegînd calea armelor și cîștigînd uneori biruințe însemnate. Durata acestei capacități de reacție față de puterea suzerană a slujit unor încercări din istoriografia noastră de a determina începutul celei de-a doua etape a raporturilor româno-turcești, anume aceea a definitivei dependențe față de Poartă. Astfel, A. D. Xenopol, din acest punct de vedere, considera că Țara Românească a intrat într-un regim de strictă supunere mai devreme decît Moldova ⁹. În cazul ei ar fi fost vorba de un proces inaugurat o dată cu căderea din scaunul domnesc a lui Vlad Tepeș în anul 1462, agravat prin înfrîngerea regatului maghiar de către turci în 1526 și încheiat în

⁶ Vezi, în această privință, explicațiile date de Emil Lăzărescu în legătură cu diversitatea tipologică a realizărilor artistice din veacul XVI în Țara Românească (*Istoria artelor plastice în România*, vol. I, București, 1968, p. 232—233 și 235), cît și cele ale lui Ștefan Andreescu, *Mănăstirea Argeșului în ambianța vremii*, în „Mitropolia Olteniei”, an. XIX (1967), nr. 7—8, p. 510—519.

⁷ Vezi P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 342—343.

⁸ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, publicate de..., vol. II, Iași, 1932, p. 797—801 ; P. P. Panaitescu, *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui 1456)*, în „Studii”, V (1952), nr. 3, p. 189—198.

⁹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, revăzută de autor și îngrijită de I. Vlădescu, vol. IV, București, [f.a.], p. 9 și 244.

timpul lui Mircea Ciobanul, deci către mijlocul veacului XVI¹⁰. În schimb, Xenopol aprecia că Moldova a ajuns „pe sora ei mai mare, Muntenia, în valea plîngerilor”, adică sub „jugul de fier al stăpînirii otomane”, îndată după înlăturarea lui Petru Rareș din prima lui domnie (1538)¹¹. În general, marele istoric socotea că întreaga evoluție politică a Țării Românești din a doua jumătate a veacului XV și pînă la mijlocul celui următor a fost „mult mai puțin însemnată decît aceea a Moldovei”, din pricina necurmărilor „intrigi și rivalități” pentru ocuparea scaunului domnesc¹². „Năzuința după neatîrnare” mai persistentă a Moldovei s-ar fi datorat proaspetei amintiri a acțiunii lui Ștefan cel Mare (1457 — 1504), „al căruia odrasle o stăpîneau” în primele decenii ale secolului XVI, precum și domniilor „mai îndelungate”¹³.

În prelegerea de deschidere a cursului său de istoria românilor, ținută în noiembrie 1905 și intitulată *Factorii istorici ai formării și dezvoltării statului român*, D. Onciul susținea că „suzeranitatea nominală” a turcilor a fost instaurată în Țara Românească prin „capitulația” lui Mircea cel Bătrîn, iar în Moldova printr-un act similar al lui Bogdan cel Chior (1504 — 1517). Și Onciul adăuga: „Stabilirea suzeranității turcești în ambele principate aduce cu sine decadența politică ce urmează în Țara Românească după moartea lui Mircea cel Mare, în Moldova după moartea lui Ștefan cel Mare, decadență ce merge crescînd după stingerea vechilor dinastii naționale, culminînd cu nedemna epocă a Fanarioților”¹⁴ (sublinierea ne aparține — Șt. A.). Alte precizări deosebit de interesante despre concepția lui D. Onciul asupra acestei probleme găsim în prelegerea *Periodizarea istoriei românilor și despre izvoarele istoriei*, prezentată la deschiderea cursului de istoria românilor în noiembrie 1899¹⁵. Răstimpul de la întemeierea statelor feudale Țara Românească și Moldova, pînă la bătălia de la Mohaci, din 29 august 1526, este înfățișat sub numele de: „Perioada dinastiei române”. După lovitura mortală primită de regatul maghiar în anul 1526, situația politică a celor două state românești amintite „se schimbă în mod esențial”. Pe de o parte, ele „cad din ce în ce tot mai mult sub supremația Poartei otomane, supremație care ajunge punctul de culminație în trista epocă a Fanarioților”, iar pe de alta, în preajma aceluiași an dramatic 1526 — anume în 1527 în Moldova și în 1529 în Țara Românească — are loc și „desființarea elementului dinastic” în ambele țări. Onciul considera că ultimii urmași autentici ai lui Bodgan „Mușat” și Basarab Întemeietorul au fost Ștefan cel Tânăr (Ștefăniță) și Radu de la Afumați, morți în 1527 și, respectiv, 1529¹⁶. Cum se vede, acest mare învățat care a fost D. Onciul se simțea îndreptățit să fixeze abia al doilea sfert al secolului XVI ca epocă în care s-au petrecut transformări majore în raporturile externe, cu turcii,

¹⁰ *Ibidem*, p. 31 și 194.

¹¹ *Ibidem*, p. 288.

¹² *Ibidem*, p. 201.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ D. Onciul, *Studii de istorie*, ediție îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, București, 1971, p. 225.

¹⁵ *Ibidem*, p. 192 — 201.

¹⁶ *Ibidem*, p. 192 — 193. Pentru continuarea în veacul XVI a spiței dinastice din care făcea parte și Radu de la Afumați, vezi Dan Pleșia, *Mănăstirea Dealu — necropolă domnească și ceva despre frământările interne din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, în „Acta Valachica”, Tirgoviște, 1972, p. 141 — 153 (și, în special, tabelele genealogice anexate).

ale Țării Românești și Moldovei, cît și, de asemenea, pe plan intern. Dacă fenomenul intern nu este totuși acela al încetării „caracterului dinastic al domnilor”, nu este însă mai puțin meritul lui Onciul de a fi intuit apariția în sinul societății feudale românești, în deceniile următoare luptei de la Mohaci, a unor împrejurări noi, pe care va trebui să le explicăm.

Unul din capitolele volumului IV al sintezei *Istoria românilor* de N. Iorga poartă titlul semnificativ *Pierderea neatîrnării moldovenesti*¹⁷. Capitolul respectiv începe prin povestirea faptelor întîmplate în Moldova în tragicul an 1538, anul expediției lui Soliman Magnificul contra lui Petru Rareș, încheindu-se cu consemnarea momentului morții lui Petru voievod, în 3 septembrie 1546. Aparent mai puțin limpezi sînt delimitările cronologice ale lui N. Iorga cu privire la evoluția similară a Țării Românești. Totuși este vrednic de observat că, la capătul aceluiași volum, care se oprea la mijlocul veacului XVI, Iorga a găsit potrivit să aștearnă următoarele cuvinte: „Vremea vitejiei venia, a vitejiei pure; a cavalerismului dispăruse acum cu totul”¹⁸. Nu înseamnă oare această formulare că el aprecia că fenomenul pe care-l numea al „pierderii neatîrnării” politice a avut loc pentru toate statele românești — în raporturile cu turcii — către mijlocul veacului XVI? Dealtfel, într-o altă lucrare, aflăm subliniată clar ideea că, după campania din mai 1558 a lui Alexandru Lăpușeanu în Transilvania, „o dată cu orînduirea puternicului principat tributar al Ardealului” sub suzeranitatea turcească, „vremea în care erau cu putință războaiele ofensive pentru români ... se isprăvește”¹⁹. Ni se pare deci evident că în concepția lui N. Iorga epoca supremației politice și militare turcești asupra țărilor române a fost inaugurată în deceniile al cincilea și al șaselea ale secolului XVI.

O altă interpretare pe care o semnalăm este aceea a lui Gheorghe I. Brătianu²⁰. Înregistrînd accentuarea presiunii turcești asupra Țării Românești în a doua jumătate a secolului XV, precum și ocuparea cetăților moldovenesti de la Dunăre și Marea Neagră (Chilia și Cetatea Albă) în 1484, istoricul amintit afirmă că „după dezastrul de la Mohaci, care a supus Ungaria pașalelor turcești și a făcut din Transilvania un al treilea principat vasal al Porții, era independenței s-a încheiat; epoca atotputerniciei turcești începe”. Remarcînd faptul că totuși nici în această fază țările române nu și-au pierdut autonomia și au avut întotdeauna „domnitorii lor creștini”, Gheorghe I. Brătianu a făcut interesanta observație că dezvoltarea culturii medievale românești și-a putut urma cursul, ea reușind astfel să preia și să asimileze moștenirea Bizanțului și, totodată, tinzînd „să devină națională după secolul al XVI-lea”²¹.

Rezumînd opiniile analizate pînă acum, credem că se pot desprinde următoarele idei, ce merită a fi reținute:

a) Toți istoricii menționați, plecînd de la cercetarea *stărilor de fapt* din sud-estul Europei în veacurile XV—XVI, au înțeles să diferențieze

¹⁷ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, *Cavalerii*, București, 1937, p. 383—415.

¹⁸ *Ibidem*, p. 431.

¹⁹ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ediție îngrijită de N. Gheran și V. Iova, București, 1970, p. 163.

²⁰ Gheorghe I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, București, 1940, p. 113—114.

²¹ *Ibidem*, p. 114.

momentul în care țările române încep să plătească tribut turcilor, ca preț al păstrării păcii, de acela în care ajung sub controlul și dominația efectivă a Imperiului otoman.

b) Evenimentele hotărâtoare care par a fi pregătit situația din urmă sînt considerate înfringerea de către turci a regatului maghiar în lupta de la Mohaci (1526) și transformarea Transilvaniei în stat tributar.

c) Cu excepția părerii lui A. D. Xenopol, ceilalți istorici (D. Onciul, N. Iorga și Gheorghe I. Brătianu) converg spre opinia că Țara Românească și Moldova au cunoscut aproximativ în același timp, mai exact în primele decade de după lupta de la Mohaci supremația politică turcească. Din acest punct de vedere, cele susținute de Sorin Ulea, potrivit căreia Țara Românească a fost mult mai de timpuriu ingenunchiată politic de către turci decît Moldova, par să se apropie întrucîtva de viziunea lui A. D. Xenopol.

În istoriografia mai nouă, premisele cronologiei fixate de Onciul, Iorga, Brătianu și — parțial — de Xenopol au fost adoptate și tălmăcite în termeni neechivoci. Astfel, Țara Românească a fost subjucată de turci, „fără vreun succes militar” deosebit, „la mijlocul sec. al XVI-lea”²². La rîndul ei, Moldova a pășit în sfera totalei obediențe față de Imperiul otoman în aceiași vreme, adică după anul 1538²³. Deosebirea între felul în care au fost sîpuse cele două state ar consta deci în aceea că Moldova a primit totuși o lovitură militară hotărâtoare — campania lui Soliman Magnificul îndreptată în 1538 împotriva lui Petru Rareș. Merită însă să rețină atenția și această considerație formulată în 1962 : „Subjugarea țărilor române este prezentată în istoriografia noastră ... nu ca un eveniment sui venit pe neașteptate, ci ca un termen final al unei lungi evoluții, în cursul căreia s-au pregătit treptat trăsăturile ce au constituit apoi liniile mari ale regimului dominației turcești la nordul Dunării, pînă în sec. al XVIII-lea”²⁴. Acțiunile militare antiturcești pornite de țările române în perioada de după mijlocul veacului XVI au fost denumite „războaie de eliberare de sub dominația otomană”²⁵.

Indiferent de părerile în legătură cu factorii care au determinat isprăvirea procesului menționat mai sus, un lucru este limpede : la ora actuală, istoriografia noastră asupra vieții politice medievale a statelor Moldova și Țara Românească apreciază — într-un consens unanim — că ambele state au intrat în așa-numitul „regim al dominației turcești” la mijlocul secolului XVI. Așadar, din această perspectivă istoriografică, cronologia lui Sorin Ulea, care a plasat „extinderea dominației turcești la nordul Dunării”, în Țara Românească, la începutul veacului XV, adică mai devreme cu mai bine de o sută de ani decît în Moldova, nu este confirmată.

2. Fără îndoială însă, opinia lui Sorin Ulea potrivit căreia dezvoltarea politică, economică și culturală a Țării Românești a fost puternic frînată încă de la începutul secolului XV de „dominația turcească” merită ea însăși un examen separat, întemeiat pe analiza directă a izvoarelor de care

²² Damaschin Mioc, *Raporturile româno-turcești în sec. XIV—XVIII. Lupta țărilor române împotriva dominațiilor străine*, în „Studii”, t. XV (1962), nr. 6, p. 1494—1495.

²³ *Ibidem*, p. 1495.

²⁴ *Ibidem*, p. 1493.

²⁵ *Ibidem*, p. 1497—1498.

dispunem. Vom încerca să realizăm acest lucru făcând abstracție de concluziile înaintașilor, înregistrate mai sus.

Într-o scrisoare redactată la sfîrșitul anului 1479 sau în 1480 și trimisă din Țara Românească de către trei mari boieri (Neagul vornic, Vlad vornic și Cazan vistierul), sfetnici ai lui Basarab cel Tânăr (1477—1481; 1481—1482), județului și celor doisprezece pîrgari din Brașov, se cerea restituirea vistieriei țării, ce fusese „prinsă” cu puțin timp în urmă și era adăpostită în cetatea amintită ²⁶. Dacă nu se vor conforma acestei cereri, autorii scrisorii amenințau pe brașoveni că nu vor avea pace „cît va sta Țara Românească” ! Folosirea unei asemenea expresii nu este de loc lipsită de semnificație. Demersul diplomatic al celor trei mari boieri era făcut în numele unei entități statale capabile oricînd de represalii îndreptate împotriva puternicei cetăți de peste munți.

Să trecem acum la problema relațiilor cu Moldova acelorasi ani. Se știe că una din marile idei ale lui Ștefan cel Mare, în contextul confruntării cu turcii, a fost aceea a alinierii Țării Românești la politica Moldovei. În răstimpul 1473—1482, el a făcut eforturi continue în această direcție, prin ajutarea și impunerea ca domni a unor pretendenți din familia voievodală a Țării Românești, pe care spera să-i mențină în sfera sa de influență. Dar, din păcate, cum iarăși bine se cunoaște, toate încercările sale s-au irosit zadarnic, de fiecare dată Țara Românească desprinzîndu-se din alianța cu Moldova. Motivul ? Realitățile politice specifice ale Țării Românești, și, în cadrul lor, în primul rînd, legăturile tradiționale cu Ungaria, precum și atitudinea marilor feudali dintre Carpați și Dunăre, care nu înțelegeau să li se încalce opțiunile politice nici pe plan intern (alegerea domnilor), nici pe cel extern (echilibrul de forțe între Ungaria și Imperiul otoman). Astfel, de pildă, într-o proclamație din 15 martie 1481, adresată boierilor și locuitorilor din regiunile de est ale Țării Românești (Buzău, Rîmnic, Brăila), Ștefan cel Mare anunța că ține pe lîngă el pe pretendentul Mircea, fiu nelegitim al lui Vlad Dracul, pe care-l va ajuta să dobîndească scaunul domnesc al Țării Românești. Drept urmare, cei ce-l vor primi pașnic nu vor avea a se teme pentru avutul lor, iar cei ce i se vor alătura vor fi răsplătiți ²⁷. În răspunsul lor însă, feudali din regiunile menționate nu numai că au respins categoric propunerea lui Ștefan cel Mare, dar au ținut să încheie astfel : „Și învață-ți tu țara ta cum să te slujească, iar pe noi să ne lași în pace, că, de-ți cauți dușman, îl și găsești ! Și așa să știi : avem domn mare și bun, și avem pace din toate laturile ; să știi că toți pe capete vom veni asupra ta și vom sta pe lîngă domnul nostru Basarab voievod, pînă ce vă vom pierde capetele” ²⁸.

Am recurs intenționat la aceste două mărturii contemporane, întrucît, confruntate, ele vădese cum nu se poate mai limpede concepția pe care o avea marea boierime a Țării Românești la sfîrșitul secolului XV asupra autorității statului în raporturile externe cu vecinii de la nord. Este vorba de conștiința unei autonomii și independențe totale, izvorîte din conservarea intactă a structurii interne și atributelor statului.

²⁶ N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 14.

²⁷ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu țara ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, București, 1905, p. 282—284.

²⁸ N. Iorga, *Scrisori...*, p. 16 ; I. Bogdan, *op. cit.*, doc. CCXXIX, p. 282.

Dar să vedem acum și care era poziția față de turci, vecinii de la sud atât de evident superiori ca forță, a factorilor de conducere ai Țării Românești — domn și boieri — în vremea de la hotarul dintre veacurile XV—XVI.

Vom apela de astădată la acte cu caracter oficial, emise de cancelaria domnească, în numele domnului și al întregului sfat domnesc. Constatăm astfel că la 6 mai 1492, într-un hrisov pentru stăpânirea unor părți din satul Bălești, Vlad Călugărușul nu se sfia să rememoreze în prejuri în care-și câștigase ocina unul dintre foștii stăpâni ai satului, pe nume Dan Oteșanul. Acesta, nici mai mult nici mai puțin, fusese răsplătit de Vladislav II (1447—1456) pentru vitejia de care a dat dovadă luptând contra turecilor la Cosovo²⁹, în 17—19 octombrie 1448. Doisprezece maitori au confirmat că ocina respectivă din Bălești „a dobîndit-o Dan Oteșanul de la Vladislav voievod”²⁰. Nu trebuie să insistăm prea mult asupra sensului politic al unui asemenea gen de autentificare. Feudalii din Țara Românească la sfîrșitul secolului XV continuau să se bucure pe plan intern de vechile lor drepturi, pe care le invocau și aplicau nestingheriți de permanenta presiune a Imperiului Otoman.

Iată însă ce cuvinte grăitoare se foloseau și mai tîrziu, la 8 martie 1525, într-un hrisov de la Radu de la Afumați: unui Dragul spătar i se întăreau siliști — „în Jiul de Josu” —, „pentru că le-au agonisit acestu mai sus numite siliști boiariul domnii mele Dragul spătar cu credincioasa și dreapta lor (sic!) slujbă și cu vîrsarea lui di sînge ci ș-au vîrsat de cătră procleți de turci, pentru neamul crîştinescu”³¹. Fără îndoială, Dragul spătar se remarcase în cîincenele lupte purtate de Radu de la Afumați (1522—1529) cu turcii în răstimpul anilor 1522—1524. Trebuie totuși subliniat faptul că acest hrisov a fost dat *după ce* Radu de la Afumați — în decembrie 1524 — se dusesse la Poartă, se închinase sultanului acceptînd ca Țara Românească să plătească din nou tribut turecilor și fusese în final recunoscut domn. De altfel, într-o scrisoare trimisă brașovenilor la 1 februarie 1525 — deci îndată după revenirea în țară — de Radu de la Afumați, regăsim exprimată fără ezitare o atitudine antiotomană identică: „Să dea Dumnezeu viață, sănătate și ispășire de către păgîni domniei voastre și de către vrăjmașii legii creștine și nouă de așijderea”³². Putem așadar desprinde concluzia că, din punct de vedere al libertății de gîndire și acțiune politică, societatea feudală din Țara Românească nu a fost nicidecum hotărîtor influențată de suzeranitatea turcească pînă în al doilea sfert al secolului XVI. Cînd existența statului a fost pusă în cumpănă de turci, în anul 1522, un anonim cronicar contemporan momentului relatează astfel cele ce s-au întîmplat în țară: „Iar Stoica logofătul, fiind într-acea vreme la Poartă în Țarigrad, curînd au trimis aice în Țara Românească, la toți boiarii, ca să rădice domn

²⁹ *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, vol. I, București, 1966, doc. 229, p. 367—368.

³⁰ Considerații mai ample asupra acestei știri, la Ștefan Andreescu, *Une information négligée sur la participation de la Valachie à la bataille de Kosovo (1448)*, în „Revue des études sud-est européennes”, t. VI (1968), p. 85—92.

³¹ *Documente privind istoria României*, B, Țara Românească, veac. XVI, vol. I, doc. 188, p. 183. Documentul a fost reeditat, în *D.R.II.*, B, vol. II, București, 1972, p. 474—475, autenticitatea fiindu-i socotită îndoielnică, după părerea noastră însă fără motive temeinice.

³² Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346—1603)*, București, 1931, doc. 308, p. 304—306.

cum mai curînd pre Radul vodă din Afumați, pentu că piiaie țara de turci. Într-acéia cuiînd s-au adunat boiarii toți și mari și mici și toată curtea și au rădicat domn pre Radu vodă din Afumați ... ”³³. Se știe ce a urmat : trei ani de lupte înverșunate, care s-au încheiat cu confirmarea de către sultan a domnului ales de boierimea valahă și cu *menținerea neschimbată a ființei statului*. Despre o societate feudală care gîndea și acționa așa de solidar și eficient în raporturile cu turcii în 1522, credem că nu se poate spune în nici un caz că a avut dezvoltarea politică „stînjecîtoare” și „puternic frînată” încă de la începutul secolului XV, prin sin pla plată a tributului și recunoașterea suzeranității sultanului.

Am încercat să schițăm mai sus ideologia feudalilor și domnilor din Țara Românească de la sfîșitul veacului XV și din primele decenii ale celui următor în privința statului lor, a poziției lui în cadrul lumii sud-est europene a epocii. Nu mai puțin interesant ar fi însă, desigur, să desciflăm și părerile contemporane din afara hotarelor în legătură cu aceeași chestiune. Vom aminti, astfel , mai întîi, importantul hrisov dat în noiembrie 1492 de Vlad Călugărul mănăstirii sîrbești Hilandar de la Muntele Athos, prin care-i acorda un ajutor anual de 5000 de aspri, adăugînd la aceștia încă 500 destinați cheltuielilor de călătorie ale călugărilor ce trebuiau să vină să-l ridice³⁴. Deosebit de prețios este următorul pasaj din document : „văzînd dar că pentru păcatele noastre s-au împuținat binecinstitorii domni care au ridicat și au înfrumusețat și au miluit dumnezeieștile și sfințitele biserici, mai cu deosebire cele aflate la sfîntul munte al Athosului, iar ... mănăstirea numită Hilandar, am văzut-o sărmană de domnii binecinstitori și fericîții ctitori sîrbi, iar în ultima vreme lăsată și de binecinstitoarea doamnă și împărăteasă Mara ajunsă la bătrînețe și așteptîndu-și fericitul sfîșit, care în locul fiilor ei iubindu-ne și înștiințîndu-ne despre această sfîntă mănăstire, lipsită (de sprijinul) binecinstitorilor domni, să nu o lăsăm, ci să o căutăm și să o miluim și să ne numim ctitori ai ei, din urmă. De aceea și noi am primit cu toată inima sfînta mănăstire, după fericita răposare a cinstitei și fericitei doamne și împărătese mai sus spuse și maică-a noastră, Mara, și a surorii ei, domna Cantacuzino, am primit să ne numim ctitori ai sfîntei mănăstiri și să o miluim cît vom putea ... ”³⁵.

„Țarina” Mara este fiica despotului Serbiei, George Brancovici (1427—1456) și soția sultanului Murad II (1421—1451). Ea s-a stins din viață în 1487, ceea ce ne arată că „înfierea” lui Vlad Călugărul s-a putut petrece în răstimpul 1482—1487. Gestul respectiv are, pentru problema care ne interesează, o semnificație cu totul excepțională. În fapt, dispunem de o dovadă clară că în ochii rămășițelor feudalității balcanice — ale căror state fuseseră complet ruinate și supuse de turci —, la sfîșitul secolului XV, Țara Românească era socotită cel mai apropiat teritoriu liber, în măsură să-i preia și să-i susțină moștenirea religioasă și culturală. În plus, ca o confirmare a acestei măturii și interpretări, constatăm în aceeași perioadă că multe familii de feudali sîrbi au găsit Țara Românească potrivită

³³ Vezi *Literatura română veche (1402—1647)*, vol. I, ediție îngrijită de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, București, 1969, p. 227—228.

³⁴ Comentarii amănunțite asupra documentului, la Ion Radu Mircea, *Relations culturelles roumano-serbes au XVe siècle*, în „Revue des études sud-est européennes”, t. I (1963), nr. 3—4, p. 382—385.

³⁵ *D.R.H.*, B, vol. I, doc. 235, p. 378 și 379—380. (Sublinierile ne aparțin — Șt. A.).

ca loc de refugiu ³⁶. Și nu numai atât : ele se bizuiau pe sprijinul politic și militar al statului dintre Carpați și Dunăre în vederea recîstigării fostelor lor posesiuni, încăpute acum pe mîna turcilor ³⁷.

Dacă aceasta era viziunea lumii sud-dunărene subjugate asupra situației Țării Românești, să vedem însă și punctul de vedere al unui puternic stat creștin independent, cum era Polonia în vremea respectivă. Într-o scrisoare din 29 august 1512, trimisă din Cracovia de regele Sigismund I al Poloniei către regele Ungariei Vladislav II, se vorbește de un sol ce fusese la domnul Țării Românești ca „*să-i arate că voievozii predecesori lui, din cauza vecinătății dușmănoase a turcilor, erau în bună înțelegere*” cu regii poloni și că aceste legături trebuiesc urmate ³⁸. Se pare că apropierea politică dintre Țara Românească și Polonia avusese loc în timpul regelui Ioan I Albert, deci încă anterior anului 1501 ³⁹. În 1504, un alt sol polon declara lui Radu cel Mare că regele său nu a început războiul cu Moldova ca să nu-i primejduiască pe munteni, „*buni creștini*”. Aceștia din urmă sînt sfătuiți să nu se mai certe între ei și să-și recunoască domnul legitim, „*căci altfel vor pieri*” ⁴⁰. Pe de altă parte, încercînd să obțină colaborarea Țării Românești în represaliile contra Moldovei lui Bogdan cel Chior, regele polon îl chema pe Radu cel Mare să atace din sud Moldova, pretextînd că ar fi mai primejdios ca aceasta să fie ocupată de turci, „*decît de orice alt stăpînitor creștin*” ⁴¹. Așadar, o singură concluzie se impune : la începutul secolului XVI, Țara Românească era încă privită de către Polonia ca un stat creștin liber, recunoscîndu-i-se însă situația dificilă din pricina contactului direct cu Imperiul otoman.

Un studiu recent dedicat reglementărilor de natură juridică dintre Țara Românească și Imperiul otoman a precizat faptul că Țara Românească a beneficiat în sec. XV – XVII de statutul unui *dār-al-âhḍ*, adică al unui teritoriu tributar, cu care Islamul a încheiat un tratat și care a fost lăsat în seama vechilor stăpîni ⁴². Acest statut i-a îngăduit într-o primă etapă dezvoltarea economică neîntreruptă, *care tocmai în a doua jumătate a secolului XV și în primele decenii ale secolului XVI atinge maximul avînt* ⁴³. Declinul economic evident început o dată cu jumătatea veacului XVI a corespuns unei situații politice noi atît în Țara Românească cît și în întreg

³⁶ Vezi, recent, Șt. Ștefănescu, *Éléments nobiliaires balkaniques établis en Valachie à la fin du XVe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. VIII (1969), nr. 5, p. 891–897.

³⁷ Emil Lăzărescu, *O ioană pușin cunoscută...*, p. 192–193. Idem, în *Istoria artelor plastice...*, p. 228.

³⁸ Hurmuzaki–Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, II–3, București, 1892, p. 69, doc. LXXIII.

³⁹ P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, extras din „Academia Română. Mem. Secț. Ist.”, seria III, t. XV, București, 1934, p. 19.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 18.

⁴¹ *Ibidem*, p. 19.

⁴² Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les pays roumains (concernant particulièrement la Valachie)*, în „Revue des études sud-est européennes”, t. X (1972), nr. 1, p. 65–81.

⁴³ Vezi, mai nou, în această problemă, articolul lui Radu Manolescu, *Cu privire la problema patriciatului în orașele Țării Românești și Moldovei (secolul XV-lea – prima jumătate a secolului al XVI-lea)*, în „Cumidava”, IV (1970), Brașov, p. 93, 96–97 și 98–99; de asemenea, și cel al lui Matei Cazacu, *L'impact ottoman sur les Pays roumains et ses incidences monétaires (1452–1504)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XII (1973), nr. 1, p. 159–192.

sud-estul european, făcându-i pe istorici să vorbească de „instaurarea regimului dominației otomane” în țările române.

3. În ce a constat schimbarea politică care a influențat hotărîtor evoluția generală a relațiilor româno-turcești? Într-o scrisoare de la sfîrșitul secolului XVI (14 noiembrie 1599) trimisă papei de către cardinalul Germanico Malaspina, nuntiu apostolic, acesta menționa o afirmație a lui Mihai Viteazul, după care Transilvania și Țara Românească „sînt atît de legate și împreunate una de alta, încît cîzînd una, cade și cealaltă”⁴⁴. La 26 februarie 1559, ambasadorul francez pe lângă Poartă, de la Vigne, scria regelui Henri II de Valois că ocuparea Transilvaniei are pentru turci o mare însemnătate nu numai pentru păstrarea posesiunilor lor din Ungaria, dar și pentru menținerea în ascultare a Țării Românești și Moldovei⁴⁵. Aceiași conștiință a interdependenței politice dintre cele trei țări române în confruntarea cu turcii reiese și din corespondența lui Pătrașcu cel Bun (1554—1557) cu Brașovul⁴⁶. În sfîșit, poziția cheie a Transilvaniei pentru controlul situației politice din estul Europei și spațiul carpato-danubian este subliniată și într-o scrisoare din 31 martie 1551 a episcopului George Martinuzzi, locotenent regal al Transilvaniei, către Carol Quintul⁴⁷. Ori, în afara scurtului interludiu din 1551—1556, cînd a făcut parte din lagărul creștin prin intervenția armatelor habsburgice, Transilvania — cum se știe —, din anul 1541 a devenit principat tributary turcilor. Această nouă realitate a dat o lovitură puternică gîndirii politice a boierimii din Țara Românească, resimțită cu atît mai dureros, cu cît urma la scurt interval după prăbușirea regatului maghiar în 1526⁴⁸.

Lupta de la Mohaci (1526), încheiată nefericit pentru creștini și transformarea Transilvaniei în principat tributary turcilor (1541), alături de expediția lui Soliman în Moldova (1538), constituie, într-adevăr, și după opinia noastră, factorii de istorie europeană care au determinat distrugerea sistemului de alianțe pe care se întemeia posibilitatea de acțiune politică a Țării Românești. Așadar, dacă ar fi să încadram cronologic momentul instalării supremației turcești la nord de Dunăre, în toate cele trei țări române, am putea afirma fără teamă de a greși, că este vorba de răstimpul 1538—1559. Primul an reprezintă momentul răsturnării lui Petru Rareș de către turci din cea dintîi domnie în Moldova; celălalt marchează

⁴⁴ A. Veress, *Relationes nuntiorum Apostolicorum in Transsilvaniam missorum a Clemente VIII (1592—1600)*, în „Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia”, Series secunda, t. III, Budapesta, 1909, p. 358—366; Hurmuzaki, *Documente...*, III, București, 1880, doc. LXXI, p. 512 („poichè sono così subordinate insieme la sua provincia con questa, che cadendo l'una cade l'altra, e conservadosi l'una si conserva l'altra”). Vezi și G. Lăzărescu și Nicolae Stoicescu, *Țările române și Italia pînă la 1600*, București, 1972, p. 149, nota 275.

⁴⁵ Hurmuzaki, *Documente...* I, supliment 1, București, 1886, doc. XXVI, p. 14 („Le recouvrement d'icelle <Transilvania> est de bien grande importance et conséquence pour la conservation de ce qu'ilz tiennent en Hongrie et aux environs, et pour contenir en leur subjection et obéissance le Valacque et Moldave”).

⁴⁶ N. Iorga, *Scrisori...*, p. 204 („Căci, de vă va birni <sultanul> pe voi și țara d-voastră <Transilvania>, nu va mai fi nici un domn și nici un crai acolo, în țara de sine stătătoare a d-voastră, ci vor fi prin toate cetățile turci, și vom pieri, noi, amîndouă aceste țări creștine”).

⁴⁷ Hurmuzaki, *Documente...*, II 4, București, 1891, doc. CCCXXXI, p. 533—534.

⁴⁸ Vezi Ștefan Andreescu, *La politique de Mircea le Père*, în „Revue des études sud-est européennes”, t. X (1972), nr. 1, p. 115—122.

sfârșitul celei de-a treia domnii a lui Mircea Ciobanul în Țara Românească și instalarea pe tron a fiului său Petru cel Tânăr, împrejurare în care marea boierime ostilă lui Mircea și liniei politice filo-turcești pe care o adoptase a fost complet înfrântă. Între aceste limite apare cuprins și evenimentul proclamării noului regim politic al Transilvaniei (1541), care în fond a făcut ca Țara Românească să fie complet dominată de turci, în absența unui răsunător succes militar pe cîmpul de luptă.

Sîntem departe de a nega faptul că, din pricina poziției geografice, a învecinării sale nemijlocite pe întreaga lungime a hotarului sudic, cu Imperiul otoman, Țara Românească a avut o situație mai defavorabilă în raport cu presiunea politică turcească decît Moldova și, mai ales, Transilvania. Dar, chiar din înseși mărturiile medievale interne reiese că această presiune a căpătat amploare numai din a doua jumătate a sec. XV. Astfel, într-un raport din 23 septembrie 1601 al bailului Agostino Nani către dogele Veneției, este menționată o afirmație a boierilor din Țara Românească după care ei, „vor continua să procedeze în același fel cum (au făcut) de aproximativ 140 de ani de cînd recunosc superioritatea otomană”⁴⁹. La fel, în mod destul de surprinzător, în *Letopisețul Cantacuzinesc* se consemnează că Laiotă Basarab (1473—1477, cu întreruperi) a fost cel dintîi domn care s-a supus turcilor și le-a plătit tribut⁵⁰. Să fi fost oare complet uitat gestul lui Mircea cel Bătrîn? Nu credem ca acesta să fie sensul real al celor două mențiuni. Ele circumscriu și reflectă doar etapa în care primejdia subjugării de către turci a devenit factorul extern primordial ce trebuia avut în vedere de societatea din Țara Românească. Aceasta nu înseamnă de loc, însă, că evoluția culturii ei a fost curmată sau, cel puțin frînată, începînd cu epoca respectivă — a doua jumătate a veacului XV. Din contră, are loc o reacție, care, pe temeiul înfloririi economice și noii ideologii politice ce se conturează⁵¹, tinde să confere tuturor manifestărilor culturale un pronunțat caracter antiotoman. Așa se explică de ce și prima manifestare cronicărească din Țara Românească, care a luat naștere probabil prin 1525, anume *Cronica despre Radu de la Afumați*, este în întregime un revelator document cultural al atitudinii combative împotriva turcilor a societății contemporane din Țara Românească.

⁴⁹ Hurmuzaki, *Documente...*, IV—2, București, 1884, doc. XL, p. 42 („ma continuerebbe l'istessa maniera che hanno fatto già 140 anni in circa che riconoscono la superiorità ottomana”). Vezi, în legătură cu acest text, și părerea lui Barbu T. Cimpina, *Complotul boierilor și „răscoala” din Țara Românească din iulie-noiembrie 1462*, în „Studii și referate privind istoria României”, I, București, 1954, p. 608.

⁵⁰ Vezi *Istoria Țării Românești (1290—1690)*. *Letopisețul Cantacuzinesc*, ediție critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 4: „Laiotă Basarab vodă cel bătrîn, care au închinat țara turcilor, domnit-au ani 17. Avut-au mare războiu la Rimnicul Sărat”. Subliniem că în *Letopisețul...* domnia lui este plasată corect, între cele ale lui Radu cel Frumos și Basarab cel Tânăr „Tepeșu”.

⁵¹ Ne gîndim, firește, la cruciada antiotomană, a cărei pregătire a devenit ideea centrală, mai ales în timpul domniei lui Neagoe Basarab (1512—1521). Prin 1520, acesta anunța Brașovul că este gata să ridice armele „cu 40.000 de călări și pedestri”, spre a sluji, „cînd va fi de nevoie”, regelui Ungariei și „întregii Creștinătăți” (N. Iorga, *Scrisori...*, p. 180—181).

De altfel, trebuie spus și subliniat că, în ansamblu, însuși spiritul cronicăresc — în diversele sale modalități de exprimare ⁵² — ce apare în vremea lui Radu de la Afumați, este o dovadă culturală cum nu se poate mai bună că Țara Românească încă nu fusese supusă de turci. Întrebăm : se putea scrie în 1525 o cronică — cea dintâi creație de acest fel din Țara Românească — a luptelor românilor cu turcii din anii imediat precedenți, într-o țară al cărei „avânt cultural și artistic din primele decenii de la întemeierea principatului a fost puternic frinat încă de la începutul veacului al XV-lea de extinderea dominației turcești la nordul Dunării” (Sorin Ulea) ?

Spiritul cronicăresc pomenit, introducerea tiparului în 1508, vasta campanie de construcții și reconstrucții de monumente religioase din vremea lui Vlad Călugărul, Radu cel Mare și Neagoe Basarab (Bistrița, Tismana Dealul, Argeș, Snagov, Strimbul-Găiseni etc.), redactarea *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, icoanele și celelalte odoare executate la un nivel artistic cu totul deosebit — sînt tot atîtea elemente care vădesc faptul că, la sfîrșitul veacului XV și în primele decenii ale celui următor, Țara Românească a trecut printr-o perioadă de maxim avînt cultural. Este chiar o epocă pe care, fără exagerare, am putea-o numi de apogeu a culturii medievale din Țara Românească.

Se cuvine, așadar, să concludem, lăsînd de o parte orice zăbavă, că periodizarea stabilită anterior pe criterii politice pentru fazele instaurării dominației turcești în Țara Românească, rămîne perfect valabilă și dacă este confruntată cu realitățile culturale. Două dintre cele trei țări românești, anume Moldova și Țara Românească, au avut pînă către mijlocul veacului XVI posibilitatea să-și dezvolte viața culturală în condiții optime. Interpretarea fenomenului artistic (în special a arhitecturii) din Țara Românească în epoca de la hotarul dintre secolele XV — XVI, este neîndoielnic mai dificilă și complexă decît a celui din Moldova contemporană. Dar asta nu înseamnă că el este mai puțin semnificativ pentru înțelegerea originalității creației culturale a societății medievale românești ⁵³.

⁵² Vezi și Ștefan Andreescu, *Spiritul cronicăresc*, în „România Literară”, an. VI (1973), nr. 4, p. 8.

⁵³ O problemă similară cu cea studiată în paginile de față se poate pune și pentru perioada de sfîrșit a dominației otomane asupra țărilor române. Însă, în acest caz, lucrurile sînt ceva mai clare. Independența cucerită în 1877 nu a reprezentat și ea decît momentul final al unui lung proces de desprindere de sub tutela străină. Dar cînd a avut loc începutul acestui proces ? Și cum se verifică el pe plan cultural ? În privința răspunsurilor la cele două întrebări părerile istoricilor noștri mai diferă întrucîtva. Opinia noastră este că evenimentul politic cel mai semnificativ ce trebuie luat în considerare a fost unul intern, anume mișcarea din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, urmată îndeaproape de restaurarea domniilor pămîntene. Sensul național al acestei acțiuni a fost pătruns și recunoscut mai întîi de înșiși fruntașii vieții culturale românești din prima jumătate a secolului XIX. Astfel, Mihail Kogălniceanu, scria în 1843 : „Tudor Vladimirescu ridică... steagul național, vestind românilor că vremea venise pentru ca țara să scuture stăpînirea străinilor”. (Vezi Constantin C. Giurescu, *Lupta poporului român pentru independență politică înainte de 1877*, în „Analele Universității București”, seria „Științe sociale. Istorie”, XVI (1967), p. 55—64 și Vasile Maciu, *Premisele proclamării independenței României*, în „Studii”, t. 20 (1967), nr. 3, p. 411—438).

LES LIMITES CHRONOLOGIQUES DE LA DOMINATION OTTOMANE DANS LES PAYS ROUMAINS

RÉSUMÉ

L'historiographie roumaine contemporaine considère que le tribut payé pour la première fois à l'Empire Ottoman par la Valachie en 1415 et par la Moldavie en 1456 ne constitue qu'une première phase de l'immixtion turque au nord du Danube, qui n'a pas affecté la structure intérieure et l'évolution de la société de Valachie et de Moldavie. Ce n'est qu'à partir du milieu du XVIe siècle que l'on peut parler d'un contrôle total, d'une suprématie turque dans les pays roumains, cette phase inaugurant ce qu'on appelle „le régime de la domination ottomane”.

Sorin Ulea, spécialiste bien connu de l'histoire de l'art médiéval roumain, a essayé récemment, dans l'un des chapitres qu'il a rédigés pour la synthèse collective *Istoria artelor plastice în România* (L'Histoire des arts plastiques en Roumanie), vol. I, Bucarest, Editions Meridiane, 1968, p. 178, d'expliquer dans leur ensemble les processus culturels et artistiques de Valachie et de Moldavie aux XVe — XVIe siècle, en rapport avec l'instauration de la suzeraineté turque et ses effets négatifs. Ainsi, en se distançant des opinions courantes, Sorin Ulea considère que seule la Moldavie a connu une évolution indépendante dans le cadre favorable d'une formation politique pratiquement indépendante jusque vers le milieu du XVIe siècle, alors que la Valachie aurait vu son développement politique, économique et culturel puissamment entravé par l'extension de la domination turque dès le début du XVe siècle, ce qui aurait retardé de deux siècles la cristallisation d'une école locale d'art.

Réexaminant une série de sources de la fin du XVe siècle et des premières décennies du siècle suivant, l'auteur de la présente étude relève que les données d'histoire politique touchant la situation de la Valachie, ne confirment pas la théorie de Sorin Ulea. En outre, la création culturelle du début du XVIe siècle dans l'Etat situé entre les Carpathes et le Danube atteste une période d'essor maximum. Ainsi, donc, la délimitation antérieure par périodes doit être maintenue : tant la Moldavie que la Valachie, comme d'ailleurs la Transylvanie, ont connu le régime de la domination ottomane vers le milieu du XVIe siècle. D'autre part, en vue de l'interprétation des phénomènes culturels de Valachie aux XVe — XVIe siècle, il faut utiliser d'autres critères que ceux appliqués par Sorin Ulea pour la Moldavie de la même époque.

ASPECTELE ȘI CONSECINȚELE POLITICE ALE CĂLĂTORIEI LUI NERO ÎN GRECIA

DE

GHEORGHE CEAUȘESCU

Etichetat încă din antichitate drept iresponsabil, Nero a reprezentat de-a lungul veacurilor simbolul tiranului singeros, al anticristului, monstrul capabil numai de a se da în spectacol și de a comite crime, dar întrutotul incapabil de a-și făuri o concepție și de a urmări un scop politic. Dacă între istoricii romani Suetoniu îi recunoaște unele merite, Tacit este intransigent și pune sub semnul întrebării pînă și actele evident utile ale împăratului. Astfel autorul *Analelor*, după descrierea detaliată a incendiului care a pustiit Roma în anul 65 e.n., arată modul în care Nero a reconstruit orașul pe baza unei noi concepții arhitectonice : străzile au fost lărgite, casele aliniate, au fost construite noi porticuri, piatra a înlocuit lemnul ca material de construcție, canalizarea a fost ameliorată etc. Aceste inițiative, conform însăși mărturiei lui Tacit, au fost bine primite de populație, căci ele se dovedeau necesare, și totuși istoricul le pune sub semnul întrebării : mulți, afirmă el, susțineau superioritatea vechiului plan al Romei deoarece casele înalte și străzile înguste constituiau o protecție eficace împotriva arșitei (Tacitus, *Ann.*, 15, 43, 6).

Istoriografia modernă rămîne în general tributară acestei tradiții și pînă în zilele noastre persistă ideea că Nero nu avea o concepție politică și că toate actele sale erau produsul hazardului sau al capriciilor sale. Dar, în domeniul politic, actele generate de „nebunie” se înscriu și ele pe niște linii de forță și, cu sau fără intenție, ele urmează o logică. Altfel spus „nebunia” este ipostaza cea mai acută a unei anume tendințe politice. Ni se pare inutil să discutăm problema trăsăturilor psihice ale lui Nero, deoarece datele pe care le avem la dispoziție sînt puțin numeroase, nesigure și, în consecință, concluziile vor fi în mod cert discutabile. Mult mai importantă ni se pare a fi cercetarea scopurilor politice, al căror instrument conștient sau nu s-a făcut ultimul împărat al dinastiei iulio-claudiene. În această ordine de idei Paul Petit are perfectă dreptate, după opinia noastră, cînd afirmă, că în legătură cu Nero ar trebui refăcută o sinteză *ab ovo*, deoarece totul trebuie repus în discuție : *quinquennium*-ul, inițierea la mithracism,

scopurile războiului în Orient, semnificația exceselor sale etc.¹ Din păcate premisa majorității istoricilor moderni este starea mintală patologică a împăratului. Călătoria sa în Grecia este analizată prin această prismă. Istoricul german H. Schiller consideră că Nero a vrut numai să se illustreze în calitate de cîntăreț și actor ². O poziție identică adoptă și Herzberg, care adaugă numai că în schimbul ospitalității grecilor față de augustul vizitator, Nero le acordă două binefaceri: inaugurarea lucrărilor de străpungere a istmului de Corint și celebra proclamație a libertății grecilor ³; A. von Domaszewski reia aceeași teză ⁴ ca și Hohl în eruditul său articol din „Real-enziklopädie”; acesta din urmă subliniază însă că inițierea lucrărilor de străpungere a istmului de Corint demonstrează că scopul călătoriei nu era pur și simplu artistic, fără să arate totuși ce alt scop a avut Nero ⁵; Werner Schur, într-o carte foarte discutată la data apariției, susține, pe drept cuvînt după părerea noastră, că în orice caz sfetnicii lui Nero erau oameni politici mult prea serioși pentru a permite o simplă comedie; după părerea sa călătoria în Grecia era preludiul artistic al celei în Egipt, al cărei scop era militar — campania de supunere a popoarelor de la Sud de Egipt ⁶. Trebuie însă să remarcăm că după mărturia autorilor antici, Nero a vrut să întreprindă această călătorie încă din anul 64, deci într-un moment cînd nu urmărea nici un scop militar în Egipt, astfel încît scopul militar nu putea fi primordial nici în 66. Eventual el se adăuga la finalitatea politică care datează din anul 64. Momigliano crede că turneul elenic pune în fața istoricilor grele probleme psihologice ⁷. În sfîrșit această interpretare este adoptată și de G. Ch. Piccard care susține că succesul artistic este transformat *post festum* într-un succes politic: Nero revine la Roma asemenea unui general din epoca republicii, acoperit de glorie militară ⁸.

Singurul istoric care, după știința noastră, subliniază aspectele politice ale călătoriei în Grecia este M. A. Levi, motiv pentru care îl cităm *in extenso*: „Lunga ședere în Grecia trebuia să demonstreze un nou curs al politicii imperiale, prin care țările orientale erau puse pe plan de egalitate cu cele occidentale și mai ales trebuia să sublinieze principiul că Grecia nu era întru nimica inferioară Italiei. Nero, în opoziție totală din acest moment cu cercurile privilegiate de la Roma, se aliniasă în întregime principiilor politice ale lui Caius și voia să dea încă un avertisment adversarilor săi, amintind că imperiul putea fi guvernat și din alte orașe decît Roma” ⁹.

Ceea ce demonstrează că vizita imperială nu era o simplă călătorie de plăcere este faptul că Nero voia de mult să o întreprindă și să o continue în Egipt, fără a se reîntoarce la Roma, intenție la care a trebuit să renunțe în ultimul moment.

¹ Paul Petit, *La paix romaine*, Paris, 1967, p. 246.

² H. Schiller, *Geschichte der Römischen Kaiserzeit*, Gotha, 1883, I, 1, p. 246.

³ G. H. Herzberg, *Griechische Geschichte*, Halle, 1884, p. 590.

⁴ A. von Domaszewski, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, Leipzig, 1921, 2, p. 73.

⁵ E. Hohl, *Domitius*, „R. E.”, Suppl., III, 388.

⁶ Werner Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, Leipzig, 1923, „Klio”, „Beiträge zur alten Geschichte”, p. 103.

⁷ C. A. H., 10, *The Augustan Empire*, 44, b. c. — A.D. 70, p. 737.

⁸ G. Ch. Piccard, *Augustus and Nero, the secret of empire*, Londra, 1966, p. 146—149.

⁹ M. A. Levi, *L'impero romano*, Torino, 1967, 1, p. 302; cf. și *idem*, *Nerone e i suoi tempi*, Milano, 1949, p. 210—212.

I. CALĂTORIA AMINATĂ

În anul 64 e.n., conform celor transmise de Tacit și Suetoniu, Nero a renunțat chiar în ziua plecării la călătoria în Grecia pe care voia să o continue în Egipt¹⁰. Iată cum comentează Tacit faptul: *nec multo post, omis- sa in praesens Achaia (causae in incerto fuere) urbem revisit, provincias Orientis, maxime Aegyptum secretis imaginationibus agitans* (Ann. 15, 36,1)¹¹. Deci Tacit accentuează predilecția lui Nero pentru provinciile orientale și faptul că nu erau cunoscute adevăratele cauze ale renunțării la călătorie (*causae in incerto fuere*); de aceea el enunță următoarele ipoteze: sau Nero a renunțat înfricoșându-se în fața zeiței (*seu numine exterrente* — zeița era Vesta, în fața altarului căreia se găsea împăratul), sau a fost împiedicat de amintirea propriilor crime, ce nu i-ar fi lăsat nici un moment de liniște (*seu facinorum recordatione numquam timore uacuus* Ann. 15, 36, 3). Ipotezele lui Tacit nu rezistă analizei, căci amintirea crimelor comise nu l-a împiedicat pe principe să facă în anul 66 călătoria în Grecia, iar în ceea ce privește scrupulele religioase, autorii antici sînt unanimi în a sublinia ireligiozitatea sa (cf. de pildă Suetoniu, *Nero*, 56, 1). Suetoniu relatează faptul în următorii termeni: *Peregrinationes duas omnino suscepit, Alexandrianam et Achaicam; sed Alexandrina ipso projectionis die destitit turbatus religione ac periculo. Nam cum circuitis templis in aede Vestae resedisset, consurgenti ei primum obhaesit, dein tanta oborta caligo est ut dispicere non posset.* (*Nero*, 19, 1—2). Nero a vrut deci să menajeze susceptibilitățile romane căci înainte de a pleca el face înconjurul templelor divinităților romane tradiționale (al Vestei, de pildă; cf. și Tacit, *loc. cit.*) Dar care este pericolul la care face aluzie Suetoniu? Pentru romanii tradiționali călătoria în Grecia urmată de cea de la Alexandria¹², era un act plin de grave consecințe, căci arăta în mod evident intenția principelui de a inclina balanța în favoarea provinciilor orientale și deci de a pune sub semnul întrebării rolul preponderent al Italiei în cadrul imperiului. De altminteri nu era de loc exclusă posibilitatea ca Nero să nu se reîntoarcă din călătorie preferînd să guverneze din Orient, de la Alexandria de pildă, și astfel capitala imperiului ar fi fost transferată *de facto*. Atitudinea împăratului era de natură să încurajeze asemenea zvonuri căci se știa bine că Roma nu era orașul său favorit. În Italia el se complăcea la Neapoli, deci într-un oraș grec; plăcea sa auzind marinari alexandrini cîntîndu-i operele poetice era și ea de notoritate publică. După toate probabilitățile acuzația de a fi provocat incendiul Romei provenea din aceleași cercuri care întrețineau o atmosferă ostilă principelui. Față de amploarea zvonurilor care circulau de-a lungul cetății eterne, Nero renunță, căci își dă seama că a pleca în călătorie ar fi însemnat să treacă un Rubicon pe care nu era încă în măsură să îl traverseze. El se

¹⁰ M. A. Levi, *L'impero romano*, 1, p. 300 crede că Nero a renunțat la călătorie din pricina incendiului Romei; explicația nu ni se pare satisfăcătoare deoarece acest lucru nu rezultă din nici un izvor.

¹¹ Cf. și analiza lui M. A. Levi, *Nerone e i suoi tempi*, p. 15.

¹² Suetoniu, *Nero*, 35, 10 confirmat de Cassius Dio 63, 18 relatează un amănunt de ordin anecdotic din care rezultă că totul era pregătit la Alexandria pentru a-l primi pe augustul vizitator: *Tusum nutricio filium relegavit, quod in procuracione Aegypti balineis in aduentum suum exstructis lavisset.*

temea de o violentă reacție, deoarece, după spusele lui Tacit, pină și plebea era neliniștită, din pricina aprovizionării cu grâne, dacă împăratul ar fi absentat : ... *quae praecipua cura est, rei frumentariae augustias, si abesset, metuenti* (Ann., 15, 36, 6). Intensitatea și gravitatea zvonurilor l-au determinat pe Nero ca înainte de plecare să încerce liniștirea spiritelor printr-un edict prin care proclama că absența sa nu va fi lungă, că toate în stat vor rămâne neschimbate, deci și structura constituțională, și că prosperitatea statului nu va avea de suferit : *dehinc edicto testificatus non longam sui absentiam et cuncta in republica perinde in mota et prospera fore* (Ann. 15, 36, 2). Dându-și seama că prin edictul său nu a reușit să liniștească spiritele, împăratul a renunțat pentru moment, în pofida voinței, la călătorie. Proclamația sa către poporul roman, după abandonarea proiectului, așa cum o transmite Tacit, este elocventă în ceea ce privește zvonurile care circulau în capitală în ajunul călătoriei. Nero pretinde că a renunțat datorită dragostei de patrie : *cunctas sibi curas amore patriae leuiore dictitans* (Ann. 15, 36, 6) ; din cauza privirilor triste ale cetățenilor : *uidisse maestos uultus ciuium* (Ann. 15, 36, 4) ; că datoria sa este să cedeze insistențelor poporului roman : *ergo ut in priuatis necessitudinibus proxima pignora praeualerent, ita populum Romanum uim plurimum habere parendumque retinenti* (Ann. 15, 36, 6). Împăratul caută să elimine zvonurile care circulau, căci își manifestă supunerea față de cetățeni și pune mai presus de orice dragostea de patrie, adică dragostea pentru Roma și Italia. După ce a relatat conținutul proclamației imperiale, Tacit arată care a fost atitudinea principelui în zilele care au urmat deciziei de a renunța la călătorie : *ipse quo fidei acquireret nihil usquam perinde laetum sibi, publicis locis struere conuiuia totaque urbe quasi domo uti* (Ann. 15, 37, 1). Dacă Nero ținea neapărat să demonstreze că nu se simțea nicăieri mai bine ca la Roma, asta înseamnă că au circulat în capitală zvonuri intense cu privire la intenția sa de a se stabili definitiv în altă parte. În fața primejdiilor pe care le implica plecarea în călătoria proiectată, Nero renunță la planul său, deoarece tradiționaliștii romani erau încă prea puternici pentru ca împăratul să poată distruge idealurile lor politice multiseculare.

II. CĂLĂTORIA ÎN GRECIA

O frază din *Acta fratrum Arvalium* ne face cunoscut că în cursul lunii octombrie a anului 66 e.n. Nero s-a imbarcat pentru a pleca în Grecia : *Isdem cos. VII K. Oc [toabr. magisterio imperatoris Neronis Claudii Caes. Aug. II pater patriae] promagister M. [Apronius Saturnius collegi fratrum Arualium nomine nota nuncupauit in Capitolio pro salute] et reditu impera[toris Neronis] Claudii Caes. Aug. Germ. et Messalinae coniugis eius*. Scrupulele religioase și amintirea crimelor săvârșite au încetat deci brusc și împăratul își pune în sfârșit în practică proiectul pe care îl abandonase în ultimul moment cîțiva ani mai înainte. Ce evenimente l-au determinat pe împărat să-și schimbe hotărîrea ?

Evenimentul principal a fost conjurația lui Piso din anul 65. În urma gravității complotului descoperit întîmplător, Nero declanșează o violentă campanie împotriva ordinului senatorial. Mulți senatori, chiar dintre cei

ce nu au participat la conjurație, cad victime ale furiei imperiale. Puțin timp după aceea se descoperă un nou complot, cel al lui Vinicius la Benevent. Din noua furia imperială se declanșează și execuțiile vor continua chiar și în timpul călătoriei triumfale a împăratului în Grecia.

În urma descoperirii comploturilor, Nero nu mai păstrează nici o măsură și nu își ascunde intenția de a distruge definitiv Senatul. Conform spuselor lui Suetoniu, el ar fi lăsat să se înțeleagă în mod clar că într-o zi va face să dispară ordinul senatorial din stat și că va încredința provinciile și armatele imperiului ordinului equestru și libertilor: *multasque nec dubias significationes saepe iecit, ne reliquis quidem se parsurum senatoribus, eumque ordinem sublaturum quandoque e republica ac provincias et exercitus equiti Romano ac libertis permissurum* (Nero, 37, 5). Nero nu își mai ascunde intențiile; convins de a fi redus la neputință ordinul senatorial, de a fi eliminat orice opoziție, el a crezut că are miinile libere pentru realizarea proiectelor pe care nu îndrăznise să le pună în practică mai înainte. De altminteri, în cursul anului 66 a fost încheiată pacea în Orient cu parții, templul lui Ianus a fost din nou închis la Roma iar Nero a luat titlul de *imperator* ca *praenomen*. Din acest moment imperiul roman se bucură de o pace totală și astfel Nero, după ce crede a fi rezolvat criza internă și externă, pleacă fără nici o teamă în călătorie în Grecia, convins că nimic nu îi va mai putea pune sub semnul întrebării proiectele sale politice.

Călătoria artistică a lui Nero se desfășura, cum era de prevăzut, triumfal. Între timp împăratul continuă să își manifeste ostilitatea față de ordinul senatorial. Pe de o parte condamnările și execuțiile senatorilor nu se întrerup, pe de alta senatul este omis din alocuțiunea rostită cu ocazia inaugurării lucrărilor de străpungere a istmului de Corint: *et in auspicando opere Isthmi magna frequentia clare ut sibi ac populo Romano bene res uerteret dissimulata senatus mentione* (Suetoniu, Nero, 36, 6); Grecia încetează din acest moment de a mai fi o provincie senatorială și obține un statut autonom. Alt fapt semnificativ, după opinia noastră: Nero nu a vizitat Atena și Sparta. Faptul este subliniat de Cassius Dio care afirmă că împăratul a vizitat toate orașele care organizau jocuri și concursuri cu excepția celor două cetăți ilustre: ἡγωνίσατο δὲ ἐν πάσῃ ὁμοίως πόλει ἀγῶνα ἐχούσῃ, κήρυκε πρὸς πάντα τὰ κηρύξεως δεόμενα Κλουβίῳ 'Ρούφῳ ἀνδρὶ ὑπατευκτότι χρησάμενος· πλὴν Ἀθηνῶν καὶ Λακεδαιμονίων· ταύταις γὰρ μόναις οὐδὲ ἐπεφοίτησε τὴν ἀρχὴν· τῇ μὲν, διὰ τοὺς Λυκούργου νόμους, ὥς ἐναντίους τῇ προαιρέσει αὐτοῦ ὄντας· τῇ δὲ, διὰ τὸν περὶ τῶν Ἐρινυῶν λόγον. (63,6).

Omiterea Atenei de pe itinerariu de către un împărat plin de ambiții artistice și filoelen declarat este un fapt surprinzător care i-a reținut atenția istoricului grec Cassius Dio. Atena și Sparta erau cele mai ilustre cetăți ale Greciei prin trecutul lor și faptul că Nero nu le-a vizitat în timpul călătoriei sale în Elada nu putea fi fără premeditare. Istoricii moderni care s-au preocupat de acest fapt în majoritatea cazurilor îl notează numai, încercând explicații psihologice (Domaszewski)¹³, sau îl interpretează ca un refuz

¹³ Domaszewski, *op. cit.*, p. 73. „Nu a vizitat Atena și Sparta, temându-se de severitatea legilor lui Licurg și judecata matricidului pe Areopag, nu dintr-un sentiment real de rușine, ci cu aceeași nerușinare infantilă care l-a adus pe scenă în roluri de eroi nebuni.”

al celor două cetăți de a-l primi pe împăratul „histrion” (E. Renan)¹⁴; numai Momigliano încearcă o interpretare de un alt ordin, dar pe care el însuși o consideră improbabilă: cele două cetăți grecești erau *ciuitates liberae* și, în consecință, nu mai aveau nici-o binefacere de așteptat din partea lui Nero¹⁵. Momigliano face aluzie la celebra proclamație de la Corint prin care împăratul anunța grecilor că le acordă libertatea (Ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος). Însă Atena și Sparta nu erau singurele cetăți grecești care se bucurau de statul privilegiat de *ciuitates liberae* și, pe de altă parte, știm că Nero a vizitat cel puțin una dintre ele, Delfi¹⁶ (Cassius Dio, 63, 10, 18; 20), unde a participat la tradiționalele jocuri pythice. De aceea explicația lui Momigliano nu ni se pare satisfăcătoare.

Cassius Dio dă în ceea ce privește Sparta o informație care ni se pare demnă de atenție: Neron nu a vizitat cetatea lacedemoniană din cauza legilor lui Licurg care erau opuse propriului său sistem de guvernare (πρωαιρησις). O întrebare ni se pare că se impune: de ce renume se bucura constituția lui Licurg în cercurile politice romane? Cicero se ocupă pe larg de ea în *De republica* și adesea o compară cu constituția romană republicană. Echivalentul lacedemonian al senatului roman este γερουσία; constituind senatul romanii n-au făcut altceva decât să preia o instituție spartană; pentru a dovedi această teză, Cicero recurge și la argumente lingvistice: <Lycurgus> γέρωντας *Lacedemone appellauit, nimis is quidem paucos XVIII, quos penes summam consilii uoluit esse, cum imperii summam rex teneret; ex quo nostri illud secuti atque interpretati, quos senes ille appellauit, nominauerunt senatum, ut iam Romulum patribus lectis fecisse diximus* (*De Rep.* 2, 28, 50). Licurg a fost primul legislator care a înțeles necesitatea sfatului optimatilor pe lângă autoritatea monarhică *quo facto primum uidit indicauitque idem, quod Spartae paulo ante uiderat, singulari imperio et potestate regia tum melius gubernari et regi ciuitates, si esse optimi cuiusque ad illam uim dominationis adiuncta auctoritas* (*ibidem*, 2, 9, 85). Constituția mixtă, idealul politic al cercurilor senatoriale, a preexistat la Sparta: *Haec enim, quae adhuc exposui, ita mixta fuerunt et in hac ciuitate et in Lacedaemonium* (*ibidem*, 2, 23, 43). Licurg este denumit *ille legum optimarum et aequissimi iuris inventor* (*ibidem*, 3, 7, 16). În sfârșit, Cicero subliniază faptul că Sparta a fost singura cetate din lume care a reușit să mențină timp de secole (mai mult de 700 de ani după părerea lui Cicero) propriile sale legi și moravuri: *Lacedaemonii cuius spectata ac nobilitata virtus non solum natura corroborata, uerum etiam disciplina putatur; qui soli toto orbe terrarum septingentos iam amplius moribus et numquam mutatis legibus uiuunt* (*Pro Flacco*, 26, 62–63). Ori menținerea nealterată a moravurilor proprii (*mores maiorum*) este și idealul tradiționaliștilor romani. În timpul lui Tiberiu, Valerius Maximus subliniază și el similitudinile între Roma și Sparta; scriitorul roman arată că cetatea lacedemoniană a ridicat grație legilor lui Licurg, un baraj împotriva penetrației moravurilor orientale: *Idem sensit proxima maiorum nostrorum grauitati Spartana ciuitas,*

¹⁴ E. Renan, *I' Inlêchrisl*, Paris, 1893, p. 304: „Citeva orașe s-au tinut destul de bine; scleratul nu a îndrăznit să intre în Atena; el nu a fost invitat”.

¹⁵ A. Momigliano, *op. cit.*, p. 737.

¹⁶ Cf. J. Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, Leipzig, 1873, I, p. 170–171 și J.A.O. Larsen, *Roman Greece*, in „An Economic Survey of Ancient Rome”, Baltimore, 1938, II, p. 446–449.

quae saeuerissimis Lycurgi legibus obtemperans aliquamdiu ciuium suorum oculos a contemplanda Asia retraxit, ne ilecebris eius capti ad delicatius genus prolabantur (2, 6, 1)¹⁷. Astfel Cicero, purtătorul de cuvânt al ordinului senatorial, constată o mare asemănare între constituția romană și cea spartană și subliniază adesea că Sparta, grație legilor lui Licurg, a reușit să pună în practică idei similare celor romane. Privit din acest punct de vedere, refuzul lui Nero de a vizita Sparta se explică lesne : legile lui Licurg elogiata de aristocrația senatorială romană erau la antipodul propriului său sistem de guvernământ¹⁸. Prin atitudinea sa împăratul a vrut să pună încă odată în evidență discrepanța între propria sa concepție de guvernare și idealurile politice ale ordinului senatorial.

Cazul Atenei apare ceva mai complicat. Cassius Dio afirmă că Nero nu s-a dus la Atena din cauza legendei eriniilor (τῆ δὲ, διὰ τὸν περὶ τῶν Ἐρινύων λόγον), zețele care pedepseau matricidul. Dacă ar fi vizitat Atena, Nero s-ar fi găsit în postura lui Oreste. Argumentul lui Cassius Dio este de ordin psihologic. Dar conform spuselor lui Suetoniu, Nero disprețuia orice fel de religie : *Religionum usque quaque contemptor, praeter unius Deae Syriae, hanc mox ita spreuit ut urina contaminaret* (Suetoniu, Nero, 56, 1). El nu a ezitat să scoată din templu statuile sacro-sancte ale penatilor Romei pe care, puțin timp mai târziu, Galba le-a reasezat la locul lor. Pe de altă parte am văzut că nu scrupulele religioase îl determinaseră pe Nero să amâne în anul 64 călătoria în Grecia, ci rațiuni politice. În general, scrupulele religioase cedează locul în fața intereselor politice, sau reprezintă proiecții în domeniul sacrului al aspirațiilor politice, cu atât mai mult într-o epocă în care credința în religiile tradiționale ale lumii greco-romane era zdruncinată din temelii și în care realitatea legendelor mitologice era de multă vreme pusă la îndoială. În cercurile guvernamentale romane din epoca principatului acceptarea unui cult sau a unei religii era nu numai o problemă de conștiință cit și o chestiune de opțiune politică. De aceea explicația formulată de Cassius Dio nu ni se pare convingătoare.

Ca și Sparta, Atena constituia în ochii romanilor simbolul Greciei clasice, care a îndeplinit o misiune civilizatoare în lume. Cicero îi aduce următorul elogiu : *Adsunt Athenienses, unde humanitas, doctrina, religio, fruges, iura, leges ortae atque in omnes terras putantur; de quorum urbis possessione propter pulchritudinem etiam inter deos certamen fuisse proditum est; quae uetustate ea est ut ipsa ex sese suos ciues genuisse dicatur et eorum eadem terra parens, alitrix, patria dicatur, autoritate autem tanta est, ut iam fractum prope et debilitatum Graeciae nomen huius urbis laude nitatur* (*Pro Flacco*, 26, 62). Atena constituia deci pentru oratorul roman izvorul oricărei activități umane superioare și numai datorită ei civilizația a fost difuzată în lume ; dacă Elada, în ciuda decadenței continuă să strălucească, lucrul

¹⁷ Popularitatea de care se bucura Sparta la Roma este subliniată și de Ed. Wölfflin, *Zur Psychologie der Völker des Altertums*, „Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik”, Leipzig, 7, 1—2 (1892), p. 145 : „cei mai apropiați de firea romană erau spartanii, și laudele adresate lor răsuna în școlile de retori nu mai slab decît cele adresate Atenei”.

¹⁸ Cf. și Herbert Box, *Roman citizenship in Iaconia*, „J.R.S.”, 21,1 p. 201 : „Este adevărat că Nero a dobîndit reputația în contemporaneitate de a fi cel mai mare filoleen din istorie, dar, după cum amintește Dio, el a refuzat să viziteze Sparta deoarece constituția lui Licurg nu îi plăcea”. Cit despre concursurile tradiționale care aveau loc la Sparta și despre prestigiul de care se bucura memoria lui Licurg în epoca romană cf. „R. E.”, III, 1451—1452 și 1508—1525.

este posibil numai grație gloriei acestui oraș. Aceeași constatare o face și Pliniu cel Tânăr care atrage atenția într-o scrisoare unui prieten ce trebuia să plece în Grecia în calitate de guvernator, că va guverna Atena și Sparta, simbolurile Eladei căreia Roma îi datorează legile ei. Deși capitala provinciei era Corintul, Pliniu nu acordă nici o atenție cetății : *Habe ante oculos hanc esse terram quae nobis miserit iura, quae leges non uictis sed petentibus dederit, Athenas esse quas adeas, Lacedaemonem esse quam regas* (Epist. 8, 24, 4). Seneca pune pe același plan pe Solon cu Licurg (Epist. 14, 2, 6), Velleius Paterculus afirmă că Atena a monopolizat toate virtuțile artistice și literare ale Greciei : *una urbs Attica pluribus auctoribus eloquentiae, quam universa Graecia, operibus floruit, adeo ut corpora gentis illius superata sint in alias civitates, ingenia uero solis Athenensium muris clausa existimus* (1, 18, 1); în sfârșit Lucan scoate în evidență faptul că Atena a fost aliata lui Pompei în războiul civil și că orașul continuă să strălucească datorită gloriei antice : *famae ueteres laudantur Athenae* (Pharsalia, 5, 52; cf. și 3, 181)¹⁹.

Din cele arătate rezultă că Atena se bucură de un renume cel puțin egal cu cel al Spartei în cercurile tradiționaliștilor romani; faptul este cu atât mai semnificativ cu cât în aceleași cercuri imaginea grecilor contemporani este atât de proastă încât, după mărturia lui Pausanias, Vespasian în momentul anulării actului prin care Nero acordase libertatea grecilor își justifică gestul spunind, că grecii au uitat libertatea : ἀπομεμαθηκέναι φήσας τὴν ἐλευθερίαν τὸ Ἑλληνικόν (Pausanias, 2, 55, 1). Disprețul romanului tradiționalist față de grecii contemporani nu putea fi exprimat în termeni mai categorici. Romanii încearcă să ridice bariere pentru a stăvili masiva penetrație a moravurilor grecești la Roma, care lent dar ireversibil tinde să devină un oraș elenistic pînă-ntr-atîta încât Iuvenal exclamă indignat : *Non possum ferre, Quirites/graecam urbem* (Saturnae, 3, 60–61)²⁰. Numai două cetăți grecești se bucurau de admirația romanilor, Atena și Sparta, simbolurile Eladei clasice, deci ale Eladei care a transmis romanilor cultura și organizarea politică republicană.

Pentru romani istoria Greciei cuprindea două perioade distincte și antinomice, a căror placă turnantă a constituit-o domnia lui Alexandru Macedon. Prima perioadă este în ochii romanilor demnă de toată lauda, deoarece adesea ea a constituit un model pentru instituțiile romane; în mod brutal Alexandru i-a pus capăt căci, susține Seneca, el este cel care a distrus rațiunea de a fi a Spartei și a Atenei : *qui <Alexander>, quod cuique optimum est, eripit, Lacedaemonem seruire iubet, Athenas tacere* (Seneca. Epist. 15, 2, 62). Epoca pe care a inaugurat-o regele macedonean s-a caracterizat prin abandonarea moravurilor grecești în favoarea celor orientale. Titus Livius spune în legătură cu Alexandru, că devenise asemănător lui Darius (*Dario magis similis*) și dacă ar fi încercat cucerirea Italiei ar fi venit cu o armată degenerată din cauza moravurilor persane : *et exercitum Macedoniae oblitum degenerantemque iam in Persarum mores* (9, 18). Pamfletele romane la adresa regelui macedonean depășesc semni-

¹⁹ Cf. Ed. Wölflin, *op. cit.*, p. 144 : „toată lauda de care grecii se bucură se adresează mai ales ateniensilor”; cf. și p. 145.

²⁰ Cf. pentru imaginea negativă a grecilor contemporani la Roma Ronald Syme, *Tacitus*, Oxford, 1958, capitolul *Tacitus and the Greeks*, p. 504–519 și Ed. Wölflin, *op. cit.*, p. 140–116.

ficația unui simplu topos literar și dovedesc o ostilitate marcată față de sistemul politic al imperiilor elenistice al căror simbol era Alexandru ²¹. Atacurile repetate și de o violență extremă ale lui Seneca și Lucan, protagoniști ai conjurației lui Piso, au drept scop de a-l pune în gardă pe Nero împotriva tendințelor manifeste de abandonare a tradiției politice și culturale romane. Dar împăratul își dezvăluie din ce în ce mai mult afinitățile orientale și ia ca model pe Alexandru ²². În timpul vizitei în Grecia el se dovedește odată mai mult un *imitator Alexandri*, căci asemenea macedoneanului — privită în acest context nu poate fi vorba de o simplă coincidență — el a disprețuit Atena; este ceea ce Lucan subliniază ca un fapt întru totul negativ al lui Alexandru: *uictasque patri desepexit Athenas (Pharsalia, 10, 29)* ²³. Cu alte cuvinte aceleași rațiuni care l-au determinat să nu viziteze Sparta explică și omisiunea Atenei de pe itinerariul împăratului: Nero arată în mod clar și în acest fel prăpastia care îl despărțea de idealurile senatoriale.

Dar, dacă împăratul nu s-a dus la Atena și Sparta, el s-a oprit îndelung la Corint și convocînd acolo o mulțime de greci el proclamă într-o scurtă cuvîntare libertatea Greciei ²⁴. În același loc consulul Flamininius făcuse o proclamație similară. Dar, după părerea noastră, aceasta este o simplă coincidență. Mai degrabă credem că Nero a avut alt motiv decît amintirea lui Flaminius pentru a face importanta comunicare la Corint. Oraș comercial prin excelență, Corintul constituia un mozaic etnic și de moravuri în care elementele orientale sau orientalizate predominau. Propaganda creștină a apostolului Pavel, care eșuase la Atena, cîștigă mulți adepți în acest loc: . . . και πολλοί τῶν Κορινθίων ἀκούοντες ἐπίστευον καὶ ἐβαπτίζοντο. (*Actus Apostolorum*, 18, 8). Dacă Cicero făcuse elogiul Spartei pentru că reușise să își păstreze nealterate moravurile ancestrale, el constată o situație cu totul diferită la Corint. Oratorul roman arată că viciul primordial al orașelor maritime este alterarea inevitabilă a moravurilor, căci odată cu corăbiile pătrund în port obiceiuri și moravuri străine, ceea ce are ca efect dizolvarea structurilor strămoșești: *est autem maritimis urbibus etiam quaedam corruptela ac demutatio morum; admiscuntur enim novis sermonibus ac disciplinis ut importantur non merces solum sed etiam mores, ut nihil possit in patriis institutiis manere integrum (De republica, 2, 4, 7)*. Exemplele invocate de Cicero în sprijinul acestei teze sînt Cartagina și Corintul: *nec uero ulla res magis labefactam diu Carthaginem et Corinthum pervertit aliquando quam hic error ac dissipatio civium, quod mercandi cupiditate et nauigandi et agrorum et armorum cultum relinquerant (ibidem, 2, 4, 7)*; oratorul roman extinde chiar această constatare la întreaga Grece și explică astfel decăderea ei: *et quod de Corinthio dixi, id haud*

²¹ Cf. P. Ceașescu, *La double image d'Alexandre le Grand à Rome, essai d'une explication politique*, sub tipar, „Studii Clasice”, 17.

²² Cf. Christensen, *Alexander der Grosse bei den römischen Dichtern*, „Neues Jahrbuch für das Klassische Altertum”, 1909, p. 250; Fr. Préchat, introducerea la ediția critică Seneca, *De beneficiis*, Paris, Les Belles Lettres, 1926, p. XII—XIII; H. Bardon, *Les empereurs et les lettres latines d'Auguste à Hadrien*, Paris, 1940, p. 254.

²³ Pentru Lucan cf. Jacqueline Brisset, *Les idées politiques de Lucain*, Paris, 1964.

²⁴ Textul discursului lui Nero a fost descoperit și publicat pentru prima dată de M. Holleaux, *Discours prononcé par Néron à Corinthe en rendant aux Grecs la liberté*, „B.C.H.”, 12 (1889), p. 510—528 = S.I.G. ³, 814 = E.M. Smallwood, *Documents illustrating the principales of Gaius, Claudius and Nero*, Cambridge, 1967, p. 35—36.

scio an liceat de cuncta Graecia uerissime dicere, căci ea este de fapt un port imens nam ipsa Peloponesus fere tota in mari est în care se scurg moravurile străine quae causa perspicua et malorum commutationumque Graeciae propter ea uitia marilimarum urbium, quae ante paulo perbreuiter adtigi (ibidem, 2, 4, 8 9). Astfel Cicero își manifestă ostilitatea față de orașele de tipul Corintului. Seneca se înscrie pe aceeași linie subliniind că locuitorii acestui oraș îi acordaseră lui Alexandru Macedon dreptul de cetățenie (De Beneficiis, 1, 13, 1) și că celebrele vase de Corint sînt un exemplu de exagerare vicioasă (De tranqu.animi, 9, 6); asemenea obiecte afirmă filozoful au valoare numai din cauza nebuliei (Ad Heluiam matrem, 11, 3). În sfîrșit, Iuvenal consideră Rodosul și Corintul demne de tot disprețul : ...despicias tulforsitan inbellis Rhodios unctamque Corinthon/despicias merito (Saturae, 8, 112—114).

Cicero dă în discursul cu privire la legea agrară unele amănunte care explică și mai bine adversitatea cercurilor senatoriale față de Corint și pune într-o lumină mai clară semnificația politică a vizitei lui Nero în acest oraș. Oratorul roman susține că strămoșii (*maiores*) stabiliseră că numai trei orașe erau capabile de a deveni centrul politic al unui imperiu și deci de a face concurență Romei : Capua, Cartagina și Corintul : [...] *maiores nostri [...] qui tres solum urbes in terris omnibus, Carthaginem, Corinthum, Capuam, statuerunt posse imperii gravitatem ac nomen sustinere (De lege agraria, II, 32, 87).* Deoarece Cartagina și Corintul se aflau la distanță de Roma, și în consecință puteau să se sustragă unei supra-vegheri stricte, romanii le-au distrus din temelii ca să nu se mai poată ridica vreodată, căci existența lor constituia un pericol permanent pentru Roma : *Haec, quae procul erant a conspectu imperii, non solum adflixerunt, sed etiam, ne quando recreata exsurgere atque erigere se possent, funditus, ut dixi, sustulerunt (ibidem).* Deci acesta a fost motivul pentru care Mummius procedează în anul 146 î.e.n. la ștergerea de pe suprafața pămîntului a Corintului. Împotriva acestui curent tradiționalist roman va acționa Iulius Cezar care reintemeiază orașul sub numele de *Colonia Laus Iulia Corinthus* în anul 41 î.e.n. și care preia proiectul lui Alexandru Macedon de străpungere a istmului de Corint, proiect reluat mai tîrziu de Caligula. Nero se înscrie pe aceeași linie politică prin importanța pe care o acordă vizitei la Corint și prin începerea efectivă a lucrărilor de străpungere a istmului ceea ce ar fi transformat acest oraș în principalul port mediteranean²⁵. În lumina acestor fapte ni se pare că alegerea acestui loc pentru rostirea proclamației nu poate fi pusă pe seama precedentului lui Flamininius ci demonstrează cursul politic pe care Nero se angajase definitiv : vizita la Corint avea drept scop să arate că acesta este tipul de oraș în care se complăcea principele, că filoelenismul său se adresa în exclusivitate Greciei orientalizate și că el s-a identificat cu programul politic al lui Iulius Cezar și Caligula²⁶.

²⁵ Cf. și M. B. Gerster, *L'Isthme de Corinthe, tentatives de percement dans l'antiquité*, „B.C.H.”, 1884, 8, p. 225—240; Jean Rougé, *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'empire Romain*, Paris, 1966, p. 85.

²⁶ M. A. Levi, *op. cit.*, p. 211 subliniază și el unele aspecte politice ale vizitei la Corint : „Lunga ședere la Corint trebuia să servească demonstrației că împăratul punea pe plan de egalitate

În fond imperiul roman era constituit din două entități antinomice, din două sfere cu aceeași încărcătură electrică care se respingeau atât de puternic încât Sir Ronald Syme este, după părerea noastră, îndreptățit să afirme în legătură cu conflictul dintre Augustus și Marc Antoniu : „Hotarele între domeniile teritoriale ale celor doi potențați (Marea Ionică, și pe calea continentală strîmtoarea și legătura de netrecut a lanțului muntos din Muntenegru) era hotarul fixat de natură, de istorie, de civilizație și de limbă între occidentul latin și orientul grec. Imperiul s-ar fi putut sparge în două și chiar cu mare ușurință. În fond este unul din miracolele istoriei romane faptul că de-a lungul atîtor epoci diviziunea între occident și orient a fost atât de bine mascată și atât de mult timp amînată”²⁷. Fenomenul este complex, căci dacă Orientul rezistă oricărei încercări de romanizare, Occidentul se lasă treptat atras de mirajul orientului. În fața acestei însușiri a levantului senatul rămîne funciamente latin și rămîne partizanul italo-centrismului afirmînd și luptînd pentru preponderența Italiei în cadrul imperiului. Autoritatea centrală reprezentată de împărat și libertăți imperiale, de origini diverse în majoritate greci sau orientali, are în vedere interesele ansamblului imperiului și încearcă măcar să stabilească un echilibru între cele două lumi, dacă nu chiar să rupă echilibrul în favoarea Orientului cum au încercat Caligula și Nero. De îndată ce apar indiciile unei politici filo-orientale senatul reacționează violent și, cel puțin în primul secol al erei noastre, dînd dovadă de o extraordinară energie și tenacitate el reușește, cu prețul unor grele sacrificii, să elimine pe împărații care încearcă să răstoarne echilibrul statornicit de Augustus. Bătălia se manifestă și în domeniul literar unde un întreg curent antiorientalist se pune în mișcare, ilustrat de personalități ieșite din comun, cum ar fi Lucan, Seneca, Iuvenal, Tacit²⁸. Relatarea făcută de scriitorii romani cu privire la proclamarea lui Vespasian ca împărat la Alexandria este elocventă în această privință : istoricii Tacit și Suetoniu, deși bine informați asupra semnificației șederii lui Vespasian în Egipt, o escamotează pentru a diminua importanța unei numiri de împărat în altă parte decît la Roma și mai mult decît atît în Orient²⁹.

Începută sub bune auspicii din punctul de vedere al senatului, domnia lui Nero degenerază repede, după celebrul *quinquennium*, către forme orientalistice în opoziție totală cu idealurile politice ale aristocrației senatoriale. Cele două tendințe ajung pe poziții ireconciliabile și, privit prin această prismă, faptul că Nero nu a vizitat Sparta și Atena are valoarea de simbol : principele arată în mod clar că în timpul călătoriei sale el nu caută Grecia clasică, singura care se bucura de admirația cercurilor tradiționaliste de la Roma, dovedind și în acest fel în ce direcție se îndreptau opțiunile sale politice.

tate țările orientale cu cele occidentale și mai ales că nu voia să se facă vreo diferență între Grecia și Italia”. Aceasta însă este semnificația întregii călătorii în Grecia și nu semnificația vizitei la Corint.

²⁷ Ronald Syme, *La rivoluzione romana*, Torino, 1962, p. 291.

²⁸ Cf. M. Leclant, *Reflets de l’Egypte dans la littérature latine d’après quelques publications récentes*, „R.E.L.” 36 (1958), p. 81—85.

²⁹ Cf. P. Jouget, *L’arrivée de Vespasien à Alexandrie*, „Bulletin de l’Institut d’Egypte”, Cairo, 24 (1942), p. 21—32 ; P. Derchain și J. Hubaux, *Vespasien au Sérapéum*, „Latomus”, 12, 1 (1953) p. 38—52.

III. NERO ȘI SCHIMBAREA CAPITALEI IMPERIULUI

Astfel Nero tinde din ce în ce mai mult către formele orientale. Pe planul politicii interne acest lucru se traduce prin evoluția către autocratism și diminuarea rolului, ba chiar suprimarea instituțiilor republicane. Dar cum toate aceste acte întâmpinau la Roma o opoziție crescândă, al cărei punct culminant fusese conjurația lui Piso, ar fi fost logic ca Nero să fi dorit să mute capitala în Orient, adică într-o regiune unde propriile sale aspirații ar fi trezit un ecou favorabil. Din păcate, deși logică, această intenție nu rezultă în mod explicit din izvoare. Numai o frază a lui Aurelius Victor pare să o indice : *Quis proditis caessisque, urbem incendio, plebem ferris uulgo emissis, senatum pari morte tollere decreuerat, noua sede regno quaesita (De Caesaribus, 5, 13)*³⁰.

Cum se vede fraza conține acuzațiile tradiționale aduse lui Nero (incendierea Romei, uciderea Senatului și a poporului). În termeni similari se exprimă și Cassius Dio când vorbește despre planurile făurite de Nero după răscoala legiunilor de sub comanda lui Galba : Ὑπὸ πάντων ὁμοίως ἐγκαταλεφθεῖς, ἐβουλεύσατο μὲν τοὺς τε βουλευτάς ἀποκτεῖναι, καὶ τὴν πόλιν καταπρῆσαι, ἐς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πλεῦσαι (53, 27). Cassius Dio precizează că împăratul voia să se retragă la Alexandria, fapt confirmat și de alte izvoare ; astfel Plutarh subliniază că defectiunea lui Nymphidius Sabinus, prefect al pretoriului, s-a produs atunci când acesta și-a dat seama că împăratul voia să se refugieze în Egipt : ... καὶ δῆλος ἦν ἀποδρασόμενος εἰς Αἴγυπτον (Plut. Galba, 2) ; Suetoniu afirmă că în aceste grave momente i se prezicea împăratului domnia în Orient și unii îi indicau drept reședință Ierusalimul : *sponderant tamen quidem destituto Orientis dominationem, nonnulli nominatim regnum Hierosolymonem* (Suetoniu, Nero, 40, 3) și că Nero era pe punctul de a-și pregăti o flotă : *praemissis libertorum fidissimis Ostiam ad classem praeparandam* (ibidem, 47, 1). Dar între textul lui Aurelius Victor și celelalte există o deosebire deloc neglijată : în timp ce Plutarh, Suetoniu, Cassius Dio plasează cronologic decizia lui Nero după declanșarea revoltei legiunilor lui Galba, din textul lui Aurelius Victor rezultă că revolta lui Galba a fost provocată de planurile pe care le făurise împăratul, între care transferul capitalei deținea un loc primordial : *Ac ni Galba, qui Hispaniam praesidebat, cognito, mandatum sui exitium, quamquam senecta aetate, imperio correpto subuenisset, tantum facinus haud dubie patraretur* (Aurelius Victor, De Caes, 5, 14). Din păcate textul lui Aurelius Victor este confuz și între cele două fragmente citate se intercalează o poveste foarte puțin clară în legătură cu o replică a ambasadorului part acreditat la Roma, astfel încât acest text nu poate constitui un argument peremptoriu.

Alte fapte par însă să confirme ipoteza că Nero avea de gând să mute capitala imperiului : în primul rînd autorii antici sînt unanimi în a afirma că după *quinquennium* Nero reia programul politic al lui Caligula ; ori Caligula proiectase și el o călătorie în Egipt, cu intenția de a nu se mai reîn-

³⁰ Singurul autor modern care, după știința noastră, utilizează textul lui Aurelius Victor este E. Renan, *op. cit.*, p. 308 : „Uneori el <Nero> s-a gândit să schimbe sediul imperiului, să se retragă la Alexandria”.

toarce, după ce ar fi ucis întregul Senat : *intraque quartum mensem perit, ingentia facinora ausus aliquantor maiora moliens, siquidem proposuerat Antium, deinde Alexandream commigrare interrempto prius utrisque ordinis electissimo quoque* (Suetonius, *Caligula*, 49, 4). Evident, aceasta nu implică în mod necesar că imitatorul lui Caligula a avut aceeași intenție, însă la aceasta se mai adaugă și alte fapte. Nero abandonează tradiția romană într-un domeniu atât de important cum este cultul morților și adoptă tradiția egipteană (cf. Tacit, *Ann.* 16, 6, 2)³¹. Dar împăratul se face vinovat și de o altă erezie față de tradiția romană, erezie plină de grave consecințe : el pune să fie topite statuile zeilor penați : *Ultimo templis compluribus dona detraxit simulacraque ex auro uel argento fabricata conflavit, in iis Penatium deorum, quae mox Galba restituit* (Suetoniu, *Nero*, 37, 7)³². Penații poporului roman au fost aduși de la Troia în Italia de către Aeneas însuși ; venerarea și respectul față de cultul lor constituia o datorie sacră pentru orice roman, căci asociați Vestei, ei erau zeii protectori ai poporului roman. Aeneas i-a salvat din incendiul care pustia Troia în urma unui ordin divin. Mai târziu L. Caecilius Metellus i-a salvat și el dintr-un incendiu (*Metellus de incendio sacra Vestae et Aeneas de Troiano excidio penates liberasse praedicatur* — Varro apud Augustinum, *De ciuitate Dei*, 6, 2), ceea ce i-a adus din partea romanilor în semn de recunoștință o statuie pe Capitoliu (Dion din Halicarnas, 2, 68, 4). Penații poporului roman erau simbolul forței romane și în această calitate sînt ei invocați în câteva rînduri de către Cicero. Legitimitatea puterii și predestinarea Romei pentru imperiul universal sînt proclamate în Eneida grație penaților aduși din Troia. În fața Didonei Aeneas se prezintă în calitate de salvator al lor : *sum pius Aeneas raptos qui ex hoste Penatis/classe ueho mecum . . .* (Verg. *Eneida*, 1, 378—379). În două rînduri Augustus amintește în *Res gestae*³³ că printre templele divinităților tradiționale reconstruite de el se afla și cel al penaților.

Astfel Nero manifestîndu-și public impietatea față de aceste divinități tradiționale a comis un act plin de grave consecințe politice : atunci cînd Troia a căzut, au fost înființi penații ei ; cînd Nero a distrus statuile sacrosancte, simbolic, Roma a fost înfrîntă, căci fără penați ea își pierdea sensul existenței în calitate de metropolă a imperiului. Actul era mult prea grav în ochii romanilor și de aceea Galba adus la putere de către un curent tradiționalist le-a repus la locul lor imediat după ascensiunea sa la imperiu.

În absența unei dovezi decisive concluzia că Nero a vrut să transfere capitala imperiului rămîne doar cu titlul de ipoteză, în ciuda numeroaselor fapte care par să o indice. Un lucru este însă sigur : atitudinea principelui era de natură să încurajeze asemenea zvonuri. Dacă opinia publică nu i-ar fi atribuit împăratului intenția de a abandona capitala, eforturile pe care le-a făcut Nero în câteva rînduri, pentru a-i asigura pe romani că nu se simțea nicăieri mai bine ca la Roma, nu s-ar explica. Zvonurile care

³¹ Cf. M. Leclant, *op. cit.*, p. 84.

³² Tacit, *Ann.*, 15, 61, 1. În cadrul descrierii incendiului Romei spune că printre altele a ars și templul Vestei cu penații poporului roman : / . . . / *et delubrum Vestae cum Penatibus populi Romani exusta*. S-ar putea ca Tacit și Suetoniu să se refere la același fapt, ceea ce nu este deloc sigur, și Suetoniu să fi deformat realitatea. Dar și în acest caz din textul lui Tacit se subînțelege că Nero nu s-a comportat precum Caecilius, salvatorul penaților poporului roman.

³³ R. G. 19, 2 ; *App.* 2, text stabilit și comentat de Jean Gagé, Paris, 1935.

circulau în timpul și după incendiul Romei aveau după toate probabilitățile aceeași origine și, pentru a le dezminți, împăratul se întoarce în grabă de la Antium și reconstruiește cât mai repede posibil orașul, pentru a dovedi că dorința sa era ca Roma să fie cel mai maiestuos oraș al imperiului roman. Dar zvonurile continuau să circule și călătoria în Grecia nu era de natură să le oprească. Suetoniu afirmă că circulară zvonuri și despre intenția lui Iulius Cezar de a se stabili definitiv la Alexandria sau la Troia : *Quin enim uaria fama percrebuit migraturum Alexandream uel Ilium translatum simul opibus imperii* (Suetonius, *Div. Iul.*, 79,4). Zvonurile transmise de Suetoniu erau probabil de natură propagandistă : ucigașii lui Cezar răspinzind această acuzație își justificau astfel asasinatul politic. Declanșând asemenea zvonuri, pe care atitudinea împăratului le întărea, adversarii lui Nero pregăteau psihologic teienul pentru răsturnarea ultimului principe al dinastiei iulio-claudiene.

IV. CONSECINȚELE POLITICE ALE CĂLĂTORIEI ÎN GRECIA

Călătoria imperială în Grecia se prelungea și împăratul sigur de forțele sale se considera la apogeul puterii. Dar în ciuda acestor aparente rapoartele pe care le trimitea de la Roma Helius ³⁴, deveneau din ce în ce mai alarmante. Împăratul nu le acorda importanța cuvenită și își continua nestingherit călătoria. Exasperat Helius trece în Grecia și îl convinge pe Nero să se întoarcă deoarece se pregătea un complot împotriva sa : *εἰπὼν μεγάλην ἐπιβολὴν ἐν τῇ Ῥώμῃ παρασκευάζασθαι κατ' αὐτοῦ* (Cassius Dio, 63, 19). În sfârșit, în pofida voinței, căci voia să își continue călătoria în Egipt, împăratul se decide și se reîntoarce triumfal la Roma. Scurt timp după aceasta se declanșează revolta lui Vindex în Galia urmată de cea a lui Galba în Spania. Declanșind cele două revolte militare senatul a dat lovitura decisivă. Dacă acțiunea lui Vindex îl lasă pe principe indiferent, vestea asocierii la revoltă a legiunilor din Spania îl demoralizează total. Nero devine brusc conștient că a pierdut partida. În fața gravității situației el convoacă senatul și acesta formal ratifică propunerile împăratului declarându-l pe Galba *hostis publicus* : *συγκλήτου ψηφισαμένης πολέμιον τὸν Γάλβαν* (Plut. *Galba*, 6) Dar, după o clipă de speranțe, Nero realizează că de fapt nu mai putea conta pe senat și atunci făurește planul de a se refugia în Egipt. Situația devenea din ce în ce mai gravă căci, dacă Nero ar fi reușit să ajungă la Alexandria, s-ar fi reeditat luptele între Augustus și Marc Antoniu. Pentru a preîntîmpina acest pericol iminent, senatul se decide să treacă direct la acțiune chiar la Roma. Este ceea ce rezultă din textul istoricului bizantin, propriu-zis un abreviator al lui Cassius Dio, Ioan din Antiohia : *Οἱ δὲ τῆς βουλῆς ἀκούσαντες ταυτὰ* — adică intenția lui Nero de a pleca la Alexandria — *πρὸς τοὺς δορυφόρους καὶ τοὺς ἄλλους, οἱ τὴν βασιλεὺς φρουροῦσιν, αὐτὴν*

³⁴ În legătură cu numirea lui Helius ca locțiitor al împăratului la Roma în timpul călătoriei în Grecia cf. interesantele observații ale lui Werner Schur, *op. cit.*, p. 104 : „E caracteristic pentru orientarea politicii interne neroniene din ultimii ani. că a lăsat în calitate de locțiitor un libert și încă un grec / . . . / Numirea lui Helius arăta cu tărie sistemul de guvernare al împăratului, că imperiul este proprietatea particulară a sa, că domnia este la dispoziția stăpînului. Și ea mai demonștra în modul cel mai clar cu puțință intenția împăratului de a se sprijini de aici înainte nu pe elementele romane din imperiu ci pe cele grecești”.

προσδιαλεχθέντες, πείθουσί τε αὐτούς ἅμα γενέσθαι, καὶ μεταποιήσασθαι τῆς Ῥωμαίων ἐπικρατείας. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οὗτοι τῆς τῶν βουλευσάτων ἐγένοντο γνώμης, αὐτίκα μὲν τὸν τοῦ στρατοπέδου ἑπαρχὸν Σκίπουλον ἀναίρουσιν· ἀφίσθαιται δὲ τῆς τοῦ βασιλέως φρουρᾶς. (Ioanis Antiochenis, *Fragmenta*, in „F.H.G.” ed. Firmin Didot, 1851, p. 576)³⁵. Acțiunea senatului se dovedește decisivă căci ea determină o parte a cohortelor pretoriene să ia armele împotriva lui Nero, și ea se produce la timp, deoarece Galba auzind de înfrângerea și moartea lui Vindex a fost atât de deprimat încât se gîndea la sinucidere și nu și-a reluat marșul spre Roma decît după ce i s-a comunicat moartea lui Nero ³⁶. Defecțiunea cohortelor pretoriene i-a dat lui Nero lovitura de grație. Simțindu-se părăsit împăratul se sinucide în vila libertului său Phaon.

Călătoria în Grecia constituie placa turnantă a politicii lui Nero ; ea este atât decisiv prin care împăratul demonstrează voința de a călca în picioare tradiția romană și de a pune capăt preponderenței politice a Italiei în imperiu ; filoelen declarat, aspirațiile sale se îndreaptă cu exclusivitate către idealurile politice și culturale ale Greciei orientalizate. Nebunia sa este de fapt înscrierea pe linia politică a lui Cezar, Marc Antoniu, Caligula, adică încercarea de schimbare a raporturilor politice statornicite de Augustus. Senatul, deși zdruncinat din cauza persecuțiilor ce au urmat descoperirii conjurației lui Piso, are încă puterea de a-l răsturna pe împărat și de a zădărnici încă o tentativă de deplasare în direcția Orientului centrul imperiului, de încurajare a orientalizării lumii romane. Orientul se insinua încă de multă vreme la Roma, dar Senatul găsește încă suficiente resurse pentru a evita consecințele politice ale fenomenului și de a salvagarda, cel puțin teoretic, *Victoria Augusti*.

Căderea lui Nero este deci consecința semnificațiilor călătoriei în Grecia în cadrul raportului de forțe existent în imperiu.

LES ASPECTS ET LES CONSÉQUENCES POLITIQUES DU VOYAGE DE NÉRON EN GRÈCE

RÉSUMÉ

En 64, Néron renonça, selon Tacite et Suétone, le jour même de son départ, au projet de voyage en Grèce, qui devait être suivi par un voyage en Égypte. Les raisons de cette brusque décision étaient d'ordre politique : le voyage semblait prouver la volonté de l'empereur de déplacer le centre de gravité de l'Empire vers l'Orient et, partant, de mettre en cause le rôle prépondérant de l'Italie. En 65 fut découvert le complot de Pison, qui détermina le prince à déclencher une violente campagne contre l'ordre sénatorial. Néron crut avoir désormais les mains libres en vue du projet jadis

³⁵ Cf. și Plutarh, *Galba*, 2.

³⁶ Suetoniu, *Galba*, 11, 1—2 : *Accessit ad tanta discrimina mors Vindicis, qua maxime consternatus destitutoque similis non multum auit quin uitae renuntiaret. Sed superuentibus ab urbe nuntis ut occisum Neronem cunctosque in uerba sua iurasse cognouit, deposita legati suscepit Caesaris appellationem iterque igressus est paludatus ac dependente a ceruicibus pugione ante pectus.*

avorté. Durant son voyage en Grèce, il évita paradoxalement de se rendre à Sparte et à Athènes (Cass. Dio, 63, 6). Ces deux cités étaient aux yeux des cercles sénatoriaux de Rome le symbole de la Grèce classique, à laquelle Rome devait l'organisation politique et la culture. À la lumière de la réputation négative de Corinthe dans ces mêmes cercles, en tant que cité cosmopolite, symbole de l'Hellade orientalisée, rivale possible de Rome, la proclamation de la liberté grecque, prononcée par Néron à Corinthe même, revêt une importance particulière. L'attitude de Néron pendant le voyage mettait en évidence la différence qui le séparait des idéaux politiques du Sénat. Une phrase d'Aurelius Victor (5,13–14) paraît prouver l'intention de Néron de transférer la capitale de l'Empire, une des causes de la révolte de Galba. Pourtant, ce texte assez confus ne permet aucune conclusion ferme, malgré d'autres confirmations. Mais l'attitude même de Néron permit de telles spéculations, dont les adversaires du prince se servirent afin de préparer du point de vue psychologique la chute de celui-ci. De même les sources anciennes font état du projet de Néron de s'enfuir en Égypte après avoir perdu la partie à Rome. C'est ainsi que le voyage de Néron en Grèce se plaçait au centre des conflits entre le Sénat et le Prince et entre l'Occident et l'Orient de l'Empire.

REVOLUȚIA DE LA 1848 DIN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN CORESPONDENȚA CĂTRE ZIARUL BERLINEZ „VOSSISCHE ZEITUNG”

DE

TEODOR PAVEL

Evenimentele revoluționare de acum 126 ani din Țările Române au stîrnit în Europa vremii un ecou pe care numai fermitatea voinței și temeritatea faptelor, prin care un popor asuprit și-a afirmat aspirațiile de progres și năzuința de unitate și neatîrnare îl poate explica. În efervescența revoluționară de pe continent, interesul Europei pentru revoluția din Țările Române s-a contopit cu stăruințele conducătorilor mișcării de la noi de a afirma în fața opiniei progresiste europene și a cercurilor diplomatice justetea cauzei românești. Iar în momentele critice, de a trezi simpatie și a găsi sprijin împotriva forțelor contrarevoluționare interne și externe.

În acest sens, investigația ecoului revoluției române în presa germană, ca parte a ecoului general european, nu se rezumă doar la depistarea acestuia ca factor pasiv, ci — așa cum o va demonstra cazul ziarului berlinez — urmărește reconstituirea imaginii pe care și-a făcut-o, la 1848, Europa despre noi din perspectiva acțiunilor de propagandă desfășurată în străinătate de către revoluționarii români în vara și toamna anului 1848.

În tematica vastă a istoriografiei revoluției din Țările Române acest aspect rămîne încă neacoperit, exceptînd informațiile disperate despre știrile apărute în presa franceză și austriacă¹. În investigarea ecoului revoluției române în presa germană și a acțiunilor de propagandă desfășurate de revoluționarii români în străinătate, studiul de față, care se ocupă de ziarul politic cu cea mai largă răspîndire în statele germane la mijlocul secolului al XIX-lea nu reprezintă decît un prim pas.

¹ Vezi *Istoria României*, Edit. Academiei R.P.R., vol. IV, Buc., cap. III; C. Căzănișteanu, D. Berindei, M. Florescu, V. Niculae, *Revoluția română din 1848*, Buc. 1969, p. 241—245; C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională. 1834—1849*, Buc., 1967, subcap. *Acțiuni de propagandă în Europa apuseană*, p. 181—182; *Correspondență către „Allgemeine Zeitung”*, Augsburg, publicată în *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, vol. I—IV, Buc., 1902—1909.

„Königliche privilegierte Berlinische Zeitung“, cunoscut sub denumirea de „Vossische Zeitung“ — după numele unei vechi familii de editori și librari din Berlin — era la 1848 ziarul politic cu cel mai mare tiraj (24.000 exemplare) din toate statele germane ². Se bucura și de o faimă și longevitate deosebite : apăruse aproape neîntrerupt din 1704 ca periodic și, din 24 noiembrie 1823, ca ziar ; avusese colaboratori de prestigiu, începînd cu scriitorul Lessing la mijlocul veacului XVIII și continuînd cu celebritățile culturii germane din secolul trecut ³.

Ca oficios al Curții regale, ziarul s-a menținut pînă la 1848 pe o linie feudal-conservatoare, chiar dacă sub impulsul dezvoltării capitaliste a Prusiei, în coloanele acestuia se resimt influențe ale romantismului și ideilor liberal-burgheze. În toiul aprinselor dispute ideologice din ajunul revoluției, ziarul a persistat în atitudinea sa loialistă. Spre a ocoli confruntările de acest gen, redacția s-a orientat tot mai mult spre evenimentele de politică externă și, cel mult, spre dezbateri academice pe teme literar-estetice. Faptul e important întrucît explică organizarea timpurie a unei adevărate rețele de corespondenți în principalele orașe germane și în toate capitalele europene.

Izbucnirea revoluției și victoria maselor în bătălia de pe baricadele Berlinului din 18—19 martie 1848 au impus principiile liberale și drepturi burghezo-democratice pentru popor, în primul rînd libertatea presei și a întrunirilor ⁴. Desființarea cenzurii a dus la apariția a zeci de noi periodice de diverse nuanțe și orientări. Caracterizînd situația presei berlineze după triumful revoluției, Wolf îi scria, la 18 aprilie, lui Marx, despre mulțimea noilor periodice, care „răsar ca ciupercile“ ⁵. „Der Volksfreund“, ca organ muncitoresc era între cele mai radicale ⁶, „Deutsche Zeitung“ — cel mai reprezentativ pentru curentul liberal-burghez, iar „Kreuz Zeitung“ — organul iunkerilor prusaci, ca cel mai retrograd ⁷.

În acest context, „Vossische Zeitung“ devine un organ al marii burghezii financiare și comerciale din capitala Prusiei, adeptă a reformelor liberale, dar și gata de compromis cu monarhia. Salutînd cu entuziasm libertatea presei, prin editarea unui număr special la 20 martie, redacția și-a formulat și noul său program în limitele liberalismului moderat ⁸. Anunțîndu-și cu satisfacție cititorii despre noua sa orientare în problemele din interior, ea înștiința totodată că în scurt timp îi va informa direct de la corespondenții din străinătate asupra evenimentelor din întreaga Europă ⁹. Împlinind acest ultim deziderat, ziarul a publicat știri detaliate despre revoluția europeană pînă la victoria contrarevoluției în Prusia și reintroducerea cenzurii, în noiembrie 1848, cînd chiar acest prestigios periodic fusese ame-

² Buchholtz Arend *Die Vossische Zeitung. Geschichtliche Rückblicke auf drei Jahrhunderte*, Berlin, 1904, p. 132.

³ *Ibid.*, p. I—II,

⁴ Obermann, Karl, *Die Revolution von 1848—1849*, in *Deutsche Geschichte*, VEB, Deutsche Verlag der Wissenschaften, II. Band, *Von 1789 bis 1917*, Berlin, R. D. Germană, 1965, p. 269.

⁵ *Ibid.*, p. 285.

⁶ *Ibid.*, p. 287.

⁷ *Ibid.*, p. 290.

⁸ *Extrablatt der Freude*, în „Königliche privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und Gelehrten Sachen (Vossische Zeitung)“ nr. 67 din 20 martie 1848 ; Vezi și Buchholtz, A., *Op. cit.*, p. 123.

⁹ „Vossische Zeitung“, nr. 67 din 20 martie 1848.

nințat cu sistarea apariției. Au prevalat desigur corespondențele despre revoluția din Franța, Imperiul habsburgic și Italia. Dar în atmosfera încărcată ce prevestea apropiata izbucnire a tulburărilor pe teritoriul țării noastre, redacția primește și publică primele corespondențe din Sibiu și Cluj încă în a doua jumătate a lunii aprilie¹⁰. Iar pe măsura amplificării evenimentelor revoluționare numărul corespondenților acestui ziar aflați pe teritoriul Țărilor Române crește, astfel că din luna mai până în octombrie 1848, publica scrisori și corespondențe sosite la Berlin din peste 10 localități : Sibiu, Brașov, Blaj, București, Iași, Galați, Focșani, Oravița, Brăila, Oradea, Năsăud.

Faptul că ziarul publica, aproape în majoritatea cazurilor, textul corespondențelor provenite de la martori oculari, uneori chiar participanți la revoluție, acordă articolelor apărute în coloanele sale o valoare informativă sporită¹¹. În comparație cu acestea, informațiile indirecte preluate din ziarele săsești din Transilvania, sau cele din Viena, Pesta ori Bratislava sînt și mai puțin frecvente dar și mai puțin importante.

Conținutul corespondențelor se concentrează asupra evenimentelor principale, fără o predilecție pentru episoadele locale. Nepăstrîndu-se arhiva redacției, nu avem azi posibilitatea de a verifica dacă ea a operat o selecție a scrisorilor sau dacă și-a îndrumat în prealabil corespondenții în acest sens. Probabil, și una și alta. E cert însă că din ceea ce s-a publicat, abonații ziarului puteau să-și facă o imagine relativ clară asupra obiectivelor mișcării revoluționare de la noi și să-i urmărească evoluția, la o distanță în timp de cca. 10-20 zile ; publicarea într-un singur număr al ziarului, pe 1-2 pagini, a mai multor corespondențe sosite din diverse localități românești, însoțite de scurte note ale redacției, ușura sarcina cititorului german.

Începutul frământărilor revoluționare pe teritoriul Transilvaniei este relatat încă în 20 aprilie într-o corespondență din Sibiu, în care se amintește de starca de agitație din sinul populației și de teama cercurilor nobiliare față de români¹². Pentru ca în ajunul întrunirii dietei transilvane la Cluj, o „corespondență privată“ din 28 aprilie să-și exprime îngrijorarea față de „norii tot mai amenințători ce prevestesc furtuna“¹³. Dacă problemele sociale care frământau masele iobăgești sînt doar fugitiv amintite (cazul Mihail) ¹⁴, problema politico-națională reține atenția celor mai multe articole. E de remarcat că în această chestiune, corespondenții sînt aproape fără excepție ostili cercurilor nobiliare „unioniste“ din Transilvania¹⁵. Aceasta se explică prin starea de spirit dominantă în masa populației transilvănene, dar și prin apartenența corespondenților la cercurile intelectualilor sași.

¹⁰ Prima corespondență e datată Sibiu, 20 aprilie 1848 și e publicată în nr. 106 din 7 mai 1848.

¹¹ Redacția indică, la începutul sau sfîrșitul articolelor, sursa din care a împrumutat informația, păstrînd anonimatul corespondentului.

¹² „Vossische Ztg.“, nr. 106, din 7 mai 1848.

¹³ *Siebenbürgen. Hermannstadt, den 28. April. Privatmittheilung*, în „Vossische Ztg.“, nr. 107 din 9 mai 1848.

¹⁴ *Ibid.*, *Loc. cit.*, nr. 137 din 16 iunie 1848.

¹⁵ Vezi nr. 115 din 19 mai ; nr. 133 din 10 iunie ; nr. 140 din 20 iunie 1848 precum și articolele ce sintetizează informațiile preluate din „Siebenbürgisches Wochenblatt“.

În atmosfera agitată de la sfîșitul lunii aprilie și începutul lunii mai 1848, organizarea mișcării naționale românești constituie obiectul majorității scrisorilor publicate în „Berlinerische Zeitung”. La 9 mai, ziarul publica prima știre despre adunarea națională din „Dumineca Tomii” de la Blaj și despre viitoarea adunare programată pentru 15 mai 1848. Despre prima adunare, corespondentul își exprima respectul ce l-a impus „cea mai frumoasă ordine și liniște” în care ea s-a desfășurat în ciuda numărului mare de participanți ¹⁶, iar adunarea convocată pentru 3/15 mai — scrie ziarul — „atrage atenția tuturor partidelor asupra sa ... pentru că aici /românii/ masa predominantă dar și cea mai asuprită pînă acum a populației Transilvaniei” se va consfățui în problema Uniunii dar și a poziției sale viitoare în viața provinciei ¹⁷. Față de fermitatea mulțimii întrunite la Blaj, „propagatorii Uniunii au trebuit să se retragă rușinați”, nota un corespondent sibian la 4 mai 1848 ¹⁸.

Adunarea națională de la Blaj s-a impus în conștiința contemporanilor ca o adevărată manifestare politică a maselor românești. Relatînd despre programul revoluționar votat cu acel prilej și despre opoziția nobilimii față de aplicarea lui, unui corespondent transilvan — ce scria redacției la 30 mai, probabil din Cluj, i se părea demnă de relevat constatarea sa că nu numai intelectualii români sau sași combat hotărîrile dietei din Cluj ci și masele țărănești: „Cel mai puțin mulțumiți cu uniunea sînt însă țărani de aici, cei mai mulți aparținători națiunii valahe sau române, băștinaiși țării” ¹⁹. Totodată, se poate vedea chiar din formularea corespondentului anonim că nu doar țărani români s-au opus intrigilor unioniste nobiliare, ci țărănimea transilvană în general, din care majoritatea erau români. În același sens relatase, ceva mai tîrziu, un alt corespondent, de data aceasta din Sibiu, despre adunarea din septembrie de la Blaj „a 50 000 români înarmați, între care și sași și unguri din comitate” ²⁰. Deși notițe scurte, acestea se adaugă la mărturisirile contemporane cunoscute privind comunitatea de interese a maselor populare indiferent de naționalitate chiar în momentele în care lupta comună pentru împlinirea unor idealuri social-politice și naționale era greu încercată.

Pentru cititorul german, Blajul apărea pe drept ca centrul politic și cultural al vieții românești, care a cunoscut în zilele revoluției o înfrățire

¹⁶ „Vossische Ztg.”, nr. 107 din 9 mai 1848.

¹⁷ „Die am 15ten Mai bei Blassendorf abzuhaltende Volksversammlung der Siebenbürger Waachen zieht jetzt die Aufmerksamkeit aller Parteien auf sich, da hier die überwiegendste, wenn auch bisher unterdrückteste Masse der Einwohner Siebenbürgens über die Union sowohl, als über ihre künftig einzunehmende Stellung sich beraten wird”, în „Vossische Ztg.”, nr. 107 din 9 mai 1848.

¹⁸ „Auch der Ostermontage zu Blassendorf abgehaltenen Versammlung des walachischen Volkes, welche übrigens ungeachtet der grossen Zahl der Versammelten in schönster Ruhe und Ordnung verlief, mussten sich die Prediker der Union beschämt zurückziehen und die Abneigung gegen jede Magyarisierungstendenz äusserte sich laut und unverholen”, în „Vossische Ztg.”, nr. 115 din 19 mai 1848.

¹⁹ „Am wenigsten zufrieden mit der ungarischen Union sind aber die hiesigen Bauern, meist der walachischen oder romanischen Nation angehörig, die Ureinwohner des Landes; sie haben mit den Sachsen gleiches Interesse ...”, *Aus Siebenbürger. 30 Mai* în „Vossische Ztg.” nr. 133 din 10 iunie 1848.

²⁰ „Sicheren Nachrichten nach, sind in Blasendorf 50.000 bewaffnete Romanen (mitunter auch Sachsen und Ungarn aus den Comitaten)”, în „Vossische Ztg.”, nr. 233 din 6 octombrie 1848.

a conducătorilor cu masele, dar și o manifestare a voinței de acțiune comună a transilvănenilor cu muntenii și moldovenii. Două din articolele publicate în „Berlinische Zeitung“ la 10 iunie și 6 iulie, remarcă în mod deosebit prezența la adunarea din Blaj a cărturarului A.T. Laurian. Activînd în anii precedenți la București alături de cei ce plănuiau realizarea unui „regat român”²¹, acesta a devenit la Blaj orator principal militînd pentru „legătura mișcării de aici/din Transilvania/ cu evenimentele din Moldova și Muntenia”²².

Cele publicate pînă acum despre revoluția din Transilvania au fost transmise ziarului din capitala Prusiei de către cărturarii locali, fie din inițiativă proprie fie la solicitarea redacției. Aceasta se înscrie în ecoul revoluției române pe plan european, nu însă într-o activitate sistematică și premeditată de propagandă în exterior desfășurată de revoluționarii transilvăneni în favoarea cauzei românești, așa cum se poate demonstra în cazul revoluției muntene. Dar importanța semnalării acestor prime ecouri europene o putem reliefa chiar cu afirmația periodicului berlinez, care scria că „după congresul românilor de la Blaj, atenția Europei a fost îndreptată asupra acestei națiuni asuprite”²³.

Tipărind acestea cu o zi înaintea izbucnirii revoluției din București e firesc ca, la primele vești despre evenimentele din Țara Românească, redacția să fie interesată a-și informa cit mai detaliat cititorii despre evenimentele de la Carpați și Dunăre. Un astfel de interes manifestat la Berlin asigura receptivitate sporită atît pentru corespondențele „particulare” sosite din diverse localități românești, cit și pentru cele rezultate din inițiativele de propagandă externă ale guvernului revoluționar din București.

Despre evenimentele din prima parte a revoluției în Țara Românească, ziarul a reproduș obîșnuitele corespondențe locale sau știrile presei germane din Transilvania și *Imperiul habsburgic*. Primele informații sumare sînt preluate, la 28 iunie, din periodicul brașovean „*Siebenbürgisches Wochenblatt*”²⁴. Dar după această dată, ziarul a publicat aproape zilnic *știri primite direct din Principatele române*, dovadă că articolele sale sînt precedate de formula „*Privatmitteilung*”, „*Von der untern Donau*”, „*Ein Originalschreiben aus Jassy*” și apoi numeroase scrisori „*Aus Bukarest*”. Uneori corespondentul consemnează că el reproduce informațiile transmise de martori oculari, de cunoscuți sau prieteni, alteleori textul relatărilor

²¹ „Seit dem Kongresse der Walachen zu Blasendorf war die Aufmerksamkeit Europas auf diese unterdrückte Nation gelenkt ... Dort trat Lauriani für seine Stammgenossen auf. Er ist ein gelehrter Walach, den Fürst Michael Ghika als Minister des Innern an die Akademie zu Bukarest berief, wo man den Gedanken an ein Romanisches Reich an der Untern Donau pflegte ... In „Vossische Ztg.”, nr. 154 din 6 iulie 1848.

²² „Allein die Romanen selbst wollen jetzt ihre Nationalität wieder aufrichten, zu dem Ende wird ein Kongress zu Blasendorf abgehalten. Dort ist nämlich der Sitz des griechischen /—unirten/ Bischofs und das Zentrum der walachischen Literaten in Siebenbürgen, die meist Romanen und orientalische Christen sind, wenn sie auch katholisch-unirt sind daher sie auch mit dem nicht-unirten Bisthum Siebenbürgens, unter dem schismatischen Bischof in Hermannstadt, in guter Freundschaft leben. Diesen Verein besuchte auch Laureani, der jetzt lebende grösste Gelehrte der Walachen aus Bukarest, er war dort der Hauptredner, und dürfte die hiesige Bewegung unter den Romanen oder Walachen mit den Ereignissen in der Moldau und Walachei nicht steuern”, in „Vossische Ztg.”, nr. 133 din 10 iunie 1848.

²³ „Vossische Ztg.” nr. 154 din 6 iulie 1848.

²⁴ *Loc. cit.*, nr. 147 din 28 iunie.

către „*Berlinische Zeitung*“ încorporează lungi citate din astfel de surse provenite din diverse localități muntene sau moldovene ²⁵.

Nu insistăm asupra conținutului informațiilor transmise și apărute în paginile ziarului berlinez, întru cât acestea se suprapun celor cunoscute mai în detalii din sursele românești. Relevăm doar câteva probleme privind mișcarea revoluționară de la noi, care au reținut mai des atenția redacției în baza corespondențelor primite.

În primul rând, ideea colaborării revoluționarilor munteni, moldoveni și transilvăneni apare în coloanele ziarului fie referitor la chestiunea ajutorului armat ce urma să fie acordat de transilvăneni guvernului revoluționar muntean, fie privind des amintita aspirație „daco-română”. Între informațiile cu o bază reală sînt presărate și zvonuri mai răspîndire. La 18 iulie apare o notiță despre propunerea avocatului Marcu din Brașov ca românii tranșilvăneni să trimită „un ajutor de 30 000 oameni înarmați fraților lor din Muntenia” ²⁶, altădată despre zvonul lansat de Gh. Bibescu (ex-domnitorul muntean) referitor la iminența atacului pregătit de românii ardeleni contra Brașovului și Sibiului și, mai departe, la sud de Carpați. În ambele cazuri, ziarul reproducea știri din Bratislava. În contrast cu acestea sînt cele sosite din interiorul celor trei provincii. Astfel, la începutul lunii iulie, o corespondență din Brașov relatea despre recrudescența mișcării în Moldova, regruparea conducătorilor revoluționari în Cernăuți și la granița Moldovei, despre înarmarea cetelor de țărani în Subcarpații moldoveni, mai ales pe moșiile familiei Cantacuzino. Concomitent unul dintre boierii liberali Cantacuzino călătorea prin Brașov la București „pentru ca acolo să se înțeleagă cu muntenii asupra înarmării comune”. Scopul acestor acțiuni i se părea clar corespondentului: înlăturarea reacțiunii în frunte cu domnitorul Sturdza și eliberarea acestor țări de sub suzeranitatea turcă și protectoratul țarist, presupunînd că după aceea „un membru al acestei vechi și renumite familii ar putea să fie ales primul domn al noii Dacii” ²⁷.

O expresie mai fidelă a obiectivelor social-politice și naționale ale revoluției române sînt corespondențele expediate din București în iulie, august și septembrie 1848, așa cum au apărut acestea în coloanele ziarului berlinez. Ele sînt, ca toate articolele din ziar, nesemnate. Dar patosul revoluționar și patriotismul ardent al autorului anonim, identificarea sa, prin conținutul și stilul celor cinci scrisori, cu poporul român sînt indicii sigure că acesta era un revoluționar român angrenat direct în lupta revoluționară din țară. Cunoașterea oamenilor și locurilor, păstrarea toponimelor și numelor de persoane în forma lor românească în toate articolele sale publicate în ziarul german — ceea ce nu se constată în alte cazuri — sînt alte dovezi asupra originii române a amintitului corespondent.

Conținutul celor cinci articole transmise din București la 29 iulie, 12 august, 16 august, 19 august și 16 septembrie 1848, pe care le reproducem

²⁵ În „*scrisoarea din București*”, din 24 iulie 1848, autorul anonim înserează un citat întins dintr-o altă scrisoare primită de el de la „un corespondent demn de prețuire și încredere din Focșani”, *Loc. cit.*, nr. 186 din 12 August, *Erste Beilage. Donau-Fürstentümer. Bukarest*, 24 iulie 1848.

²⁶ „*Vossische Ztg.*”, nr. 164 din 18 iulie 1848.

²⁷ *Loc. cit.*, nr. 172 din 27 iulie 1848.

la sfârșitul lucrării, reprezintă nu numai o descriere competentă a evenimentelor revoluționare de la noi făcută de un martor ocular și participant la revoluție, ci, mai mult, o interesantă analiză contemporană asupra sarcinilor și obiectivelor revoluției române în complexitatea poziției internaționale a Principatelor dunărene. Articolele aduc în centrul atenției opiniei publice germane în primul rând eforturile regimului revoluționar și a diplomației sale de a salva revoluția periclitată de presiunile tot mai amenințătoare din afară. Sînt reproduse astfel informații privind întîlnirea de la Rusciuk dintre Suleiman Pașa și Ioan Voinescu II, ministrul de externe ²⁸, descrise cu detalii evoluția tratativelor guvernului provizoriu cu emisarul turc, instituirea locotenenței domnești ²⁹, recunoașterea oficială a regimului revoluționar și a „Constituției” de către împuternicitul sultanului etc. ³⁰. La numai trei zile relata despre misiunea celor cinci „deputați ai poporului” la Constantinopol ³¹. De fiecare dată sînt aduse în discuție presiunile diplomației țariste (cu replici indirecte la nota ministrului de externe țarist, din 19/31 iulie, privind dreptul de intervenție în Principate ³²) și atitudinea celorlalte puteri europene. Ultimul și cel mai înflăcărat articol, datat București 16 septembrie (st.n.) informa — „din ceea ce am aflat de la deputații Nicolae Bălcescu și Dimitrie Brătianu” — despre pericolul grav ce amenința cauza revoluției și exprima pe un ton energic — foarte apropiat de al lui Bălcescu — intenția de a apăra „sfintele noastre drepturi cu armele în mînă” ³³.

Informațiile de politică externă sînt dublate de știri privind mersul revoluției în interior, relevînd constant aspirația de unitate politică a Munteniei și Moldovei.

Intrigilor din exterior le contrapune sprijinul poporului pentru regimul revoluționar. Perspectiva rezolvării radicale a problemelor socio-economice l-a atras de partea guvernului, respectiv a Locotenenței domnești, și i-a insuflat hotărîrea de a apăra „Constituția”, care „nu este opera unor intriganți, ci voința comună a tuturor românilor” ³⁴. Reformele interne și aplicarea „Constituției” votate de popor sînt în permanentă corelate cu năzuința — afirmată astfel direct în fața opiniei europene — de înfăptuire a statului modern român prin unirea celor două principate. Din această rațiune, corespondențele venite din București informează în egală măsură despre mișcarea revoluționară din Țara Românească și din Moldova. Deja în 29 iulie, informînd despre mișcarea trupelor rușești la nord de Milcov, scria că retragerea acestora „a lovit de moarte

²⁸ *Donau-Fürstenthümer. Bukarest den 29. Juli*, în „Vossische Ztg.”, nr. 186 din 12 aug. 1848.

²⁹ *Donau-Fürstenthümer. Bukarest, den 12. August*, în „Vossische Ztg.” nr. 198 din 26 august 1848.

³⁰ *Donau-Fürstenthümer. Bukarest, den 16. August*, în „Vossische Ztg.” nr. 201 din 30 august 1848, Erste Beilage.

³¹ *Donau-Fürstenthümer. Bukarest den 19. August*, în „Vossische Ztg.” nr. 204 din 2 septembrie, Erste Beilage.

³² Această „Notă” fusese publicată și de către ziarul din Berlin, *Loc. cit.*, nr. 184 din 10 august 1848; o replică cuprinzătoare apăruse, concomitent, la Viena datorată mo ldoveanului Nicolae Ghica, vezi *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și Documente*, vol. IV, Buc., 1909, p. 71—89.

³³ *Donau-Fürstenthümer. Bukarest, den 16. September*, în „Vossische Zeitung”, nr. 228 din 30 septembrie 1848, Erste Beilage.

³⁴ *Loc. cit.*, nr. 198 din 26 august.

reacțiunea și a reînviat speranțele fraților noștri moldoveni, care vin în grupuri de la Tecuci, Bîrlad și mai de departe ca să ne încurajeze și să pretindă Constituția noastră și unirea cu noi". Speranțele acestea sînt aproape de împlinire, căci „Cîteva zile răbdare, probabil încă o lacrimă — și toată România va fi mare, liberă, puternică”³⁵. Completînd informațiile despre Țara Românească cu cele despre Moldova, alte două articole afirmau că împotriva boierilor din jurul lui Sturdza și a trupelor străine, „țărani sînt astăzi fără excepție gata de revoltă.” Criticile îndreptățite aduse diverselor fracțiuni boierești din Moldova pentru inconsecvență, tinerilor liberali pentru lipsa de energie în continuarea revoluției, sau sesizarea slăbiciunii comitetului revoluționar refugiat la Cernăuți, nu împiedica să se remarce în finalul aceluiași articol că „Totuși, în dorința unificării mai rapide a acestor două provincii-surori, pînă acum așa nefericite, ei se unesc cu toții”³⁶.

Neavînd la îndemînă arhiva redacției ziarului berlinez, stabilirea paternității acestor corespondențe din București este o întreprindere relativ dificilă. Autorul anonim provine desigur din cercul intelectualilor români — probabil transilvănean de origine —, cunoscători ai limbii germane și angajați în lupta revoluționară din Țara Românească. Situarea acestuia pe pozițiile regimului revoluționar în toate chestiunile asupra cărora stăruise în articolele transmise periodicului german, îndreptățește supoziția că el a fost în *directă legătură cu membrii guvernului provizoriu*, respectiv Locotenența domnească. Mai mult, aceste corespondențe au putut fi transmise chiar din însărcinarea guvernului revoluționar, întie preocupările căruia s-au putut constata de la început acțiuni diplomatice și de propagandă în străinătate, menite să justifice revoluția română în fața Europei progresiste, să trezească simpatii și să găsească sprijin împotriva forțelor contrarevoluționare externe și interne³⁷. S-au împlinit astfel, cel puțin în parte, repetatele îndemnuri ale lui A.G. Golescu de a fi informate cercurile politice și presa din Viena, Frankfurt, Berlin și Paris spre a deschide „un echo simțitor pentru revoluția noastră” în Europa³⁸.

Informațiile succinte sau articolele mai detaliate apărute timp de o jumătate de an în periodicul din Berlin *Vossische Zeitung*, transmise de martori oculari ori preluate din alte surse, au adus în fața opiniei publice germane frământările revoluționare de pe teritoriul țării noastre de acum 126 ani. Dacă imaginea revoluției române conturată de articolele din ziarul berlinez este apropiată de cea autentică, nu este mai puțin adevărat că aceasta rămîne unilaterală, manifestîndu-se atunci un interes sporit pentru aspectele internaționale ale luptei poporului român, în detrimentul relevării cauzelor interne și realizărilor de conținut burghezodemocratic ale acesteia. *Ceea ce rămîne pozitiv însă constă în capacitatea*

³⁵ *Loc. cit.*, nr. 186 din 12 august.

³⁶ *Ioc cit.*, nr. 201 din 30 august.

³⁷ *Istoria României*, vol. IV p. 99—100; C. Căzănișteanu ș.a., *Revoluția română din 1848*, Buc. 1969, p. 241—244.

³⁸ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și Documente*, vol. IV, Buc., 1909, 397—399; apud C. Căzănișteanu, *Op. cit.*, p. 244.

articolelor de a fi surprins caracterul unitar al mișcării și de a fi popularizat în centrul Europei aspirațiile comune ale românilor din Transilvania, Moldova și Muntenia, chiar ideea unui stat „daco-român”. Prin aceasta „Vossische Zeitung” a contribuit de pe acum la trezirea în opinia publică progresistă germană a simpatiei față de lupta pentru unitatea politico-statală a Principatelor Române, așa cum s-a manifestat ea, de altfel, peste un deceniu, în anii luptei pentru unirea Moldovei cu Țara Românească.

A N E X E

București, 29 iulie 1848

Soliman Pașa și Emin Efendi, sosiți la Ruscui, au dus tratative, la 25 iunie, cu „ministrul nostru de externe Ioan Voinescu”. Rezultatele par foarte favorabile românilor. Trupele rusești s-au retras dincolo de Prut; Sturdza va trebui să părăsească Moldova. Retragere trupelor străine „a lovit de moarte reacțiunea și a înviorat speranțele fraților noștri moldoveni, care vin la noi de la Tecuci, Birlad și mai de departe, ne îmbrățișează și pretind Constituția și Unirea cu noi”. Încă puțin „și toată România va fi mare, liberă și puternică”.

Donau-Fürstenthümer. Bukarest, 29 Juli (1848).

Den 25. v/origes/ M/onats/ sind Soliman Pascha und Emin Effendi in Rustschuk angekommen, wo sie eine lange Unterredung mit unserem Minister der auswärtigen Angelegenheiten Ioan Voynesco hatten. Das Resultat dieser Unterredung ist, so viel bisher erfahren den Romanen sehr günstig. Ein achtbarer und glaubwürdiger Correspondent schreibt uns aus Fokschani: „Ein grosser Theil der russischen Truppen ist zurückgekehrt jenseits des Pruth, bis zum 30. dieses Monats werden ihnen alle übrigen Folgen und den Saamen unserer Constitution mit sich nach Russland hinübernehmen — wie uns ihrer Anführer versicherte. Sturdza wird in ihrer Gesellschaft das Land verlassen, da er den Muth nicht besitzt, länger unter den Romainen zu verweilen. Der Aufbruch der Russen hat die Reactionäre tödlich getroffen und die Hoffnungen unserer moldauischer Brüder neu belebt, von Tekutsch, Berlad und weiter noch strömen sie herbei, umarmen uns und verlangen unsere Constitution und Verreinigunig mit uns“. Einige Tage Geduld denn, vielleicht noch eine Thräne — und ganz Romanien ist gross, frei und mächtig!

In „K. pr. Berlinische Zeitung (Vossische Zeitung)”, nr. 186, Sonnabend den 12. August /1848/. Erste Beilage.

București, 12 august 1848.

Deputăția română de protest întoarsă fără rezultat de la Giurgiu. Dizolvarea guvernului provizoriu la dorința lui Suleiman Pașa și formarea Locotenenței domnești. Urări de succes „noului guvern”, căruia „nu-i lipsește tăria, pentru că deține iubirea și încrederea poporului”. Delegații ai satelor sosiți în capitală. Constituția recunoscută de Suleiman. Trupele rusești s-au reîntors la Iași și Birlad ; pretind domnitorului Sturdza 80.000 ducăți despăgubire pentru cheltuieli.

Donau-Fürstenthümer. Bukarest, 12. August (1848)

Tangir Effendi und unsere Deputirten sind von Giurgevo zurückgekehrt, und brachten von Seiten S. Suleiman Pascha's die Versicherung dass, unser Protest sofort an S/eine/ Hoheit den Sultan abgeben werde. Was die Deputation anbetrifft, so ist dieselbe mit allen orientalischen Höflichkeit und Ceremonie von S/eine/r Exc. Suleiman Pascha empfangen worden, konnte jedoch keinen definitiven Bescheid erlangen, die Dispositionen diesen Diplomaten sind noch immer in geheimnisvolles Dunkel eingehüllt. Aus der Unterredung Sr. Exc. mit unsern Abgeordneten ist so viel ersichtlich, dass die Pforte nicht freies Spiel in unserer Sache hat und es mit Russland nicht verderben möchte, trotz, ihren wohlwollenden Besinnungen für uns. Lassen wir daher einstweilen Thatsachen sprechen : Auf den Wunsch Suleiman Pascha's wurde die provisorische Regierung aufgelöst und unter den Namen einer „Fürstlichen Lieutenace“ vom Volke eine andere, aus denselben Mitgliedern bestehende, gewählt. Damit begnügte man sich nicht, sondern forderte Verminderung der Mitglieder und statt zehn, blieben nach Entferung der Secretaire, deren nur noch sechs; doch auch diese Zahl schien S/eine/m Excellenz zu gross und so ward von sechs auf drei reducirt und dann erst von Suleimans Sekretair Tangir Effendi als legal begrüsst und anerkannt. So wird es von Concession zu Concession gehen, bis wir am Ende Alles eingebüsst, was wir errungen haben. Wir wünschen der nunmehr blos aus drei Mitgliedern : Nicolaus Golesko, Ioan Eliad, Chr. Tell bestehenden Regierung von ganzem Herzen Muth und Ausdauer : an Kraft fehlt es ihr nicht, denn sie besitzt des Volkes Liebe und Vertrauen. Das Schicksal einer Nation, die jeden einzelnen Artikel ihrer heiligen Verfassung mit allen ihr zu Gebote stehenden Mitteln zu vertheidigen schwor, ruht jetzt in ihren Händen. Jedes Dorf der sämmtlichen Distrikte sendet vier Bauern und einen Geistlichen als Abgeordnete nach der Hauptstadt, schon trafen Tausende hier ein. Diese Versammlung wird, was von Seiten des Volkes bereits aufs glänzendste geschehen, dem Pforten-Commisair auch in Namen des Bauernstandes wiederholten Beweis liefern, dass die Constitution nicht das Werk einiger Intrigants, sondern der Gesamtwille aller Romainen ist. N. Golesco ist heute Nacht mit der besten Nachrichten von Giurgevo zurückgekehrt. Wie es heisst, hat Suleiman Pascha unsere Constitution definitiv bestätigt, unter Vorbehalt geringer Modifikationen.

Aus der Moldau erfahren wir, dass die Russen, nachdem sie eine retrograde Bewegung gemacht, ihre frühere Position wieder eingenommen haben, 4 000 Mann in Jassy und 10.000 in Berlad. Die Befehlshaber dieser Truppencorps fordern von dem Schatten-Fürsten Stuidza, auf dessen Ansuchen diese Truppen einmarschirten, 80.000 Dukaten Kostenentschädigung.

In: „K. pr. Berlinische Zeitung (Vossische Zeitung)“, nr. 198, den 26 August 1848 - Erste Beilage

București, 16 August 1848

Recunoașterea „Constituției” muntene de către autoritățile turcești împrăstie norii ce amenințase „horizontul tinerei noastre libertăți”. În drum spre Iași, Suleiman Pașa va felicita, la București, „noul guvern”. Reînvierea speranțelor de unire ale moldovenilor cu muntenii. În Moldova, trupele rusești nemulțumite sînt gata să predea armamentul și muniția revoluționarilor români, iar țărani „sînt fără excepție gata de răscoală”. Conducerea revoluției e slabă și nehotărîtă, cei bogați își tem averile. „Totuși, în dorința mai rapidei Uniri a acestor două provincii-surori, pînă acum atît de nefericite, ei se unesc cu toții”.

Donau-Fürstenthümer. Bukarest, 16 August (1848).

Die finstern Wolken, welche während den letzten Tage den Horizont unserer jungen Freiheit umdüsterten, haben sich verzogen, das diplomatische Maskenspiel im Kaiserlich türkischen Lager zu Giurgevo und die bangen Besorgnisse, welche es in uns hervorgehruften, haben sich aufgelöst, unsere Constitution ist definitiv vom Sultan anerkannt. Offizielle Depeschen S/eine/r Exc/ellenz/Suleiman Paschas an alle hiesiegen Consulate und an die Fürstliche Lieutnance brachten eben diese eifreundliche Kunde. Morgen trifft S. Excellenz persönlich hier ein, um die neue Regierung zu beglückwünschen, und begiebt sich dann nach Jassy; wir zweifeln nicht, dass seine Ankunft daselbst die von dem russischen Occupationscorps niedergehaltenen Hoffnungen unserer unglücklichen moldauischen Brüder wieder aufrichten wird, dass die Erlösung des seufzenden Schwesterlandes, seine Vereinigung mit uns nicht mehr ferne ist. Die an den Ufern der Donau in Gallatz und Giurgevo liegenden Truppen hat S. Exc. Suleiman Pascha zur Verfügung der Regierung gestellt gegen jeden etwaigen Reaktionsversuch der noch immer wühlenden Aristokraten Partei.

Aus der Moldau erfahren wir, dass unter den daselbst campierenden russischen Truppen eine solche Demoralisation, eine solche Unzufriedenheit herrscht, dass deren Vertreibung aus dem Lande für die Moldauer, wenn sie einig wären, eben keine schwierige Aufgabe, so dass die Russen selbst den Moldauern Gewehre, Munition und Kanonen freiwillig überlassen würden. Die Leiden der Moldauer haben den höchsten Grad erreicht, durch so langjährige Plünderung und Quälerei von Seiten ihres Fürsten gänzlich erschöpft, ist das Land nun gezwungen der russischen Aımee täglich

1000 Dukaten zu bezahlen. Heu und Frucht werden den Besitzern gewaltsam und ohne Zahlung genommen und auf Befehl der Regierung ist es niemandem gestattet, seine Produkte zu verkaufen. Die Bauern sind ohne Ausnahme zur Erhebung bereit, ihre Sklaverei können sie nicht länger ertragen, besonders seit sie erfuhren, dass ihre romanischen Brüder frei geworden. Die Jugend aber und die Bojaren halten sich noch fern von der Erfüllung ihrer Pflichten; in unzählige Fraktionen geteilt, wünscht Jeder die Freiheit, aber gratis. Das Revolutions-Comité von Cernovitz ist schwach und hat keine Geldmittel. Die Wohlhabendern sitzen in Wien oder auf ihren Gütern und opfern ihr Vermögen lieber der Raubsucht Sturdzas und der Russen und setzen selbst ihr Leben eher der gerechten Wuth der Bauern aus, als dass eines und das Andere für die Befreiung des Vaterlandes in die Schanzen schlägen. In dem Wunsche schnellerer Vereinigung dieser beiden bisher so unglücklichen Schwester-Provinzen vereinigen sich jedoch alle.

In : „K. pr. Berlinische Zeitung (Vossische Zeitung)“, nr. 201, den 30. August /1848/

București, 19 August 1848

Plecarea „deputaților poporului” D. Brătianu, N. Bălcescu, Gr. Grădișteanu, Vassiliadis și St. Goleșcu la Constantinopol pentru tratative și sosirea unui trimis turc la București pentru tribut. Zvonul despre trimiterea unei escadre engleze și alteia franceze spre Marea Neagră pentru observarea evenimentelor de la Dunărea de Jos, apreciată ca violare a tratatelor internaționale. Interesul Turciei ar cere împiedicarea unei ocupații în Principate, iar cel al puterilor apusene — sprijinirea independenței lor. Unirea Principatelor române ar crea un regat suficient de puternic contra expansiunii otomane și țariste. Comandantul militar din Sibiu a cerut lui Bibescu și celorlalți emigranți aflați la Brașov să-și aleagă alt loc de refugiu.

Donau-Fürstenthümer. Bukarest, 19 August (1848)

Die Volks-Deputirten Demeter Bratiano, Nicolaus Balcescu, Greoire Gradisteano, Vassiliadis und Stephan Golesco sind Dienstag Abends von hier nach Giurgevo abgereist, und werden sich von da, mit Empfehlungen Suleiman Paschas an S. Hoheit den Sultan versehen, in Begleitung des Pforten-Dolmetschers Emin Effendi nach Konstantinopel begeben, um mit der Pforte direkt die Sicherung der durch die Constitution vom 23. Juni ausgedrückten, durch alle Traktate unserer Vorfahren mit der Hohen Pforte garantirten Rechte der Romanen zu verhandeln. In derselben Nacht traf ein Abgeordneter der Hohen Pforte in der Hauptstadt ein, den Tribut des Landes im Empfang zu nehmen. Man spricht von den Absendung zweier Exkadern, einer englischen und einer französischen, nach dem Schwarzen Meere, um die Erreignisse zu beobachten und die Donau-Mündungen zu bewachen. Aus dieser gleichzeitig und ohne vorherige

Verständigung von dem Pariser und Londoner Cabinet getroffenen Massregel als eine Infraktion gegen die Traktate betrachten müsste, welche das Einlaufen von Kriegsschiffen in die Dardanellen verbieten. Es liegt im Interesse der Pforte, die Besetzung der Donau-Fürstenthümer nicht zu dulden. Die Mächte des Occidents haben ihrerseits kein besseres Mittel, Russland daran zu hindern, als indem sie die Unabhängigkeit der Donau-Provinzen unterstützen, welche mit einander vereinigt, ein hinlänglich ausgedehntes Reich bilden würden, das binnem Kurzem kräftig, genug, für alle Fälle als eine gewaltige Barriere dazustehen zwischen dem osmanischen Reiche und Russland.

Das k.k. General-Kommando in Hermannstadt hat dem Ex-Fürsten Bibesco und den übrigen noch in Kronstadt complottirenden Bojaren wissen lassen, dass sie in einem bestimmten Zeitraum sich einen andern Wohnort in der Monarchie zu wählen haben.

Auch von den hier wohnenden Deutschen wird für die deutsche Flotte gesammelt und sind bereits 370 Gulden eingekommen.

In : „K. pr. Berlinische Zeitung (Vossische Zeitung)“, nr. 204, Sonntag den 2. September /1848. Erste Beilage

București, 16 Septembrie 1848

¹ Intervențiile reprezentantului țarist la Constantinopol contra revoluției române și schimbarea lui Suleiman Pașa. Atitudinea dublicitară a diplomației franceze și engleze, ostilitatea celei austriece. Poporul român, conștient de gravitatea situației, e hotărât să uzeze „contra oricărei încercări din afară de violare sau distrugere a sfintelor noastre drepturi” de mijloacele „morale” și, dacă va fi necesar, și „cu arma în mână”. Deputația munteană la Giurgiu la Fuad Effendi. Concesiile Turciei în fața Rusiei. Apel către români de a dovedi că sînt însuflețiți de vitejia strămoșilor.

Donau-Fürstenthümer. Bukarest, 16 September

Die Feinde des Vaterlandes haben in Constantinopel einen, obgleich nur illusorischen Sieg davon unserer Revolution von Anfang nicht gefehlt. Der russische Gesandte Herr v. Titoff entblödete sich nicht, sie als das Werk „de quelques sansculottes“ zu bezeichnen, und die kontradiktorischen Berichte des ausserordentlichen Pforten-Commissaire Suleiman Pascha in Zweifel zu stellen. Eine fulminante Note des Petersburger Kabinetts hat die Hohe Pforte vermocht, Suleiman Pascha von seinem Posten abzurufen und an seine Stelle Fuad Effendi abzusenden. Derselbe ist gestern früh bereits in Giurgevo angekommen, und Suleiman Pascha wird binnen Kurzem das Land verlassen, um in Constantinopel wieder das Ministerium des Handels zu übernehmen. So viel wir durch zwei unserer aus Constantinopel zurückgekommenen Deputirten N. Balcesco und Dem. Bratiano erfuhren, ist eben nicht erfreulich. Die russische Diplomatie arbeitet aus allen Kräften gegen die vom Sultan bereits zugesagte Sanction unserer Errungenschaften. Herr Aupick und Lord

Canning, obwohl wie es scheint, für die Emancipation der Donaufürstenthümer gestimmt, hatten bisher nur leere Ausfluchte und diplomatische Retinancen für die Verlegenheit der Pforte, die in unserer Selbstständigkeit und Befreiung von dem nie angesprochenen russischen Protektorat ihren Vortheil recht gut erkennt, doch von Russland mit einem Kriege bedroht, immer noch schwankt, die Initiative zu ergreifen in dem unausbleiblichen Kampfe, der früh oder spät ausbrechen und, hoffen wir es zu Gott, siegreich enden wird. Österreichs Agenten schweigen natürlich still, ihre Politik hinkt gemächlich der russischen nach und bekümmert sich wenig um die Lüsternheit des Nordens. Ja man will sogar wissen, dass Österreich im Stillen die Hand geboten zu Russlands Plänen, in denen es sein eigenes Heil zu finden hofft. Das romainische Volk ist mittlerweile zum völligen Verständniss seiner wahrhaft bedenklichen Situation gelangt und : « hilft Dir selbst, so wird Dir der Himmel helfen ! », ist seine Lösung. Ankämpfen müssen wir wie bisher gegen unsere inneren Feinde, so auch gegen jeden Versuch von Aussen zur Schmälerung oder Vernichtung unserer heiligen Rechte mit aller, uns zu Gebote stehenden moralischen Gewalt, und reicht die nicht aus, untergehen wenn es sein muss aber mit den Waffen in der Hand. Eine Monstre-Deputation aus allen Ständen, ist aus der Hauptstadt nach Giurgevo abgegangen, und hat Suleiman Pascha bereits in allen unsern öffentlichen Demonstrationen den Gesamtwillen der Nation, den einstimmigen Ruf nach Erlösung vernommen, so wird dies Fuad Effendi um so sprechender, um so eclatanter dargethan werden, da man in Constantinopel Zweifel hervorzurufen suchte und Fuad Effendi beauftragt sein soll, der Nation den alten Stand der Dinge wieder aufzudringen. Noch zweifeln wir daran, doch müssen wir darum nicht minder darauf vorbereitet sein. Geht die Pforte in ihrer Nachgiebigkeit gegen Russland so weit, stösst sie die Freundeshand zurück, die wir ihr bieten — dann, Rumänen ! ist die Zeit gekommen, wo Ihr der Welt beweisen könnt, dass Euch trotz achtzehnhundertjähriger Leiden noch der Geist Eurer tapferen Vorfahren beseelt !

In : „K. pr. Berlinische Zeitung (Vossische Zeitung)“, nr. 228, Sonnabend den 30 September /1848

DOUĂ PRECIZĂRI REFERITOARE LA FAMILIA MARELUI BAN BARBU CRAIOVESCU

DE

NICOLAE LEONĂCHESCU

1. NEAGOSLAVA NU ESTE DE ORIGINE SÎRBĂ

Într-o serie de materiale de istorie publicate la noi apare afirmația că jupanița Neagoslava soția marelui ban Barbu Craiovescu este de origine sîrbă. Cercetările nu confirmă însă acest fapt și în cele ce urmează vom demonstra acest lucru.

Nicolae Stoicescu spune într-o lucrare¹ apărută în 1971 :

„Craiovescu Barbu (Barbu de la Craiova, Cralevski) fiul lui Neagoie de la Craiova = Neagoslava sau Neguța, nobilă sîrbă devenită Salomia călugărița”.

Această afirmație este reluată și de Pavel Chihaia², lucrarea lui Nicolae Stoicescu fiind dată ca referință de către mulți cercetători.

Nicolae Stoicescu citează drept sursă lucrarea³ prof. Radu Flora publicată în 1964 din care reproducem :

„Astfel banul Craiovei Barbul (la sfîrșitul secolului XV) este căsătorit cu Neagoslava care trăiește alternativ în Serbia și în Oltenia”.

Această sursă este folosită și de Ștefan Ștefănescu⁴.

La rîndul său prof. Radu Flora citează surse românești și anume lucrările lui Ilie Bărbulescu, G.I. Ionescu-Gion și *Condica Bistriței*, tom I (1859).

Analiza acestor surse nu adeverește originea sîrbă a jupaniței Neagoslava. Urmărind sursele citate în ordinea raportării lor se constată faptul că eroarea de documentare a fost preluată ad litteram, fără verificări.

¹ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVII*, București, Edit. enciclopedică română, 1971, p. 17.

² Pavel Chihaia, *Cu privire la Învățăture și la câteva monumente din vremea lui Neagoe Basarab, în Neagoe Basarab (1512—1521)*, București, Edit. Minerva, 1972, p. 191.

³ Radu Flora, *Din relațiile sirbo-române*, Panciova, 1964, p. 29.

⁴ Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1970, p. 77.

Într-o lucrare ⁵ publicată la Iași în 1912, Ilie Bărbulescu, profesor de slavistică la Facultatea de litere a Universității ieșene, spune :

„Barbul, „ban” de Craiova, vers les dernières années du XV-ème siècle, avait pour femme Négoslava, une serbe, qui vivait d'ailleurs tantôt en Olténie et tantôt en Serbie”.

Aceeași poziție o are prof. Ilie Bărbulescu și într-o lucrare a sa anterioară, apărută în 1908 la Belgrad ⁶ :

„Barbul ban Craiove, u poslednoi dečenii XV veka, imao je za jenu Srichinu imenom Negoslava, coia je jivela cias u Oltenii a cias u Srbii”.

În ambele lucrări afirmația că Neagoslava este de origine sîrbă se face pe baza lucrării lui G.I. Ionescu-Gion și a Condiciei mănăstirii Bistrița.

Urmărind lucrarea de popularizare ⁷ din 1903 a lui G.I. Ionescu-Gion se găsește :

„Abia cunoscută, sîrboaică poate din neamurile viteje ale cnezilor Serbiei, trăind cînd în Oltenia în cetățuile Basarabilor, cînd prin cetățile Serbiei, apare jupîneasa Negoslava, soția marelui ban Barbu Craiovescu”. Prezența cuvîntului „poate” exprimă îndoiala fie asupra originii sîrbe, fie asupra neamurilor din care Neagoslava descinde. Este evident caracterul avîntat, romantic, al citatului care face referiri la „cetățuile Basarabilor” din Oltenia.

La lucrarea lui G.I. Ionescu-Gion cercul informațional s-a închis, lucrarea sa fiind citată de toți cercetătorii care s-au ocupat de problemă. În sprijinul afirmației pe care o face, G.I. Ionescu-Gion citează sursa primară : *Condica Bistriței*, tom I (1859)⁸.

Urmărind firul documentării am constatat că la Arhivele Statului din București există 11 manuscrise — condici ale mănăstirii Bistrița jud. Vîlcea (inventarul nr. 293) și anume :

- ms.192 (cuprinde documente din perioada 1494—1800) ;
- ms.193 (idem,1592—1803) ;
- ms.194 (idem,1492—1800) ;
- ms.197 (idem,1573—1777) ;
- ms.198 (idem,1520—1588) ;
- ms.199 (idem,1547—1758) ;
- ms.200 (idem,1556—1794) ;
- ms.201 — Tomul I — (idem,1492—1856) ;
- ms.202 — Tomul II — (idem,1509—1815) ;
- ms.203 (idem,1807) ;
- ms.713 (idem,1492—1743).

Condica mănăstirii Bistrița citată de G. I. Ionescu-Gion și ulterior și de ceilalți autori este ms. 201 care a fost „săvîrșită în anul 1859” și cuprinde documente referitoare la mănăstirea Bistrița emise în perioada 1492—1856.

⁵ Ilie Bărbulescu, *Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie en liaison avec la question Macédo-Roumaine*, Iași, 1912, p. 204.

⁶ Ilie Bărbulescu, *Rumuni prema Srbima i Bugarima, narocito s pogledom na pitanje makedonskih Rumuna*, Beograd, 1908, p. 96.

⁷ G. I. Ionescu-Gion, *Din istoria Basarabilor. I. Sima stolniceasa Buzeasca*, București, I. V. Socec, 1903, p. 7.

⁸ Arhivele Statului București, manuscrise, nr. inv. 293.

G.I. Ionescu-Gion citează pag. 7—9 ale condicii; noi am verificat printre altele pag. 1—13 ale acestui manuscris. Documentele cuprinse în pag. 1—13 sînt în număr de 7 și ele au fost publicate în colecția *Documente privind istoria României*. Aceste documente sînt:

- documentul nr.43 din 7 septembrie 1508⁹;
- documentul nr. 86 din 11 octombrie 1512¹⁰;
- documentul nr. 100 din 23 aprilie 1514¹¹;
- documentul nr. 155 din 10 aprilie 1520¹²;
- documentul nr. 38 din 4 aprilie 1528¹³;
- documentul nr. 336 din 1 iunie 1545¹⁴;
- documentul nr. 51 din 8 aprilie 1556¹⁵.

În nici un document din cele de mai sus nu există afirmația că Neagoslava este de origină sîrbă sau o altă afirmație din care s-ar putea deduce acest lucru.

Verificîndu-se toate documentele publicate în colecția amintită referitoare la mănăstirea Bistrița emise în secolul al XV-lea și al XVI-lea se constată aceeași situație. Ba mai mult, există dovezi că Neagoslava era autohtonă. Numele său nu este un argument și nici măcar un indice deoarece putea fi la modă sau putea fi schimbat de către copiii timpului la diversele transcrieri ale documentelor slavone.

De altfel numele său apare într-un document din 28 ianuarie 1501¹⁶ menționat ca Neguța, sau Neguta după Lj. Stojanovici¹⁷.

Esențială însă este prezența documentelor referitoare la moșia Stroești din județul Argeș¹⁸. Între anii 1523—1533 jupanița Neagoslava a avut procese cu Tăbăci și ceata lui din Stroești pentru această moșie. De fiecare dată, așa cum era și firesc privit din punctul de vedere al procedurii juridice de clasă și al componenței divanului, jupanița Neagoslava a cîștigat procesele și a dăruit moșia Stroești mănăstirii Bistrița. Această danie a fost însă condiționată: cît timp va trăi, jupanița Neagoslava să-și păstreze satul iar mănăstirea să intre în posesia moșiei după moartea ei.

Condiționarea aceasta dovedește că moșia Stroești era o sursă de existență pentru Neagoslava și că atît timp cît a trăit n-a cedat această moșie nimănui. Într-un document dat de domnitorul Mircea Ciobanu la 1545¹⁹ se menționează:

„. . .Și încă a dăruit băneasa cea bătrînă, la moartea ei, un sat care i-a fost de zestre, anume Stroeștii toți . . .”

⁹ *Documente privind istoria României. B. Țara Românească. Veacul XVI. (1501—1520)*. Edit. Acad. R.P.R., 1952.

¹⁰ *Ibidem*

¹¹ *Ibidem*

¹² *Ibidem*

¹³ *Ibidem*, (1526—1550).

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ *Ibidem*, (1551—1570).

¹⁶ *Ibidem*, (1501—1525), doc. nr. 1.

¹⁷ Lj. Stojanovici, *Spomenik III*. Stari srpski hrisovuli, acti, biografije, letopisi, tipiți, pomeniți, zapisi i dr. Beograd, 1890, p. 54.

¹⁸ Nicolae Leonăchescu, Nădrașu, *Stroești — Argeș. Documente și mărturii*. vol. I (1520 — 1933), București, Edit. Litera, 1971, (Mai departe S.A.D.).

¹⁹ *Ibidem*, doc. nr. 8, p. 27.

Putem avea încredere în acest document scris la cîțiva ani după moartea Neagoslavei (după noi, mai puțin de 10 ani) în care se afirmă că aceasta a avut satul Stroești de zestre. Documentele nu menționează și alte moșii ca fiind ale Neagoslavei. Cu un sat de zestre în jud. Argeș pe care și l-a păstrat cît a trăit, rămînînd în Țara Românească și după moartea soțului său și judecîndu-se cu stroeștenii pentru moșie, în lipsa oricăror alte dovezi, Neagoslava este româncă.

Despre părinții săi pînă în prezent nu se pot face decît ipoteze ²⁰. Unii autori ²¹ susțin că este fiica lui Vlad vodă cel Tânăr (Țepeluș) dar nici această afirmație nu este certă.

O problemă controversată privind Neagoslava este aceea a călugăririi sale sub numele de Salomia.

Inscripția în limba greacă de pe epitrahilul de la Bistrița citită și tradusă în 1959 de P.P. Panaitescu menționează :

„Barbul Pahomie. Anul 7029 <1521>. S-a făcut prezentul epitrahil cu ajutorul și cheltuială de către jupîneasă doamna Neagoslava” ²².

Ea a fost interpretată greșit de Virgil Vătășianu ²³ :

„. . . e un patrafir. . . provenind din mănăstirea Bistrița căreia îi fusese dăruit — conform tradiției slavone — de către Barbu Craiovescu, călugărit în anul 7029 <1521> sub numele de Pahomie. . . <înfățișează> portretele donatorilor monahul Pahomie și jupîneasă sa, monahia Ilinca, ambii în rasă călugărească”.

În pomelnicul mănăstirii Arnota ²⁴ precum și în pomelnicul bolniței mănăstirii Bistrița ²⁵ sînt înscrise în ordine : Pahomie, Salomia etc.

I.C. Filitti ²⁶, Nicolae Stoicescu ²⁷, Ștefan Ștefănescu ²⁸ etc. menționează că Neagoslava, soția banului Barbu Craiovescu, s-a călugărit sub numele de Salomia.

Nicolae Iorga remarcă însă încă din 1936 frumusețea costumului Neagoslavei ²⁹ :

„. . . ea într-un costum care diferă de cel de toate zilele al contemporanelor ; sub voalul negru o vestă și o fustă (mintean) albastră, aceasta din urmă reprezenta noblețea, și o rochie de aceeași culoare cu dungi verticale roșii . . .”

Analiza vestimentației Neagoslavei făcută în ultimul timp de Stelian Metzulescu ³⁰ duce la concluzia că Neagoslava nu s-a călugărit niciodată :

²⁰ Nicolae Leonăchescu, *Exercitarea dreptului de proprietate al mînăstirii Bistrița — Vilcea asupra moșiei Stroești din județul Argeș* în „Mitropolia Olteniei”, nr. 9—10, 1969, p. 705.

²¹ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, ed. a III-a, vol. I., 1936, tabelul II.

²² P. S. Năsturel, *Străvechile odoare înapoiate de U.R.S.S.*, în „Mitropolia Banatului”, an VII, nr. 10—12, 1957.

Epitrahilul de la Bistrița. Muzeul de Artă al R.S.R.

²³ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, Edit. Acad. R. P.R., 1959, p. 942.

²⁴ Gr. G. Tocilescu, *Raporturi asupra cîtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară*, București, 1887, p. 44.

²⁵ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, p. 202.

²⁶ I. C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștii*, Scrisul românesc, Craiova, 1933.

²⁷ Vezi nota 1.

²⁸ Ștefan Ștefănescu, *Pănia în Țara Românească*, București, Edit. științifică, 1965.

²⁹ N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, II, București, 1936.

³⁰ Stelian Metzulescu, *În jurul unui ctitor bisericesc* în „Glasul bisericii”, 1959, p. 657.

„. . . Îmbrăcămintea acestei jupînese este contrarie tuturor regulilor călugăriei: rochia albastră cu dungi roșii, ce reprezintă lux, bogăție, frumusețe, numai călugărie nu; iar existența unui voal negru ce se vede pe deasupra acestei rochii, denotă că această jupîncasă era în doliu, cernită în urma pierderii soțului ei”.

Subscriind la această concluzie mai adăugăm încă un argument. Neagoslava a avut satul Stroești, drept sat de zestre după cum menționează documentul din 1545 al lui Mucea Ciobanu³¹. De fiecare dată cînd a avut procese cu stroeștenii pentru sat, Neagoslava l-a dăruit Bistriței indicînd ca intrarea în posesie să se facă după moartea sa. Cît a trăit deci, ea „nu s-a lepădat de cele lumești” așa cum impunea actul călugăririi, ba dimpotrivă și-a stăpînit satul de zestre apărîndu-și cu îndrîjire dreptul de proprietate în toate procesele cu Tăbăci și ceata lui din Stroești.

Demonstrația că Neagoslava nu s-a călugărit este astfel făcută. Ipoteza avansată de Stelian Metzulescu³² precum că poate fi vorba de „o călugărire simbolică” ar explica prezența numelui Salomia în pomelnice, nume nemenționat pe epitrahilul de la 1521 făcut cu cheltuiala Neagoslavei.

2. MARELE BAN BARBU CRAIOVESCU A MURIT PROBABIL LA 9 MARTIE 1520

Cu privire la data morții marelui ban Barbu Craiovescu există și astăzi incertitudini.

I.C. Filitti, care și-a dedicat multe din cercetările sale istorice studierii familiei Craioveștilor, menționează că marele ban Barbu Craiovescu, călugărit sub numele de Pahomie, a murit probabil în anul 1525 la adînci bătrînețe³³.

Nicolae Iorga utilizează textul ridicat de predecesori de pe piatra tombală a mormintului lui Barbu Craiovescu și îl traduce astfel:

„A răposat robul lui Dumnezeu jupan Barbul mare ban de Craiova ce și-a schimbat numele în Pahomie; veșnica lui pomenire; la anul 7013 <1505> luna martie 9”³⁴.

N. Iorga semnalează faptul că anul 7013 este citit greșit și că trebuie considerat 7033 <1524–1525> drept an al morții marelui ban. Dificultatea determinării anului morții banului Barbu Craiovescu se menține și din cauza deteriorării pietrei tombale.

³¹ S.A.D., doc. 8, p. 27. Într-un document din 26 noiembrie 1520, Neagoe Basarab întărește pîrcălabului Baldovin ocine și țigani și menționează: „... Și iar ca să-i fie lui Diacii ocină de la Stupini, dăla Săracul până la Mamaliga, pentru că o au cumpărat de la jupăneasa Neagoslava, drept 700 de aspri . . .” Nu avem certitudinea identității personajului care avea ocină în Diaci (satul Deagu, com. Recea, jud. Argeș) cu soția marelui ban Barbu Craiovescu. Dacă identitatea se confirmă, ea sprijină punctele noastre de vedere. (Arh. St. Buc. Condica m-rii Vieroș, nr. 479, f. 60 v. și 61).

³² Stelian Metzulescu, *op. cit.*, p. 657.

³³ I. C. Filitti, *Craioveștii*, București, 1922; *Craioveștii și rolul lor politic* în „Arhivele Olteniei”, nr. 77–78, 1935; *Banatul Olteniei și Craioveștii* în „Scrișul românesc”, Craiova, 1933.

³⁴ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. II, București, 1908, p. 82.

Există posibilitatea de a se formula precizări cu privire la data morții marelui ban Barbu Craiovescu din studiul documentelor referitoare la moșia Stroești din jud. Argeș și prin coroborare cu alte dovezi. În acest sens este importantă observația lui St. Metzulescu cum că Barbu Craiovescu s-a călugărit de abia în ultimele clipe ale vieții sale, care se confirmă și pe alte căi:

„... marele ban al Craiovei Barbu I s-a călugărit numai în ultimele zile ale vieții sale luind numele de Pahomie, iar soția sa Neagoslava nu s-a călugărit niciodată. . .”³⁵.

Într-adevăr, ultimul document în care este menționat marele ban ca făcând parte din divan datează din 10 ianuarie 1520. Data de 9 martie 1520 apare ca dată probabilă a morții lui Barbu Craiovescu. Ziua de 9 martie citită de N. Iorga pe piatra tombală nu ridică probleme și ea se va considera ca atare.

Precizări suplimentare pentru stabilirea datei morții lui Barbu Craiovescu ne furnizează acțiunile soției sale jupanița Neagoslava. Aceasta donează mănăstirii Bistrița niște sălășe de țigani la 10 aprilie 1520³⁶ iar la 1521 donează celebrul epitrahil aflat astăzi la Muzeul de Artă al R.S.R. Se știe că după moartea unei persoane, rudele apropiate fac pomeni la niște date fixe de la înmormântare: la 3 zile, la 7 zile, la 9 zile, la 3 săptămîni, la 6 săptămîni, la 1 an, la 3 ani, la 7 ani, la 9 ani etc.

Data de 10 aprilie 1520³⁷ la care jupanița Neagoslava a făcut PRIMA DANIE către mănăstirea Bistrița se apropie de datele consemnate în cultul morților. De asemenea, dăruirea epitrahilului în 1521 reprezintă, după părerea noastră, gestul făcut de Neagoslava în cadrul acestui cult cu ocazia împlinirii unui an de la moartea soțului său. Inscripția de pe epitrahil menționată mai sus nu mai lasă nici o îndoială în acest sens. Neagoslava poartă în 1521 un voal negru, doliu pentru pierderea soțului său. Epitrahilul cu portretele donatorilor nu se putea dona înainte de moartea unuia din soți, în cazul de față a lui Barbu Craiovescu.

Dacă marele ban nu s-ar fi retras din viața publică din motive de forță majoră, el ar fi făcut în continuare parte din divan în tot timpul domniei nepotului său Neagoe Basarab.

În plus, la toate procesele purtate în divanul domnesc între Tăbăci și ceata lui din Stroești și jupanița Neagoslava nu apare Barbu Craiovescu sub nici o formă pentru a-și apăra drepturile. Neagoslava este nevoită să meargă singură la aceste procese și nu face nici o mențiune despre soțul său. Tăcerea Neagoslavei în această privință atestă faptul că Barbu Craiovescu era mort. Or, procesele încep înainte de 20 mai 1526 dată la care divanul domnesc dă prima hotărîre, care ni se păstrează, în acest litigiu³⁸.

La 22 mai 1523 Vladislav al III-lea menționează moșia Stroești printre moșiile mănăstirii Bistrița³⁹. Aceste procese nu puteau fi declanșate atîta timp cît trăia Barbu Craiovescu și Neagoe Basarab, nepotul

³⁵ Stelian Metzulescu, *op. cit.*, p. 657.

³⁶ S.A.D., doc. nr. 1.

³⁷ *Ibidem*

³⁸ *Ibidem*, doc. nr. 3.

³⁹ *Ibidem*, doc. nr. 2.

său, Tăbăci și ceata lui din Stroești știind cu cine aveau să-și măsoare forțele. De altfel și încercarea de mai târziu a fost sortită eșecului din cauza faptului că din divanul domnesc făceau parte rudele Neagoslavei în frunte cu Pîrvu Craiovescu, mare ban.

Instabilitatea politică și încercarea Porții Otomane de a instala o administrație turcească în Țara Românească după moartea lui Neagoe Basarab a făcut imposibilă declanșarea de către stroeșteni a proceselor împotriva jupaniței Neagoslava. Odată cu scăderea influenței familiei Craioveștilor și cu schimbarea domnitorului ei declanșează aceste procese. Așa ne explicăm faptul că pînă în 1523 Tăbăci și ceata lui nu apelează la judecata divanului. În hotărîrile divanului privind soluționarea conflictului dintre Tăbăci și Neagoslava marele ban nu este menționat ca participant în viață.

Se poate deci aprecia data de 9 martie 1520 ca dată probabilă a morții marelui ban Barbu Craiovescu. Acest lucru a fost semnalat mai înainte⁴⁰ și către această dată înclină și Stelian Metzulescu⁴¹. Călugărirea sa în ultimele zile ale vieții (probabil între 10 ianuarie 1520 și 9 martie 1520) menționată pe epitrahil prin vestmintul autentic al tagmei și prin numele de Pahomie (menționat și în pomelnice) s-a făcut probabil în teama de moarte și în dorința creștinească de a „dobîndi de la Dumnezeu iertarea păcatelor”.

Nu este exclusă nici îmbolnăvirea marelui ban, care să-l fi determinat să ia hotărîrea de a se călugări, în afara vârstei înaintate și a crimelor politice la care direct sau indirect va fi participat. În plus, faptul că nu a avut copii putea fi interpretat drept „o pedeapsă de la Dumnezeu pentru păcatele sale” în fața căreia marele ban a încercat să se „salveze” prin călugărire.

Transpunerea în concepția epocii ne obligă să luăm în considerație și argumente de această natură. Altfel marele ban Barbu Craiovescu n-ar fi renunțat, așa cum n-a renunțat niciodată în viață pînă atunci, la poziția sa din divanul domnesc și la rolul de personalitate influentă în politica Țării Românești într-o perioadă în care familia Craioveștilor atinsese apogeul.

⁴⁰ N. Leonăchescu, *op. cit.*, p. 705.

⁴¹ Stelian Metzulescu, *op. cit.*, 657.

ASPERI DE LICOSTOMO LA 1383

DE

OCTAVIAN ILIESCU

Într-o notă publicată de curînd ¹, atenția ne-a fost atrasă de existența unor emisiuni monetare care, după părerea noastră, ar urma să fie atribuite așezărilor medievale de la Dunărea de Jos: Vicina, Chilia sau Licostomo, orașe a căror dezvoltare economică, de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și pînă la 1484, a făcut obiectul unor numeroase studii în istoriografia românească. Teza noastră, susținută cu prilejul arătat mai sus, avea în vedere două fapte de necontestat:

— în primul rînd, descoperirea, în regiunea Dunării de Jos, a unor monede nesemnate pînă în prezent în alte părți: piese de argint, imitînd dirhemii Hoardei de Aur, dar cu particularități — legende lipsite de sens, prezența semnului crucii — care trădează emitenți ce nu aveau nimic comun cu statul mongol; monede de bronz, avînd pe avers tamigaua Hoardei de Aur, iar pe revers, crucea genoveză ²;

— în al doilea rînd, existența unor mențiuni despre *asper* de Chilia, deci aspri de Chilia, monede amintite în două acte redactate în 1361 la Chilia de către notarul genovez Antonio di Podenzolo ³: primul act e

¹ Octavian Iliescu, *Emisiuni monetare ale orașelor medievale de la Dunărea de Jos*, în *Peuce* (Muzeul Delta Dunării), Tulcea, 1971, vol. II. „Studii și comunicări de istorie, etnografie și muzeologie”, p. 261—266 (se va cita în continuare: *Emisiuni monetare*).

² *Ibid.*, p. 261—264.

³ Am avut în mai multe rînduri prilejul de a ne ocupa de registrul notarului Antonio di Podenzolo, semnat acum mai bine de douăzeci de ani de către cercetătorul francez Robert-Henri Bautier, *Notes sur les sources de l'histoire économique médiévale dans les archives italiennes, Mélanges d'archéologie et d'histoire* [École française de Rome], 60 (1948), p. 187—188; ne mărginim să amintim aici numai următoarele date bibliografice: Octavian Iliescu, *Un însemnat izvor privitor la istoria României*, în *Studii și cercetări de documentare și bibliologie*, 7 (1965), nr. 1, p. 117; idem, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIVe siècle*, în *Nouvelles études d'histoire* [Comité national des historiens de la République Socialiste de Roumanie], III, Bucurest, 1965, p. 105—116.

În ultima vreme, registrul notarial al lui Antonio di Podenzolo a fost editat integral de către prof. Geo Pîstarino, *Notat genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzò (1360—1361)* [Collana storica di fonti e studi diretta da Geo Pîstarino, 12], Genova, 1971, XL + 220 + 222) p. + IV planșe.

datat 21 februarie ⁴, al doilea e din 2 aprilie ⁵. Acestor acte li se poate adăuga un al treilea, redactat de același notar și în același loc la 12 mai 1361 ⁶ și prin care tătarul Daoch vinde unui grec din Constantinopol, pe nume Manoli Offilimas, o sclavă tătară, Taytana (Tatiana?), de 13 ani, pentru doi *sommi* buni de argint, de greutate exactă, după etalonul din Chilia ⁷, și 100 aspri de Chilia, buni și cu valoare circulatorie ⁸.

Pe baza izvoarelor citate mai sus, am ajuns la concluzia că acești *asperi de Chilia* reprezintă în fapt o monedă bătută la Chilia de către autoritatea genoveză locală, după sistemul și tipul dirhemilor ⁹ Hoardei de Aur ¹⁰.

Iată însă că recent, un alt document genovez din veacul al XIV-lea descoperit la Arhivele Statului din Genova de către cercetătorul italian Gian Giacomo Musso ¹¹, adaugă un nou argument în favoarea tezei noastre. Ne referim la actul redactat la Licostomo, la 19 decembrie 1383, de către notarul genovez Oberto Grassi di Voltri ¹² și care, după mărturia autorului citat, cuprinde mențiunea unor *asperi de Licostomo*; mai mult, se afirmă că documentul în cauză ar indica și echivalența: 11 aspri de argint de Licostomo = 156 perperi ¹³. Așadar, alături de *asperi de Chilia*, folosiți în tranzacțiile comerciale încheiate la Dunărea de Jos în 1361, se adaugă acum *asperi de Licostomo*, a căror existență este semnalată de un act redactat la 1383 în aceeași zonă geografică, dar de data aceasta la Licostomo.

Din analiza actelor notariale privitoare la afacerile încheiate de negustorii genovezi în orașele de la gurile Dunării, am constatat până în prezent întrebuintarea a două formule deosebite, menite să desemneze moneda care a stat la baza tranzacțiilor respective, ambele formule au însă un element comun: aluzia la localități situate în această zonă.

Astfel, cele mai vechi documente cunoscute astăzi, datînd din anul 1281, amintesc în două rînduri: *iperperos*. . . . *veteros* (sic; *veteres*

⁴ Octavian Iliescu, *Emisiuni monetare*, p. 265 (textul integral la Geo Pistarino, *op. cit.*, p. 22—23, actul nr. 15).

⁵ Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 265 (textul integral la Geo Pistarino, *op. cit.*, p. 39—41, doc. nr. 24).

⁶ *Not. Antonio di Podenzolo*, fol. CXI a (textul integral la Geo Pistarino, *op. cit.*, p. 175—177, doc. nr. 97).

⁷ „... pro precio ... summorum duorum bonorum argenti et iusti ponderis ad pondus Chili”, *ibid.*, p. 176.

⁸ „et asperorum centum de Chilli, bonorum et spendibilium”, *ibid.* p. 176.

⁹ Dirhemul era o monedă de argint; cel emis de Hoarda de Aur (începînd din domnia hanului Berke, 1256—1266) avea o greutate medie de 1,5 g; Fr. Fr. von Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin-Leipzig, 1930, s. v. Dirhem, p. 147. În actele notariale genoveze de la sfîrșitul sec. al XIII-lea, aceste monede erau denumite *asperi barichati*, de la Berke sau Baracha, numele primului han emitent. Cf. Octavian Iliescu, *Monede din tezaurul descoperit la Ofeleni (raionul Husi, reg. Iași)*, în „Arheologia Moldovei”, II—III (1964), p. 394—395.

¹⁰ Octavian Iliescu, *Emisiuni monetare*, p. 162—263.

¹¹ Gian Giacomo Musso, *Nuove ricerche d'archivio su Genova e l'Europa Centro-orientale nell'ultimo medio evo*, în „Rivista storica italiana”, 83 I (1971), p. 130—143.

¹² *Notaio Grassi Oberto*, filza unica, citat *ibid.*, p. 141, nota 50; cf. nota 44 de la p. 140.

¹³ *Ibid.*, nota 50, p. 141: „Quest'ultimo atto (Notaio Grassi Oberto cit., 19 dicembre 1383) reca un rapporto di valori per cui 11 aspri d'argento di Licostomi sarebbero equivalentsi in Pera a 156 perperi.”

în latina clasică) *ad sagium Vecine*¹⁴ sau, într-un alt caz, *iperperos . . . veteros auri ad sagium Vecine*¹⁵. Publicînd aceste documente, G. Brătianu a crezut un moment că ar fi vorba, în ambele cazuri, de o emisiune locală de perperi, după modelul celor bizantini¹⁶. Autorul citat semnaleză însă și interpretarea, mai veche, a istoricului V. Promis, care a arătat că expresia *ad sagium* implică numai verificarea monedei respective cu ajutorul unui etalon (*sagium* = *exagium*) propriu unei anumite localități¹⁷. Această interpretare a prevalat în literatura mai recentă¹⁸, astfel încît ipoteza emisă de Brătianu nu mai poate fi susținută astăzi. Există o diferență între perperii *ad sagium Vecine* și cei *ad sagium Constantinopolitanum* mult mai frecvent amintiți în actele genoveze referitoare la Vicina¹⁹? Sub raportul datei de emisiune, faptul e în afară de orice îndoială; într-adevăr, se precizează în documente că perperii *ad sagium Vecine* sînt vechi, reprezentînd deci emisiuni anterioare celor *ad sagium Constantinopolitanum*, aflați în circulație la data redactării actului, i.e. la 1281.

Coroborînd informațiile culese din actele genoveze de la Pera cu cele obținute din studiul descoperirilor monetare efectuate la Dunărea de Jos, am arătat cu alt prilej²⁰ că sub numele de *iperperii ad sagium Vecine*, negustorii italieni de la sfîrșitul sec. al XIII-lea înțelegeau perperii bătute de Ioan Vatatzes (1222—1254) în timpul imperiului de Niceea. Este evident că în acest caz, exista și o deosebire calitativă între perperii *ad sagium Vecine* și cei *ad sagium Constantinopolitanum*, cei dinții avînd un titlu mult superior²¹. Raportul era de 47 perperi vechi = 50 perperi noi, după cum ne indică un alt document contemporan²².

¹⁴ G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucurest, 1935, doc. nr. IV, Pera, 5 iulie 1281, p. 150.

¹⁵ *Ibid.*, doc. nr. XXXII, Pera, 16 august 1281, p. 169.

¹⁶ *Ibid.*, p. 50—51. Cf. de același, *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 231. Ipoteza emiterii unor perperi la Vicina a fost îmbrățișată și de alți autori; v. în acest sens V. Laurent, *Tô HIOAITIKON. Monnaie divisionnaire de l'époque des Paléologues*, în *Cronica numismatică și arheologică*, 15 (1940), p. 280; idem, *Unle et monnaies inédites de Jean Ducas Comnène, empereur de Thessalonique (1240—1244)*, *ibid.*, 17 (1943), p. 83; idem, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, 22 (1945), p. 191—192.

¹⁷ G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina . . .*, p. 51, nota 1; cf. idem, *Les Roumains aux bouches du Danube à l'époque des premiers Paléologues*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, 22 (1945), p. 200, unde se adoptă interpretarea lui Promis, revenindu-se asupra ipotezei formulate anterior.

¹⁸ Cf. Robert S. Lopez și Irving W. Raymond, *Medieval Trade in the Mediterranean World*, New York, Columbia University Press, 1955, p. 15, 244, 308 și nota 20.

¹⁹ G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina . . .*, acte redactate la Pera în 1281 iulie 1 (doc. nr. 1, p. 148), iulie 3 (doc. nr. II, p. 149), iulie 4 (doc. III, p. 149—150), iulie 7 (doc. nr. V, p. 151), iulie 10 (doc. nr. VI, p. 151—152) etc.

²⁰ Octavian Iliescu, *Despre perperii „ad sagium Vecine”*, comunicare prezentată în ședința din 28 mai 1961 a Societății numismatice române, rămasă inedită; cf. idem, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance . . .*, loc. cit., p. 115, nota 16; idem *L'hyperpère byzantin au Bas-Danube du XIe au XVe siècle*, în „Revue des études sud-est européennes”, 7 (1969), p. 113—114.

²¹ Date privitoare la titlul perperilor bizantini, emiși între anii 1222—1351, au fost strînse laolaltă (pe baza examenelor întreprinse la solicitarea lui Tommaso Bertelè, în Italia, și a autorului acestor rînduri) în lucrarea recentă: Octavian Iliescu, *Le montant du tribut payé par Byzance à l'Empire ottoman en 1379 et 1424*, în „Revue des études sud-est européennes” 9 (1971), p. 129.

²² Act redactat la Pera la 16 iulie 1281, publicat de G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina . . .*, doc. nr. VII, p. 152—153.

Să notăm în treacăt că pe lângă emisiunile discutate mai sus, izvoarele medievale italiene ale veacului al XIV-lea mai citează și perperi *ad sagium Sii*²³ (etalon de Chio), la 1311; *ad sagium Peyre*²⁴ (etalon de Pera), la 1361 și 1387; *ponderis Constantinopolis*²⁵ sau *Romanie*²⁶, (etalonul imperial de la Bizanț), *ponderis Pere*²⁷, *ponderis Mesembrie*²⁸, la 1366—1367. Peste tot, expresiile citate înseamnă în realitate operația de verificare a perperilor respectivi cu ajutorul unui etalon bine cunoscut, păstrat în orașul indicat în documente. În raport cu vechimea acestui etalon, puteau decurge uneori deosebiri de emisiune, greutate și titlu pentru monedele care stăteau la baza tranzacțiilor în cauză.

Aceeași interpretare urmează a fi dată și în cazul acelor *summi ad sagium Chili*²⁹ sau *ad pondus Chili*³⁰, frecvent menționați în actele notarului Antonio di Podenzolo. Am arătat mai de mult³¹ că sub termenul de *summus*, trebuie să înțelegem unitatea de greutate (cite o dată și monedă de cont) denumită de genezezi *sommo*; această unitate de greutate servea de regulă la cîntărirea lingurilor de argint, mijloc de schimb foarte uzitat în comerțul oriental, practicat pe tot întinsul hanatului mongol al Hoardei de Aur. După calcule recente, un *sommo* era echivalent cu o greutate de aproximativ 200 g³². Ca și în cazul precedent, nici acești *sommi* de argint nu erau de proveniență locală, ci erau numai cîntăriți, în momentul încheierii tranzacției, cu un *sommo*-etalon ce se păstra la Chilia³³.

În contrast cu cazurile expuse mai sus — fapt ce justifică de altfel lungimea parantezei precedente —, cu totul alt înțeles capătă expresiile *asperi argenti de Chili* din actele lui Antonio di Podenzolo, iar, în ultima vreme, *asperi de Licostomo* de care ne ocupăm în această notă. După părere-

²³ *Ibid.*, p. 51, nota 1.

²⁴ Acte redactate în 1361 la Chilia de către notarul Antonio di Podenzolo, foarte numeroase; v. Geo Pistarino, *op. cit.*, doc. nr. 17, p. 26; nr. 18, p. 29; nr. 20, p. 32; nr. 21, p. 34 etc.; tratatul încheiat la Pera la 27 mai 1387 între reprezentanții Genovei și cei ai lui Ivanco, fiul lui Dobrotici, publicat în colecția *Documente privind istoria României*. Veacul XIII, XIV și XV. B. Tara Românească (1247—1500), (București), 1953, doc. nr. 24, p. 296—301 (clauza privitoare la perperi la p. 300).

²⁵ Contul expediției lui Amedeu al VI-lea de Savoia, ținut în 1366—1368 de Antonio Barbier și publicat de F. Bollati di Saint-Pierre, *Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI (Il Conte Verde)* Biblioteca storica italiana VI, Torino, 1900; perperii *ponderis Constantinopolis* (sic, pentru *Constantinopolis*), citați în mai multe rânduri, de ex. la p. 25 și 278.

²⁶ *Ibid.*, sub nr. XL, p. 10.

²⁷ Și aceștia sînt menționați foarte frecvent; v. de exemplu *ibid.*, sub nr. III, p. 3—4; nr. LI, p. 12; nr. LXV, p. 14 etc. La p. 25, se înregistrează o sumă exprimată în *parperi*... *auri*, *ponderis Constantinopolis seu Pere*, de unde rezultă că și unii și alții aveau aceeași greutate și, prin urmare, erau echivalenți.

²⁸ *Ibid.*, sub nr. VIII, p. 4; nr. XII, p. 5; nr. XXXVII, p. 9.

²⁹ Not. Antonio di Podenzolo, actul din 28 ian. 1361, la Geo Pistarino, *op. cit.*, doc. nr. 6, p. 11.

³⁰ Mențiuni numeroase; v. de exemplu *ibid.*, doc. nr. 1, p. 3; nr. 16, p. 24; nr. 74, p. 130; nr. 98, p. 177 etc.

³¹ Octavian Iliescu, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance...*, *loc. cit.*, p. 112, 115, nota 15.

³² Cf. G. A. Fedorov-Davidov, *Денежно-весовые единицы Таны в начале XIV в (по данным Франческо Пезолотти)*, în „Советская Археология” 3, 1958, p. 72, unde se dă, pentru un *sommo*, greutatea de 206,5 g.

³³ Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 112.

rea noastră, de data aceasta, expresia *de Chili* sau *de Licostomo* indică foarte limpede proveniența acestor aspri, locul unde se emiteau aceste monede. Am avea prin urmare certificate emisiuni locale de aspri de argint la Chilia, în 1360—1361, și la Licostomo, în 1383. Cum arătau acești aspri, am încercat să stabilim, în nota noastră anterioară³⁴; identificarea lor va trebui însă continuată în cursul viitoarelor cercetări, care vor avea ca obiect studierea materialului numismatic provenind de la grurile Dunării.

Gian Giacomo Musso, descoperitorul actului din 1383, afirmă că notarul Oberto Grassi ar fi consemnat, cu prilejul redactării acestui act, echivalența : 11 aspri de Licostomo = 156 perperi, la Pera ³⁵. Nu cunoaștem contextul în care apare această echivalență, documentul în speță nefiind editat; ea ni se pare însă neverosimilă. Ar fi greu de conceput ca 11 aspri de argint, indiferent de proveniența lor, să echivaleze cu 156 perperi, care, la 1383, erau încă monede de aur³⁶, doi perperi valorind un ducat venețian de aur ³⁷, în vreme ce același ducat era socotit la 1367 ca valorind 32 aspri ³⁸. Deși nu se precizează proveniența acestor aspri, e clar că toate monedele purtind aceeași denumire aveau o valoare egală sau mult apropiată, una față de alta. Mai corectă ni se pare echivalența semnalată de Gian Giacomo Musso, dacă îi inversăm termenii; în acest caz, 156 aspri de argint de Licostomo ar echivala cu 11 perperi. Raportul exprimat mai sus poate fi înțeles astfel :

$$\begin{array}{r} 11 \text{ perperi} \times 14 \text{ aspri} = 154 \text{ aspri} + \\ \quad \quad \quad \underline{\quad \quad \quad 2 \text{ aspri}} \end{array}$$

comision

Total 156 aspri

ajungându-se astfel exact la echivalența menționată de G.G. Musso, dar cu termenii inversați.

Nu ne rămîne decît să așteptăm, cu o nerăbdare ușor de înțeles, editarea integrală a actului supus discuției de mai sus, spre a vedea în ce măsură raționamentul nostru corespunde realității. Oricum, s-a făcut dovada, o dată mai mult, a deosebitului interes pe care îl prezintă, pentru istoria economică a țării noastre, actele redactate de către notarii genevezi, în peregrinările lor la gurile Dunării.

³⁴ Octavian Iliescu, *Emisiuni monetare*, p. 261–264.

³⁵ V. *supra*, nota 13.

³⁶ Tratatul încheiat între Genova și Ivanco amintește încă la 1387 perperi de aur *ad saqium Peyre*; v. *supra*, nota 24. Despre emisiuni de perperi de aur cu numele împăratului Manuel al II-lea Paleologul (1391–1423), v. Adrien Blanchet, *Les dernières monnaies d'or des empereurs de Byzance*, în „Revue numismatique”, seria a IV-a, 14 (1910), p. 89–90; Tommaso Bertelè, *L'iperpero bizantino dal 1261 al 1453*, în „Rivista italiana di numismatica”, seria a V-a, 59 (1957), p. 81–82; T. Gerasimov, *Les hyperpères d'Andronic II et d'Andronic III et leur circulation en Bulgarie*, în „Byzantinobulgarica”, I (1962), p. 213, nota 1; T. Bertelè, recenzie la lucrarea precedentă, în „Byzantinische Zeitschrift”, 56 (1963), p. 133–134; idem, *Lineamenti principali della numismatica bizantina*, în „Rivista italiana di numismatica”, seria a V-a, 66 (1964), p. 61.

³⁷ *Deliberatio* a senatului venețian din 10 iulie 1382, la Marino Sanuto, *Vitae ducum Venetorum*, în colecția lui L. A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, XXII, Milano, 1743, col. 744 C.

³⁸ F. Bollati di Saint-Pierre, *op. cit.*, p. 26, 277. E probabil ca Barbier să fi avut în vedere asprii otomani emiși de Murad I (1362—1389), ceva mai ușori (1,05—1,20 g) decât cei ai Hoardei de Aur. După calculele noastre, un ducat de aur venețian ar fi fost echivalent cu 28 aspri de Licostomo.

ASPERI DE LICOSTOMO EN 1383]

RÉSUMÉ

L'auteur examine les implications économiques d'un acte instrumenté en 1383, à Licostomo, par le notaire génois Oberto Grassi. Cet acte vient d'être signalé par M. Gian Giacomo Musso (voir *Rivista storica italiana* 83/I, 1971, p. 140—141), qui y relève l'équivalence: 11 aspres de Licostomo = 156 hyperpères, à Péra (*ibid.*, p. 141, note 50).

En premier lieu, le présent article essaie de placer la clause monétaire susmentionnée dans le cadre de l'histoire économique du Bas-Danube, au XIVe siècle. On rappelle à cette occasion l'existence de quelques émissions monétaires, attribuées (dans une note précédente du même auteur) aux villes portuaires de la région des bouches du Danube, à savoir Vicina, Chilia et Licostomo. A l'appui de cette attribution, on avait précédemment invoqué la mention d'une autre monnaie, *asperi de Chili*, que l'on trouve dans trois actes rédigés à Chilia, en 1361, par un autre notaire génois, Antonio di Podenzolo. La clause concernant les aspres de Licostomo, signalée par M. Musso, sert par conséquent à corroborer l'hypothèse avancée en 1971 (voir la note publiée dans *Peuce*, Tulcea, 1971, vol. II, p. 261—266).

En second lieu, l'auteur examine la parité donnée par M. Musso, selon laquelle 11 aspres d'argent de Licostomo auraient été équivalents à 156 hyperpères, à Péra. Compte tenant de la valeur habituelle des monnaies en question, il paraît que cette équivalence ne soit pas conforme à la réalité. En attendant l'édition intégrale de l'acte notarial rédigé en 1383, l'auteur propose d'inverser les termes du rapport susmentionné. Il en résulterait le rapport suivant :

156 aspres de Licostomo = 11 hyperpères, ce que, évidemment, est beaucoup plus plausible. Dans ce cas, l'hyperpère vaudrait 14 aspres de Licostomo; on aurait ajouté au total deux aspres, représentant la commission du change.

Pour conclure, l'auteur souligne, une fois de plus, l'importance des actes notariaux génois du Moyen Âge, en tant que sources pour l'histoire économique de la Roumanie.

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ DE COMUNICĂRI A MUZEULUI DE ISTORIE AL R.S. ROMÂNIA

În zilele de 17 şi 18 decembrie 1973 la Muzeul de Istorie al R. S. România s-au desfăşurat, sub egida Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, lucrările primei sesiuni ştiinţifice de comunicări a Muzeului care a reunit un număr de peste 300 reprezentanţi ai muzeelor de profil, cercetători din Institutele Academiei, cadre didactice etc.

La sesiune s-au dezbătut principalele probleme ale activităţii muzeale, în vederea ridicării ei pe o treaptă superioară, corespunzătoare sarcinilor de mare răspundere ce revin muzeelor în educarea oamenilor muncii în spiritul patriotismului, al înaltelor idealuri ale poporului nostru.

În şedinţa plenară din dimineaţa zile de 17 decembrie personalităţi marcante ale ştiinţei şi culturii noastre s-au referit, în cuvântul lor, la principalele direcţii de orientare a activităţii muzeale, la căile de rezolvare a unora dintre necesităţile urgente din cadrul unităţilor muzeistice.

După cum sublinia în cuvântul de deschidere prof. dr. docent Mihnea Gheorghiu, preşedintele Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, organizarea sesiunii a urmărit un dublu scop : analiza rezultatelor şi dezbaterrea citorva probleme majore ale muzeografiei româneşti în etapa actuală, utilitatea ei izvorînd din necesitatea perfecţionării activităţii ştiinţifice şi cultural-educative desfăşurate în cadrul muzeelor.

În după amiaza aceleiaşi zile şi în cursul zilei următoare, a avut loc prezentarea comunicărilor pe secţii, corespunzător principalelor probleme puse în discuţii.

La secţia „Noi contribuţii ale cercetării arheologice şi istorice pentru creşterea şi valorificarea patrimoniului muzeal” au fost prezentate un număr de 58 comunicări referitoare la istoria străveche şi veche, la istoria medievală şi la istoria modernă şi contemporană a României, axate pe prezentarea unor materiale privind viaţa şi activitatea locuitorilor de pe aceste meleaguri, din cele mai vechi timpuri şi pînă astăzi.

Menţionăm, de pildă, comunicările referitoare la unele probleme ale epocii neolitice şi bronzului, la cultura materială a geto-dacilor, viaţa spirituală în epoca romană, populaţia autohtonă din sec. II — III şi V — VII. S-au prezentat, de asemenea, documente privind cristalizarea relaţiilor feudale în Transilvania, geneza oraşului medieval şi viaţa economică şi culturală din veacurile XIV — XVI, precum şi noi mărturii numismatice privind circulaţia monetară în epoca feudală.

În vederea elaborării tematicii viitoarei expoziţii din 1975 (la aniversarea a 375 de ani) privitoare la unificarea politică a ţărilor române sub Mihai Viteazul, s-au prezentat date referitoare la baza etnică a primei uniri.

O pondere importantă în cadrul sesiunii au avut-o problemele de istorie modernă și contemporană oglindite în noi cercetări arhivistice, creșterea patrimoniului muzeal prin achiziții și donații, valorificarea unor piese muzeistice deosebite aflate în colecțiile Muzeului de Istorie al R. S. România sau ale altor instituții muzeale. Totodată, a fost adincită contribuția cercetării istorice la conturarea unor idei tematice privind epocile modernă și contemporană. Dintre acestea, amintim comunicările privind începuturile marinei moderne române, lupta pentru libertate națională și culturală în Maramureș, precizări asupra începuturilor Academiei Mihăilene din Iași, aspecte locale ale luptei antifasciste din România, rolul presei comuniste ilegale etc.

Eficiența comunicărilor prezentate s-a concretizat și prin semnalarea unor obiecte muzeistice de mare valoare științifică și artistică, cum ar fi de pildă, capul meduzei din bronz aurit de la Ulpia Traiană, tipare de piatră pentru turnarea obiectelor artistice aparținând populației autohtone din sec. V—VII e.n., gravura reprezentând lupta de la Seleușul Mare din 1662 dintre oastea transilvăneană și oastea turcească, o corespondență inedită din timpul războiului de independență, însemnările inedite ale lui Victor Iamandi luate în Consiliul de Coroană din 29/30 august 1940 privind arbitrajul de la Viena etc.

Pe marginea comunicărilor au luat cuvântul 50 de participanți, care au subliniat importanța temelor tratate, contribuția adusă la sporirea și punerea în circuitul științific a valorilor muzeistice, rolul important al cercetării științifice desfășurate de muzeele de istorie, în vederea depistării, selectării și valorificării de noi materiale muzeistice pentru permanenta îmbunătățire și înnoire a tematicii expoziției de bază și a întregului patrimoniu muzeal, precum și la fundamentarea unor teorii recent exprimate în literatura istorică. Amintim, de pildă, contribuția dezbaterilor pe marginea noii teorii cu privire la raporturile tributare pe teritoriul României, teorie menită să îndemne la reflecții pentru determinarea conținutului epocii dintre sec. IV—X. Propuneri interesante s-au făcut și în legătură cu cooperarea cercetătorilor din muzee pe unele șantiere arheologice de interes național. În acest sens, s-a propus ca la cercetările ce se vor efectua pe traseul viitorului complex hidroenergetic și de transport Dunăre Marea Neagră să participe și specialiști de la Muzeul de istorie al R. S. România și de la alte muzee. Ideea a fost susținută și de alți participanți, care au solicitat ca această colaborare să se extindă și asupra altor obiective de importanță națională. S-a solicitat, de asemenea, sprijin financiar anticipat pentru ca cercetările arheologice de acest fel (de salvare) să înceapă cât mai curând posibil, având în vedere intervalele foarte scurte până la începerea lucrărilor propriu-zise de construcții.

La secția „Forme și metode ale activității cultural-educative de masă în muzee în etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate”, au fost prezentate 19 comunicări din muzeele mari, mijlocii și mici de specific deosebit din toate provinciile istorice ale României: istorie, etnografie, științele naturii, memoriale, de profil mixt sau de profil unic.

Comunicările au tratat teme privind forme și metode noi folosite în acțiunea cultural-educativă, atât la sediul muzeelor, cât și în afara lor, tehnici de cercetare a relației muzeu-public, lecția de istorie în muzeu, precum și activități specifice cu caracter politico-ideologic; de asemenea, aspecte ale integrării cercetării științifice din muzee cu învățământul și practica social-culturală pentru popularizarea colecțiilor muzeelor și dezvoltarea conștiinței socialiste la diferitele categorii de vizitatori.

La secția „Noi proiecte și realizări în domeniul muzeografiei în România” cele 19 comunicări și referate prezentate au pus în discuție probleme actuale privitoare la metode și procedee moderne de expunere folosite în organizarea muzeelor și expozițiilor temporare, soluții pentru redarea atmosferei de epocă, principii și sisteme de evidență științifică a patrimoniului, locul și rolul unor categorii de exponate în expozițiile de istorie modernă și contemporană, raportul dintre istoria națională și istoria locală în muzeele de istorie zonale și județene, reprezentarea proporțională a epocilor și evenimentelor istorice în funcție de bogăția patrimoniului și cuplarea fenomenelor istorice pe plan local.

Dezbaterile care au urmat, și la care au luat parte un număr de 7 participanți, au subliniat importanța și actualitatea problemelor tratate, utilitatea unor asemenea confruntări de idei și schimburi de experiență.

La secția „Procedee moderne de restaurare și conservare a patrimoniului muzeal” s-au prezentat 11 comunicări axate pe probleme ca : relația obiect-mediul în conservarea patrimoniului muzeal, probleme tehnice specifice de restaurare, contribuția laboratoarelor de restaurare la cercetarea științifică a unor obiecte de muzeu, probleme privind regimul de expunere corelat cu asigurarea integrității pieselor.

La dezbaterile care s-au desfășurat și la care au luat parte 16 vorbitori s-a subliniat marea actualitate a problemelor de restaurare și conservare prin găsirea și folosirea celor mai potrivite forme și procedee tehnice la nivelul cuceririlor științei contemporane.

Punctele de vedere prezentate la discuții au pus accentul pe necesitatea dezvoltării în viitor a activităților de conservare și restaurare a patrimoniului muzeal.

În lumina celor prezentate mai sus se poate aprecia că sesiunea de comunicări, prima de acest fel, a Muzeului de istorie al R. S. România, organizată sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice, a demonstrat utilitatea unor astfel de manifestări, constituind un bun prilej pentru un larg schimb de experiență. Ea a scos în evidență necesitatea unei mai bune sincronizări a rezultatelor cercetărilor științifice desfășurate în institute de cercetări de profil, a unei mai strânse colaborări între cercetătorii din institute și cei din muzee, a unei accentuări a funcției politico-ideologice și cultural-educative cu valențe multiple în noua etapă de construire a societății socialiste din patria noastră.

Ștefan Olteanu

SESIUNEA DE COMUNICĂRI PRIVIND ISTORIA MILITARĂ A POPORULUI ROMÂN ORGANIZATĂ DE CENTRUL DE STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE ȘI TEORIE MILITARĂ

Sesiunea anuală de comunicări a secției de istorie din cadrul Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară — prima de acest fel de la înființarea Centrului în 1969 — desfășurată în zilele de 24—25 decembrie 1973 a relevat diversitatea direcțiilor de cercetare și efortul de înnoire — atât sub aspectul izvoarelor cit și sub acel al unghiurilor de analiză a faptelor — care caracterizează întreaga activitate a echipei de cercetători ai acestei instituții. Imaginea unei istorii militare, cantonate exclusiv în domeniul reconstituirii bătăliilor și al raționamentelor specifice istoriei contrafactuale („ce s-ar fi întâmplat dacă?”) s-a dovedit pe de-a-ntregul falsă. Istoria militară este văzută și cercetată ca parte integrantă a istoriei societății, în cazul de față a celei românești, faptele sau structurile militare fiind permanent urmărite în contextul larg al istoriei naționale. Largul profit oferit de un astfel de demers al anchetei este evident pentru oricine.

Cuvîntul de deschidere al sesiunii a fost rostit de directorul Centrului, general-maior E. Bantea.

Primele două comunicări — D. Căpățînă, *Contribuția arheologică a șantierelor de la Alba Iulia, Hălmagiu, Stănicolaul de Beiuș, Dăbtea și Voievozi la cunoașterea istoriei patriei în secolele X — XIV și V*. Eskenasy, *Discuții preliminare la istoria militară a poporului român în secolele X — XIV* — au fost consacrate fazei finale a așa-numitului „mileniu întunecat”, al cărui studiu rămîne unul dintre obiectivele majore ale investigațiilor istoricilor români. Recolta bogată oferită de șantierele prezentate de D. Căpățînă a adăugat o filă de valoare la dosarul continuității românești din Transilvania și a sporit cunoștințele despre raporturile dintre populația autohtonă, cuceritorii maghiari și coloniștii sași. La rîndul său, V. Eskenasy a încercat să deslușească structurile socio-economice la sud și est de Carpați în perioada secolelor X — XIV, pe care noi am fi înclinați să o numim protofeudală, în lumina recentelor discuții despre modul de producție tributual, și a stăruit asupra izvoarelor istoriei militare a perioadei amintite.

Problemele militare ale secolului al XV-lea au fost tratate în două comunicări: general-maior (r) I. Cupșa a desprins, pe temeiul analizei sagace a unui larg cerc de izvoare, elementele comune ale artei militare din Țara Românească, Moldova și Transilvania (*Elemente comune ale artei militare din cele trei țări românești în secolul al XV-lea*); colonelul D. Matei (*Încercarea de localizare a bătăliei de noapte dusă de oastea lui Vlad Țepeș împotriva otomanilor în anul 1462*) a formulat ipoteza, pe baza relatării lui Chalkokondyl, că celebrul atac al lui Vlad Țepeș din noaptea de 16/17 iunie a avut loc într-un punct situat în zona Găești—Slobozia (jud. Dîlbovița).

Informații noi despre istoria marinei românești a adus comunicarea lui S. Iosipescu, *Probleme ale apărării Dunării la jumătatea secolului al XIX-lea*, care a urmărit situația flotei românești de pe Dunăre în anii '30—'50 ai veacului trecut (în 1848 existau 3 șalupe-canoniere, în 1852, 4) și activitatea lui Nicolae Mavros, inspectorul general al carantinelor. Maria Georgescu și lt. col. C. Căzănișteanu au dat o privire sintetică asupra *Istoriei militare a poporului român în lucrările și dezbaterile Academiei Române* (pînă la primul război mondial), iar lt. col. N. Niculae a prezentat *Date noi privitoare la istoricul Școlii superioare de război*.

Pe baza unor scrisori inedite din corespondența lui D. A. Sturdza, col. V. Alexandrescu (*Către o alianță româno-turcă în 1897?*) a analizat împrejurările în care s-a produs oferta Turciei făcută României de a încheia o convenție secretă și factorii care au determinat eșuarea ei.

Problemele primului război mondial au făcut obiectul a două comunicări ale col. V. Atanasiu. Cea dintîi, *Atacul în cămăși al Reg. 32 Mircea la Doaga n-a fost singurul*, a reconstituit condițiile în care s-a produs cunoscutul episod al bătăliei de la Mărășești¹ și a arătat că în afara acestuia soldații români au trebuit să lupte în circumstanțe identice și în zilele de 28 și 29 iulie; cea de-a doua, *O problemă de periodizare istorică: 1914—1924*, a propus considerarea acestui deceniu drept o perioadă distinctă în istoria militară românească, perioadă caracterizată prin trecerea armatei române pe picior de război, odată cu izbucnirea primei conflagrații mondiale, consecințele efortului și ale organizării de război prelungindu-se, după opinia autorului, pînă în 1924.

Colonelul Gh. Romanescu a analizat atent și competent *Legea de organizare a armatei din 23 iunie 1924 și implicațiile ei în evoluția ulterioară a structurii organizatorice a armatei*.

Alte două comunicări au abordat o temă de cel mai mare interes și care se impune pretutindeni ca un obiectiv prioritar al anchetei istoriografice; raportul dintre politică și strategie, dintre politica externă și cea militară. În comunicarea sa, *Precizări militare la politica externă a României, 1934—1936*, lt. I. Talpeș a urmărit, pe baza unui valoros material inedit, corelația dintre politica externă a României într-o perioadă bogată în evenimente importante (Închegarea Antantei balcanice, criza rhenană, îndepărtarea lui N. Titulescu) și coordonatele sistemului strategic defensiv național. Comunicarea lt. col. I. Ceașescu, *Corelația dintre politica externă și cea militară*

¹ C. Kirișescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, ed. a 2-a, vol. II, Buc., 1927. p. 510—511.

În concepția partidelor politice burgheze în anii 1938—1940, a întreprins o analiză de pătrunzătoare dialectică a dipticului politică externă-politică militară, punând în lumină obiectivele pe plan internațional ale forțelor politice burgheze, ostile fascismului, — repudierea apropierei de Reichul nazist, fidelitatea față de vechile alianțe, ameliorarea substanțială a relațiilor cu statele limitrofe — și eșecul măsurilor comandamentului român de a asigura din punct de vedere militar realizarea obiectivelor diplomației noastre. Interese, pe cît de înguste pe atît de mioape, ale cercurilor burgheze au lăsat armata română fără tehnica corespunzătoare exigențelor războiului modern, risipind cu neglijență și incompetență fondurile publice afectate apărării.

Col. L. Loghin a prezentat, documentat și interesant, *Momentele ale acțiunii de desprindere a marilor unități române din dispozitivul germano-român de la aripa de sud a frontului sovieto-german după 23 August 1944.*

Tratînd despre *România în literatura istorică străină recentă consacrată celui de-al doilea război mondial*, lt. M. Ionescu a întreprins o analiză documentată și critică a bibliografiei consacrate temei enunțate.

Al. Dușu a discutat, pe cît de amplu pe atît de minuțios, *Unele aspecte ale organizării marșului spre țară al armatei române în vara anului 1945*, iar St. Pîslaru a examinat cu pătrundere *Legile de organizare și funcționare ale Ministerului Apărării Naționale și ale armatei din anul 1947.*

Comunicările au fost urmate de vii discuții, care au oferit prilejul unui schimb de păreri competent, ferm și fertil. Între aceste intervenții, substanța și dimensiunile celei făcute de general-maior E. Bantea i-au conferit caracterul unei adevărate comunicări.

Concluziile deprinse de col. I. Ceaușescu au fost nu numai un bilanț al sesiunii; ele au adus întregiri și precizări de cel mai mare interes.

Remarcabil succes al Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară, sesiunea relatată a oferit, alături de volumele recent tipărite sub egida Centrului, o nouă dovadă a climatului științific și partinic în care se desfășoară cercetarea istoriei militare a poporului român.

Fl. Constantiniu

DISCUȚIE ÎN LEGĂTURĂ CU PERIODIZAREA ISTORIEI MODERNE A ROMÂNIEI

În ziua de 6 decembrie 1973 a avut loc la Facultatea de Istorie din București o discuție privind periodizarea istoriei moderne a României. Conducă de prof. univ. Vasile Maciu, șeful Catedrei de Istoria României, dezbaterile a reunit atît cadre didactice din facultate cît și invitați din afară.

Luînd primul cuvîntul, prof. univ. Vasile Maciu a făcut o prezentare generală a problemii periodizării istoriei moderne a României. După părerea sa, singurul criteriu științific care poate sta la baza unei periodizări este aplicarea strictă a modurilor de producție. Împărțirea actuală — de la 1848 la 1918 — este valabilă numai în ce privește limita de jos. Și aceasta a fost pusă în discuție de unii, propunîndu-se ca date de început al istoriei moderne fie reformele lui Mavrocordat (1746—1749), fie răscoala lui Horea (1784), fie mișcarea revoluționară a lui Tudor Vladimirescu (1821). Asemenea teze nu sînt întemeiate, căci nu poate fi vorba de istorie modernă, cît timp modul de producție nu este cel capitalist. Deși nu putem considera că orînduirea burgheză începe la 1821, totuși perioada 1821—1848 poate fi privită ca o prefață a istoriei moderne. În ce privește sfîrșitul istoriei moderne, este total greșit să îl stabilim la 1918, dat fiind că orînduirea

capitalistă a continuat și după aceea. Sfârșitul istoriei moderne și începutul celei contemporane trebuie să coincidă cu înlăturarea relațiilor capitaliste și trecerea la orînduirea socialistă.

Nichita Adăniloae, șef de sector la Institutul de Istorie „N. Iorga”, a susținut un alt punct de vedere, făcînd o deosebire între orînduirea social-economică și noțiunea de „epocă istorică”. Orînduirea și epoca nu se suprapun în mod obligatoriu. Astfel, după părerea sa, orînduirea burgheză începe la 1848 durînd pînă la 1944 sau 1947—1948, în timp ce epoca modernă cuprind intervalul 1821—1918. Este deci contra părerii că istoria contemporană ar începe cu anii 1944—1947; ea este de fapt contemporană cu cei care o trăiesc și scriu. În ce privește epoca modernă, esența sa este afirmarea categorică a națiunii române, care începe cu mișcarea revoluționară din 1821 și culminează prin desăvîrșirea unitii politice în 1918.

Prof. univ. Alexandru Vianu pornește de la ideea că „modern” și „contemporan” sînt de numiri convenționale și nu trebuie suprapuse cu orînduirile social-economice, a căror succesiune este obiectivă. În fond, orînduirea capitalistă nu începe la 1848, ci mai curînd la 1864. Pînă atunci există însă o perioadă cînd nu este nici capitalism nici feudalism, statul rămîne cel feudal, dar există deja și puternice relații capitaliste, precum și o ideologie nouă, tot mai puternică. Aceste transformări se manifestă cel puțin cu cîteva decenii înainte de 1821. În această perspectivă, stabilirea fermă a începutului epocii moderne la 1821 apare convențională. Mai potrivit ar fi sfîrșitul secolului al XVIII-lea; încă din această vreme vechea structură socială începe să nu mai fie admisă, edificiul începe să se clatine. Orînduirea înseamnă însă altceva decît epocă; pentru începutul orînduirii capitaliste nu se poate coborî mai jos de 1848; în ce privește istoria modernă, ea trebuie să se întindă pînă la 1918.

Conf. univ. Matei Vlad a exprimat de asemenea părerea că orînduirea și epoca istorică sînt două noțiuni diferite. Într-o epocă pot exista mai multe moduri de producție. Data cea mai potrivită pentru începutul istoriei moderne ar fi 1821, iar pentru începutul orînduirii capitaliste 1848.

Lector Ion Șendrulescu face la rîndul său distincție între epocă și orînduire. 1848 poate fi acceptat ca început al orînduirii capitaliste, care ia sfîrșit la 1947—1948. Epoca nu corespunde însă cu orînduirea, istoria modernă putînd fi încadrată între 1821—1918.

Asist. univ. Gheorghe Iscru crede că trebuie înlăturată noțiunea de epocă; să operăm numai cu modurile de producție. Încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea relațiile capitaliste erau destul de puternice. Din această vreme și pînă la 1864, cînd acestea se generalizează pe întreaga economie, ar fi o primă etapă a modului de producție capitalist, a doua fază s-ar întinde pînă în deceniul 3 al secolului XX și ultima s-ar încheia cu sfîrșitul relațiilor capitaliste.

Conf. univ. Ion Cîrceghiu consideră că trebuie ținut seama și de periclitizarea istoriei universale, unde epoca contemporană începe la 1917. În ce privește istoria modernă a României, periodizarea cea mai bună ar fi 1821—1918.

Prof. univ. Damian Hurezeanu și-a propus să discute raportul epocă istorică — formațiune social-economică. În centrul unei epoci istorice trebuie să se situeze conceptul de formațiune social-economică. Pornind de la această idee, nu putem vorbi de istorie modernă în secolul al XVIII-lea, căci astfel s-ar acorda o importanță exagerată dezvoltării relațiilor capitaliste în vremea respectivă.

Totuși, conceptul de epocă este mai larg decît cel de formațiune. Pe lângă structura social-economică, intervin aici și alte elemente, aspirații și năzuințe care depășesc o anumită formațiune. În ce privește epoca modernă, în centrul său stă orînduirea capitalistă, dar trebuie să li anexăm și alte elemente, de sfîrșit, ale orînduirii precedente. Începutul istoriei moderne s-ar putea astfel stabili la 1821. În legătură cu sfîrșitul ei, lucrurile sînt mai complicate, dar pentru moment se poate menține 1918.

Conf. univ. Radu Manolescu arată că în ce privește formațiunea social-economică situația este clară. Rămâne însă deschisă problema de a defini în chip științific noțiunea de epocă. O alternație ar fi să facem să coincidă cele două noțiuni. În acest caz, istoria modernă ar cuprinde perioada 1848—1947.

Conf. univ. Constantin Nușu se pronunță pentru stabilirea anului 1821 ca început al epocii moderne. Eventual, sfârșitul ei s-ar putea plasa la 1944.

Deși nu s-a ajuns la un punct de vedere comun, discuția purtată în jurul periodizării istoriei moderne a României a constituit un util schimb de opinii. Toți participanții au fost de acord cu faptul că singurul criteriu cu adevărat obiectiv al periodizării este succesiunea modurilor de producție, existența formațiunilor social-economice. Majoritatea s-au pronunțat pentru anul 1848 ca început al orînduirii capitaliste, deși s-a sugerat și o dată mai tîrzie (1864) sau o epocă mult anterioară (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea). În legătură cu sfârșitul orînduirii capitaliste, s-a apreciat desigur în unanimitate că a avut loc în anii 1944—1948. Deosebiri mai mari de păreri au apărut atunci cînd s-a discutat despre înțelesul noțiunii de „epocă istorică”. Nu s-a ajuns la o definire clară a ceea ce ar putea să însemne aceasta. Diferența opiniilor este mai mică în ce privește stabilirea limitei inferioare a istoriei moderne. În general, s-a insistat mai mult asupra datei 1821, considerîndu-se fie că începe atunci epoca modernă, fie că perioada 1821—1848 e un fel de „prefață” a acesteia. În privința sfârșitului istoriei moderne nu s-a putut ajunge la un punct de vedere comun susținîndu-se fie anul 1918, fie 1944—1948, în raport cu înțelesul ce îl dă fiecare noțiunii de epocă.

Lucian Boia

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ LA SIBIU

La 14 ianuarie 1947 a avut loc la Sibiu sesiunea științifică consacrată unei teme de însemnătate maximă pentru istoria culturii moderne din România : „Academia Română și centrele culturale sud-transilvane 1866—1920”, organizată de Academia R.S.R. în colaborare cu Comitetul județean de cultură și educație socialistă Sibiu.

„Temeiurile organizării la Sibiu a unei manifestări atît de proeminente în plan național trebuie căutate — arăta în cuvîntul introductiv prof. univ. dr. docent Ștefan Pascu, rector al Universității „Babeș-Bolyai” Cluj — în valoarea contribuțiilor sibiene din trecut la progresul științei și culturii, al vieții academice românești, în ținuta intelectuală a inițiativelor invitate aici de-a lungul timpului.

După cuvîntul introductiv s-a prezentat comunicarea prof. Petre Popescu-Gogan, *Academia Română și cărturarii sibieni*, insistînd asupra activității științifice depusă de August Treboniu Laurian, Ion Agîrbiceanu, Lucian Blaga, Octavian Goga, Ioan Lupaș, Onisifor Ghibu, Ovid Densușianu ș.a. în cadrul Academiei Române.

În comunicarea prof. dr. Vasile Netea *Legătura între Academie și Astra* s-a scos în relief activitatea depusă de o serie de personalități ca G. Bariț, Aron Florian, Iosif Hodoș, Zaharia Boiu, Andrei Bîrseanu, Vasile Goldiș, Gh. Bogdan-Duică, Alexandru Lapedatu în cadrul Academiei și în cadrul Astorei, unele donații de volume de corespondență făcute Academiei de Alexandru Papiu-Ilarian, Ioan Pop Reteganul, Simion Bărnuțiu și premierea de către Academie a unor opere literare aparținînd lui Timotei Cipariu, Octavian Goga, Nicolae Densușianu ș.a.

Lectorul univ. dr. Victor Grecu în comunicarea *Visarion Roman și Academia Română* s-a referit la activitatea acestui pedagog după 1877, când a devenit membru corespondent al Academiei, și la lupta dusă de el pentru înființarea unei secții de economie națională în sinul Academiei Române, lucru care se realizează abia în 1938.]

Contribuții la elaborarea primei enciclopedii române a fost titlul comunicării prezentate de prof. Nicolae Nistor și Mircea Stoia care a reliefat contribuția unor membri ai Academiei (Gri-gore Antipa, Alexandru Xencpol, Andrei Birseanu, Dimitrie Onciul, Titu Maiorescu, Ion Micu Moldovan, Iosif Șterca Suluțlu) la elaborarea primei enciclopedii române apărută în 1904 în 3 volume avînd ca redactor responsabil pe dr. Cornel Diaconovici.

Comunicarea *Preocupări ale Academiei Române și ale Astrei pentru publicarea documentelor referitoare la istoria poporului român* a cercetătorului științific Mihai Racovițan a evidențiat munca comună a membrilor Astrei cu cei ai Academiei — Ioan Bianu, Augustin Bunea, Ioan Bogdan, Silviu Dragomir, Teodor Păcășianu, Silvestru Moldovan — pentru publicarea diferitelor izvoare ale istoriei patriei noastre.

În cadrul sesiunii au mai fost prezentate comunicările : *Seria veche a revistei Transilvania și activitatea Academiei Române* : a studenților Doina Gîrtonea și Laura Ionescu-Poenaru sub îndrumarea prof. Mircea Tomuş ; *Cărturarii Blajului și Academia* de prof. Nicolae Albu ; *Figuri de cărturari transilvăneni slujitori ai învățămîntului în limba română în județul Olț în prima jumătate a secolului al XIX-lea* de prof. Mihai Gheorghe ; *Academia Română și Astra* de Mihai Soronie ; *Din activitatea Asociației „Verein für siebenbürgische Landeskunde” în cercetarea trecutului poporului român între 1841—1918* a dr. docent Carol Göllner și Thomas Nagler precum și comunicarea prof. Tului Racotă *Influența pedagogului Adolf Disterweg în munca lui Zaharia Boiu pentru punerea bazelor unui învățămînt modern în Transilvania*.

În cuvîntul de închidere a sesiunii prof. dr. docent, Ștefan Pascu, membru al Academiei R. S. R. și rector al Universității „Babeș-Bolyai” Cluj, a reliefat munca depusă de autorii comunicărilor în cercetarea temelor prezentate și contribuția lor la valoroasa lucrare științifică *Istoria Academiei Române* care va apare în curînd.

Ioan Florea

MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE ROMÂNŌ — VEST-GERMANE

În scopul amplificării contactelor științifice între istoricii din țara noastră și cei din alte state europene a avut loc, în perioada 9—16 decembrie 1973, vizita unui grup de tineri istorici din principalele centre universitare ale R. F. Germania. Delegația germană, în urma acceptării invitației primite din partea Academiei de științe sociale și politice, a reîntors vizita pe care o delegație de istorici români au efectuat-o în R. F. Germania în anul 1972. Grupul de tinere cadre universitare, condus de către H. Hartl, vicepreședinte al Institutului de studii sud-est europene München, a fost compus din : dr. Holm Sundhausen (Hamburg), dr. Helmut Schaller (Hamburg), Heinrich Kück (Bochum), Helga Stein (Göttingen) prof. dr. Ulrich Haustein (Mainz), dr. Karl Scheerer (Mainz), dr. Karl Hildrich Nehring (München), dr. Anna Maria Schop (München), Herwig Schafberg (Berlinul Occidental).

Prima zi a vizitei s-a desfășurat la Institutul de studii sud-est europene unde delegația a fost primită de către prof. dr. M. Berza, directorul Institutului, care le-a adresat un călduros

salut de bun venit. De asemenea, prof. dr. M. Berza a relevat importanța activității institutului în dezvoltarea științei istorice românești și a prezentat pe scurt principalele direcții de cercetare în contextul cerințelor științifice actuale. Invitații germani s-au interesat îndeaproape de rezultatele obținute de tinerii cercetători români, exprimându-și dorința de a lărgi cadrul colaborării în domeniul cercetării științifice.

În după amiaza aceleiași zile, la Institutul de studii sud-est europene a avut loc prima ședință de comunicări prezentate de cercetătorii germani. Prima comunicare, intitulată *Importanța ideologiei în formarea națiunii în Europa de sud-est*, a aparținut lui dr. Holm Sundhausen (Hamburg). Autorul a analizat rolul deosebit al ideologiei în polarizarea și unificarea tuturor forțelor social-politice interesate în crearea de state naționale în Europa de sud-est. De un interes deosebit s-a bucurat comunicarea dr. Helmut Schaller (Hamburg), *Planurile federaliste româno-bulgare în timpul domniei lui Alexandru de Ballenberg*, în care se precizează cu minuțiozitate mobilurile acestor planuri de federalizare și factorii care au contribuit la eșuarea transpunerii lor în viață. Heinrich Kück (Bochum) în contribuția sa, *Paralele între dezvoltarea mișcărilor țărănești din România și Croația*, a căutat să stabilească aspecte comune ale celor două mișcări, precum și deosebirile generate de condițiile specifice de dezvoltare istorică a fiecărei țări în parte.

În domeniul istoriei culturii s-a impus, prin originalitatea ei, comunicarea prezentată de Helga Stein (Göttingen) *Cercetarea baladelor și epopeelor eroice ca un aspect al istoriei antice*.

La discuțiile care s-au desfășurat în continuare au participat prof. dr. M. Berza, acad. E. Condurachi, conf. Eugen Stănescu, conf. dr. Gh. Cazan, dr. A. Fochi, I. Bidian, participanții subliniind conținutul bogat de idei, prețioasele precizări de detalii, noutatea în informație, precum și înalta ținută științifică a lucrărilor prezentate.

Ziua a doua a vizitei a fost destinată cunoașterii activității Institutului de istorie „N. Iorga”, unde delegația a fost primită de către dr. Dan Berindei, șef de departament. Delegației germane i-au fost trecute în revistă principalele etape de dezvoltare a institutului precum și modul său de organizare și funcționare. În continuare delegația a vizitat clădirea institutului, biblioteca și standul expozițional cu ultimele apariții în domeniul cercetării istorice purtând semnătura unor membri ai institutului.

A doua ședință de comunicări s-a desfășurat la Institutul de istorie „N. Iorga” în fața unui important auditoriu. Seria comunicărilor a fost deschisă de către prof. dr. Ulrich Haustein (Mainz) care, pe baza unor documente inedite, a dezvoltat tema intitulată *Relațiile româno-germane în timpul lui Bismarck*. Dr. Karkl Scheerer (Mainz) în *Răscoalele țărănești din România în primăvara anului 1907* lămurește unele aspecte mai puțin cunoscute din timpul desfășurării acestei mișcări populare. Comunicarea dr. Karl Hildrich Nehring a avut drept temă *Politica externă ungară în a doua jumătate a secolului al XV-lea* în care au fost definite prioritățile politicii externe a lui Matei Corvin, lupta cu turcii și problema Europei centrale, lupta pentru cucerirea Bohemiei. Ședința s-a încheiat cu discuții fructuoase la care au participat dr. Șerban Papacostea, dr. Dan Berindei, Șerban Rădulescu-Zoner, conf. univ. Gh. Cazan ș.a. Ele s-au oprit asupra unor probleme de conținut (fapte materiale sau interpretare) sau asupra unor analogii făcute între modul de prezentare a anumitor evenimente istorice de către istoricii noștri și de către istoricii germani. Lucrările prezentate au vădit totodată competența profesională a participanților, precum și utilizarea aprofundată a surselor de informare.

În cadrul acestor activități de care am amintit comunicările au fost ținute numai de invitații germani ca urmare a înțelegerii ce a existat între cele două părți potrivit căreia lucrările științifice să fie prezentate numai de către oaspeți.

În zilele de 13-14 decembrie 1973 delegația germană s-a deplasat la Cluj unde a fost primită de către prof. dr. C. Mureșan, decanul facultății de istorie, care a făcut o expunere

referitoare la activitatea și la preocupările istoricilor clujeni. În cadrul unei ședințe de lucru a fost prezentată comunicarea *Spania și problema otomană în secolul al XVIII*, susținută de dr. Anna Maria Schop (München), la discuții au participat conf. dr. C. Mureșan, prof. dr. S. Goldenberg etc.

Ultima etapă a călătoriei de studii a fost orașul Sibiu, unde delegația a fost salutăată de C. Göllner, directorul Centrului de științe sociale. Cu ocazia acestei vizite a fost prezentată comunicarea lui Reiner Paulert (Göttingen) *Literatura de limbă germană din România*. Lucrarea a fost elogios primită de către participanții la discuții, G. Richter și A. Axmann. Delegația germană a vizitat principalele monumente istorice ale orașului precum și Muzeul Brukenthal.

Manifestările științifice româno-vest-germane au prilejuit contacte fructuoase, schimburi de păreri, schimb de literatură științifică, informare reciprocă, de aceea se poate spune că ele vor inaugura o nouă etapă în domeniul cunoașterii reciproce și a aprofundării științifice între cercetătorii români și cei din R. F. Germania.

Iancu Bidian

CONGRESSUS INTERNATIONALIS IV REI DIPLOMATICAE

Între 1 și 6 octombrie 1973 s-a ținut la Budapesta cel de-al IV-lea congres internațional de diplomatică de către Comisia internațională de diplomatică, afiliată la Comitetul Internațional al Științelor Istorice. Congresul s-a desfășurat în condiții foarte bune, sub auspiciile Academiei de Științe a Ungariei și ale Facultății de Litere din Budapesta, cu colaborarea Ministerului Instrucțiunii Publice, a Arhivelor Statului și a Muzeului orașului Budapesta.

La congres au participat 112 specialiști din 20 de țări europene (29 din Ungaria, 17 din Italia, 14 din Republica Federală Germania, 8 din Franța, 6 din Anglia, cîte 5 din Polonia, Cehoslovacia și Spania, cîte 4 din Belgia și Austria, cîte 3 din Iugoslavia și Republica Democrată Germană, 2 din România, cîte 1 din URSS, Suedia, Danemarca, Elveția, Portugalia, Grecia și Israel).

Programul a fost destul de strîns, în cinci zile ținîndu-se peste 50 de rapoarte și comunicări. Acestea, cu excepția unora de caracter mai general, au fost grupate pe țări, tipuri de cancelarii și epoci. În ziua deschiderii, după alocuțiunile de bun venit și de salut ale delegaților, au urmat rapoarte și comunicări ale țării gazdă, consacrate fie rolului diplomatiei în dezvoltarea culturii medievale, fie evoluției diplomatiei maghiare. Astfel, László Mezey de la Universitatea din Budapesta a dezvoltat comunicarea *Cancelaria ca fapt de cultură*, iar György Bónis de la Arhivele municipale ale Budapestei, *Cancelaria și intelectualii în Evul Mediu*; István Sinkovics de la Universitatea din Budapesta, un scurt dar dens istoric al studiilor de diplomatică din țara sa (*Diplomatica în Ungaria*), iar József Gerics, de la aceeași universitate, despre rolul legiștilor curții regale maghiare și avîntul dat de ei dezvoltării dreptului feudal (*Splendor firmamenti in Pannonia*).

Cancelariei bizantine i-a fost consacrat raportul lui Ióannis Karayannopoulos de la Universitatea din Thesalonici (*Stadiul actual al cercetărilor asupra diplomatiei imperiale bizantine*). Se arată că cercetările în acest domeniu sînt relativ tinere, avînd aproximativ 40 de ani, și că ele s-au putut dezvolta abia în vremea din urmă, după apariția unor ediții bune de documente imperiale sau patriarhale, editate de savanți bizantiniști ca F. Dölger,

V. Grumel, P. Lemerle, A. Guillou ș.a. În prezent, studiile de diplomatică bizantină urmăresc comparativ documentele țărilor ale căror cancelarii au fost sub influența celei bizantine, ca și pe cele ale unor țări apusene. Se continuă de asemenea editarea colecțiilor de documente oficiale și particulare, într-o tehnică avansată, textele transcrise ale actelor fiind în general urmate de facsimile.

Au urmat apoi rapoarte și comunicări de diplomatică slavă și slavo-română. Într-un raport amplu, Serghei Kaștanov de la Institutul de istorie din Moscova a analizat minuțios *Actele princiare rusești din secolele X—XIV*, atât cele de caracter extern, cât și pe cele interne, păstrate în copii sau în original. După o succintă prezentare a istoricului problemei, cu opiniile înaintașilor (Cerepnin, Korețki, Ianin, Zimin), autorul a trecut la studierea formularului diplomatic al acestor acte, a datării unora din ele, a tipurilor de acte externe, a privilegiilor etc. W. Vodoff de la École pratique des Hautes Études din Paris s-a ocupat în comunicarea sa de *Începuturile cancelariei marilor principii ai Moscovei (până în 1425)*. Atenția a fost îndreptată în special asupra componentelor cancelariei suveranilor moscoviți, a decilor, a păstrătorilor sigiliului, toți oameni de încredere ai acestora; autorul conchide că până la data la care s-a oprit studiul său este greu de a se vorbi de o cancelarie moscovită în sensul occidental al expresiei. Damaschin Mioc de la Institutul de istorie „Nicolae Iorga” din București a prezentat comunicarea *Diplomatica slavo-română; bilanș și direcții de cercetare*. S-au prezentat principalele colecții de izvoare documentare, cei mai de seamă diplomațiști români și lucrările lor, precum și perspectivele dezvoltării diplomatiei în România.

Următoarea grupare de rapoarte și comunicări a fost închinată cancelariei evului mediu timpuriu occidental. Ele au fost ținute de Carlrichard Brühl de la Universitatea din Giessen (*Documentele și cancelariile regalelor germane de pe teritoriul Imperiului Roman (secolele VI—VIII)*), Robert-Henri Bautier de la École des Chartes, Paris (*Cancelariile suveranilor carolingieni [secolele VIII—X]*), Jean Dufour de la École des Hautes Études, Paris (*Redactarea diplomelor regale de către destinatari sub regii Robert I și Raul [922—936]*), Theodor Schiefert de la Universitatea din Köln despre cancelaria burgundă, iar Herwig Wolfram de la Universitatea din Viena despre *Intitulatio*. Cel mai plin de interes ni s-a părut raportul lui R. H. Bautier, prin amploarea sa, prin varietatea problemelor ridicate, prin organizarea materialului expus. La baza raportului a stat studierea diplomatică a peste 3000 de acte emise de cancelarii germane, franceze, italiene între anii 751 și 987. Raportul a fost divizat în trei mari părți: 1. — Cancelaria; organizare și șefi; 2. — Mecanismul funcționării cancelariei și 3. — Actele regale. Autorul conchide că după desmembrarea Imperiului carolingian, cu toată diversitatea și divergențele dintre statele ce i-au succedat și cu toată decadența cancelariei, îndeosebi a celei franceze, la baza tuturor cancelariilor suverane ale evului mediu apusean a stat cancelaria carolingiană.

Despre cancelaria imperială s-au ținut două rapoarte și o comunicare de către Peter Acht de la Universitatea din München (*Cancelaria imperială sub Ottoni*), Georges Despy de la Universitatea din Bruxelles (*Diplomele suveranilor germani pentru Lotaringia de Jos în secolele X—XI*) și Heinrich Appelt de la Universitatea din Viena (*Cancelaria imperială sub Friederic Barbarossa*).

Cancelariei regale franceze i-au fost dedicate un raport și două comunicări de către Jacques Boussard de la École des Hautes Études, Paris (*Diplomatica primilor regi Capețieni*), Françoise Gasparri de la Școala Franceză din Roma (*Cancelaria regală franceză în secolul al XII-lea*) și Aryeh Grabois de la Universitatea din Haifa (*Cancelaria capețiană și personalul ei în secolul al XII-lea*). Mai deosebit ca interes și sistematizare a materialului ni s-a părut raportul lui J. Boussard; cele două veacuri de care se ocupă (987—1223) autorul le împarte din punct de vedere diplomatic în patru părți distincte: prima (987—1005) se caracterizează prin efortul de a se urma și imita uzanțele cancelariei ultimilor carolingieni; cea de-a doua (1005—1112) constituie o perioadă de declin progresiv a cancelariei; actele sînt în general

scrise de beneficiari și doar validate de cancelarie; cea de-a treia (1112—1190) se recunoaște printr-o formă specifică diplomelor capețiene, datorită progresului incontestabil al autorității monarhice; în ultima parte (1191—1223), sub domnia lui Filip August, se poate constata o cancelarie bine consolidată, cu diplome conținând din nou un formular diplomatic bine definit.

Cancelariei Orientului latin i-au fost dedicate două comunicări, ținute de Rudolf Hiestand de la Universitatea din Kiel și de Walter Prevenier de la Universitatea din Gand.

Cancelariei engleze și scoțiene i s-au rezervat două rapoarte și două comunicări de către Pierre Chaplais de la Universitatea din Oxford, Roy Frank Hunnisett de la Arhivele statului din Londra, Geoffrey W. S. Barrow de la Universitatea Newcastle-upon-Tyne și Grant Simpson de la Universitatea din Aberdeen. Interesant și informat raportul lui G.W.S. Barrow (*Cancelaria regală scoțiană [capella regis], 1094—1214*), despre cei 12 cancelari sub cei șase regi din cei 110 ani de care se ocupă, apoi despre personalul în subordine (clericus regis, clericus cancellarii, scriptor), despre scribii regali, despre tipurile de documente, datarea și sigilarea lor.

Diplomatica scandinavă s-a bucurat și ea de două rapoarte: Jan Öberg de la Universitatea din Stockholm despre *Originile cancelariei și ale diplomatiei regale în Suedia pînă spre mijlocul secolului al XIII-lea* și Herluf Nielsen de la Universitatea din Copenhaga despre *Cancelaria daneză pînă spre 1250*.

Numeroase rapoarte și comunicări s-au referit la cancelariile regatelor medievale iberice (Aragon, Navarra, Leon, Asturia, Castilia), ținute de prestigioși diplomațiști din Spania și Portugalia. Între ele, remarcăm raportul lui Emilio Saez de la Universitatea din Barcelona despre *Cancelariile regatelor Asturia, Leon și Castilia*, comunicarea lui Antonio Arago de la aceeași Universitate despre *Cancelaria catalano-aragoneză în secolul al XII-lea*, ca și raportul lui Avelino de Jesus Da Costa de la Universitatea din Coimbra despre *Cancelaria regală portugheză pînă la mijlocul secolului al XIII-lea*.

Două rapoarte și trei comunicări s-au ocupat de cancelariile regale și princiere italiene (Lombardia, Sicilia, Veneția, Sardinia); astfel, Alessandro Pratesi de la Universitatea din Roma a dezvoltat raportul *Cancelaria principilor longobarzi din Italia meridională*, Luigi Lanfranchi de la Arhivele Statului din Veneția a ținut o comunicare despre *Cancelaria ducală a Veneției*; în cadrul aceleiași grupări au mai ținut comunicări Horst Enzensberger de la Universitatea din Frankfurt pe Main, Francesco C. Casula de la Universitatea din Cagliari și Egidio Rossini din Verona.

Cancelariile Europei centrale s-au bucurat și ele de atenția unor diplomațiști de renume. Maria Bielinska de la Universitatea din Varșovia a expus raportul *Cancelaria ducală a Poloniei pînă la sfârșitul secolului al XIII-lea*, în care, după un scurt istoric al diplomatiei poloneze și o prezentare a formării cancelariei, a insistat asupra formularului diplomei poloneze de cancelarie în secolul al XIII-lea și asupra rolului cultural al cancelariei. Saša Duškova de la Universitatea din Brno, în comunicarea *Culegerile de formulare în cancelaria regală cehă* arată că acestea, pînă prin deceniul al șaptelea al secolului al XIII-lea, erau în genere imitații străine, pline de elemente de stil canonic și că numai după aceea se creează culegeri mai originale, cu formulare de acte diferite, cum diferiți erau destinatarii. Jindřich Šebánek de la aceeași universitate a dezvoltat raportul *Cancelaria suveranilor cehi în evul mediu*; este un detaliat istoric al cancelariei cehi în secolele XI—XIV, pe epoci anumite, cu insistențe atât asupra a ceea ce le este comun, cât și asupra inovațiilor de diplomatică a fiecăreia dintre ele.

Cancelariei croate i-au fost afectate un raport și două comunicări, ținute de diplomațiști iugoslavi Ante Marinović de la Institutul de istoric din Dubrovnik (*Originile cancelariei regale croate*), Jakov Stipišić de la Institutul de istorie din Zagreb (*Cancelaria croată pînă în anul 1102*) și Miroslav Kurelac de la același institut (*Documentele în limba croată ale cancelariei croate*).

Diplomaticii țării gazde, Ungaria, i s-au mai dedicat alte trei comunicări : György Györffy de la Institutul de istorie al Academiei din Budapesta (*Începuturile cancelariei regale în Ungaria în secolul al XI-lea*), András Kubinyi de la Muzeul orașului Budapesta (*Cancelaria regilor unguri la mijlocul secolului al XII-lea*), precum și L. Bernat Kumorovitz de la Universitatea din Budapesta, în ședința de închidere, despre *Dezvoltarea cancelariei secrete a regilor Ungariei*.

Concluziile generale ale lucrărilor celui de-al patrulea Congres Internațional de Diplomatie, purtând titlul *Convergențe și divergențe ale istoriei cancelariilor europene în evul mediu* le-a tras prestigiosul diplomatist francez Robert-Henry Bautier, secretarul general al Comisiei Internaționale de Diplomatie; pentru diplomațiști aceste concluzii au constituit o dare de seamă, dar și un program, un bilanț, dar și perspective noi.

Lucrările congresului s-au desfășurat în limbile : franceză, germană, engleză, italiană și spaniolă.

Damaschin Mioc

COLOCVIUL ASOCIAȚIEI EUROPENE DE ISTORIE CONTEMPORANĂ : „PROBLEMA SECURITĂȚII ÎN ISTORIA EUROPEI ÎNTRE LOCARNO ȘI MÜNCHEN (1925—1938)”

Între 8—11 noiembrie 1973 a avut loc la Poznan (Polonia) colocviul *Problema securității în istoria Europei între Locarno și München (1925—1938)*, organizat de Asociația europeană de istorie contemporană, cu sediul la Strasbourg (Centrul universitar de înalte studii europene).

Delegația română formată din : Nicolae Fotino (A.D.I.R.I.); Eliza Campus și Ion Oprea (Institutul de istorie „N. Iorga”); Viorica Moisuc (Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R.) a participat în numele Asociației de drept internațional și relații internaționale, care este membră a Asociației europene de istorie contemporană.

La colocviu au luat parte istorici din Bulgaria, Cehoslovacia, R. D. Germană, Ungaria, Polonia, România, U.R.S.S., R. F. Germania, Marea Britanie, Franța și Elveția.

Din punct de vedere organizatoric, colocviul s-a desfășurat între 8—11 noiembrie în localul Universității Adam Mickiewicz.

Încă din prima zi, după ședința de deschidere, a avut loc, conform statutului, o ședință de reorganizare a biroului Asociației. Cu acest prilej ca președinte a fost reales profesorul Fernand L'Huillier (Franța), ca vicepreședinte prof. Pajewski (Polonia), ca secretar general prof. Poidevin (Franța), ca secretar general adjunct Nicolae Fotino (România), biroul lărgindu-se și el cu reprezentanți noi din diferite țări europene.

Discuțiile au fost organizate de biroul Asociației pe patru mari teme : Securitate colectivă; datele de bază; politica marilor puteri; politica țărilor mijlocii.

Delegația română a prezentat următoarele comunicări : *Tratatul de la Locarno și România* (Ion Oprea); *Eșecul securității europene* (Viorica Moisuc); *Rolul organizațiilor anti-revizioniste din centrul și sud-estul Europei în sprijinul securității europene* (Eliza Campus).

Prezentând tezele acestor comunicări, răspunzând întrebărilor și susținându-și ideile în cadrul discuțiilor delegația română a mai intervenit în probleme ca : Planul Briand de

uniune europeană; poziția Statelor Unite față de Europa în problema securității; tratatul de la Trianon și sensul său politic — recunoașterea actului istoric de la 1 decembrie 1918.

Din luările la cuvânt ale delegației a reieșit importanta contribuție a României și a altor state mici și mijlocii antirevizioniste în sprijinul securității europene.

De remarcat este faptul că profesorii L'Huillier, Poidevin ș.a. au considerat revizionismul ca punctul exploziv al politicii din perioada interbelică.

Printre problemele discutate s-au remarcat, îndeosebi, cele cu privire la poziția Franței în momentul ocupării zonei demilitarizate a Rinului ca și aceea a continuității dintre politica Republicii de la Weimar și cea a celui de-al Treilea Reich.

Din comunicări, ca și din discuții, s-a desprins ideea că organizarea Europei pe baza securității a fost reluată astăzi, în forme noi și în circumstanțe mai favorabile păcii, decât în etapa interbelică.

Interesantă, în acest sens, a fost poziția delegației elvețiene Marlise Steinert care, arătând importanța factorului economic în problema securității, a mai subliniat ideea că reușita securității este și în funcție de evitarea acaparării economice a unei regiuni de către o mare putere.

Colocviul a constituit o manifestare științifică de prim rang prilejuind totodată realizarea unui fructuos schimb de opinii și de contacte între specialiștii istoriei europene contemporane.

Eliza Campus

DOCUMENTARE ÎN ARHIVA CENTRALĂ GERMANĂ DIN POTSDAM

Consultarea documentelor din arhivele străine constituie o necesitate imperioasă pentru îmbogățirea materialului faptic și al fondului de idei pe care trebuie să le cuprindă lucrările de istorie, indiferent de perioada sau tema cărora le sînt consacrate.

Încercînd să răspund unei asemenea necesități am cercetat de curînd o serie de documente existente în Arhiva Centrală germană din Potsdam. Organizarea excelentă a fondurilor de documente și serviciul ireproșabil din această arhivă mi-au permis într-un termen relativ scurt să culeg un bogat material documentar necesar temelor din plan și să iau cunoștință de imensitatea izvoarelor de informații privitoare la istoria universală precum și la istoria României din epocile modernă și contemporană.

În documentele arhivei cititorul descoperă cu satisfacție numeroase și interesante informații referitoare la raporturile politice, diplomatice, economice și financiare dintre statele europene cu țările din celelalte continente.

În general izvoarele de informație existente în arhiva de stat din Potsdam sînt organizate după proveniența documentelor. În virtutea acestui criteriu documentele sînt grupate pe fonduri ca de exemplu: Fondul Cancelariei Reichului, Fondul Ministerului Economiei, Fondul Ministerului Afacerilor Străine etc. În aceste fonduri ca și în altele egal de importante se găsesc o serie de informații referitoare atît la relațiile externe ale României, cît și la situația sa economică și politică internă. Un bogat material documentar oferă aceste fonduri pentru ilustrarea poziției României față de Tripla Alianță, începînd din momentul adeziunii țării noastre la această grupare de state și pînă în ajunul primului război mondial.

Deosebit de interesante sînt documentele care privesc tratativele cu caracter economic și politic dintre România și Puterile Centrale în anii 1914—1916.

Volume întregi conțin date prețioase referitoare la ocupația germană din România în anii 1916—1918. Cercetătorul poate lua cunoștință de : sistemul de organizare al administrației militare, măsurile luate de Puterile Centrale pentru jefuirea sistematică a bogățiilor țării noastre în această perioadă, cantitățile de bunuri luate din România de către armatele de ocupație etc. De asemenea arhivele conțin documente care consemnează tratativele desfășurate în vederea încheierii Păcii de la București din 1918 cu toate urmările ei dezastruoase pentru România.

Arhiva conservă documente importante privind interesele Reichului la Gurile Dunării și organizarea construirii canalului Dunărea — Marea Neagră în anii 1917—1918. Merită o atenție deosebită fondul Ministerbüro în care sînt cuprinse actele și corespondența miniștrilor de externe al Reichului (Neurath și Ribbentrop), deoarece ele conțin informații foarte interesante asupra raporturilor politice și economice din perioada postbelică ale Germaniei cu diferite state europene inclusiv România.

În afară de documente propriu zis, arhiva dispune de numeroase volume de informații culese din presa germană și străină, care oglindesc pe larg cele mai diferite evenimente cu caracter politic, diplomatic și social-economic.

Studierea atentă a acestui bogat tezaur de informații, contribuie la înfățișarea veridică a celor mai importante evenimente din istoria universală și luminează aspecte noi ale istoriei moderne și contemporane a României.

Ion M. Oprea

GHEORGHE PLATON, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, Edit. Junimea, 1973, 226 p.

Concepția materialist-dialectică, aplicată la cercetarea istorică, constituie premisa fundamentală pentru înțelegerea complexității „mecanismului” social. Pe istoricii și cercetătorii adepți ai acestei concepții ea îi obligă însă, pentru prima dată în modul cel mai serios, la un efort de informare complet (cît este posibil acest lucru la un moment dat, evident!). Iar dacă metodologia istorică marxistă mai admite cercetarea eșantionată (înțeală multă vreme simplist și practică ca atare), îi dă un conținut mai bogat, de fapt adevăratul ei conținut: pentru a scurta timpul și spațiul de expunere, scrisă sau orală, „eșantioanele” sînt admise, chiar preferate, cu condiția ca ele să fie *tipice* — dar aceasta înseamnă, de fapt, cunoașterea integrală și profundă a întregului câmp de cercetare, din care, spre ilustrarea concluziilor noastre generale, prezentăm cazurile cele mai semnificative.

Există — trebuie s-o recunoaștem! — destule probleme, unele foarte importante, pe care istoriografia românească nu le-a putut încă rezolva tocmai din cauză că nivelul de cunoaștere de care am vorbit mai sus nu este încă cel corespunzător. Între acestea sînt și problemele a căror rezolvare depinde de cunoașterea evoluției domeniului feudal în perioada de destrămare a orînduirii la a cărei definire a contribuit esențial prin natura structurii sale social-economice.

Desigur, cunoscînd greutatea cercetării în materie, nu ne puteam aștepta, în timpul relativ scurt de dezvoltare a istoriografiei marxiste în țara noastră, la o investigație și

completă și profundă în toate problemele. Dar observăm, în legătură cu ultimul grup de probleme semnalat mai sus, că dacă istoricii au cercetat cu prioritate lupta țărănimii împotriva exploatarei feudale și mai puțin, în mod concret, *structura* acestei orînduirii¹, nici economiștii nu au dat suficientă atenție acestei *structuri*, mai precis, au trecut destul de rar de aspectul teoretic al problemei. Aproape paradoxal, dar eforturi mai mari în acest sens au făcut sociologii — ne gîndim în primul rînd la contribuțiile docte și inteligente ale profesorului H. H. Stahl —, deși unele din demonstrațiile acestora nu au suficientă forță de convingere. Așa se face că discuția a trebuit să se reia aproape de la capăt în toate problemele a căror rezolvare depinde de cunoașterea evoluției domeniului feudal. Nu este, deci, întîmplătoare apariția, mai ales în ultimii ani, a unor valoroase lucrări consacrate acestui din urmă subiect.

Cercetătorul Gh. Platon, al cărui studiu, recenzat aici, se înscrie pe această direcție de importanță deosebită, s-a remarcat mai ales prin efortul de investigație cît mai profundă a evoluției domeniului feudal din

¹ Notăm, totuși, ca un rezultat remarcabil în studierea *structurii* domeniului feudal de către istorici, lucrările recente ale profesorilor D. Prodan (*Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I—III, București, Edit. Acad. R.S.R., 1967—1968), Șt. Pascu (*Votevodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, Edit. Dacia, 1971) și cea a cercetătorului I. Pataki (*Domeniul Ilundoaara la începutul secolului al XVI-lea*, București, Edit. Acad. R.S.R., 1973).

Moldova în perioada de sfârșit a orînduirii feudale.

Această primă lucrare de mai mari proporții pe care d-sa o consacră subiectului în discuție, reprezintă, după părerea noastră, și cea mai de seamă realizare a istoriografiei noastre marxiste, în materie, pentru Moldova, așa cum pentru Țara Românească socotim a fi relativ recente lucrări ale cercetătorilor I. Corfus² și, pentru secolul al XVIII-lea, Fl. Constantiniu³.

Deși lucrarea lui Gh. Platon este, în chip firesc, marcată de nivelul actual al istoriografiei noastre de specialitate cît și de faptul că autorul însuși este încă departe de a-și fi încheiat propriile cercetări în materie, autorul reușește să pună în evidență, pentru domeniile a căror evoluție, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, o urmărește, angajarea acestora, uneori sinuoasă și greoaie, pe drumul ascendent spre noua orînduire socială, cea capitalistă. Aceasta ni se pare a fi, dealtfel, și cea mai importantă concluzie a lucrării. Proporția crescîndă a rezervei feudale, extinderea rapidă a arendășiei — ambele ajungînd să cuprindă, în unele cazuri, pînă la jumătate din suprafața domeniului, la mijlocul veacului al XIX-lea —, antrenarea boierilor înșiși — și într-un număr apreciabil — în acțiunea de arendare a altor moșii, folosirea din ce în ce mai intensă a muncii salariate în exploatarea domeniului, în sfîrșit, proporțiile, în creștere rapidă, în care domeniile analizate se angajează în producția marfă, contribuind esențial la închegarea pieței interne — toate acestea sînt realități care, demonstrate convingător în lucrare, conduc spre concluzia amintită.

O idee demnă de reținut — chiar dacă nu este nouă, ea este demonstrată acum, pentru Moldova, de Gh. Platon — este aceea că unele domenii feudale erau deja „pregătite” încă înainte de 1831 pentru a primi înnoirile perioadei regulamentare, adică aveau suficientă

experiență și porniseră pe drumul unor asemenea înnoiri, „perioada regulamentară — scrie autorul (care vrea să-și generalizeze concluzia!) — nereprezentînd un salt în acest sens” (p. 28). „Deschiderea debușeului extern — adaugă mai departe Gh. Platon — nu a creat procesul producției de mărfuri, cu toate consecințele acesteia, ci doar i-a accelerat ritmul” (p. 74).

O înțelegere corectă, în spiritul concepției materialist-dialectice, a realităților timpului o reprezintă, în lucrarea lui Gh. Platon, pe de o parte, situarea domeniului feudal — într-o țară prin excelență agrară! — „în centrul întregului proces” (p. 42) de transformări înnoitoare, pe de altă parte sublinierea cu insistență a ideii potrivit căreia opoziția sau rezervele boierilor, într-un cuvînt reacționarismul lor, nu se manifesta față de exigențele elementare ale noului, cîtă vreme ei înșiși promovau noul și profitau de el, ci opoziția lor devine *reacționară* numai atunci cînd refuză să accepte noua organizare socială *altfel decît în interesul lor exclusiv*. După părerea noastră, această înțelegere a realității istorice — înțelegere rezultată, în ce-l privește pe autor, dintr-o cercetare temeinică și exprimată, pentru cititor, la capătul unei demonstrații convingătoare — are o mare valoare științifică și metodologică, ea evidențiind, în fond, maturitatea cu care istoriografia românească actuală înțelege să abordeze problemele delicate și grele. Sîntem departe de prezentarea schematică ce se degaja, cu ani în urmă, din unele lucrări de specialitate.

Efortul principal de analiză, în text și în tabele, vizează, în cartea lui Gh. Platon, mai întîi raportul domeniu-rezervă, apoi veniturile și cheltuielile moșiiilor cercetate. Ultimele două capitole sînt concepute doar ca „sumare observații” sau ca evidențiind „aspecte” ale unor realități social-economice, aspecte degajate din analiza întreprinsă. Dar titlurile acestor din urmă capitole arată, de fapt, metoda cu care ne-a obișnuit Gh. Platon, în primul rînd prudența d-sale științifică. Fiindcă, în fond, și aici este analizat un bogat material faptic, pe temeiul căruia autorul își permite să facă, deocamdată, „sumare” (noi am zice: preliminare) observații.

² *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Edit. Acad. R.S.R., 1969.

³ *Relațiile agrare în Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, București, Edit. Acad. R.S.R., 1972.

Apreciind utilitatea *prioritară* a unor asemenea contribuții științifice, cum este aceasta, aici în discuție, — căreia îi subliniem încă o dată valoarea demonstrațiilor și a concluziilor —, ne permitem unele observații de natură să contribuie la o mai bună orientare a cercetării în materie.

Înainte de toate, considerăm că Gh. Platon și-a publicat lucrarea cu dorința sinceră de a oferi, în primul rând specialiștilor, concluziile cercetărilor sale meticuloase și asidui. Acesta este, desigur, un fapt pozitiv, mai ales dacă avem în vedere că asemenea cercetări sînt de durată. Dar atragem atenția în primul rând asupra faptului că nici Gh. Platon, cercetător cu experiență, n-a rezistat unei tentații care, inițial, este și a altora — anume, aceea de a încerca generalizarea concluziilor, deși n-a fost cunoscut întregul câmp de cercetare. Aceasta, oricît de insistent atrage d-sa atenția asupra diferențelor de dezvoltare de la un domeniu feudal la altul. Analiza istorică trebuie, desigur, să aibă în vedere noul, dar și amploarea și specificul lui local. Dacă în privința surprinderii specificului local, unui atît de bun cunoscător al acestuia, pentru Moldova, cum este Gh. Platon, nu i se pot aduce reproșuri, în privința sferei de cuprindere a noului ne permitem să observăm că atît concluzia privind „pregătirea” domeniului feudal în Moldova, înainte de 1831, pentru a primi înnoirile perioadei regulamentare, cît și aceea privind amploarea și intensitatea angajării domeniului pe drumul dezvoltării capitaliste în perioada regulamentară, se bazează, totuși, pe analiza unui număr limitat de moșii, oricît ar fi ele de mari și de bine alese — cum sînt acelea aparținînd lui Anastasie Bașotă, de pildă. S-ar putea ca investigațiile viitoare să-i dea dreptate absolută lui Gh. Platon, dar este necesar să așteptăm aceste investigații — sau, mai bine, să le facem! — și să rezistăm încă tentației de generalizare. În al doilea rând, observăm că lectura atentă a cărții lui Gh. Platon lasă, parțial, impresia unui lucru încă neterminat — și neterminat nu pentru întregul câmp de cercetare, căci aceasta nu i se poate reproșa nimănui în momentul de față ci pentru însăși „porțiunea” parcursă de autor. Apreciem ca

utilă și modernă folosirea de către autor a comprimărilor statistice în tabele, dar considerăm că tocmai pe această cale efortul putea fi dus mai departe. Cei care vor utiliza cartea vor trebui să facă, desigur, această muncă.

Dorim să ne oprim în continuare asupra cîtorva probleme controversate, pentru care lucrarea de față oferă material de discuție.

Discuția asupra rezervei feudale nu o facem aici pentru prima dată. Considerăm că, în lipsa unor mai multe cercetări în materie, profunde și atente, și în prezența unor neclarități în ce privește conținutul termenilor utilizați — neclaritate care persistă, și persistă tocmai datorită insuficienței cercetărilor la obiect! —, istoriografia noastră de specialitate n-a rezolvat încă, într-un mod care să satisfacă exigențele științifice, mult discutata problemă a rezervei feudale. Datorită cauzelor menționate, nu știm, de pildă, cînd a început să se formeze rezerva în Țara Românească și în Moldova. Pentru Moldova, Gh. Platon, cu alt prilej⁴, i-a constatat existența la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și i-a urmărit, succint, evoluția pînă la reforma agrară din 1864. Și în lucrarea aici recenzată se afirmă și se demonstrează existența rezervei feudale, pe domeniile analizate. Pentru Țara Românească, I. Corfus, în lucrarea citată mai sus, o constată — după părerea sa — sporadic pînă la intrarea în vigoare a Regulamentului organic, apreciind că ea rămîne restrînsă ca întindere pînă la revoluția din 1848 (cu o oarecare creștere după 1843), combătînd în felul acesta păreri exprimate anterior de acad. A. Oțetea și reluate în *Istoria României* (vol. III, București, 1964). Pentru Transilvania, rezerva feudală o constatăm, cu o întindere însă neglijabilă, încă în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Încercînd să dezvoltăm un punct de vedere, exprimat altă dată cu mai puțină claritate, punct de vedere la care se referă Gh. Platon în *Introducerea* lucrării pe care i-o recenzăm aici, considerăm necesar, mai întîi, să precizăm termenii. În această direcție pornim de la ideea

⁴ *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la legea rurală din 1864*, în „Studii și articole de istorie”, vol. V, București, 1963.

marxistă după care un mod de producție desemnează esența unei orînduiri sociale, dar că el nu este singurul care există în orînduirea respectivă⁵. De aici pornind, sîntem de părere că rezerva feudală aparține modului de producție feudal numai în ceea ce privește relațiile de producție (mai precis, modalitatea de punere a ei în exploatare), relații care cunosc o anumită evoluție pe măsură ce modul de producție feudal se maturizează, ajunge dominant, și apoi, treptat, se descompune, relații care, în această ultimă fază, sînt înlocuite tot mai mult, pe rezervă, cu alte relații, noi, aparținînd modului de producție capitalist — și această înlocuire are loc, de obicei, înaintea legiferărilor de rigoare. Ca formă de proprietate, rezerva nu aparține modului de producție feudal, căci proprietatea asupra ei este deplină în timp ce proprietatea feudală, cel puțin în Țările Române, a fost condiționată, a fost o posesiune. Rezerva rămîne feudală, din punct de vedere al relațiilor de muncă, în măsura și în proporția în care continuă să fie lucrată cu forță de muncă aflată în *servitute feudală*. În perioada de sfîrșit a orînduirii feudale, rezerva a crescut continuu în cele trei țări române, în Transilvania pe seama sesiilor iobăgești și a pămîntului țăranilor liberi, în Țara Românească și Moldova mai puțin pe această cale (în acest fel, comparativ, mai mult în Moldova, cum a demonstrat Gh. Platon) și mai mult prin legiferare (Regulamentul organic). În Moldova, tendința ei este de a deveni partea cea mai întinsă din domeniul feudal, care, astfel, încetează, de fapt, treptat, de a mai fi *feudal* în ce privește forma de proprietate. Deci, în măsura și proporția în care rezerva încetează, treptat, să mai fie lucrată cu forță de muncă aflată în *servitute feudală* sau parțial feudală și în măsura în care ea crește, tinzînd să copleșască în cuprinsul domeniului — cum o constată Gh. Platon pentru Moldova —, în sfîrșit, în măsura și proporția în care realitățile rezervei influențează restul domeniului în aceeași măsură și proporție domeniul, în ansamblul lui, încetează de a mai fi feudal,

intrînd în noul mod de producție, cel capitalist, înaintea legilor menite să rezolve problema agrară apărută în perioada de trecere de la feudalism la capitalism.

Desigur, o evoluție ideală a relațiilor de producție în cuprinsul rezervei și al domeniului în ansamblu este greu de admis în general și cu atît mai mult în Țările Române, unde feudalismul s-a prelungit atît de mult, din motive știute. Format pe o cale proprie, cunoscînd o evoluție specifică timp de mai multe veacuri, modul de producție feudal s-a „descompus”, în Țările Române, pe o cale proprie. Asocierile forțate — care, e drept, se fac din ce în ce mai rar, dacă încă se mai fac — atît cu evoluția „clasică” a feudalismului european cît și cu evoluția realităților agrare din unele țări vecine (pe motiv că aceste realități au fost studiate, acolo, de mari autorități în materie) nu sînt o cale de rezolvare a problemelor de istorie românească. Numai cercetarea realităților concrete și în primul rînd a structurilor social-economice în evoluția lor specifică, așa cum procedează Gh. Platon în lucrarea de față, ne poate conduce la un rezultat științific corect.

Ajunși aici, considerăm necesar să ne oprim, pe scurt, asupra conținutului dependenței feudale în Țările Române în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor.

În această ordine de idei, părerea noastră este că prima mare „spărtură” în dependența specifică modului de producție feudal s-a făcut o dată cu desființarea legării de glie (privită ca moment istoric) și că nu găsim, pînă la desființarea completă a dependenței feudale o lovitură mai importantă dată acesteia. Restrîngînd discuția la Țara Românească și Moldova, apreciem că *clăcașul* de după reformele din 1746 și 1749 este un om liber și cu obligații, față de boier, reglementate, spre deosebire de fostul *rumân* (vecin), asupra căruia acționa constrîngerea extraeconomică fiindcă nu era liber. V. Mișordea⁶ pentru Moldova și Fl. Constantiniu pentru Țara Românească

⁵ Mai pe larg, la H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, București, Edit. științifică, 1972.

⁶ *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, Edit. Acad. R.S.R., 1968.

În lucrarea citată) au demonstrat decăderea instituției *rumâniei* (veciniei) în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, chiar dacă primul, printr-o zeloasă frază finală (p. 139) aproape își anulează propria demonstrație și chiar dacă cel de al doilea afirmă textual, în ce privește Moldova, că hrisovul din 1749 „nu desființează șerbia (desigur, spre deosebire de cel anterior, din Țara Românească — n.n., G. D.I.) ci revine numai la definiția originară a condiției de vecin” (p. 126). Din demonstrația făcută de cei doi autori cități aici, ca să nu invocăm și cercetările personale privind realitățile agrare ale veacului al XVIII-lea în Principatele Române, rezultă necesitatea obiectivă a desființării legării de glie și statornicirea, cel puțin în parte, a unor noi relații de producție. Rumânii (vecinii) au dus o luptă aprigă, în diverse forme, pentru a deveni oameni liberi și mulți au înțeles eliberarea ca însoțită de intrarea în stăpânirea pământului pe care-l munciau. După reforme, și situația lor reală a înregistrat ameliorări. Încă în 1745, de pildă Divanul și Domnul Moldovei hotărâau, în favoarea mănăstirii Pobrata, „să-și stăpânească pe vecinii aceștia cu pace, că acești oameni sînt vecini a Pobratii”⁷, în timp ce în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea documentele privind relațiile agrare se referă la îndeplinirea unor obligații reglementate în Principate. Sintem departe — și nu numai cronologic — de porunci ca acelea ale lui C. Brîncoveanu, de pildă, care în 1709 scria unor rumâni ai mănăstirii Bistrița: „să căutați orice lucru va avea egumenul și verice v-ar porunci să faceți, să săriți cu toții, să ascultați și să lucrați ca niște rumâni ai mănăstirii ce știți... și să nu mai înțeleg domnia mea de acum că mai stați împotrivă, că voi să vă fac o pedeapsă care să să mire tot județul”⁸.

După reformele amintite, dependența rămîne însă *parțial feudală*, eliberarea făcîndu-se fără pămînt, dar și domeniul rămîne încă feudal, chiar dacă dorința, exprimată, a boierilor, a

fost alta. Și domeniul va rămîne în continuare feudal — mai puțin rezerva, din momentul apariției ei, și aceasta în măsura arătată mai sus — pînă cînd condiționarea feudală va fi desființată — pe suprafața pe care va mai funcționa în acel moment.

Deci, deși dependența clăcașului rămîne *parțial* feudală — și putea fi agravată prin voința legiferată ori prin abuzul clasei încă la putere —, esența ei începe să se schimbe treptat. În epoca regulamentară, de pildă, clăcașul (pontașul) muncia sau plătea (această din urmă formă este demonstrată de I. Corfus pentru Țara Românească) zilele de clacă dar făcea și învoieli pentru „prisoase”. Natura feudală a dependenței sale era dată de obligațiile de clacăș, prestate în schimbul pămîntului dat în folosință, dar el putea să încheie cu boierul și altfel de relații, pe care fostul rumân (vecin) nu le putea încheia. Or, în sfera acestor din urmă relații, dependența clăcașului nu mai este feudală!

Prin urmare, părerea noastră este că Gh. Platon are dreptate atunci cînd afirmă și demonstrează existența rezervei feudale, cu observația pe care am făcut-o asupra diminuării treptate a naturii sale feudale în domeniul relațiilor de producție (căci — reamintim, — ca formă de proprietate noi nu o considerăm feudală). Numai că măsura și proporția în care rezerva nu mai este, treptat, lucrată cu forță de muncă aflată în dependență feudală, ci cu forță de muncă liberă — salariată sau pur și simplu „tocmită” — abia urmează să fie stabilite de cercetarea istorică. Nici I. Corfus pentru Țara Românească, nici Gh. Platon pentru Moldova n-au avut în obiectiv această din urmă problemă, deși vorbesc amîndoi de forța de muncă salariată pe care o constată pe domeniul.

În consecință, deși continuăm să apreciem foarte mult, pentru valoarea ei generală, lucrarea citată a lui I. Corfus, sîntem de părere că punctul d-sale de vedere trebuie reconsiderat. I. Corfus a stabilit, prin calcul meticolos, întinderea rezervei așa cum a înțeles-o dînsul (ca pămînt cultivat în regie proprie), neluînd în seamă treimea pe care, prin Regulamentul organic, boierii și-au dat-o în proprietate. N-a putut contesta învoielile pentru prisoase, fiind-

⁷ Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. II, Moldova, Ed. Acad. R.S.R., 1966, p. 281.

⁸ Ibidem, vol. I, Țara Românească, 1961, p. 223.

că le-a constatat documentar, în unele județe pe destul de multe moșii. Mai mult, d-sa a considerat aceste învoieli ca „principiul ferment de descompunere a feudalismului și principala cale de trecere la capitalism în lumea satelor Țării Românești de la mijlocul secolului al XIX-lea” (*op. cit.*, p. 192). Dar învoielile pentru prisoase se încheiau pentru pământul aflat, după lege (căci aici, rezerva prin lege apăruse masiv), în deplină proprietate a boierilor, căci altfel asemenea învoieli n-ar mai fi fost în mîna acestora „un instrument puternic de exploatare”, cum zice chiar I. Corfus (*op. cit.*, p. 191). Aceasta era *rezervă*, căci restul pământului boierul era *obligat* să-l dea în folosința clăcașilor. În altă ordine de idei, observăm că pentru I. Corfus are o importanță specială modul în care este pusă în exploatare rezerva. Ea rămîne tot feudală chiar și atunci cînd n-ar fi lucrată cu forță de muncă servilă.

Așadar, ca o precizare de principiu, în aprecierea rezervei — noțiunea și conținutul ei concret istoric — trebuie avute în vedere cele trei elemente definitorii: forma de proprietate, relațiile de producție prin care este pusă în valoare și forma de însușire a produsului creat (în cazul de față, aceasta din urmă nu considerăm că are o importanță specială).

Oricum, cercetările celor doi autori — I. Corfus și Gh. Platon —, chiar dacă concluziile și părerea d-lor diferă în problema discutată, au o mare valoare pentru toți cei care vor să înțeleagă asemenea realități istorice concrete.

De aceea am fi dorit ca lucrarea lui Gh. Platon să fie „terminată” în sensul în care am spus mai sus, și, de asemenea, să nu aibă „scăpări” — dacă sînt numai „scăpări”⁹ — de genul celor pe care le semnalăm mai jos.

Cunoscînd importanța pe care o dau, în general, cercetătorii ieșeni reformelor lui C. Mavrocordat (1746 și 1749) — și, personal, sîntem de părerea celor care le apreciază această importanță, precum s-a înțeles din cele de mai sus —, ne surprinde asimilarea de către Gh. Platon a noțiunii de muncă de clacă de după aceste reforme cu munca iobagă, proprie modului de producție feudal, fără să facă nici o rezervă (p. 43), ca și — în aceeași ordine de idei — sprijinirea unei afirmații juste, privind agravarea contradicțiilor de clasă în epocă,

pe părerea unui autor, părere care se potrivește poate, unei situații din Europa dar nu Moldovei în perioada regulamentară (p. 145)⁹. Mai semnalăm, în sfîrșit, o insuficientă atenție în unele formulări — dacă numai despre așa ceva este vorba —, în rezumatul lucrării. Astfel, într-un loc (p. 166), Gh. Platon consideră pe boierii perioadei regulamentare ca fiind *proprietari* în sens burghez („les boyards, propriétaires terriens”). Probabil, aceasta nu este o simplă „scăpare”, ci o convingere a autorului, căci imediat (p. 167) d-sa întărește această afirmație, scriînd: „Sans doute, pas tous les maîtres des grandes terres — *devenus propriétaires par le Règlement organique* — resentaient ...” etc. (subl. ns. — G. D. I.). Peste cîteva pagini însă, d-sa contrazice, după părerea noastră, afirmația de mai sus, atunci cînd vorbește despre tendința boierilor „à arriver à un emploi complet de toutes les ressources, par le changement du caractère juridique de la propriété et par la transformation de celle-ci en propriété bourgeoise ...” etc. (p. 171, subl. ns., G. D. I.).

Aceste din urmă semne de întrebare, ridicate de studiul lui Gh. Platon, ne îndreptătesc,

⁹ Fiind vorba tot de un valoros cercetător ieșean, ne permitem aici o asociere, în această ordine de idei, cu afirmația lui V. Russu, făcută într-un curajos studiu despre Al. I. Cuza, recent publicat, afirmație pe care am considerat-o — și am vrea încă s-o considerăm așa! — ca o scăpare. Anume, V. Russu scrie că reformele înfăptuite în timpul domniei lui Al. I. Cuza „*l-au înălțat pe țaran de la iobag la rangul de cetățean și proprietar*” etc. (V. Russu, „*Monstruoasa coalitie*” și *detronarea lui Al. I. Cuza*, în vol. *Cuza Vodă, în memoriam*, Iași, Edit. Junimea, 1973, p. 503.). Să fie, oare o părere a cercetătorilor ieșeni asimilarea muncii de clacă de după reformele lui C. Mavrocordat cu munca rumânilor (vecinilor)? Dacă este așa, personal n-o împărtășim și ne-ar părea, în cazul d-lor, cel puțin curioasă. Chiar și numai exemplele date mai sus, din atîtea cite se pot da, sînt suficiente pentru a nu cădea într-o asemenea eroare.

¹⁰ Este curios că nici I. Corfus n-a abordat, în lucrarea sa, la modul teoretic, problemele controversate. Observăm că esie necesară în asemenea cazuri, definirea termenilor înainte de a opera cu ei.

poate, o ultimă observație, anume aceea că în niște probleme controversate cum sînt cele ale rezervei feudale și naturii dependenței clăcașilor după 1746 (1749), era necesară o intervenție mai amplă a unui atît de bun cunoscător al realităților concrete din perioada res-

pectivă¹⁰. Să ne rezerve o surpriză la încheierea cercetărilor? O așteptăm și pe aceea, dar ar fi fost, poate, mai utilă acum.

G. D. Iscriu

CARL GÖLLNER, *Siebenbürgische Städte im Mittelalter*, Edit. științifică, București, 1972, 343 p.

Lucrarea își propune să ofere unui public larg un tablou veridic al orașului medieval transilvănean sub toate aspectele sale. Parcurgînd titlurile capitolelor și subcapitolelor, intitulare sugestiv: 1) Orașe — turnuri și ziduri; 2) Muncă și creație — meșteșug, negustori, prelați și magistri, tipografi și bibliofili; 3) Condițiile de viață — casa; mobila; îmbrăcăminte; podoabe, coafura; cosmetica; bucătăria și pivnița; 4) Căsătoria și familia — naștere și copilărie; tinerețe și învățămînt; nunta; moartea și înmormîntarea etc., nu putem decît să salutăm inițiativa autorului.

Materialul care face obiectul lucrării a fost structurat nu după principiul cronologic, ci după acela al sferelor de civilizație urbană, inițiativă ce are drept scop să ușureze și să facă mai accesibilă cartea unui grup larg de cititori mai puțin inițiați în tainele istoriei. Această viziune a autorului care rupe cu tiparele clasice în acest domeniu, adoptînd criterii noi, tematice, merită toată atenția, ea înscrinduse pe linia unei tendințe care își croiește drum pe plan mondial în istoriografia vieții urbane. Fiind o lucrare de pionierat în istoriografia românească, autorul a avut de înfruntat o serie de greutăți inerente unei astfel de munci.

În recenzia de față vom urmări dacă autorul și-a realizat obiectivul propus în prefață adică „să nu întunece elementele tipice prin înșirarea de amănunt, să aleagă cele mai caracteristice culori ale paletelor, ca să dea viață evocării. Abia formele istorice concrete reflectă

viața unui orășan, care ar putea fi întâlnit pe stradă, în atelier sau acasă” (p. 5).

După lectura atentă a volumului, rămînem însă deziluzionați de modul cum autorul a încorporat în lucrare diferitele materiale folosite. De la primele pagini ale cărții și pînă la ultimele, capitolele abundă în inadvertențe și erori, consecință firească a grabei cu care au fost întocmite. Fără a ne propune să inventariem aceste deficiențe, ne vom mărgini a semnală pe cele mai izbitoare, cu scopul de a preveni pe cititori asupra modului neglijent și, uneori, lipsit de responsabilitate științifică în care a fost întreprinsă redactarea monografiei.

Realizarea concretului istoric — obiectiv enunțat de autor în prefață — este condiționată de respectarea preciziei și exactității evenimentului, de încadrarea și localizarea lui într-un moment bine determinat în spațiu și timp, cerință *sine qua non* a unei lucrări științifice. De aceea vom spicui mai întîi inadvertențele de ordin cronologic: descrierea orașului Alba-Iulia de către Pierre Lescalopier (nu Lescapoller, cum apare în carte, p. 13), nu datează din 1530, deoarece în acel an călătorul francez nici nu era născut, ci din 1574¹. Cu două pagini mai departe (p. 15), cînd se descrie evoluția orașului Cluj, într-o singură frază se găsesc două inadvertențe: prima — privilegiul dat în anul 1316 orașului Cluj este atribuit

¹ Paul Cernovodeanu, *Călătoria lui Pierre Lescalopier în Țara Românească și Transilvania în 1574*, în „S.M.I.M.”, 1960, p. 433—463.

regelui Ludovic, cînd în realitate în acel an domnea Carol Robert : a doua — dreptul țărănilor de a se așeza în orașul Cluj după plata dării asupra pămîntului (terrarium) a fost emis în 1370, nu 1316, cum scrie autorul. Peste alte cîteva pagini se susține că, în timpul expediției turcești din anul 1420 în Transilvania, sultan ar fi fost Mahomed al II-lea (1451—1481), cînd în realitate era Mahomed I (1413—1421), (p. 19). Informațiile privind istoria Țării Românești sînt și ele în unele cazuri greșite. Anuntim cu titlu de exemplu că scrisoarea trimisă sibienilor în anul 1492 (p. 37) nu poate fi atribuită lui Radu cel Mare (1495—1508), ci lui Vlad Călugărul (1482—1495).

Alte inexactități constatăm în privința istoriei Transilvaniei. Astfel, Mihai Viteazul nu a intrat triumfător în Alba-Iulia la 1 mai 1599 (p. 27), ci la 1 noiembrie 1599; Nicolae Olahus nu ajunge secretar regal în timpul lui Vladislav al II-lea (p. 108), ci abia la 16 martie 1526, în timpul lui Ludovic al II-lea; ² vizita lui Iosif al II-lea la Sibiu nu a avut loc la 1733 (p. 119), ci la 1773, iar împăratul nu compară Sibiu cu un orașel polonez, ci cu unul din Boemia, Czaslaus ³; regele Matei Corvin nu putea vizita Sibiu în 1494 (p. 275), deoarece murise în anul 1490; urmașul său Vladislav al II-lea a întrerups această vizită.

Descriind atmosfera din Cluj în timpul răscoalei din anul 1437 (p. 206), autorul amintește de întrunirea centumvirilor, cînd se știe că acest organism este menționat, pentru prima dată, abia cu 21 de ani mai tîrziu, în 1458⁴. Precizăm că medicul orașului Sibiu apare menționat în secolul al XV-lea, în 1490, nu în secolul al XVI-lea (p. 231)⁵; uniunea bărbierilor a avut loc în 1569, nu în 1565 (p. 232)⁶.

Dacă unele greșeli se pot pune pe seama tipografiei, altele, evident nu, cum e cazul afirmației că englezul Charles Boner (p. 290) ar

fi vizitat Transilvania în 1685 — cînd în realitate călătoria sa a avut loc cu două secole mai tîrziu, în 1865. În acest caz, scuza de mai sus își pierde valabilitatea, deoarece autorul începe alineatul următor cu cuvintele : „Aproape 100 de ani mai tîrziu secretarul gubernial Hermann într-o călătorie de la Timișoara . . . , deci autorul era convins că Charles Boner a vizitat Transilvania în secolul al XVII-lea, altfel secretarul gubernial ar fi început călătoria în jurul anului 1965!

Alături de inadvertențe cu caracter cronologic, apar unele care privesc localizarea anumitor evenimente : Despina, văduva lui Neagoe Basarab, nu a locuit zeci de ani la Sighișoara (p. 27), ci la Brașov și Sibiu; în ultimul oraș ea moare de ciumă la 1554; Gabriel Bethlen nu a primit omagiul stăruitor în biserica din Cluj, ci la Alba-Iulia, (p. 31); dieta transilvăneană s-a întrunit în 1659, la Sebeș-Alba, nu la Cluj (p. 145)⁷ etc.

Derutante sînt și unele afirmații ca, de exemplu, aceea că prima carte tipărită în Transilvania a fost imprimată la Brașov (p. 107) în tipografia lui Honterus, cînd îndeobște este cunoscut faptul că la Sibiu a funcționat o tipografie încă din 1528, înființarea acesteia trebuind legată de activitatea în Transilvania a lui Theobaldus Gryffius din Reutlingen ⁸. Un cititor neavizat ar putea să considere aceste date ca ultimele rezultate ale cercetării științifice; de aceea erori de acest gen sînt deosebit de regretabile. Din fericire, în alte părți, aceste afirmații sînt contrazise chiar de autor, fără să-și dea seama, cum e cazul descrierii modului de organizare a orașului medieval : „Noul primar al Sibiului era în același timp primar provincial și jude regal al Sibiului,” comes saxonum ”(p. 209); autorul vorbește și de diuvvirat : cu cîteva pagini mai înainte (p. 165); descriind o înmormîntare a comitei sașilor din Sibiu, printre cei care urmează sicriul se află menționat și primarul orașului.

² I. S. Firu și Corneliu Albu, *Nicolaus Olahus (1493—1568)*, București, 1968, p. 55.

³ Emil Sigerus, *Vom allen Hermannstadt*, vol. III, p. 3.

⁴ Jakab Elek, *Oklevéltár Kolozsvár Története első kötetéhez*, vol. I, 1870, p. 150.

⁵ H. Herbert, *Die Gesundheitspflege in Hermannstadt bis zum Ende des XVI. Jahrhunderts*, în „Archiv . . .”, vol. XX, 1885, p. 7.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae*, vol. XII, p. 248.

⁸ Sigismund Jako, *Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din sec. al-XVI-lea*, „Anuarul Inst. de istorie”, Cluj, t. VII, 1964, p. 112.

În unele momente ale redactării, autorul s-a lăsat furat de fantezie într-o așa manieră, încât a neglijat realitatea istorică. Astfel, dorind să scoată în evidență dezvoltarea timpurie a unor ramuri meșteșugărești transilvănene în raport cu alte țări, dar neavând o bază documentară sigură și suficientă, prezintă ipoteze drept adevăr științific, rezultatul confruntării cu izvorul însă este adesea contrar celui scontat. Fabricarea armelor de foc la Brașov ar fi avut loc, după C. Göllner, cu 100 de ani înaintea celei din Anglia (p. 39), când se știe că menținerea primului tun din această țară provine din anul 1327⁹. Dealtfel primii turnători de tunuri brașoveni sînt consemnați documentar în secolul al XV-lea¹⁰. Prezentarea existenței clopotului de la Leghia din 1252, avînd pe el stema orașului Sibiu, ca un fapt sigur nu concordă cu rezultatele ultimelor cercetări. După cum arăta prof. St. Pascu, această teză nu se bucură de prea mult temei științific¹¹. Uneori apar în lucrarea recenzată accente și comparații ce nu au un suport real. Astfel, se susține că Biserica evanghelică din Sibiu abia poate fi egalată în ceea ce privește mărimea de vreo biserică apuseană. În realitate, Europa oferă nenumărate catedrale ale căror dimensiuni infirmă această opinie: Strasbourg, Köln, Freiburg etc., chiar în Transilvania se află una de mai mari dimensiuni — Biserica Neagră din Brașov. Tot în încercarea de a demonstra avansul în care se aflau meșteșugurile din Transilvania față de alte regiuni se sporește eronat numărul breslelor. Astfel, numărul breslelor clujene în secolul al XVI-lea, nu era de peste 40, ci de 30¹². Unele aspecte ale comerțului medieval nu-i sînt clare autorului, astfel, când se descrie mărfurile care urmau să fie expediate voievozilor munteni, apar unele mărfuri care veneau în tranzit prin Țara Românească la Brașov, nu invers, cum susține au-

torul (de exemplu, sofranul, untdelemnul (p. 72). Din capitolul închinat comerțului (p. 71—91) s-ar putea trage concluzia că transportul mărfurilor se făcea numai cu carele, când se știe că, din cauza drumurilor proaste, transportul mărfurilor între Transilvania și Țara Românească se făcea cu ajutorul cailor, de unde și măsura de greutate din registrele vamale (pondus equi). Fiind vorba de relațiile comerciale cu Țara Românească, precizăm că Mircea cel Bătrîn nu putea să dea brașovenilor privilegiul la 6 august 1418 (p. 79), deoarece murise la 31 ianuarie 1418.

În prefață, autorul și-a luat angajamentul să scoată în evidență tipicul vieții orășenești, însă această obligație asumată, este jertfită adesea pe altarul senzaționalului. Astfel, când sînt enumerate medicamentele pe care le vindea farmacistul brașovean în secolului al XVII-lea: „plămîn de vulpe, praf de corn de cerb, grăsimi de om spînzurat” (p. 236), rămîi cu impresia că noțiunea de farmacist în evul mediu este sinonimă cu șarlatan. Consultînd însă lista celor 172 de medicamente folosite în această farmacie în 1576, ajungem la concluzia că o parte din aceste medicamente se găsesc și astăzi în orice farmacie contemporană (Galariga, Lignum oleos, Sulphur, Oleum menthae, Liquiritia etc.), iar altele au intrat în istoria farmaciei¹³. În dorința de a sublinia lipsa de curățenie a orașului medieval (p. 172), autorul trece sub tăcere, în mod deliberat, anumite hotărîri ale conducerii orașului prin care erau pedepsiți cei vinovați de nerespectarea salubrității orașului. Astfel, la Sibiu, în 1563, cei care aruncau pe stradă gunoierul erau sancționați cu 10 denari¹⁴.

Nu putem trece cu vederea modul defectuos și neglijent în care au fost redactate unele pasaje din lucrările folosite. Cînd se amintește ordinul din 1752 cu privire la hainele pe care aveau dreptul să le poarte fiecare categorie socială, în funcție de rangul lor (p. 129), auto-

⁹ Noel Boston, *Old guns and pistols*, London, 1958, p. 21.

¹⁰ Hurmuzaki..., vol. XV, nr. XLVI, p. 29.

¹¹ Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în sec. al XVI-lea*, p. 55.

¹² Șt. Pascu și Viorica Marica, *Clujul medieval*, București, 1969, București, 1969, p. 25.

¹³ G. Barbu și A. Huttman, *Începuturile farmaciei orășenești a Brașovului*, în V. Bologa, *Din istoria medicinei românești și universale*, București, 1962, p. 80.

¹⁴ Fr. Zimmermann *Die Nachbarschaft in Hermannstadt*, în „Archiv”, XX, 1885, p. 105.

rul trece pe unii din clasa a II-a în clasa I, adică pe senatori și notari în aceeași clasă cu judele regal¹⁶. Cartea lui Huggelin 1552 (p. 182) este citată de asemenea trunchiat : *Von den heylsamen Badern des Teutschenlands*, ultimul cuvânt este omis. Din cauza grabei cu care au fost extrase datele pentru populația Clujului din lucrarea lui Șt. Pascu și Viorica Marica *Clujul medieval* (p. 24), populația din secolul al XV-lea este atribuită secolului următor, iar aceea din secolul al XVI-lea secolului al XVII-lea (p. 16).

Datorită lipsei unei documentări temeinice, se ajunge fie la prezentări incomplete : de exemplu, când se tratează problema elevilor de gimnaziu (p. 152), sînt amintiți numai elevi interni (Togati), care proveneau din mediul rural, deși se știe, că, alături de aceștia existau elevii externi (Clamidati), pe care autorul îi ignorează¹⁸, fie la concluzii false : când de exemplu se tratează problema celor două spitale-azil de la Cluj, se spune că „amîndouă au fost încredințate pînă la reformă unor ordine călugărești catolice” (p. 253), deși în realitate azilul - spital de la Mănăstirea benedictinilor, dacă el a existat într-adevăr, trebuie să-și fi încetat existența în timpul invaziei tătarilor¹⁷.

În ceea ce privește economia lucrării, se poate afirma că rolurile principale în toate capitolele îl dețin orașele Sibiu și Brașov, iar rolul secundar Clujul, Mediașul, Sighișoara ; despre orașe ca Aiud, Blaș, Turda nu se amintește nimic sau în prea mică măsură. De asemenea, unor teme sau probleme li se asigură un spațiu prea restrîns față de rolul istoric în viața orășenească. Astfel dietei — importantă instituție legislativă feudală i se rezervă doar o jumătate de pagină (p. 230), în timp ce cheltuielile făcute de orașul Brașov cu ocazia vizitei lui Ștefan Bathory în 1572 sînt prezentate cu amănunte pe două pagini (p. 280—281). Ar fi fost util ca în cîteva cuvinte autorul să fi înfățișat raportul care exista între orașul medieval și dietă. De asemenea, ar fi fost de un real folos ca lucrarea să fi conținut și unele referiri cu privire la hotărîrile dietei în legătură

cu viața economică a orașelor, privilegiile, fixarea prețurilor de vînzare a produselor meșteșugărești, cuantumul dărilor etc. sau măsuri de apărare a intereselor orășenești : oprirea exportului unor produse sau materii prime, în alte regiuni, interzicerea vînzării unor produse care făceau concurență mărfurilor locale, limitarea dreptului de circulație a negustorilor străini ș.a. deoarece activitatea acestui organism nu se poate rezuma, așa cum rezultă din lectura cărții, ca un loc de prezentare a modei feminine sau masculine a nobilimii (p. 230) sau un prilej pentru participanți de a petrece zile în șir (p. 144, 145),

De serioase îmbunătățiri este susceptibil și aparatul critic. Trimiterea la lucrarea folosită este o *rara avis* și atunci când apare este greșită sau neclară. Astfel, în legătură cu Biserica din Deal de la Sighișoara este citat inexact V. Vlăduț (p. 44), în realitate este vorba de cunoscutul critic de artă Vasile Drăguț ; altădată apare la sfîrșitul unei fraze mențiunea (după Seivert, p. 6) fără ca lucrarea din care este luat citatul să apară în bibliografia de la sfîrșitul cărții (în acest caz lucrarea este *Cultur-historischen Novellen*, vol. III).

Autorul preia pasaje întregi, cuvînt cu cuvînt, din diferiți autori fără să-i citeze : din Emil Sigerus din lucrarea acestuia *Vom alten Hermannstadt* (p. 119, 123, 130, 136, 152, 155 etc.), H. Herbert, *Die Gesundheitspflege in Hermannstadt bis zum Ende des XVI. Jahrhunderts*, în „Archiv . . .” 1885 (p. 182), sau Fr. Zimmermann, *Die Nachbarschaft in Hermannstadt*, în „Archiv” . . ., 1885 (p. 166, 172) etc.

În legătură cu explicațiile ilustrațiilor, unele din ele conțin o serie de inexactități : casa sfatului din Brașov, datează din secolul al XVI-lea, nu din secolele XIII — XVIII, iar cu privire la turnul Sfatului din Sibiu, dacă autorul adoptă aici un alt principiu, trecînd anii de restaurare alături de acela al construcției, atunci ar fi trebuit să adauge și anul 1962, când au avut loc lucrări de restaurare.

De asemenea mici inadvertențe s-au strecurat și în bibliografia selectivă : de exemplu, lucrarea lui S. Goldenberg, *Clujul în secolul al XVI-lea*, nu a apărut în 1915, ci în 1958 (p. 326), sau studiul lui V. Bologa *Ärzte und Gesund-*

¹⁶ E. Sigerus, *op. cit.*, vol. II, p. 12.

¹⁶ *Ibidem*, vol. III, p. 86.

¹⁷ E. Jakob, *op. cit.*, p. 217—218.

heitspflege bei den Siebenbürger Sachsen în „Quartalschrift”, Jg. III, nu putea să apară în 1793 (p. 338).

Înainte de a încheia, ne vom permite câteva considerații de ansamblu asupra lucrării. Aplicarea principiului tematic, adică al sferelor de civilizație, în tratarea problemei orașului medieval nu trebuie înțeleasă ca o estompare a evoluției sale istorice în timp și spațiu. Orașul se integrează într-un vast complex de relații economice, sociale și culturale, unele dintre ele fiind numai enunțate. Printre aceste teme majore care nu figurează în volum sînt: apariția orașului medieval transilvănean, păturile și categoriile componente în diferitele etape, raportul dintre ele, statutul juridic și politic al orașului în sistemul de relații politice feudale, ponderea populației orășenești transil-

vănene în raport cu cea sătească, cum s-au manifestat și ce forme au luat relațiile dintre orășenime și clasa feudală (nobilime, cler, puterea centrală) de-a lungul veacurilor, raportul dintre oraș și satele înconjurătoare. Lipsind aceste elemente esențiale, autorul nu a putut reconstitui decât parțial viața orașului medieval în contextul societății feudale transilvănene.

Carl Göllner, fără îndoială, a depus un efort serios pentru alcătuirea acestei lucrări monografice privitoare la viața atât de complexă a orașului medieval transilvănean, dar, dacă aceste strădanii nu sînt întemeiate pe o metodă și o responsabilitate științifică, rezultatul rămîne departe de cerințele actuale la care obligă dezvoltarea istoriografiei din țara noastră.

Iancu Bidian

EVANGHELOS K. HRYSSOS, *Τὸ Βυζάντιον καὶ οἱ Γότθοι. Συμβολὴ εἰς τὴν ἑξωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν Α' αἰῶνα* (Bizanțul și goții. Contribuție la studiul politicii externe a Bizanțului în secolul al IV-lea), Salonic, 1972, 195 pag.

Pentru a se apăra împotriva popoarelor migratoare care atacau regiunile nordice ale Imperiului Roman de Răsărit începînd din secolul al IV-lea, împărații au folosit deopotrivă căile diplomatice, mijloacele economice, culturale și religioase, dar și războiul în situațiile mai grele. Sub principalele ei aspecte, politica externă a Bizanțului față de popoarele învecinate și mai cu seamă față de agresorii săi nordici a fost cercetată de numeroși istorici. Volumul intitulat *Bizanțul și goții. Contribuție la studiul politicii externe a Bizanțului în secolul al IV-lea*, publicat de Evangelhos K. Hryssos în 1972 la Tesalonic, oferă cercetătorilor un nou material documentar, însoțit de interpretări proprii. Această lucrare consistentă merită și atenția istoricilor români, întrucît cuprinde importante referiri privitoare la regiunile din nordul Dunării, care au fost și au rămas teritoriul de veche simbioză daco-ro-

mană, de etnogeneză și de continuitate istorică românească.

După un succint prolog (p. 7—8) și o amplă bibliografie (p. 13—26), autorul prezintă lămuriri generale în introducere (p. 27—40), apoi studiază în patru capitole: *Politica lui Constantin cel Mare față de goți* (p. 41—76), *Simbioza pașnică și prima fază a creștinării goților* (p. 77—93), *Împăratul Valens și goții* (p. 94—134), *Împăratul Teodosie și goții* (p. 135—170). Lucrarea se încheie cu o scurtă concluzie (p. 171—174), cuprinde apoi șapte planșe fotografice (p. 175—184) și indici de izvoare, de nume de persoane, de localități și de autori (p. 185—195). Volumul este editat de Institutul de Studii Balcanice sub egida Societății de Studii Macedonene din Tesalonic.

Examinînd mai întîi terminologia izvoarelor privitoare la goți, autorul menționează mărturia istoricului grec Filostorgios (368—433).

Acesta, referindu-se la popoarele din vecinătatea Imperiului Roman de Răsărit, relatează că „dincolo de Dunăre se găsesc sciții, care odinioară se numeau geți, iar acum se numesc goți”. Pe acești goți aflați în țara geților din nordul Dunării, unele izvoare istorice li arată ca fiind „foederati”, adică aliați subordonați ai Imperiului. Termenul latin „foedus” semnifică alianța care asigură popoarelor federate o autonomie în cadrul dependenței lor politice față de Imperiul Roman. A stăruit apoi și în scrierile bizantine vechea concepție romană, potrivit căreia împăratul era considerat *victor omnium gentium*, adică învingătorul tuturor neamurilor, socotindu-se că toate regiunile locuite de oameni trebuiau să se găsească din punctul de vedere politic în cuprinsul frontierelor Imperiului.

Cu privire la semnificațiile alianțelor prin care Imperiul Roman de Răsărit s-a străduit să facă inofensive popoarele care îl atacau, autorul menționează interpretările propuse de Th. Mommsen, E. Täubler, H. Horn, A. von Stauffenberg, E. Kornemann, B. Stalknecht, O. Treitinger, F. Dölger, O. Meyer, G. Ostrogovski, A. Grabar. Comentând interpretările acestor savanți, autorul le apreciază ca fiind doar explicații teoretice și găsește că este o eroare istorică să se identifice ideologia politică cu practica politică. Altfel concepția romană, privitoare la autonomia popoarelor subordonate Imperiului, cît și teoria bizantină, referitoare la caracterul ecumenic, adică universal, al autorității împăraților ca protectori ai tuturor regiunilor locuite de oameni, au constituit sisteme justificative și doctrine de propagandă pentru politica imperială, dar în fapt relațiile Imperiului cu popoarele învecinate au fost determinate în fiecare caz de energia împăratului, de iscusința sa diplomatică și de puterea militară a statului. Cu această justă concepție istorică, autorul consideră necesar să examineze incursiunile goților în Imperiu, modul cum aceștia au fost întâmpinați de populație și de autoritatea imperială, precum și misiunile bizantinilor pentru încreștinarea goților. Din punct de vedere cronologic, autorul examinează aceste probleme începînd din anul 324 pînă în anul 395, adică din

timpul domniei lui Constantin cel Mare pînă la finele domniei lui Teodosie I.

Pentru a pune în lumină politica Imperiului Roman de Răsărit față de goți, autorul relevă mai întîi grelele lupte purtate în anii 313–324 de împărații Licinius și Constantin. Nu s-a putut pune capăt în acei ani atacurilor goților. Luptele au continuat și după ce împăratul Constantin a rămas singurul suveran al Imperiului. Dar în anul 332, după ce obținuse o victorie împotriva vizigoților, împăratul a încheiat cu aceștia acordul prin care agresorii deveniră aliați Imperiului. Ca „foederati”, ca autonomi care recunoșteau autoritatea imperială, vizigoții au primit încuviințarea de a rămîne în regiunea Dunării de Jos, angajîndu-se cu forțele lor militare să apere statul romano-bizantin în schimbul unor subsidii anuale. Acest acord se baza pe dreptul politic al Imperiului asupra regiunii de instalare a vizigoților.

Autorul apreciază că partea din *Dacia Trajană*, care devenea *Gothia Constantiniana*, nu mai putea, din punctul de vedere al regimului juridic imperial, să fie considerată parte integrantă a Imperiului, deoarece într-o asemenea concepție ar fi trebuit să rămînă în vigoare și Constituția Antoniniană care ar fi acordat vizigoților cetățenia romană. Vizigoții au fost recunoscuți aliați subordonați, dar nu cetățeni ai Imperiului. După ce menționează, cu unele observații critice, interpretările propuse de A. Alföldi, P. L. Strack și D. Obolowsky cu privire la conținutul și semnificațiile acordului încheiat de Constantin cel Mare cu vizigoții în anul 332, autorul apreciază că împăratul a trebuit să recunoască noile realități create de migratorii din nordul Imperiului. Vechiul concept roman referitor la caracterul universal al Imperiului a fost adaptat noilor situații politice prin acceptarea dușmanilor ca „foederati”. În secolul al IV-lea, goții au fost inamicii cei mai de temut ai Imperiului, dar împăratul Constantin i-a făcut aliați, plătinîndu-i. Acordul are valoarea experimentului politic. Autorul caracterizează acordul ca exprimînd „politica maleabilă a dominării asupra barbarilor prin colaborare și prin atașarea lor față de Imperiu” (p. 76).

Politica lui Constantin cel Mare față de goți a fost aplicată în același sens și de fiul său Constantin al II-lea (337—340) și de împărații care au urmat la tron pînă în anul 367, adică pînă în timpul domniei lui Valens. A fost perioada de pace, în care goții s-au considerat prietenii Imperiului, după însăși mărturia împăratului Valens, consemnată de istoricul latin Ammianus Marcellinus (332—395): *gens amica Romanis, foederibusque longae pacis obstricta*. Autorul consideră că această perioadă de conviețuire pașnică se explică și prin politica Imperiului de a atrage pe goți la creștinism. Constantin al II-lea socotea că dacă barbarii adoptă religia creștină, aceasta este semnul sigur că „tot cugetul lor este călăuzit de spiritul păcii”. Se relevă faptul că Ulfila, care s-a prezentat împăratului Constantin al II-lea ca sol al goților, a fost hirotonisit episcop în anul 341 și s-a întors între ai săi ca „prim episcop al goților”. Jurisdicția bisericească a lui Ulfila nu apare clar determinată în izvoarele timpului, care menționează doar că acesta a fost „episcopul goților”. Numai Filostorgios relatează că Ulfila a fost episcopul „celor din Geția care au primit creștinismul”. Autorul conchide, în această privință, că jurisdicția bisericească a lui Ulfila s-a exercitat în limitele geografice ale alianței — foedus din anul 332 (p. 91), adică numai în regiunea Dunării de Jos.

Starea de conviețuire pașnică a luat sfîrșit în timpul domniei lui Valens (364—378). Sub influența fratelui său Valentinian I împăratul Valens a încercat să aplice în Orient aceeași politică externă pe care o practica fratele său în Occident, urmărind să subjuge pe barbari. În anii 367—369, romano-bizantinii au purtat un greu război împotriva vizigoților. Izvoarele nu sînt concordante în ceea ce privește justificarea acestui război. După Ammianus Marcellinus, vizigoții se concentraseră în primăvara anului 365 pentru a ataca regiunile din Tracia. Trimis de către împărat să se opună vizigoților, generalul Procopius ar fi pactizat cu aceștia, primind sprijinul lor spre a se proclama împărat. Atunci Valens a organizat expediția sa peste Dunăre. După Zosimos, cetele vizigoților, care au cauzat la sudul Dunării grave devastări, au fost capturate

de trupele Imperiului, iar Valens ar fi refuzat eliberarea lor, fapt care ar fi determinat pregătirea unei campanii vizigote împotriva Imperiului și, drept consecință, expediția de preîntîmpinare organizată de Valens la nordul Dunării.

Autorul relevă mărturiile izvoarelor care menționează începutul expediției în luna iunie a anului 367, precum și faptul că vizigoții intimidăți s-au îndepărtat din calea trupelor Imperiului, ajungînd pînă în „Alpii Transilvanici”, încît această parte a războiului nu a avut rezultatele așteptate. În anul următor, în 368, trupele Imperiului n-au trecut Dunărea din cauza marilor revărsări ale fluviului. În vara anului 369, Valens cu armata sa a înaintat la nordul Dunării, între Prut și Nistru, lovind pe vizigoții lui Athanaric, dar acesta a părăsit cîmpul de luptă iar ulterior vizigoții au cerut pacea. Acordul de pace s-a încheiat în anul 369 la Noviodunum, întrucît Athanaric a refuzat să meargă pe teritoriul Imperiului. Retorul Themistios, lăudînd pe împăratul Valens în senatul din Constantinopol, a găsit atunci cuvintele potrivite, afirmînd că „Răsplata războiului este nu victoria, ci pacea” (p. 104). Împăratul Valens a stăruit apoi să se continue activitatea pentru încreștinarea goților. Le-a trimis goților misionari creștini, pe care i-a sprijinit prin mijloace politice și militare. Începînd din anul 376, Valens n-a mai primit pe teritoriul Imperiului alți fugari goți decît pe cei care deveniseră creștini.

Pentru creștinarea vizigoților au fost folosiți misionari care aparțineau grupului scizionist al arianilor, fiind susținuți de episcopul arian Eudoxios al Constantinopolului. Relațiile gotico-bizantine s-au înrăutățit însă din cauze religioase, încît acordul de pace încheiat la Noviodunum n-a fost respectat întocmai. Dezbinările dintre ortodocși și ariani au făcut mulți martiri și în rîndurile vizigoților. Creștinii vizigoți au fost învinuiți de ortodocșii din Imperiu că disprețuiesc religia părinților acestora. Grupul vizigoților păgîni s-a menținut puternic sub conducerea lui Athanaric. Vizigoții creștini aveau conducător pe Fritighern. În anul 376 cînd hunii trecură Nistrul pentru că goții nu putură să-i oprească, Fritighern ceru împăratului Valens și obținu permi-

siunea ca vizigoții creștini să treacă Dunărea spre a se adăposti în Moesia. Autorul arată că atunci „Athanaric și grupul său restrâns s-au retras în Valahia Mică” (p. 123).

Pătrunderea vizigoților creștini în Imperiul Roman de Răsărit, începând din anul 376, este considerată a fi urmarea invaziei hunilor dincoace de Nistru. Nu se cunoaște înțelegerea dintre căpetenia vizigoților și Valens, dar împăratul a dat dispoziții să fie primiți în Tracia și să li se acorde sprijinul necesar, urmînd ca aceștia să devină agricultori și soldați în serviciul Imperiului. Unii s-au dovedit militari destoinici și au fost promovați în rîndurile comandanților trupelor Imperiului. Ducele Maximos, guvernatorul Traciei, s-a simțit obligat să se împotrivească promovării vizigoților în funcțiile de comandă și să adopte măsuri restrictive față de populația vizigotă. Atunci a izbucnit puternica răscoală vizigotă împotriva Imperiului. Autorul scoate în evidență unele acte de cruzime săvîrșite de slujitorii Imperiului împotriva vizigoților înainte de răscoala acestora. Este o dovadă de obiectivitate a cercetătorului. Valens nu a luat de îndată măsurile necesare pentru curmarea răscoalei dintru început. În ultimele luni ale anului 376 și în tot cursul anului 377, Tracia a fost supusă prădăciunilor goților, iar luptele armate au cauzat mari pierderi trupelor Imperiului. Autorul apreciază că împăratul Valens nu a fost, în această împrejurare, omul capabil să facă față apărării Imperiului. Cînd împăratul și sfetnicii săi se hotărîseră să înceapă tratative de pace cu vizigoții răsculați, totul era prea tîrziu. El și-a găsit moartea în lupta de la Adrianopol, unde n-a mai fost recunoscut nici cadavrul său (p. 134).

După moartea lui Valens, împăratul Gratianus (373–383), suveranul părții occidentale a Imperiului, a chemat pe generalul Theodosius, care se afla în fruntea armatei din Spania, și i-a încredințat comanda armatei Orientului, cu misiunea de a înăbuși răscoala goților. Obținînd cu trupele sale, în anul 378, o victorie împotriva sarmaților care, ca și goții, atacaseră regiunile nordice ale Imperiului, acest general a fost proclamat în ianuarie 379, de către Gratianus,

împărat pentru partea orientală a Imperiului. Este împăratul Teodosie cel Mare care, după ce a reorganizat armata, a înfrînt numeroase cete ale vizigoților, care împînziseră Tracia, Macedonia și Tesalia. Trupele sale au izgonit peste Dunăre cetele rebelilor care s-au mai putut sustrage atacurilor organizate de noul împărat. N-a fost însă o victorie deplină, iar Teodosie și-a dat seama că numai cu mijloacele militare nu va putea să facă față și altor atacuri ale popoarelor de dincolo de granițele nordice ale Imperiului. Se anunțau pericole din partea ostrogoților și alanilor. Împăratul Gratianus a încheiat în anul 380 un acord de pace cu grupele ostrogoților, alanilor și hunilor care pătrunseseră în Illyria. Împăratul Teodosie se decise în același an să facă pace cu Athanaric, căpetenia vizigoților. L-a chemat pe acesta la Constantinopol și i-a făcut o primire strălucită în luna ianuarie a anului 381. Murind acolo după două săptămîni, Athanaric a fost înmormîntat cu funeralii oficiale. Examinînd izvoarele, autorul exprimă părerea că Athanaric și Teodosie au încheiat un acord de pace, un *foedus*, mai înainte de invitația căpeteniei vizigoților la Constantinopol. După doi ani, în 382, împăratul Teodosie a încheiat o alianță cu Tritighern, noua căpetenie a vizigoților. Noul „foedus” s-a încheiat la Constantinopol. Vizigoții au reluat astfel relațiile, ca „foederati” cu Imperiul, permițîndu-li-se de data aceasta să se stabilească în regiunea Traciei, numai în afara centrelor urbane.

Cu aceste relații se încheie documentata expunere semnată de Evangelos K. Hrysos, referitoare la relațiile Imperiului Roman de Răsărit cu goții din secolul al IV-lea. După moartea împăratului Teodosie, în anul 395, o nouă răscoală a vizigoților, sub conducerea noului lor șef Alaric, a pus capăt aplicării acordurilor Imperiului cu acești aliați. Autorul conchide că experiența acestor acorduri nu a fost totuși uitată, deoarece Imperiul Roman de Răsărit a folosit cu succes aceeași practică diplomatică în secolul al V-lea față de popoarele care pătrunseseră în Peninsula Balcanică.

Autorul a cercetat cu multă atenție izvoarele, dovedind o remarcabilă pasiune pentru

limpezirea problemelor controversate. Are spirit critic față de multe interpretări propuse de istoricii moderni, oferind cititorilor săi o lucrare temeinică. Această valoroasă lucrare ar merita să aibă cite o ediție și în limbile franceză, engleză și germană, ca să se poată încerca apoi o dezbateră generală asupra relațiilor Bizanțului cu populațiile din nordul Imperiului. Modul nostru de a prețui munca acestui valoros cercetător este să prezentăm opera sa, dar să o și discutăm în public. Cu atenția pentru interesul științific care trebuie să unească pe cercetători în dezbateră problemelor de istorie, prezentăm și observațiile noastre critice, cu speranța că vor putea fi de folos și autorului și celor care vor utiliza cartea.

Bibliografia lucrării este ea însăși o măturie convingătoare pentru amplexarea cercetărilor întreprinse de autor. Ne-am fi așteptat însă ca autorul să prezinte la începutul studiului său o expunere critică asupra principalelor sale izvoare istorice. Nu toate izvoarele utilizate de autor merită încrederea științifică a istoricilor. Menționăm, în acest sens, pentru exemplificare, mai întâi scrierea *Historia Augusta*, citată de șapte ori în această lucrare (p. 43, 44, de trei ori, 62, 72, 82). Bibliografia menționează acest izvor prin titlul *Scriptores Historiae Augustae*, indicându-se ediția a doua publicată de E. Hohl, Ch. Samberger, W. Seyforth, I—II, Leipzig, 1965. Noi cunoaștem prima ediție a acestei scrieri, publicată tot la Leipzig, în 1927. Știm că această culegere de biografii imperiale, intitulată *Historia Augusta*, a fost mult criticată ca fiind un fals literar, susținându-se că opera a circulat ca fiind redactată de un singur autor, lipsit de obiectivitatea istorică și amator de senzational, fără a se cunoaște, că de fapt, întreaga serie de 30 de biografii, a fost redactată de șase autori diferiți. Cunoșcând aceste critici, *Historia Augusta* ar fi trebuit utilizată cu cea mai mare precauție, întrucât prezintă pericolul inducerii în eroare prin relatările neobiective pe care le cuprinde. Prevenirea critică asupra valorii documentare

a acestui izvor istoric ar fi fost de folos cititorilor.

Getica lui Iordanes este citată de 12 ori (p. 56, 57, 60, 92, 113, 139, 140, 143, 148, 156, 158, 160). În bibliografie, acest izvor figurează cu indicația că a fost editat de Th. Mommsen în colecția *Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi*, V, Berlin, 1882. Dar Iordanes, istoricul goților, a mai scris și o istorie romană, editată de același Th. Mommsen în aceeași colecție (V, 1, p. 1—52). Acest izvor, pe care istoricii îl citează cu titlul uzual *Romana*, nu a fost utilizat de autor în lucrarea sa, cu toate că Iordanes descrie evenimentele istoriei romane până în anul 551. Atât în *Romana*, cât și în *Getica*, Iordanes confundă adeseori pe geți cu goții. Ambele aceste izvoare ar fi trebuit să susțină documentarea istoricului, cu prevenirea că istoria goților nu se poate confunda cu istoria geților.

Lipsesc din bibliografie unele lucrări de sinteză istorică, valoroase prin aprecierile generale pe care autorii lor le exprimă cu privire la relațiile Imperiului Roman de Răsărit cu popoarele învecinate și cu aliații săi. Menționăm: George Finlay, *A History of Greece from its Conquest by the Roman to the Present Time*, ed. Tozer, 7 volume, Oxford, 1877; Nicolae Iorga, *Histoire de la vie byzantine, Empire et civilisation*, 3 volume, Bucarest, 1934; K. Paparrigopoulos, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, ed. a 6-a, cu îmbunătățiri de Paulos Karolidis, 6 volume, Atena, 1932; A. Solari, *Il Rinascimento dell' Impero Romano*, 2 volume, Milano-Genova-Roma-Neapole, 1938—1943; Arnold Jones, *The Later Roman Empire 284—602. A Social Economic and Administrative Survey*, 3 volume, Oxford, 1961; S. D. Skazkin și colab., *История Булгарии*, 3 volume, Moscova, 1967.

Autorul recunoaște că istoricii și arheologii români au făcut cercetări cu privire la prezența goților pe teritoriul țării noastre pentru a demonstra supraviețuirea populației daco-romane după părăsirea Daciei de către autoritățile romane. Sint citate, din acest punct de vedere, lucrările publicate de C. Daicoviciu, D. Tudor, B. Mitrea, D. Protase,

G. Diaconu, C. Preda, Vl. Iliescu și M. Comșa. Numai că autorul, neținând seama de rezultatele pozitive publicate de acești istorici și arheologi români cu privire la dăinuirea populației daco-romane în Dacia după retragerea autorităților romane, afirmă că împăratul Aurelian a transferat peste Dunăre „cea mai mare parte a populației”. Autorul acceptă teza potrivit căreia transferarea populației daco-romane la sudul Dunării ar fi fost o măsură destinată „să protejeze populația” (p. 45–46). Teza aceasta este de mult infirmată de cercetările arheologice și istorice. Dacă lucrările românești enumerate ar fi fost citite și înțelese de autorul acestui studiu, dovezile arheologilor și istoricilor români l-ar fi obligat să rețină, pentru interpretările sale, nu golirea Daciei Traiane de populația ei prin retragerea autorităților romane, ci stabilitatea populației daco-romane care s-a caracterizat prin tenacitatea ei istorică, recunoscută și de marea majoritate a istoriografiei universale. La această convingere ajungea autorul, chiar dacă citea numai lucrările românești publicate în limbile franceză și germană.

Pentru a pune în lumină personalitatea și activitatea lui Ulfila, episcopul goților, autorul examinează cu atenție izvoarele timpului, folosind și câteva studii istorice moderne. Autorul acceptă informațiile izvoarelor potrivit cărora Ulfila se trăgea dintr-o familie creștină din Asia Mică, adusă în captivitate de către goți cu prilejul unei incursiuni. Ulfila a avut ca îndrumător pe episcopul Teofil al Tomisului, de la care a învățat scriiturile, și apoi ca sol al goților s-a prezentat împăratului Constantin al II-lea, care se afla în Antiohia, și a fost hirotonisit episcop de Eusebiu al Nicomidiei și de membrii sinodului din anul 341, în prezența împăratului. Referirile autorului la acest „prim episcop al goților” sînt numeroase, cuprinzînd uneori pagini întregi, ca și precizările sale privitoare la arianismul creștin adoptat de goți, învățatură disidentă față de doctrina bisericii bizantine (p. 39, 81–93, 114, 120–122, 132, 173). Dar aceste părți din expunerea autorului cuprind și aprecieri unilaterale și

se bazează pe o documentare ce necesită completări.

Ulfila nu a fost „primul episcop al goților”. Sirianul Audius, condamnat de un sinod pentru rigorismul său și surghiunit în părțile Scitiei, a venit ca episcop în Goția, adică pe teritoriul țării noastre și a catehizat pe mulți goți, iar după moartea sa alți episcopi hirotonisiți de el, ca Uranie și Silvan, au continuat să atragă la creștinism nu numai pe goți, ci și pe unii băștinași ai regiunilor dominate de goți. Pe acest Audius, care poate fi, cu mai mult temei, considerat primul episcop al goților, autorul nu-l cunoaște altfel decît ca avînd „un grup” al său, cu rol misionar între goți, precum se exprimă într-o notă mărunță din lucrarea sa (p. 109, n. 4). Ulfila s-a născut între goți, în primul deceniu al secolului al IV-lea, primind numele geranic de Wulfila, adică Wolflein. Bunicii săi de neam grec se aflau în captivitatea goților încă de pe la mijlocul secolului al III-lea. S-a susținut că unul dintre părinții săi a putut să fie got. Cunoșcînd greaca și latina, el a alcătuit runele gote și a tradus Biblia în limba gotă. Traducerea sa cuprinde multe latinisme, fapt ce trebuie interpretat în sensul că unii goți au putut să cunoască și vorbirea latină prin conviețuirea lor cu băștinașii geți romanizați. Ulfila a predicat creștinismul în limbile greacă, latină și gotă, după cum atestă discipolul și biograful său Auxentius, episcopul Silistrei (*Auxentii Dorostorensis epistula de fide, vita et obitu Wulfilae*, apud E. Kauffmann, *Aus der Schule des Wulfila. Texte und Untersuchungen zur algermanischen Religionsgeschichte* I, Strassburg, 1899, p. 73–76).

Deducem astfel, din izvoarele timpului, că Ulfila a predicat creștinismul și populației de limba latină, care în marea ei majoritate nu era alta decît mulțimea autohtonilor geți romanizați. Știrile documentare referitoare la faptele și situațiile pe care le menționăm aici au fost culese și prezentate de unii istorici mai vechi, pe care autorul nu-i utilizează. Amintim numele și lucrările următoare: G. Waitz, *Ueber das Leben und die Lehre des Wulfilas*, Hannover, 1840; W. Bessel, *Ueber das Leben des Wulfilas und die Bekehrung*

der Gothen zum Christentum, Goettingen, 1860; F. Jostes, *Das Todesjahr des Ulfilas und das Uebertritt der Goten zu Arianismus*, in *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, 22 (1897), p. 158 și urm.; W. Luft, *Die arianischen Quellen über Wulfila*, in *Zeitschrift für deutsche Altertum*, 42 (1898), p. 291 și urm.; A. Mansion, *Les origines du christianisme chez les Goths*, in *Analecta Bolandiana*, 33 (1914), p. 5–30.

Sub rezerva acestor observații și sugestii, pe care le considerăm de folos pentru autor și pentru istoricii care au să utilizeze lucrarea

sa, apreciem că autorul a făcut cerce aprofundate investigând izvoarele, a examinat critic multe teze ale istoricilor moderni și a propus interpretări proprii menite să limpezească, în principalele ei aspecte, politica Imperiului Roman de Răsărit față de goți în secolul al IV-lea. Lucrarea dovedește marea utilitate a reexaminării izvoarelor istorice pentru a se proiecta noi raze de lumină asupra trecutului, care nu poate fi uitat decât cu riscul grav al ignorării învățămintelor istoriei, valabile pentru toate popoarele și pentru toate timpurile.

Gheorghe Cronț

D. C. M. PLATT, *The Cinderella Service. British Consuls since 1825*, London, Longmans, 1971, X + 272 p.

Lucrarea prof. D. C. M. Platt este o adevărată lucrare de pionierat într-un domeniu foarte important pentru istoria relațiilor internaționale în general și pentru istoria diplomației britanice în special. Este vorba, anume, de constituirea, organizarea, dezvoltarea și reorganizarea serviciului consular britanic, din evul mediu până în epoca noastră, în diferite regiuni ale lumii.

În tradiția diplomației britanice, consulatele au fost, multă vreme, considerate ca jucind rolul de „cenușăreasă” (*Cinderella*). Termenul implică, atât poziția inferioară atribuită personalului și funcțiilor consulare, cât și remunerația acestui personal. De fapt, până în 1825, și mai ales până în anul 1903, când serviciul consular britanic a fost temeinic organizat și definitiv oficializat, nu se poate vorbi de o recrutare sistematică a personalului consular și de un control administrativ exercitat asupra lui de *Foreign Office*, control comportând posibilitatea promovării și a transferării personalului consular dintr-un post într-altul. Începând cu anul 1903, și până în anul 1943, se discută intro-

ducerea principiului *amalgamării* în domeniu! consular, principiu prin care trebuie să se înțeleagă completa asimilare a atribuțiilor diplomatice și consulare, și tratamentul identic, din punct de vedere al salarizării, recrutării, promovării și prestigiului, pentru personalul consular și pentru personalul diplomatic britanic.

Instituția consulară se dezvoltase în evul mediu în funcție de interesele economice și financiare ale orașelor italiene, în diferite regiuni ale Mediteranei și Mării Negre. În regiunile supuse dreptului islamic, consulatele italiene au izbutit să capete, de timpuriu, privilegii și imunități mai mult sau mai puțin extinse, comportând un minimum de extraterritorialitate și de jurisdicție asupra resortisanților orașelor respective. După modelul consulilor italieni au început să funcționeze, între 1485–1648, centre comerciale britanice, în diferite porturi italiene, spaniole și portugheze, deci în ținuturi în care interesele neguțătorilor englezi se împleteau cu inte-

reșele dinastice și politice ale monarhiei britanice.

Aceste centre au luat ființă, în majoritatea cazurilor, din inițiativa unor firme comerciale engleze. Ele erau conduse de un agent care, uneori, lua numele de consul. Dar acești „consuli mercantili” cum îi numește Sir Godfrey Fisher¹ erau desemnați și salariați de firmele respective, chiar în cazul în care obțineau ulterior o autorizație oficială de funcționare din partea guvernului regal al Angliei. Această autorizație avea drept scop numai să oficializeze raporturile consulilor respectivi, atât cu toți resortisanții britanici din ținuturile respective, cât și cu autoritățile politice dominând aceste ținuturi.

Ca regulă generală deci, consulii medievali nu reprezentau interesele monarhiei britanice peste mări. Ei puteau fi însă folosiți ca informatori oficioși, fără a li se face din aceasta o obligație de serviciu. Neguțătorii ei înșiși, consulii mercantili aveau obligația primordială de a promova interesele economice ale firmei pe care o reprezentau de fapt. În subsidiar, ei au început să asigure protecția oficioasă pentru corăbiile și pentru navigatorii britanici într-o epocă în care întreaga Mediterană era infestată de pirați.

În secolul al XVII-lea, poziția oficială a consulilor britanici a fost structural modificată. Ei au acumulat statutul lor inițial de înputerniciți ai unor firme particulare cu statutul legalizat de agenți comerciali și, în unele cazuri, diplomați, ai statului englez. Într-o asemenea poziție ambiguă, consulii se aflau frecvent în situația de a trebui să opteze între interesele speciale ale firmei care-i înputernicise și interesele politice sau economice ale guvernului de la Londra².

¹ Sir Godfrey Fisher: *Our Old Consular Service. The Fra of the Mercantile Consuls, 1483-1648*. Lucrare poligrafată, dar încă netipărită. Este opera fundamentală, ca documentare și analiză, pentru perioada consulară medievală britanică.

² Astfel, în epoca războiului civil (*The Great Rebellion*, cum îl numesc istoricii englezi), partidul parlamentar al *Commonwealth*-ului, sprijinit de interesele mercantile ale porturilor din sud-estul Angliei, s-a străduit să mențină cu orice preț securitatea căilor comerciale

După Restaurația din 1660, guvernul regal a menținut sistemul numirii unor consuli oficiali, cu toate protestele Camerei Comunelor în cadrul căreia erau puternic reprezentate interesele mercantile. Caracterul de serviciu public, atribuit consulatelor britanice, după ce a fost afirmat explicit în 1649, a fost definitiv oficializat de Stuărți. Dar rețeaua de servicii consulare britanice, astfel oficializată și legalizată, a trebuit tot mai mult să țină seamă, în afară de interesele neguțătorilor britanici în diferite regiuni ale globului, de noile imperative ale strategiei navale britanice.

Birocratizându-se treptat, serviciile consulare britanice au fost curând expuse carenței birocratice oficiale. Recrutarea consulilor s-a făcut după capriciul de curte sau de minister³. După o asemenea practică s-a ajuns ca în 1740, în preajma războiului pentru succesiune la tronul Germaniei, să mai ființeze numai 15 consulate britanice, dintre care 11 în porturile mediteraniene și cîte unul la Lisabona, Copenhaga, Petersburg și Anvers. Zece ani mai târziu s-a ajuns la 39 de consulate, dar în nordul Europei rămăseseră tot numai trei. Reorientarea politicii și comerțului britanic spre nordul Europei a impus însă o redistribuire treptată a posturilor consulare, astfel încît în 1790, din 46 de consulate britanice, 11 erau în Europa nordică, 3 în Statele Unite iar celelalte în Mediterana, Spania și Portugalia.

Coordonarea activității consulare și a informațiilor politice și economice transmise de consuli se făcea inițial de către cele două Secretariate de Stat (de nord și de sud). Abia în 1782 a luat ființă un organ central de coordonare a diplomației britanice, celebrul

britanic spre Mediterana occidentală și orientală. După victoria lui Cromwell, Consiliul de Stat a cerut, la 12 martie 1649, companiilor comerciale să-i facă propuneri nominale pentru posturile de consuli și chiar de ambasadori. Regaliștii desemnau și ei consuli în orașele franceze, italiene și iberice.

³ Lord Castlereagh el însuși a numit în posturi consulare: un jucător de cărți decavat, un cîntăreț străin favorit al soției sale, un informator irlandez notoriu, etc.

Foreign Office, care a preluat controlul activităților consulare.

În momentul în care marele bărbat de stat George Canning a preluat conducerea diplomației britanice, în urma morții tragice a marchizului de Londonderry (Lord Castlereagh), serviciul consular se afla într-o stare jalnică de confuzie și de neadecvare⁴. Conștient de faptul că viitorul Angliei se află, mai mult ca oricând, pe toate mările planetei, Canning a obținut de la Parlament votarea celebrului *Canning Consular Act*, în 1825, prin care se unifica poziția oficială și remunerația personalului consular britanic. O circulară emisă de Canning la 26 noiembrie în baza legii menționate mai sus stabilea minuțios principiile reformei pentru toate cele 107 consulate existente la acea dată, în urma reluării legăturilor — multă vreme întrerupte prin starea de război — cu toate țările europene și cu Statele Unite.

Marele economist englez William Huskisson (1770—1830), într-un memoriu înaintat guvernului în 1828 (după moartea neașteptată a lui Canning) insistă asupra necesității înființării unui minister al Comerțului (*Board of Trade*) și a extinderii sistemului consular britanic în Mediterana orientală, prin implantarea unor agenții consulare în numeroase centre menite să prilejuiască o mare dezvoltare a relațiilor comerciale⁵. Dar politica de mari economii bugetare practică de toate, guvernele britanice, începând cu anul 1829, nu a îngăduit dilatarea sistemului consular britanic până la limitele indicate de Huskisson. În 1831, Lord Palmerston, noul șef al *Foreign Office*-ului, a contribuit la părăsirea liniei diplomatice preconizate de Canning și de Huskisson și la revenirea la tradiția potrivit

căreia principala misiune a reprezentanțelor consulare britanice era aceea de a proteja interesele maritime ale Angliei⁶.

Cele 11 consulate britanice din cadrul Imperiului otoman au fost, până în 1824, salarizate de către *The Levant Company*. În 1825, la cererea guvernului britanic inspirat de Canning, Lord Grenville, guvernator al Campaniei Levantului, a acceptat să treacă pe seama *Foreign-Office*-ului⁷ serviciile consulare din Levant. Aceasta cu atât mai mult cu cât, în climatul oficial de liber-schimbism preconizat de Canning, de Huskisson, de Ricardo și de Cobden, Compania Levantului nu-și mai putea justifica privilegiile și imunitățile monopoliste, în primul rând taxa de 2% *ad valorem* prelevată asupra întregului comerț britanic din Levant. Administrația britanică ajunsese suficient de numeroasă și de competentă pentru a prelua întreaga administrație consulară a Angliei și a asigura o protecție oficială și eficientă tuturor comercianților englezi, din toate regiunile planetei.

Oficializarea consulatelor Levantului a coincis cu reorientarea politicii engleze spre problemele spinoase puse de rivalitatea rusoturcă. Consulatele britanice din Levant au fost astfel dotate încât să poată supraveghea mișcările trupelor țariste pe toate țărmurile Mării Negre, în Principatele române și la granițele dintre Rusia, Austria și Turcia. Ca urmare, pe lângă vechile și importante consulate britanice din Smirna și Beirut, au luat ființă numeroase consulate noi, în regiuni vitale pentru echilibrul politic în Peninsula Balcanică și în Orientul mijlociu. Astfel, în 1830, îndată după pacea de la Adrianopol, iau ființă consulatele din Damasc și Trapezunt, iar ulterior se înființează consulate la Erzerum, Diarbekir, Mostar, Murzuk, Rusciuc,

⁴ Negustorii englezi se plîngeau de faptul că niciăieri consuli nu se preocupau de interesele lor comerciale și nici chiar de interesele comerciale generale ale Marii Britanii. Salarizarea consilierilor era departe de a fi uniformă. În vreme ce consulul-general Chamberlain, din Rio de Janeiro, lucra între 1814—1820 uriașă sumă de 57.567 lire, consuli din Gdańsk sau din Rotterdam, de pildă, recrutați dintre negustorii locali, erau onorifici.

⁵ Între altele, Huskisson preconiza urgenta înființare a unui consulat britanic la Damasc.

⁶ În 1855, Lord Palmerston afirma încă în Camera Comunelor că nu era nevoie de vreo ameliorare a serviciului consular.

⁷ Lord Grenville a ținut, cu acest prilej, să facă elogiul tezei comerțului mondial fără restricții, avantaje pe care Anglia, „*this favoured nursery of science and liberty*” urma să le valorifice, făcînd din ele „*a pure and ample source of human happiness*” (*The Times*, 4 mai 1825).

etc. În 1872, o anchetă dispusă de *Foreign Office* pe lângă *Consular Department* (organul coordonator al activității consulare, înființat în 1825 în baza legii consulare a lui Canning) a stabilit că 14 dintre consulatele din Levant aveau caracter precumpănitor politic⁸, 9 rămăseseră cu caracter precumpănitor comercial⁹, iar alte șase aveau un caracter mixt¹⁰.

De la înființarea lor, consulatele din Levant au întâlnit problema spinoasă a *capitulațiilor*. Cel dintâi ambasador britanic acreditat oficial pe lângă Poartă, William Harborne, obținuse în 1580, după model francez, o capitulație jurisdicțională îngăduind exercitarea jurisdicției consulare britanice asupra tuturor resortisanților englezi din Imperiul otoman. Principiul a fost extins prin capitulația din 1675 la procesele dintre supușii englezi și supușii otomani, procese la care ambasadorul britanic — sau, în afara Constantinopolului, consuliile respective — putea asista activ, după cum i se îngăduia acum să asiste și la procesele penale împotriva supușilor britanici. Acest simplu drept de prezență a ajuns cu vremea — pe măsură ce se accentua decadența politică și militară a Imperiului otoman — un drept de intervenție al ambasadorului, care, printr-un *velo* opus sentințelor date de cadiatele otomane, putea opri procesul, urmînd atunci ca *soluția să fie călătată de Poartă pe bază de negocieri diplomatice cu ambasada britanică*¹¹.

⁸ Si anume cele din: Belgrad, București, Iași, Bosnia, Edirné, Volo, Larissa, Monastir, Ianina, Scutari, Erzerum, Ierusalim, Trapezunt, Mosul.

⁹ Cele din Constantinopol, Dardanele, Cavalla, Fnos, Salonic, Brusa, Cipru, Iaffa și Smirna.

¹⁰ Cele din Prevesa, Creta, Rodos, Alep, Beirut și Rusciuc, acesta din urmă avînd trei viceconsulate în subordine: la Sulina, la Varna și la Constanța (*Küstenge*).

¹¹ Pentru procesele ivite între străini de diferite naționalități se statornicise principiul competenței tribunalului consular al celui învinuit sau intimat. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-au stabilit în diferite regiuni ale Imperiului otoman peste 100.000 de supuși britanici, majoritatea provenind din Insulele Ioniene, din Malta și din India. Jumătate din aceștia activau la Istanbul și

În Principatele române, ca și în Serbia, în Egipt, la Tripoli, la Tunis sau, după 1878, la Sofia, agenții consulare britanici erau de fapt agenți diplomatici sub alt nume, cum erau, de altfel, și în capitale provizoriu aservite, ca Varșovia, Budapesta sau Christiania (Oslo)¹². Dar la București, la Iași și la Belgrad, consecințele judiciare ale capitulațiilor încheiate de puterile străine cu Poarta otomană nu mai erau recunoscute în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În 1871, consulul-general Green scria din București că „guvernul român rezistă aplicării jurisdicției consulare, pe care tribunalele refuză s-o aplice, și căreia îi fac de altfel obstrucție toate autoritățile civile și militare”¹³.

După ce Congresul de la Berlin a recunoscut oficial independența politică a României și a Serbiei, guvernul britanic a încheiat cu aceste țări tratatele din 1880 prin care recunoștea (explicit în tratatul încheiat cu guvernul sîrb, implicit în cel încheiat cu guvernul român) că nu mai înțelegea să se prevaleze de privilegiile nominale și de imunitățile judiciare de care puteau beneficia supușii britanici în virtutea capitulațiilor încheiate cu Poarta otomană.

În Turcia propriu-zisă însă, mai ales în vilaietele din Africa și Asia, guvernul britanic și opinia publică engleză, reprezentată de *The Times* și de celelalte mari cotidiane și săptămînale, refuzau să accepte desființarea capitulațiilor, pînă cînd guvernul otoman va fi dovedit că este în măsură să asigure securitatea și justiția pentru toți străinii¹⁴.

puneau probleme grave sistemului juridic, penal și economic otoman, datorită principiului extrateritorialității juridice.

¹² Consulatele Barbariei, preluate în 1836 de *Foreign Office*, aveau, de asemenea, atribuții precumpănitor politice, și juridice.

¹³ Platt, p. 174.

¹⁴ Într-un discurs rostit în Camera Comunelor, la 7 mai 1855, Lord Palmerston afirmase necesitatea menținerii consulatelor din Levant, care aveau funcțiuni judiciare și politice, precum și numeroase sarcini suplimentare „pe care nu le au consuliile din țările a căror structură socială este comună cu aceea a civilizației europene”. La 18 iulie 1861, Lord Russell, șeful *Foreign Office*-ului în ultimul guvern Palmerston, afirma că era imposibil pentru

În septembrie 1914, odată cu declarația de război făcută Angliei, Franței și Rusiei, guvernul otoman al junilor turci a denunțat capitulațiile, și această denunțare a fost acceptată de toate puterile europene semnatare ale tratatului de la Lausanne în 1923.

În Levant și mai ales în Balcani, consulatele britanice activau, cum am văzut, mai ales ca centre de informații politice, în cadrul constanței politice a *Foreign Office*-ului de a stăvili expansiunea țaristă în Balcani și Orientul mijlociu¹⁵. După încheierea tratatului de la Berlin (1878) prin care, între altele, Poarta făgăduise că va iniția o serie de reforme în vilaietele cu majoritate armenescă din Anatolia, guvernul britanic — foarte preocupat de problema armenescă, mai ales între 1878—1898 — a înființat câteva *consulate militare* în Armenia și Kurdistan, cu misiunea secretă de a supraveghea pregătirile militare ale Rusiei. Consulii militari au fost Herbert Chermiside, Charles Wilson și Herbert Kitchener, toți ofițeri care urinau să devină celebri, cu ranguri înalte. Guvernul Gladstone a dispus însă retragerea acestor consuli militari, în 1882, pentru a ameliora relațiile diplomatice cu Rusia.

În 1889 mai rămăsese un singur consulat britanic la Erzerum, și un vice-consulat la Van, pentru supravegherea administrației otomane din vilaietele cu majorități etnice armenie. În 1895, în urma recrudescenței politicii anti-armenești inițiate de sultanul Abd-ul Hamid, guvernul britanic, condus la acea dată de marchizul de Salisbury, care deținea și conducerea *Foreign Office*-ului, a reînființat vice-consulate engleze la Van, Sivas, Adana, Kharput, Muș și Diarbekir.

orice guvern britanic să lase neprotejate interesele britanice în Levant, cu atât mai mult cu cât funcționau aici tot mai numeroși consuli numiți de alte mari puteri. Și lordul își exprima speranța ca reformele Tanzimatului să poată îmbunătăți astfel lucrurile încît să nu mai fie nevoie de atîția consuli străini în Imperiul otoman.

¹⁵ Consulatul britanic din Iași avea astfel o misiune deosebit de importantă, ca un centru de informații privind regiunea de graniță ruso-austriacă. Aceiași misiune o avea consulatul din Scutari.

Din corespondența schimbată atunci între *Foreign Office* și noii agenți consulari britanici, — mai ales noul consul britanic de la Diarbekir, Telford Vaugh — rezultă limpede îngrijorarea guvernului britanic față de posibilitatea izbucnirii unui conflict armat european ca o consecință a agravării tensiunilor religioase și naționale din Imperiul otoman. Se argumenta, astfel, că atât războiul Crimeei cit și războiul din 1877 izbucniseră tot în urma unor conflicte interne, de natură religioasă în primul caz, de natură națională în cel de-al doilea.

În Extremul Orient, guvernul britanic a preluat în 1835 sarcina asigurării protecției supușilor britanici de la Canton, protecție de care plină atunci se preocupase *East India Company*. Măsura a fost luată după modelul măsurii din 1825, luate atunci de comun acord cu *The Levant Company*, cum am văzut. Primul consul britanic a sosit la Canton la 25 iulie 1834. Era vorba de lordul Napier, a cărui misiune nu a reușit, de altfel. După încheierea *războiului opiumului*, Sir Henry Pottinger a impus Imperiului chinez, prin tratatul de la Nankin (1842), deschiderea a cinci porturi chineze¹⁶ pentru comerțul mondial. În fiecare din aceste cinci porturi a fost înființat câte un consulat britanic, coordonarea activității acestor consulate fiind asigurată de către un înalt funcționar colonial britanic stabilit la Hong-Kong, colonie a coroanei britanice, recent înființată. Guvernul imperial chinez nu a făcut dificultăți cînd i s-a pretins recunoașterea principiului extra-teritorialității pentru consulatele britanice, și a imunităților lor judiciare. Jurisdicția consulară a funcționat astfel în China începînd cu anul 1843, într-un sistem ierarhic incluzînd o curte supremă de justiție (*Supreme Court*) la Hong-Kong.

În Japonia, jurisdicția consulară a funcționat pentru o perioadă foarte scurtă, guvernul britanic consimțînd s-o desființeze prin tratatul anglo-japonez din 1894. În 1883, în urma anexării deghizate a Tunisiei de către Franța, toate puterile europene, cu excepția Italiei — care se simțea lezată prin

¹⁶ Și anume: Canton, Amoy, Fuceau, Ningpo și Șanghai.

această anexare au acceptat să renunțe la privilegiile și imunitățile rezultând din capitulații, în ceea ce privește teritoriul Tunisiei, și au desființat tribunalele consulare existente pe acest teritoriu. După încheierea primului război mondial, capitulațiile, abrogate pentru Turcia nouă, cum am văzut, în virtutea tratatului de pace de la Lausanne (1923), au fost abrogate și în Siria și Liban, devenite temporar țări sub mandat francez. A urmat abrogarea capitulațiilor în Iran (1928), Irak (1929), și în urma cuceririi provizorii italiene, în Etiopia (1935). În urma convenției de la Montreux (1937) au fost abrogate și capitulațiile privind Egiptul și Marocul francez. În China însă, jurisdicția consulară bazată pe principiul extrateritorialității a fost abrogată, în cea ce privește Imperiul britanic, abia prin tratatul de la Ciungking (11 ianuarie 1943).

În același an 1943, *Foreign Office*, ajuns să fie sigur de victoria aliaților împotriva Germaniei, Italiei și Japoniei, a inițiat o reformă structurală a serviciilor consulare britanice.

Cu aproape un secol înainte, Disraeli, într-un discurs rostit în Camera Comunelor, preconizase fuziunea (amalgamarea) serviciilor diplomatice și consulare ale Marii Britanii, afirmând că „politica și comerțul pot fi foarte anevoie disociate.” Justificând pe deplin această idee vizionară a fostului prim-ministru conservator, Richard Law, raportor

al noii legi de organizare a *Foreign Office*-ului, justifică necesitatea reformei prin două serii de considerente și anume:

1. Ca urmare a celui de-al doilea război mondial mai ales, problemele internaționale căpătau o nouă orientare, dominată de *fuziunea intereselor politice și economice în toate marile probleme privind relațiile internaționale*¹⁷.

2. Tot ca urmare a tensiunilor impuse de cel de-al doilea război mondial s-a produs destrămarea vechii clase conducătoare britanice. Membrii serviciilor diplomatice engleze, recrutați de atâtea secole în special dintre candidați provenind din clasele de sus, urmau acum să fie considerați ca reprezentanți ai națiunii în ansamblul ei, ca împuterniciți oficiali ai tuturor claselor și (segmentelor) sociale alcătuind poporul englez.

Reforma a definitivat integrarea serviciilor consulare în cadrul serviciilor diplomatice coordonate de *Foreign Office*, desăvârșind astfel *amalgamarea* acestor două serii de servicii. *Amalgamarea*, formulă preconizată în diferite rapoarte elaborate în cadrul *Foreign Office*-ului sau al Parlamentului de la Westminster, fusese acceptată inițial în 1932, în urma unui raport al lui Sir John Simon, pe atunci șef al *Foreign Office*-ului, și intrase în vigoare în 1934. La acea dată, vechiul serviciu consular independent al Levantului și-a încheiat definitiv existența.

Dan A. Lăzărescu

¹⁷ Richard Law a folosit, în argumentarea sa, o formulă densă de pregnantă: „*The day had quite clearly gone for ever when the diplomat can concern himself solely with those*

fascinating questions of high policy and leave the bread and butter questions to more vulgar minds (Hansard, *Parl. Debates*, C.C. 18 martie 1943, 387, 5 s 1361–2).

ISTORIA ROMÂNIEI

PAUL CERNOVODEANU, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV—XVIII)*, București, Edit. Academiei R.S.R., colecția „Istorie și civilizație”, 1973, 273 p.

Paul Cernovodeanu adaugă un nou titlu seriei de lucrări¹ ce valorifică informațiile cuprinse în vasta colecție de mărturii străine referitoare la trecutul nostru medieval, colecție alcătuită dintr-o lăudabilă inițiativă luată în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga”² și din al cărui colectiv de redacție face parte și Paul Cernovodeanu.

Fără a se recomanda drept un tratat de istorie, cartea lui Paul Cernovodeanu preia ideea lui N. Iorga (vezi *Istoria românilor*

prin călători), pentru a ne introduce într-o serie de probleme fundamentale ale istoriei societății medievale românești oglindite în însemnările călătorilor străini.

Din bogăția conținutului de probleme al relațiilor de călătorie, autorul selectează patru principale teme ce constituie tot atâtea capitole ale cărții, considerate de autor drept cele „patru principale direcții orientative definitorii pentru o înțelegere în profunzime a realităților românești așa cum s-au marcat ele în conștiința unor peregrini din amintita perioadă pe meleagurile noastre”³. Acestea sînt: I. *Pămîntul românesc*, II. *Originea poporului român și latinitatea limbii*, III. *Statul feudal* și IV. *Viața culturală și artistică*.

Grupînd pe aceste teme știrile provenite din însemnările a peste o sută de autori, Paul Cernovodeanu prezintă totodată și fișa cu datele — uneori foarte bogate — biografice ale fiecăruia, pe măsură ce-l citează, contribuind la cunoașterea personalității acestuia, a condițiilor sale de informare și deci a valorii mărturiei. Paul Cernovodeanu prezintă critic știrile, le controlează și le confruntă cu alte mărturii contemporane, stabilind și gradul lor de obiectivitate, iar de cele mai multe ori și gradul lor de originalitate. Pentru ca cititorul nespecialist să poată urmări mai bine unele aspecte ale societății, incomplet surprinse în însemnările călătorilor, autorul face largi introduceri la

¹ Vezi Paul Simionescu, *Mărturii etnografice — mai puțin cunoscute — ale unor călători străini în Țările Române (secolele XVII—XVIII)*, în „Revista de etnografie și folclor”, 16 (1971), nr. 4; P. Simionescu și P. Cernovodeanu, *Pagini de etnografie românească în opera memorialistică a unor călători străini (secolele XVII—XVIII)*, locul citat, 17 (1972), nr. 5; Paul Cernovodeanu, *Țările române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii ale celui de al XVIII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VI (1973); M. Alexandrescu Dersca, *Economia agrară a Țării Românești și Moldova descrisă la călătorii străini (secolele XV—XVII)*, în „Studii”, 21 (1968), nr. 5, ș.a.m.d.

² Colecția, în curs de apariție, *Călători străini despre țările române*, la Editura științifică, București, din care au apărut primele cinci volume.

³ Din *Cuvînt înainte*, p. 5.

fiecare capitol, cu riscul ce și-l asumă de a se îndepărta de subiect⁴.

În primul capitol, *Pământul românesc*, sînt redată observațiile a 14 călători referitoare la bogățiile solului și subsolului și la frumusețile naturii rar întîlnite de ei în alte părți după propria lor mărturisire — și în fața cărora peregrinii se opresc cu extaz, dar puse, contrastant, în legătură cu condițiile sociale care reduceau pe locuitori la o perpetuă stare de mizerie. Stăpînirea turcească și habsburgică, observă aproape cu revoltă majoritatea călătorilor, fac ca bogățiile naturii să nu fie exploatate, pământul să fie slab populat, locuitorii într-o continuă stare de nesiguranță din pricina impunerilor fiscale grele și neprevăzute, pe cît de grele și neprevăzute erau cerințele exploataților străini.

Despre caracterul opresiv al regimului suzeranității otomane și al dominației habsburgice și, în legătură strînsă cu aceasta, despre instituția domniei și a structurilor politice și administrative ale celor trei țări călătorii străini furnizează importante știri cărora Paul Cernovodeanu le consacră un larg capitol intitulat *Statul feudal* (p. 61—222). Aici întîlnim date prețioase care verifică sau întregesc datele culese din alte izvoare, referitoare la domnie (ceremonialul de investire, de înseănare, prerogative, venituri etc.) și dragătorii, despre regimul juridic în țările române, despre tribut și celelalte obligații față de stăpînirea străină etc., dar și importante date demografice pe care — după părerea noastră — autorul ar fi trebuit să le grupeze într-un paragraf, pentru a le scoate în evidență. Date demografice întîlnim, în mod firesc, și în paragraful următor, dedicat claselor sociale și luptei de clasă (p. 128—157). Însemnările selectate aici sînt deosebit de sugestive și cu mult simț critic din partea călătorilor care își manifestă deseori simpatia pentru țăranul obidit, tratat neomeneste de stăpînul boier sau turc. Arma cea mai des folosită cu care țăranul se apără în fața exploatării sociale, dar mai ales fiscale, este

fuga, despre care călătorii ne relatează de-a lungul întregii perioade abordate, dar mai cu seamă cei din secolul al XVIII-lea. Aceștia din urmă constată o depopulare masivă, întîlnesc adevărate pustiri în drumurile lor.

Paul Cernovodeanu se oprește, apoi, asupra mărturiilor călătorilor privind capacitatea militară de apărare a țărilor române, armamentul, fortificațiile și tehnica de luptă (p. 157—176), insistînd asupra unor momente din lupta pentru eliberare de sub dominația străină (Mihai Viteazul etc.).

Un larg spațiu (p. 176—222) ocupă știrile referitoare la viața orășenească (aspecte edilitare, meșteșuguri și comerț). Despre principalele orașe din cele trei țări române, călătorii străini realizează adevărate fresce și cititorul poate urmări evoluția acestora de la un secol la altul prin viziunea celui care ne-a vizitat țara într-un secol sau altul.

Deși paginile memoriale ale călătorilor din secolele XV—XVIII conțin mai puține însemnări privind viața culturală și artistică (interesul și preocupările călătorilor vizînd mai cu seamă viața social-economică și politică), Paul Cernovodeanu culege pe 25 de pagini știrile referitoare la învățămînt, literatură, tipar, teatru, religie etc., unele deosebit de sugestive pentru nivelul cultural al epocii.

Am lăsat la urmă, pentru a sublinia importanța lor, observațiile și teoriile celor care ne-au cunoscut, în ce privește una din problemele fundamentale ale istoriei noastre, și anume originea poporului român și latinitatea limbii (p. 39—59). Autorul remarcă faptul că toți peregrinii care au străbătut de-a lungul celor patru veacuri meleagurile românești au intuit originea latină a locuitorilor și, în genere, unitatea celor trei provincii românești, deși unii dintre ei, atunci cînd vor să explice fenomene specifice etnogenezei poporului român, fac erori; erori explicabile — arată Paul Cernovodeanu — datorită lipsei unor cunoștințe mai largi, a unor argumente arheologice, toponimice ș.a., pe care știința le-a cucerit după lungi strădanii de cercetare.

Acestea sînt, în linii mari, problemele despre care Paul Cernovodeanu selectează știrile cele mai revelatorii din relatările călătorilor străini. Regretăm, însă, că economia

⁴ Vezi, spre exemplu, paginile 61—81, 223—231 ș.a.

tiparului l-a silit pe autor să lase deoparte știri privind și alte importante aspecte ale societății medievale românești, la care cititorul ar fi fost îndreptățit de titlul cărții să spera. Ar fi fost de dorit, de exemplu, să se insiste mai mult asupra știrilor referitoare la politica internă a domnilor, la relațiile de producție, mai mult despre agricultură, despre problema demografică etc.

44 de ilustrații, plus alte patru planșe în culori, reproduse după gravuri contemporane, desene, hărți etc., culese din albume sau publicații de mai târziu, înviorază textul și întregesc imaginea asupra societății medievale românești. La sfârșit este dat un foarte util indice de călători și autori străini.

Cartea pe bună dreptate poate fi socotită nu numai o contribuție științifică, dar și o creație literară, datorită stilului în care este scrisă, precum și faptul că Paul Cernovodeanu a reușit să păstreze pitorescul unor consemnări care dă farmec de poveste și iz de cronică.

Ioana Constantinescu

PASQUALE BUONINCONTRO, *L'Unione dei Principati danubiani nei documenti diplomatici napoletani (1856—1859)*, Napoli, Edit. Intercontinentalia, 1972, 245 p., Istituto Universitario Orientale.

Este un adevăr binecunoscut că apariția unor lucrări străine privind trecutul poporului român este întâmpinată cu mult interes de specialiști mai ales când acestea cuprind fie material de arhivă inedit, fie o interpretare nouă a unor fapte istorice cunoscute. În acest sens cartea lui T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, apărută în urmă cu mai bine de trei decenii, privind anii 1856—1866 din trecutul patriei noastre, este și azi considerată drept una din lucrările fundamentale ale problemei Unirii Principatelor române.

Precedată de o introducere, o notă explicativă și o bibliografie, lucrarea de față cuprinde 112 documente din perioada 3 martie 1856 — 7 decembrie 1859 și anume 23 din 1856, 46 din 1857, 12 din 1858 și 31 din 1859 — menite să completeze nivelul informației de până acum privind această problemă.

În *Introducere* se face o amplă expunere asupra istoriei Principatelor române de la congresul de la Paris (1856) până la dubla alegere a lui Alex. Ioan Cuza ca domn al Moldovei și Țării Românești unite într-un singur stat. În acest scop istoricul italian folosește o bogată literatură de specialitate românească și străină (apărută până în 1970 inclusiv) precum și documente din Arhivele de stat din Napoli și ajunge la concluzia că Unirea din 1859 a demonstrat în fața întregii Europe voința fermă a unui popor pentru drepturile sale legitime și a obligat statele de pe continentul nostru să reflecteze asupra forței principiului naționalităților care triumfa neîntinz seama de limitele impuse de diferite dinastii și guverne. Cît privește documentele, ele sînt rapoarte diplomatice din Arhivele de stat din Napoli (fondurile Ministerului Afacerilor Externe și Arhiva Bourbon) aparținînd unor ambasadori, însărcinați de afaceri și consuli ai Regatului celor Două Sicilii din Constantinopol, Viena, Petersburg, Odesa, Galați și Smirna.

Cum era și de așteptat, multe știri din aceste documente sînt confirmate fie de documentele interne, fie de cele externe, cînd se referă la aplicarea hotărîrilor Congresului de la Paris din 1856 și ale Conferinței de la Paris din 1858 privind viitoarea organizare a Principatelor române. Totuși afară de acestea mai sînt și multe altele în volumul de față care completează informația în această problemă. Așa de exemplu după încheierea lucrărilor Congresului de la Paris, un raport al ambasadorului napolitan din Constantinopol semnalează la 1 mai 1856 că „populația moldo-valahă este extrem de nemulțumită de hotărîrile Congresului de la Paris, în ceea ce o privește, considerînd că este peste puțină ca acestea să fie puse în aplicare cu jumătăți de măsură”; apoi că

„nemulțumirea de a nu fi obținut unirea Principatelor este generală și intensă” fără însă a exista primejdia „să se transforme într-o răsccoală”.

Aceleași rapoarte diplomatice din Constantinopol, dar și din Viena, dezbat unele probleme privind ciocnirea de interese economice ale marilor puteri pe piața internă românească (29 mai, 25 septembrie 1856), altele legate de delimitarea noii frontiere a Moldovei în componența căreia intra acum sudul Basarabiei, potrivit hotărârilor Congresului de la Paris, ale căror lucrări nu numai că trenau dar necesitau prea multe formalități. Cu privire la acestea din urmă un raport napolitan din Viena (5 iunie 1856) compara suprafața teritoriului reunit cu Moldova cu aceea a arhiducatului din Austria superioară, iar populația cu circa 180 000 locuitori.

Din același an mai reține atenția un raport napolitan din Galați (27 septembrie 1856) care cuprinde amănunte privind starea internă din Moldova și Țara Românească. Astfel se afirmă că „lucrurile din Principate nu merg bine, că dezgustul este general și Căminăcânia își dă osteneala să găsească funcționari mai buni pentru că toți sau aproape toți din vechea administrație au demisionat sau demisionează”, că în Țara Românească „administrația merge din rău în mai rău, pentru că principele Ghica (este vorba de caimacamul Alexandru Ghica) este înapt să guverneze” etc.

De o deosebită importanță sînt rapoartele din 1857 care subliniază mai întîi apariția și adîncirea divergențelor dintre marile puteri, privind problema unirii Principatelor române. Astfel un raport din 24 februarie 1857 din Constantinopol se referă la impresia puternică pe care a făcut-o în capitala Turciei apariția unui articol în presa franceză în care se susținea „unirea Principatelor dunărene”, contrar poziției adoptată de guvernul otoman care umilita pentru menținerea statu-quo-ului în această parte a Europei. O lună mai tîrziu (19 martie 1857) același emitent relatează că diferendul politic franco-turc se adîncise, cele două părți avînd păreri opuse cu privire la persoana viitorului domn al

Principatelor române. Mai mult chiar se arată că Turcia făcînd uz de dreptul ei de putere suzerană ar fi amenințat cu intervenția armată, pentru a-și impune voința, ceea ce era apreciat că „ar duce la complicarea situației internaționale”. Ideea intervenției armate otomane în Principatele române dublată de o intervenție austriacă avea să fie semnalată și în alte citeva rapoarte din 14, 21 și 28 mai 1857 emise la Constantinopol, ca un factor care „ar provoca complicații din cele mai grave pentru pacea Europei”.

Despre agravarea situației internaționale europene în timpul alegerilor pentru Divanurile Ad-hoc desfășurate în condiții dramatice se va comenta și în rapoartele napolitane din Petersburg. Astfel la 4 mai 1857 se arată că „Reorganizarea Principatelor dunărene pare a fi cea mai gravă și mai grea problemă pentru moment”, că „Turcia se teme că odată unite, cele două principate nu numai că nu vor mai recunoaște suzeranitatea Porții, dar vor cere și independența”. Cît privește Austria — continua raportul — aceea se teme ca Principatele dunărene odată unite să nu prezinte un pericol pentru populația românească din Bucovina”.

În aceleași rapoarte agravarea situației internaționale este prezentată și ca posibilă să genereze un război european. Potrivit părerilor ambasadorului napolitan din Viena, problema Unirii Principatelor ar fi pentru Austria „o chestiune de viață și de moarte în relațiile sale cu Rusia”, pentru că ea este pusă în situația „de a ceda sau să declare război”. (3 august 1857.)

În ultimele rapoarte napolitane din 1857 din Constantinopol se arată că unirea Principatelor române ar fi dăunătoare pentru Austria și Turcia pentru motive destul de temeinice și anume: pentru Austria că dădea naștere unui stat mai mare românesc la frontiera ei menit „să contamineze cu dorința de unire și populația românească din provinciile ei răsăritene”, pentru Turcia că reprezenta „o nouă Grece supusă influenței Rusiei” (2 septembrie, 7 octombrie 1857).

Din anul 1858 reținem un raport al consulului napolitan din Smirna (25 aprilie) în care se trec în revistă evenimentele pri-

vind unirea Principatelor române de la pacea de la Paris (1856) pînă în primăvara acestui an. Printre alte fapte relatate, se reproduce integral Memorandum-ul deputaților din Țara Românească din 19 noiembrie 1857 înaintat marilor puteri, precum și cererea deputaților din cele două țări de a avea un reprezentant cu vot deliberativ la viitoarea Conferință de la Paris unde trebuia „să se decidă soarta lor”.

Cît privește rapoartele diplomatice din 1859 acestea se ocupă în special cu alegerea domnilor Principatelor Unite. O vreme diplomații napolitani, ca mulți alții, au fost încredințați că viitorii domni ar fi M.Sturza sau fiul său în Moldova și Barbu Știrbei sau N. Golescu în Țara Românească (4, 5 și 12 ianuarie 1859). Spre surprinderea lor însă la 19 ianuarie s-a aflat la Constantinopol, prin telegraf, că noul domn al Moldovei a fost ales „Alec Cuza, care aparține (păturii) micilor proprietari”, etc. O săptămînă mai tîrziu, la 26 ianuarie, ambasadorul napolitan din Constantinopol aflase că Alexandru Ioan Cuza „era de 36 de ani” (în realitate avea 39 ani), că fusese „mai înainte exilat în Franța unde stătuse 7 ani, din cauza evenimentelor din 1848, „că fusese ales în unanimitate, cu 49 voturi” etc.

După alte două săptămîni același ambasador afla la 6 februarie 1859 că noul domn ales în Țara Românească este tot „colonelul Cuza”. În raportul său din 9 februarie el dă amănunte privind această alegere și anume că la București „s-a adunat o mulțime de

partizani ai Unirii,” că aceasta a inundat străzile orașului și s-a îndreptat spre locul unde se făcea alegerea, că înfruntînd armata „a pătruns cu forța în incinta Adunării deputaților” etc. Rezulta așadar că alegerea lui Alexandru Ioan Cuza se făcuse la București sub presiunea maselor populare.

Referindu-se la aceleași evenimente de la București un raport napolitan din Petersburg din 21 februarie 1859 arăta că „grava problemă a Principatelor dunărene” s-a mai atenuat, că majoritatea puterilor europene a recunoscut dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, pentru că „votul națiunii este pentru unire și ne-a dat acum această probă evidentă”, în fine că însăși Turcia a început să cedeze din poziția ei intransigentă.

Restul documentelor din 1859 se referă la unele aspecte interne din primele luni de guvernare ale lui Alexandru Ioan Cuza pe de o parte iar pe de alta la normalizarea treptată a relațiilor dintre Principatele române unite și Turcia.

Însoțită în Introducere de unele explicații privind convingerile politice ale diplomaților napolitani (de ex. cel din Constantinopol era favorabil cauzei românești iar cel din Viena avea vederi reacționare) și în încheiere de un bogat indice, lucrarea se impune prin ținută științifică aducînd o prețioasă contribuție la fondul de izvoare consacrat acestei importante probleme din istoria României.

Constantin Șerban

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Archivska građa o Vuku Karagić 1813—1864* (Materiale de arhivă privitoare la Vuk Karagić), Belgrad, 1970, 818 p.

Vuk Karagić a fost una dintre cele mai de seamă personalități în istoria culturii

slavilor sudici, din prima jumătate a sec. al XIX-lea. O activitate variată și complexă, orientată mai cu seamă spre limba și producțiunile poporului, a înlesnit de timpuriu pătrunderea în sfera literaturii universale a numeroase teme și motive de literatură populară.

Tocmai sursele, din care au fost depistate aceste materiale de arhivă, atestă nu numai aria largă a activității lui Vuk ci și întinsele relații culturale, pe care cărturarul srb le-a avut printre contemporanii săi din țările Europei centrale și sud-estice. În legătură cu aceasta, în prefață se menționează că documentele publicate au fost extrase din următoarele centre de arhivă: Belgrad, Novi Sad, Zagreb, Zadar, Liubliana, Cetinje, Karlovič, Kotor, Saraievo, Viena, Berlin, Budapesta, Praga, Weimar, Sofia și Triest. Dacă la acestea mai adăugăm orașele și localitățile unde au fost redactate actele și scrisorile din cuprinsul acestui volum (Mohaci, Vukovar, București, Monastir, Petrograd, Kraguevaț, Tarigrad, Brod, Zemun, Pojarevaț, Šibenik, Dubrovnik, Corciula, Timișoara, Pojon, Seghedin ș.a.), ne dăm seama, în adevăr, de prezența permanentă a lui Vuk Karagić, timp de peste patru decenii, în mișcarea culturală din această parte a Europei.

Întrucât dispozitivul acestui bogat material, prelucrat cu o remarcabilă conștiințiozitate științifică, ar putea interesa, desigur, cercetătorii care pregătesc atari ediții de documente, legate de viața și activitatea unei mari personalități, vom expune mai pe larg metoda folosită în sistematizarea materialului de arhivă.

Primul capitol îl formează *regeștele* actelor, în număr de 463, redactate cît se poate de concis. Primul act e din aprilie 1818, ultimul din ianuarie 1864. Capitolul următor, intitulat *materiale de arhivă* este, fără îndoială, cel mai cuprinzător (p. 73—566). Pe lângă numeroase acte, referitoare la viața particulară a lui Vuk și la relațiile lui cu diferite personalități ale timpului, o bună parte a materialului e grupat în jurul a cinci dintre lucrările lui fundamentale: 1. *Srpski rječnik* (lexicon serbico-germanico-latinum), Viennae, 1818, care cuprindea 26 000 cuvinte; 2. *Danila, zabavnik za godinu 1826* (Luceafărul de dimineață. Almanah distractiv pe anul 1826), u Beču; 3. *Srpski narodne pjesme* (Cîntece populare srbesti) vol. I, ed. II 1811, u Beču; 4. *Novi zavjel* (Noul Testament, traducere) u Beču, 1847; 5. *Srpski rječnik* (Dicționarul limbii srbesti), ed. II

u Beču, 1852. Noua ediție, cu mult lărgită, însuma peste 47 000 de forme de limbă.

Majoritatea textelor a fost redactată, în limbile srbă și croată, restul în germană, franceză, rusă, italiană și o scrisoare în latinește. Ele se referă la numeroase situații, în care s-a aflat Vuk Karagić, în perioada elaborării acestor lucrări sau la relațiile lui nemijlocite sau indirecte cu diferite instituții, autorități și oameni de cultură. Unele din aceste texte vorbesc despre dificultățile materiale, legate de publicarea lucrărilor, altele despre prenumeranți și ajutoare bănești.

Fiind convins că activitatea publicistică și editorială nu se pot dezvolta fără existența unei tiparnițe bine întocmite, prin 1827, Vuk se îndreaptă spre Viena cu scopul de a achiziționa instalațiile necesare unei tipografii și fabrici de hîrtie. Negocierile purtate de el la Viena și Leipzig n-au dus la nici un rezultat. Știrea o aflăm dintr-o declarație, cu data de 24 iulie 1856, a lui Miloș Obrenovici, care, la această dată, se afla la București. Cneazul srb mărturisește că Vuk primise pentru această misiune la Kraguevaț 500 taleri. Alte știri se referă la mișcările trupelor rusești și austriece în timpul războiului Crimeei sau la prezența în București a unor cetățeni de origine srbă — Ștefan Jivkovici, Jovan Gavrilovici ș.a. — care se interesau îndeaproape de activitatea culturală desfășurată de Vuk.

Nu e vorba de a rezuma aci, în spațiul foarte restrîns al acestei prezentări, toate datele și împrejurările în care Vuk Karagić a venit în contact cu anumite realități românești. Ne mulțumim să menționăm numai două evenimente, foarte apropiate în timp, din care rezultă că și țările române pot fi incluse în sfera relațiilor generate de intensa activitate științifică a acestui cărturar.

Prima: În ziua de 26. V-7 VI. 1819, Vuk pleacă de la Petrograd cu destinația Viena. Calea, lungă și de ocol, trece prin Moscova, Kiev, Dubosari, Chișinău, Iași, Boian, Cernăuți, Liiov, Olomouț, Brno și ajunge în capitala Austriei la 28 IX—10.X.1819. Vuk ducea cu sine o scrisoare către Miloș Obrenovici de la nepotul acestuia, Cristofor Obrenovici, care făcea parte din corpul de

paji al curții imperiale rusești. În ziua de 29. VIII. 1819, Vuk poposește la Iași, unde primește un salvconduct pentru a putea continua călătoria. E foarte probabil că în scurtul popas din capitala Moldovei, Vuk să-l fi cunoscut pe Asachi, pe care să-l fi informat despre planurile lui viitoare și, în primul rând, despre culegerile de folclor¹. După cum se știe, între 1822 și 1827, Vuk l-a întâlnit din nou pe Asachi la Viena, pe când acesta din urmă funcționa acolo ca agent diplomatic al lui Ion Sandu Sturdza².

A doua : O altă piesă de arhivă ne informează că una din fiicele lui Vuk, *Rozalia*, a fost botezată, în ziua de 10. XII. 1822, la biserica greco-catolică din cartierul Cetate, din Timișoara. Martori au fost : dr. George Ciocrlan și soția acestuia, Catarina.

Urmează un alt capitol de *Anexe* (p. 569—617), cu un număr de 43 piese, fără regeste, din perioada 1813 și 1860. Nu se dă nici o explicație despre această suplimentare de texte. A fost inclusă aci o serie de cereri adresate de Vuk Ministerului instrucțiunii și Ministerului afacerilor interne, o scrisoare către cunoscutul om politic Ilia Garașanin și mai multe chitanțe și adevăruri de primirea pensiei.

Un capitol interesant și deopotrivă de util îl constituie *Descrierea materialelor privitoare la Vuk Karagić, aflate în arhivele interne și externe* (p. 619—703). Este vorba de o evidență, mai mult sau mai puțin exhaus-

tivă, a actelor care se referă, într-un fel sau altul, la Vuk Karagić. Bogăția materialului e impresionantă. El se află depozitat în aproape 40 fonduri interne de arhivă (arhive de stat, istorice, de resort, diecezane, colecții muzeale ș.a.) și 26 externe (Austria, Bulgaria, Anglia, R.F.G., R.D.G., Italia, România, Ungaria, Cehoslovacia, Polonia și U.R.S.S.). Fiecare piesă e descrisă sumar, însă cu suficientă claritate, încât cititorul să-și poată da seama de importanța și conținutul actului. Astfel, se menționează mai întâi emitentul, apoi locul și data. Urmează o frază care rezumă cât mai pregnant conținutul și în cele din urmă cota de arhivă.

În sfârșit, informația despre Vuk Karagić sporește cu adaosul a 87 publicații (monografii, corespondență, studii ș.a.), apărute între 1868—1966, în diferite limbi, în care e vorba și despre cărturarul srb (p. 704—752)³. Prezentarea e precisă și edificatoare.

Volumul mai cuprinde 17 facsimile după diferite texte și 26 fotografii din viața lui Vuk. Un indice onomastic, altul toponomastic și unul pe materii încheie această masivă lucrare, atât de utilă celor care se ocupă cu istoria culturii din centrul și sud-estul Europei. Opera unui larg colectiv de arhiviști, în frunte cu dr. Golub Dobrišinović, materialele de arhivă privitoare la viața și activitatea lui Vuk Karagić, puse în circulație de Arhivele sârbești, constituie o valoroasă contribuție de cultură arhivistică.

Tr. Ionescu-Nișcov

¹ Până la această dată, Vuk publicase deja două volume de cîntece populare : *Malô prastonarodnja slavenosrbska pësnařica* (Mică culegere de cîntece populare slavo-sârbești), Viena 1814 și *Narodna srbska pësnařica* (Culegere de cîntece populare sârbești), Viena, 1815.

² În capitala Austriei, Vuk Karagić i-a încredințat scriitorului moldovean un manuscris cu cîntece populare, culese de el în Transilvania, Banat și Țara Românească. Despre acest lucru, Asachi povestește mult mai târziu, că atât manuscrisul lui Vuk, pe care îl numește „renumitul literator srb și al meu anic”, cât și o colecție personală în manuscris, conținând texte populare adunate de el în „provinciile de români locuite”, au fost mistuite de incendiul din 1827 (Vezi „Gazeta de Moldavia”, 1852, 20, p. 77).

JERZY TOPOLSKI, *Metodologia istoriei* (Metodologia istoriei), ed. a II-a, Varșovia, Edit. științifică de stat, 1973, 613 p.

Jerzy Topolski, profesor la universitatea din Poznań, este un cunoscut specialist în

³ Întrucît autorii s-au oprit ad quem la anul 1966, menționăm aci apariția ultimei monografii despre Vuk : Duncan Wilson, *The Life and Times of Vuk Stefanović Karadžić, 1787—1864. Literacy, Literature and National Independence in Serbia*, London. Oxford University Press, 1970.

istoria economică și socială a Poloniei și în cea universală modernă. Avînd de asemenea preocupări de metodologie a istoriei, în ultima sa lucrare el trece în revistă problematica și rezultatele mai de seamă ale cercetărilor metodologice asupra istoriei.

Din lectura lucrării sale se desprind, în principal, două constatări: în primul rînd faptul că sarcina cercetării istorice este să explice, adică să indice modul și cauzele dezvoltării proceselor istorice; în al doilea rînd, se degajă ideea că pentru efectuarea unor cercetări științifice eficace, care să ducă cu succes la lămurirea dezvoltării proceselor istorice, este absolut necesar să fim conștienți de imposibilitatea de a despărți observația de teorie.

Volumul cuprinde șase părți însumînd în total 26 de capitole, orientate conform viziunii autorului. În prima parte, *Metodologia și istoria* ne este prezentată sfera preocupărilor metodologiei istoriei și diferențele accepțiunii ale acestui termen. Ideea de la care pornește autorul în exegeza sa este aceea că metodologia istoriei poate fi înțeleasă atît sub o formă mai largă, mai cuprinzătoare, cît și într-un mod mai restrîns. În cazul al doilea, ea ar cuprinde doar știința despre știința istorică (înțeleasă ca o colecție de metode și ca o colecție de opinii), iar în cel dintîi, ea ar include considerațiile cele mai largi asupra obiectului cercetărilor istorice. Această parte a monografiei este subdivizată în trei capitole (Obiectul metodologiei științelor; obiectul metodologiei istoriei; sfera domeniului cercetărilor istorice). Se remarcă aici faptul că pentru a putea realiza o mai ușoară trecere la obiectul principal al investigației sale, autorul recurge la o largă introducere în problematica de ansamblu a metodologiei științifice în general.

Partea a doua a lucrării *Metodele cercetării istorice* caută să definească trăsăturile esențiale ale dezvoltării reflecțiilor asupra istoriei (văzută atît ca o știință autonomă, cît și ca istorie a societății în genere).

Autorul distinge următoarele modele sau tipuri ale reflexiei: pragmatic, critic, erudit-genetic, structural, logic și dialectic. Modelul

dialectic se referă la înțelegerea procesului istoric, iar modelul logic oferă instrumentele formale pentru analiza metaștiințifică, care înfățișează munca de cercetare a istoricului și structura metodologică a istoriei. Primul model se referă deci la obiectul cercetărilor istorice, al doilea la știința istorică în sine. Din teza despre imposibilitatea de a separa observația de teorie rezultă concepția autorului despre cunoștința extradocumentară (din afara izvorului). Luarea în considerare a acestui gen de cunoștință, tot atît de necesară în cercetare ca și cunoașterea documentară, constituie o noutate în concepția și opera autorului.

Nu e lipsit de interes faptul că în cadrul acestei părți a volumului sînt tratate o serie de probleme referitoare la unele noi direcții de cercetare în științele sociale în general, cu aplicare la istorie în special. Astfel sînt prezentate apariția modelului structural al cercetărilor istorice, trăsăturile caracteristice ale cercetării structurale aplicată la domeniul istoriei, concepțiile lui Henri Berr și ale școlii grupată în jurul periodicului „Annales”.

Nu scapă analizei autorului nici alte elemente specifice actualelor dezbateri de idei care frămîntă filozofia și cercetarea științifică occidentală ca de pildă inspirațiile filozofice pentru istoria antipositivistă. În cadrul subcapitolului IX al acestei diviziuni a cărții, intitulat „Reflecția dialectică” trecîndu-se în revistă apariția reflecției dialectice asupra istoriei ca și formele actuale ale cugetării istorice se subliniază importanța apariției materialismului istoric, noutatea ontologică și epistemologică a dialecticii materialiste.

Rămîne totuși la acest capitol, destul de discutabilă, maniera în care autorul conține materialismul istoric. Astfel la p. 186 el afirmă textual că atunci „cînd însă avem în vedere materialismul istoric ca metodă, înțelegem prin aceasta o colecție de directive de cercetare (subl. n. — I.C.), care creează în final un model definit de explicare a istoriei”. Dacă e just că într-adevăr concepția marxistă asupra istoriei este ghid și călăuză prețioasă în cercetarea procesului istoric, nu e mai puțin adevărat că Marx însuși a atras atenția, în repetate rînduri, asupra faptului că materia-

lismul dialectic și istoric nu trebuie privit ca o dogmă imuabilă și intangibilă, ci că teoria marxistă „turnată într-un singur bloc de oțel” a oferit doar instrumentele de lucru necesare studiului științific al istoriei societății omenestii. Acest postulat este documentat de altfel, la ora actuală, de istoriografia marxistă din țările socialiste ca și de istoricitățile marxiste din țările occidentale¹.

Autorul subliniază larga extindere a metodei marxiste de cercetare a istoriei, remarcând că: „Cercetările bazate pe modelul dialectic de explicare capătă o recunoaștere din ce în ce mai amplă în lume. Pe lângă istoricii din țările socialiste, importante grupuri de istorici din alte țări se pronunță pentru interpretarea marxistă a istoriei și pentru metoda dialectică” (p. 192).

Partea a treia a volumului, *Metodologia tematică a istoriei*, cuprinzând considerații despre obiectul cercetărilor istorice, este dedicată repertoriului cunoștinței extradocumentare.

Elementele conținute de acest domeniu (numit frecvent filozofia istoriei) sînt considerate de autor drept componentele cele mai importante ale cunoașterii extradocumentare a cercetătorului în procesul de investigație istorică. Conceptele pe care acesta le ia în discuție (faptul istoric, cauzalitatea și determinismul în procesul istoric, procesul istoric propriu-zis) sînt supuse unei analize atente și destul de minuțioase. Partea a patra, *Metodologia pragmatică a istoriei, teoria cunoștinței documentare și a cunoștinței extradocu-*

mentare, este consacrată studierii procedurii de reconstituire a procesului istoric, procedeu în care istoricul se servește atât de cunoștința documentară cît și de cea din afara documentului.

Între obiectivele pe care autorul și le propune aici figurează discutarea caracterului cunoașterii istorice, analiza teoriei cunoștinței documentare și a celei extradocumentare ca și funcțiile acestor două domenii de investigație.

Partea a cincea este intitulată *Metodologia pragmatică a istoriei: metodele de reconstrucție a procesului istoric*. Autorul abordează aici o serie de probleme care suscită și azi numeroase discuții și controverse (teoria izvoarelor istorice, autenticitatea izvoarelor și veracitatea informatorului, metodele de stabilire a faptelor istorice).

Un interes deosebit îl prezintă tentativa autorului de a trece în revistă un domeniu nou și extrem de controversat al cercetării științifice: metodele cantitative în istorie. Nî se oferă aici o gamă largă de informații, noțiuni și relații asupra stadiului în care se află în prezent cercetarea cantitativă aplicată la studiul istoriei.

Ultima parte a lucrării se ocupă de analiza structurii metodologice a istoriei, încercînd să dea un răspuns la vechea întrebare despre caracterul ideografic al istoriei.

O ultimă incursiune o efectuează I. Topolski asupra unor teme ca, bunăoară componentii narațiunii istorice, judecățile și legile istorice, precum și asupra unor probleme extrem de actuale care se pun astăzi în fața istoricilor de pretutindeni (istoria și sociologia, necesitatea dezvoltării istoriei sociale, sarcinile istoriei).

După propria mărturisire autorul nu se prezintă în această operă ca un metodolog, ci ca istoric, dorînd să realizeze dezideratul integrării științei istorice în ansamblul general al științei.

În mod obișnuit, exemplele utilizate sînt luate din literatura poloneză; din cea românească sînt citate doar lucrări de-ale lui A. D. Xenopol (p. 135—136) și Mircea Eliade.

Se poate aprecia în concluzie că monografia lui Jerzy Topolski este o lucrare care

¹ Din momentul cînd au abandonat speculația spre a face știință, Marx și Engels... au descoperit vastul orizont al unui domeniu pe care ni-l dau să-l lucrăm. Începînd cu „*Ideologia germană*”, adică cu prima formulare consecventă a principiilor materialismului istoric Marx și Engels sînt foarte clari în această privință: dacă definesc în linii mari principalele stadii ale dezvoltării diviziunii muncii și formele de proprietate succesivă care le corespund, această schemă este pentru ei bilanțul provizoriu al unei investigații neterminate și un instrument capabil să ușureze continuarea acesteia. (cf. Antoine Pelletier și Jean Jacques Goblot, *Materialismul istoric și istoria civilizațiilor*, București, Editura politică, 1973, p. 63).

prezintă un real interes prin tematica abordată dar că ea constituie totuși mai degrabă o istorie a metodologiei, decât o metodică a istoriei, care să ajute la realizarea unei istorii cât mai apropiate de adevăr.

Ilie Corfus

ALPHONS LHOTSKY, *Das Zeitalter des Hauses Österreich. Die ersten Jahre der Regierung Ferdinands I. (1520—1527)*, Viena, 1971, 232 p.

Cu noua prelucrare a istoriei Austriei, care a apărut în anii 1885—1895 sub îngrijirea lui Alphons Huber și care a fost continuată de Oswald Redlich cu două volume apărute în anii 1921 și 1938, a fost însărcinat profesorul Alphons Lhotsky, un prim rezultat fiind volumul apărut în anul 1967, *Geschichte Österreichs 1281—1368*. Din păcate moartea autorului în anul 1968, întrerupe o rodnică activitate în domeniul cercetării istoriei Austriei.

De aceea, ca omagiu, Academia de Științe din Viena a hotărât câțiva ani mai târziu publicarea unui manuscris mai vechi a lui Lhotsky privitor la unele probleme din istoria Austriei în primele decenii ale secolului al XVI-lea. Apărut sub titlul *Das Zeitalter des Hauses Österreich* . . . lucrarea scoate în lumină constelația politică a Europei în pragul epocii moderne.

Deși titlul pare să indice acest lucru, autorul nu a vrut și nici nu a conceput o biografie a lui Ferdinand, personalitate interesantă a casei de Habsburg și a politicii europene în prima jumătate a secolului al XVI-lea, ci o istorie a Austriei sau mai exact a „Casei de Austria” din care s-a dezvoltat monarhia habsburgică.

Lucrarea este împărțită în trei capitole mari. În primul, intitulat *Forſele motrice*, Lhotsky scoate în evidență rolul și activitatea politică a lui Frederic al III-lea și al

Maximilian I, ca împărați germani, ale căror domnii chiar dacă nu lipsite de eșecuri (mai ales cea a lui Maximilian) au constituit momente mai importante în evoluția monarhiei de Habsburg, decât recunosc unii istorici moderni.

Pentru autor, prin definiție „Casa de Austria”, reprezintă în secolul al XVI-lea unul din cele trei elemente constitutive ale casei de Habsburg, celelalte două fiind Burgundia pe care Maximilian s-a zbatut în tot cursul domniei sale s-o înglobeze organic în cadrul posesiunilor habsburgice (deși aceasta cunoștea încă din momentul ocupării ei de către habsburgi, un proces de decădere) și Spania în plin avânt în secolul al XVI-lea. Acestui întreg complex de putere care se întindea pe o imensă arie geografică îi sînt opuse și pe scurt schițate de autor: marile puteri (Franța și Turcia), țările mai îndepărtate (ca Anglia și țările nordice), cele din imediata vecinătate a Casei de Austria (Polonia, Ungaria, Boemia) ca și micile state și orașe din Italia, curia papală etc., care toate au jucat un anumit rol în raporturile lor cu casa de Habsburg; în încheierea primului capitol, A. Lhotsky subliniază poziția posesiunilor austriece propriu-zise și în primul rînd situația lor aparte în cadrul Germaniei, unde elementele *de facto* și *de jure* erau așa de greu de suprapus. Este adevărat că în vremea lui Maximilian ele cunoscuseră completări substanțiale, dar „Vorland-ul” era o ruină politică iar unificarea întregului sud al Germaniei un vis al habsburgilor practic de nerealizat. Evoluția politică a imperiului german la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea îl pune în fața unei alternative: o guvernare aproape republicană a stărilor sau una monarhică prin casa de Habsburg ce tindea să devină o monarhie națională. Dar practic pentru prima variantă nu avea puterea, iar pentru a doua voința necesară. Habsburgii înșiși aveau de ales între o politică de anvergură mondială sau o politică austriacă de stat. Încercîndu-le pe amîndouă au adus nenumărate neajunsuri

Al doilea capitol, *Noua structură a Europei Centrale în anii 1519—1526*, tratează despre dificultățile din Austria apărute după moartea lui Maximilian și alegerea ca împărat a nepotului său Carol V; încordarea existentă între el și fratele său Ferdinand; numirea acestuia în anul 1521 ca regent al statelor austriece și greutățile întâmpinate în îndeplinirea noii funcții (faptul că era născut în Spania ca și necunoașterea limbii țării îngreuna și mai mult stabilirea unor relații normale cu supușii săi); dezechilibrul economic și social provocat de războiul țărănesc dar mai ales „*das Schicksalsjahr 1526*”, care a marcat puternic întreaga evoluție politică a Europei, căci prin moartea lui Ludovic al Ungariei și Boemiei fără urmași, Boemia și o fișie îngustă din Ungaria trec în moștenirea lui Ferdinand, în timp ce restul Ungariei este ocupat de fostul voievod al Transilvaniei Ioan Zapolya; lupta pentru coroana ungară a dat naștere unui devastator război civil care a nelezit drumul turcilor spre centrul Europei, și deși își asumeră rolul, practic statele austriece nu au putut deveni zid de apărare contra turcilor și nici ajutor pentru regiunile europene aflate deja în stăpânirea turcească.

Ultimul capitol *Concepția de politică internă a curții habsburgice în 1527*, prezintă în câteva pagini doar concepția de politică internă preconizată de curtea regală pentru anii următori.

Toate evenimentele prezentate de Lhotsky în acest volum au fost prelucrate cu minuțiozitate în ultimii ani, de aceea lucrarea de față nu are nimic revoluționar; și de asemenea nu poate fi considerat nici manual, singurul element care ar aminti de acesta fiind includerea bibliografiei la sfârșitul fiecărui capitol. Lucrarea este însă deosebit de interesantă tocmai pentru forma foarte personală pe care autorul o folosește pentru prezentarea acestei epoci. Astfel pentru Lhotsky, Chièvres a fost spiritul rău a lui Carol, așa după cum dificultățile lui Ferdinand în Tirol s-au datorat exclusiv lui Salamanca, iar dr. Siebenbürger este prezentat ca un om cu orizont îngust și cultură restrânsă; în prezentarea lui Lhotsky evenimentele capătă culoare, sînt vii și nu lipsite de un anumit

umor (de exemplu descrierea unei solii austriece în Spania, etc.). Relatarea lor scoate în evidență participarea efectivă și afectivă a autorului la ele.

Bogăția izvoarelor și a literaturii de specialitate* folosite, nu transformă lucrarea într-o compilație și publicarea ei așa cum a fost lăsată în manuscris, fără nici o prelucrare, ne permite să luăm cunoștință într-o manieră strălucitoare cu evenimentele politice desfășurate într-un interval foarte scurt de timp dar dintre cele mai importante pentru situația politică a Europei în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Ștefana Simionescu

FERDINAND GELDNER, *Die Deutschen Inkunabeldrucker. Ein Handbuch der Deutschen Buchdrucker des XV. Jahrhunderts*, I, *Das Deutsche Sprachgebiet*; II *Die Fremden Sprachgebiete*, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1968, 312 p. + 119 il. (I); 1970. 405 p. + 157 il. (II).

Ferdinand Geldner, după un scurt istoric al invenției tiparului de către Johannes Gutenberg la mijlocul veacului XV, trece în revistă, în primul volum, apariția tipografiilor în spațiul de limbă germană în ordinea lor cronologică. Fiecărei tiparnițe i se prezintă istoricul ei, tipografia din veacul XV și tipărișurile ce au ieșit de sub teacurile ei pînă în anul 1500. Volumul II urmărește, pe baza aceluiași principii și metode, activitatea tipografilor germani de incunabile din afara spațiului limbii germane.

Între incunabilele germane se știe că se găsește un număr considerabil de știri și despre țara noastră. Aceste incunabile, studiate

* Trebuie subliniat că la sfârșitul cărții este publicată o listă a lucrărilor de specialitate, apărute după anul 1956.

la vremea lor de Constantin Karadja¹, pot fi consultate acum cu ajutorul acestui excelent catalog, care respectă cele mai recente studii de specialitate. În final remarcăm calitatea ilustraţiilor şi anexelor (bibliografii, indici, liste).

Adolf Armbruster

¹ *Die ältesten gedruckten Quellen zur Geschichte der Rumänen*, Mainz, 1934, p. 114—136, (extras din „Gutenberg-Jahrbuch”, 1934).

BULETIN BIBLIOGRAFIC

1. METODOLOGIA ȘI FILOZOFIA ISTORIEI

BLOK, MARK, *Apologhia istoriit ili remeslo istorika*, Moskva, Nauka, 1973, 230 p.

2. INSTRUMENTE DE LUCRU ȘI IZVOARE

* * * *Akte judiciare din Țara Românească 1775—1781*, București, Edit. Academiei, R.S.R., 1973, 1064 p.

CANTEMIR, DIMITRIE, *Viața lui Constantin Cantemir*, București, Edit. Minerva, 1973, 247 p.

* * * *Călători străini despre Țările române*, vol. V, București, Edit. științifică, 1973, 700 p.

DAȘICEV, V. I., *Bankrotstvo strategii germanskogo fașizma*, tom. I—II, Moskva, Nauka, 1973, 766 + 664 p.

* * * *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-čehoslovačkih otnoșenii*, Moskva, Nauka, 1973, 549 p.

MAKIARELLI, NIKKOLO, *Istoria Florenții*, Leningrad, Nauka, 1973, 439 p.

* * * *Oktabrskaja revoliutia i armia*, Moskva, Nauka, 1973, 454 p.

* * * *Progranictne votska S.S.S.R. 1918—1928*, Moskva, Nauka, 1973, 924 p.

POLVEREJAN, ȘERBAN, NICOLAE CORDOȘ, *Mișcarea memorandistă în documente*, Cluj, Edit. Dacia, 1973, 365 p + 20 p. ilustrate.

* REVISTA DE ISTORIE", tomul 27, nr. 3, p. 507—510, 1974

- * * * *The Records of the Foreign Office 1792-1939*, London Her Majesty's Stationery Office, 1969, 180 p.

3. ISTORIE VECE

BĂRZU, LIGIA, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1973, 308 p. + XXXV planșe.

* * * *Materiale și cercetări arheologice*, vol. X, București, Edit. Academiei R.S.R., 1973, 368 p.

UTCENKO, S. L., *Тысяча и яго время*, Moskva, Izdatelstvo „Misl", 1973, 388 p.

4. ISTORIA EVULUI MEDIU

ALPATOV, M. A., *Russkaia istoricheskaia misli i zapadnaia Evropa XII—XVII vv.*, Moskva, Nauka, 1973, 476 p.

BARTA, JANOS, *Mezőgazdasági Irodalmunk a XVIII században* (Literatura privind agricultura din Ungaria în sec. al XVIII-lea), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973, 128 p. + 8 p. illustrate.

DEMBINSKA, MARIA, *Przetworstwo zborzowe w Polsce sredniowiecznej X—XIV wiek* (Prelucrarea grinelor în Polonia medievală în secolele X—XIV), Wrocław, 1973, 270 p.

GÖLLNER, CAROL, *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764—1851*, București, Edit. militară, 1973, 230 p.

KOSMAN, MARCELI, *Reformacja i kontreformacja w Wielkim Ksiestwie Litewskim w świetle propagandy wyznaniowej* (Reforma și contra reforma în marele cnezat lituanian în lumina propagandei religiei), Wrocław, 1973, 273 p.

PACAUT, MARCEL, *Les ordres monastiques et religieux au moyen âge*, Paris, Fac. Fernand Nathan, 1970, 176 p. + XVI p. illustrate.

* * * *Rossia v period reform Petra I*, Moskva, Nauka, 1973, 382 p.

SAUNDERS, J. J., *The History of the Mongol Conquests*, London, Routledge et Kegan Paul, 1971, 275 p.

SKAZKIN, S. D., *Izbrannie trudi po istorii*, Moskva, Nauka, 1973, 453 p.

SKRÍNICOV, R. G., *Perepiska Graznogo i Kurbskogo*, Leningrad, Nauka, 1973, 135 p.

TIHOMIROV, M. N., *Rostitskoe gosudarstvo XV—XVII vekov*, Moskva, Nauka, 1973, 421 p.

5. ISTORIE MODERNĂ

ABPLANALP, FRANZ, *Zur Wirtschaftspolitik der Fürstbistums Basel im Zeitalter der Absolutismus*, Bern, Verlag Paul Haupt, 1971, 176 p.

BANDORF, FRANZ, *Wolf Philipp von Schrottenberg (1640—1715) und der Friede von Rijswijk* Würzburg, 1973, 224 p.

BERINDEI, DAN, *L'Année révolutionnaire 1821 dans les Pays roumains*, București, Edit. Academiei R.S.R., „Bibliotheca Historica Romaniae”, 1973, 246 p.

CORBU, CONSTANTIN, *Țărănimea din România în perioada 1848—1864*, București, Edit. științifică, 1973, 273 p.

* * * *File din istoria militară a poporului român*, vol. I, Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, București, Edit. militară, 1973, 310 p.

GOOCH, BRISON, D., *Europe e in the Nineteenth Century. A History*, London, The Macmillan Company, 1970, 540 p.

IAJBOROVSKAIA, I. S., *Ideinoe razvitie poliskogo revolutionnogo rabocego dvijenja (koneț XIX — pervaja celverti XX v)*, Moskva, Nauka, 1973, 413 p.

KEERL, ERICH, *Herzog Ernst I von Sachsen-Coburg zwischen Napoleon und Metternich*, Coburg, 1971, 310 p.

NAJDUS, WALENTYNA, *SDKPIL a SDPRR 1893—1907* (Partidul Social Democrat al Regatului Polon și Partidul Social-Democrat Muncitoresc din Rûsia), Wrocław, 1973, 366 p.

ȘEPELEV, L. E., *Akționernie kompanii v Rossii*, Leningrad, Nauka, 1973, 345 p.

VLĂDUȚ, CONSTANTIN, *Ion Cămpineanu*, București, Edit. științifică, 1973, 264 p.

ZOLLMANN, GÜNTHER, *Adelsrechte und Staatsorganisation im Konigreich Württemberg 1806 bis 1817*, Ludwigsburg, 1971, 234 p.

6. ISTORIE CONTEMPORANĂ

* * * *Krasnoznamennii baltitskii flot v bitve za Leningrad 1941—1944 gg*, Moskva, Nauka, 1973, 446 p.

LELIUȘENKO, D. D., *Moskva—Stalingrad—Berlin—Praga, Zapiski komandarma*, Moskva, Nauka, 1973, 408 p.

* * * *Lenintizm, klast i klassovaia boriba n stranah postoka*, Moskva, Nauka, 1973, 348 p.

- LEONOVA, V. I., *Revoluționarele agrarele preobrazovantia v Peru*, Moskva, Nauka, 1973, 222 p.
- LUPU, N. Z., *Planul de la Geneva. Implicațiile lui politice în România 1932—1933*, București, Edit. politică, 1973, 182 p.
- ORLOVA, M. E., *Irlandia v polskah putet nezavisimogo razvitiia*, Moskva, Nauka, 1973, 230 p.
- SAMSONOV, A. M., *Ot Volgi do Baltiki. Ocerk istorii 3-go gvardeiskogo mehanizirovannogo korpusa, 1942—1945 gg*, Moskva, Nauka, 1973, 528 p. + 14 hărți.
- SIDOROV, A. L., *Ekonomiieskoe polozenie Rossii v godt pervoi mirovoi vojni*, Moskva, Nauka, 1973, 655 p.
- TOLUBKO, V. F., N. I. BARIȘEV, *Na tujnom flanghe. Boevoi puti 4-go gvardeiskogo mehanizirovannogo korpusa (1942—1945 gg)*, Moskva, Nauka, 1973, 398 p.
- TAMERIAN, I. P., *Teoritiieskie problemt obrazovantia i razvitiia sovetskogo mnogonaționalnogo gosudarstva*, Moskva, Nauka, 1973, 294 p.
- * * * V. I. Lenin i obrazavanie kommunistiieskikh partii v stranah jentrallnoi i tugo-vostocnoi Evropl, Moskva, Nauka, 1973, 469 p.

Gelu Apostol

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE — CLUJ
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOFOL” — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * * A.D. XENOPOL, *Studii privitoare la viața și opera sa*, 1972, 445 p., 26 lei.
- * * * **Bibliografia istorică a României. II. Secolul XIX**, t. I, volum îngrijit de Cornelia Bodea, 1972, 512 p., 47 lei.
- L. BOICU, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)*, „Biblioteca istorică”, XXXIII, 1972, 478 p., 29 lei.
- ADOLF ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor : istoria unei idei*, „Biblioteca istorică”, XXXV, 1972, 283 p., 20,50 lei.
- ELIZA CAMPUS, *Înțelegerea Balcanică*, „Biblioteca istorică”, XXXVI, 1972, 394 p., 27 lei.
- M.M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, N. Iorga — a Romanian historian of the Otoman-Empire, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 40, 1972, 190 p., 10 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, *Englands trade poliey in the Levant and her exchange of goods with the Romanian countries under the latter Stuarts (1660—1714)*, „Bibliotheca Historica Romaniae” 41(2), 1972, 157 p., 8,25 lei.
- I. BANYAI, *Destin comun, traditions fraternelles*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 42, 1972, 209 p., 8 lei.
- VLAD MATEI, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV—XVIII)*, „Biblioteca istorică”, XXXVII, 1973, 186 p., 11,50 lei.
- BARBU CÂMPINA, *Studii istorice*, I, „Biblioteca istorică”, XXXVIII, 1973, 364 p., 23,50 lei.
- * * * *Studii și materiale de istorie medie*, vol. VI, 1973, 446 p., 25 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV—XVIII)*, „Istorie și civilizație”, 6, 1973, 273 p., 15 lei.
- VLADIMIR DICULESCU, *Bresle, negustori și meseriași în Țara Românească (1830—1848)*, „Biblioteca istorică”, XL, 1973, 220 p., 19 lei.
- * * * *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. IV, 1973, 466 p., 26 lei.
- IOSIF PATAKI, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*, 1973, 350 p., 28 lei.
- DAN BERINDEI, *L'Aneé révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 46, 1973, 246 p., 10 lei.
- LIGIA BĂRZU, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, 1973, 308 p. + XXXV planșe, 32 lei.

RM ISSN 0039—3878

I. P. Informația—c. 1136

www.dacoromanica.ro

43856

Lei 20.—